

The Project Gutenberg eBook of Klassillinen kirjallisuus yleistajuisesti esitettynä, by Henry Grey and Victor Emanuel Öman

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Klassillinen kirjallisuus yleistajuisesti esitettynä

Author: Henry Grey

Editor: Victor Emanuel Öman

Translator: Frans Lamminen

Release date: February 4, 2016 [EBook #51124]

Language: Finnish

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK KLASSILLINEN KIRJALLISUUS YLEISTAJUISESTI
ESITETTYNÄ ***

YLEISTAJUISESTI ESITETTYNÄ***

E-text prepared by Juhani Kärkkäinen and Tapio Riikonen

KLASSILLINEN KIRJALLISUUS YLEISTAJUISESTI ESITETTYNÄ

Kirj.

H. Grey

"The Classics for the Millions" nimisestä englanninkielisestä teoksesta mukailut t:ri V. E. Öman

Suomensi F. Lamminen

K. E. Edlund, Helsinki, 1887.

SISÄLLYS:

Homeros.

Iliadi

Odysseia

Hesiodos.

Työ ja päivät

Teogonia

Herakleen kilpi

Pindaros.

Oodeja

Anakreon.

Lauluja

Aiskylos.

Vangittu Prometeys

Turvaa etsiväiset
Persialaiset
Seitsemän ruhtinasta
Theben ulkopuolella
Oresteen vaiheet:
1. Agamemnon
2. Uhrinkantajattaret
3. Eymenidit

Herodotos.

Mytilinen kertomus
Assyrian valta
Babylon
Egypti
Kambyses
Dareios
Kreikan valtiot
Persialais-sota

Sofokles.

Kuningas Oidipos
Oidipos Kolonossa
Antigone
Aijas
Trakialais-immet
Filoktetes
Elektra

Eyrypides.

Alkestis
Medeia
Ifigeneia
Ifigeneia Tauriissa
Bachon palvelijattaret
Ion
Kyklopi

Aristofanes.

Ritarit
Akarnailaiset
Rauha
Lysistrate
Pilvet
Ampiaiset
Linnut
Sammakot
Naisten juhla
Nais-valtiopäivät
Plutos

Tukydidides.

Kreikan historia

Xenofon.

Anabasis
Memorabilia
Kyropaideia
Muut teokset

Platon.

Luentoja
Puheenvaihteluja
Jumaluustarut

Aristoteles.

Elämäkerta
Organon
Retorika
Runous
Etika
Valtio-oppi
Luonnonfilosofia

Elo-opillisia kirjoituksia
Kertomus eläimistä
Metafyysillisiä tutkimuksia
Demostenes.
Elämäkerta
D. asianajajana
Valtiollisia puheita
Lukianos.
Elämäkerta
Jumalten puheenvaihtelut
Jumalten neuvottelu
Kuolleiden puheenvaihtelut
Karonin käynti ylämaailmassa
Filosofien myynti
Kuolleista nousseet opettajat
Vieraskemut
Hermostimos
Uusi Ikaros
Ivallisia kuvauksia yhteiskunnallisista oloista
Kertomusrunoelmia
Plautus.
Aarre
Kerskuri
Kummitus
Haaksirikko
Sotavangit
Kaksoisveljekset
Amphitryo
Kultaruukku
Pseudolus
Kartagolainen nuorukainen
Terentius.
Tyttö Androsta
Kuohilas
Phormio
Kaksi veljestä
Katullus.
Runoelmia
Lukretius.
Aineiden luonnosta
Caesar.
Kommentarioita Gallialais-sodasta
Kommentarioita sisällisestä sodasta
Cicero.
Elämäkerta
Kaunopuheliaisuudesta
Kirjeitä
Vanhuudesta
Ystävydestä
Elämän oikeasta tarkoituksesta
Akatemiallisia kysymyksiä
Tuskulanumilaisia tutkimuksia
Velvollisuuksista
Jumalten olemuksesta
Ennustamisesta
Scipion uni
Sallustius.
Roman historia
Sota Jugurthaa vastaan
Katilinan salaliitto
Virgilius.
Bucolica
Georgica
Aeneis

Horatius.
Ensimmäiset runokokeet
Roman elämästä
Yksinkertaisesta elämästä
Rakkaudenrunoja
Kirje Pisoille
Livius.
Aikakirjat
Tibullus.
Elegioja
Propertius.
Rakkaudenrunoja
Historiallisia runoelmia
Arethusan kirjeet
Kornelian puhe
Ovidius.
Sankarirunoelmia
Lemmen elegioja
Rakastamisen taito
Lemmen lääkitys
Metamorfosit
Fasti
Valitusvirret
Kirjeitä Pontosta
Ibis
Martialis.
Tapakuvauksia ja komparunoja
Juvenalis.
Satiireja
Plinius nuorempi.
Kirjeitä
Tacitus.
Agrikola
Germania
Roman aikakirjat
Ajantietoja
Puhujat

Alkulause.

Ei paljon tarvitse tutkia vanhojen kirjailijoiden teoksia huomatakseen, että me kaikessa, mikä koskee viisaustieteellistä mietiskelyä, valtiolaitosta ja taidetta, emme ole päässeet paljoakaan pitemmälle, kuin mihin tultiin jo ammin aikoja sitten meidän aikalukumme alkua ennen. Ajatuksia, joita me nyt pidämme ihan uusina, löytyi ja lausuttiin jo silloin; yhteiskunnalliset kysymykset, joita me koetamme ratkaista, olivat myöskin Kreikan ja Roman lahjakkaimpien miesten ajatusten esineenä, ja tämän aatteelliselta ylevyydeltään verrattoman muinaisuuden kaunokirjallisuudessa ja taiteessa löytyy "realisuus", jonka tuskin voittaa nykyaikuisen ranskalaisen koulun "realismi". Roman siveellistä turmelusta keisarivallan aikana Petronius kuvaa yhtä suurella "ohjektivisuudella", kuin Ranskan keisarikunnan mätäisyyttä Zola. Lukretius on nykyaikuisten luomisjärjestelmien muinainen edeltäjä, sellainen, joka ajatuksen terävyyteen katsoen ei jää meidän aikamme mainioimmista ajatteliijoista jälkeen, vaikka hän onkin jalempänä "tieteellisten kokeitten" suhteen.

Mutta kynän tuotteet eivät ole kaikkein käsitettäviä, kuten veistimen ja värisiveltimen luomat; sillä kun oppimatonkin pystyy käsittämään ja arvossa pitämään kaikkien sukupolvien ja kaikkien maiden kuvanveistäjien ja maalarien tuotteita, saattavat ainoastaan ani harvat niistäkin, jotka korkeamman sivistyksen ovat saaneet, taiten lukea ja hyväkseen nauttia mainioiden Kreikkalaisten ja Romalaisten kirjailijain teoksia alkukielellä, eivätkä he myöskään käsitä nykyajan kirjallisuudessa tuon tuostakin tavattavia viittauksia vanhojen runoteoksiin ja käytännöllisiin opetuksiin.

Sen vuoksi on käännöksiä muille kielille ja myös suomenkin kielelle julkaistu, ja on tämän kirjan tarkoituksena antaa niin paljon katsahdusta näiden kirjoitusten sisältöön, että lukijoissa kaiken säätyisissä heräisi halu lähemmin tutustua ihmisneron ensimmäisiin ja suurimpiin kirjallisiin voimanilmauksiin, teoksiin, jotka ylevyydessä ja ihanuudessa ovat voittamattomat ja lähes kolmen

tuhannen vuoden kuluttua yhä vielä hurmaavat mielikuvituksen verrattomalla viehkeydellään ja puhtaudellaan.

Tekijä.

Siitä tehokkaasta avusta, jota herra Ylioppilas *R. Roine* tämän suomennostyön kestäessä kaiken matkaa on minulle osoittanut, on minun suotuista velvollisuus tässä lausua sulimmat kiitokseni.

Työn puutteellisuuden, varsinkin epätasaisuuden nimien kirjoituksessa, kunnioitettu lukija hyvänhahtoisesti suokoon minulle anteeksi.

Suomentaja.

Homeros.

Eli vuoden 850 vaiheilla ennen Kristuksen syntymää.

Oppineiden kesken ei vielä ole tultu mihinkään varmaan päätökseen siitä, onko Homeroa, runoilijoiden ruhtinasta, todenperään koskaan ollut olemassa. Ei myöskään varmuudella tiedetä, onko hän todellakin kirjoittanut ne runoelmat, joita pidetään hänen sepittäminään, vai ovatko ne useampien eri runoilijain tekemiä, joiden tuotteet joku kekseliäs entis-aikuinen "kustantaja" on yksijaksoisiksi kertomarunoiksi kerännyt. Tarkempaan arvosteluun kykenemättömiä lukijoita kuitenkin viehättää enemmän taru sokeasta, ikivanhasta runoilijasta, joka laulaa säkeensä istuen ihastelevan kuuntelijapiirin keskellä.

Kunniasta olla Homerón syntymäseutuna kilpailevat useat kaupungit, vaikka tosin eräässä elämäkertomuksessa, jota sanotaan Herodoton kirjoittamaksi, tämä kunnia suodaan Smyrnalle. Nuoruudessaan kerrotaan hänen matkailleen Egyptissä, Italiassa, Espanjassa ja käyneen Välimeren saarillakin, kunnes joutui sokeaksi, jolloin palasi kotiseudulleen ja sepitti molemmat suuret runoteoksensa, joita hän sitten retkeilevänä runoilijana lauleskeli Vähän Aasian kaupungeissa ja Athenassa. Miten nämät runoelmat ovat saattaneet säilyä aikana, jolloin kirjoitustaito tuskin vielä oli keksittykään, on oppineille antanut paljon ajattelemisen aihetta, mutta kopioita niistä näyttää löytyneen jo kreikkalaisen sivistyksen ensi aikoina, ja niitä on siitä lähtein aina pidetty vanhan ajan historian ja sukututkimuksien vara-aittana, samalla kuin ne ovat olleet kertoma- ja sankarirunouden valtalähteenä, josta romantillinen taide on aina meidän päiviimme asti aineksiansa ammentanut.

Iliadi.

Iliadissa (Ilias) on noin viisitoista tuhatta säeriviä, ja tapausten, joista se kertoo, luullaan tapahtuneen noin kaksi tuhatta vuotta ennen Kristusta.

Iliadi jättää kertomatta syyt Troijan sotaan: Priamon pojan Pariin ilkeä teko, kun hän ryösti Helenan, joka oli Spartan kuninkaan Menelaon puoliso; loukatun Menelaon kehoitus veljelleen Agamemnonille, Argon ja Mykenen kuninkaalle, antamaan apua; varustukset koko Kreikassa retkeä varten Troijaa eli *Ilionia* ja sen kuningasta Priamoa vastaan; laivaston lähtö; maallengon Troijan rannikolla — kaikki tämä jätetään kertomatta, mutta ajatellaan tapahtuneeksi.

Yhdeksän vuotta oli jo tuo vaihettelevalla onnella käyty sota kestänyt, kun runoilija, rukoiltuaan "taivaallisen runottaren" apua, alkaa laulunsa kuvaamalla suuttuneen Akilleyn vihaa, kun hän oli Agamemnonin kanssa kiistellyt vangiksi otetusta naisesta, kaunisposkisesta Kryseistä, jonka viimemainittu oli omaksensa anastanut. Tästä suutuksissaan lähettää Apollo Kreikkalaisten leiriin tuhoovan kulkutaudin. Agamemnon suostuu luopumaan saaliistansa, mutta vaatii nopeajalkaista Akilleytä sen sijaan jättämään hänelle kaunisposkisen Brisein, jonka Agamemnon itse lupaa noutaa Akilleyn teltasta, näyttääksensä kuinka paljoa mahtavampi hän on. Vihasta vimmastuen paljastaa Peleyn poika — Akilleys — miekkansa antaakseen Atreyn pojalle — Agamemnonille — kuoliniskun, mutta samassa kirkassilmäinen jumalatar Athene ilmestyy ja hillitsee väkivaltaisen teon. Akilleys työntää mahtavan miekkansa takaisin tuppeen ja menee tapaamaan äitiänsä, meren jumalatarta Thetistä. Tämä neuvoo häntä, ettei hän luopuisi vihastansa, vaan pysyisi erillään taistelupaikasta siksi kuin hän olisi saanut puhutella Olympon kuningasta Zeytä, joka silloin oli juhlailemassa Etiopialaisten luona. Kun Thetis seuraavana päivänä tapaa jumalten valtiaan ja pyytää häntä suomaan menestystä Troijalaisten aseille kunnes Akajalaiset — Kreikkalaiset — osoittaisivat hänen pojallensa sitä kunniaa, jota hän ansaitsi, niin vastaa Zeys tyytymättömänä pelkäävänsä soimaavia sanoja puolisoltaan Hereltä, Kreikkalaisten suojelijattarelta, mutta lupaa kuitenkin auttaa Troijalaisia ja vahvistaa lupauksensa

"mustia kulmakarvojaan rypistäin" ja päänyökkäyksellä, jolloin ambrosiaväriset kiharat vierähtävät alas kaikkivaltiaan pään ympäri ja koko Olympos perustuksillaan vapisee.

Mutta Heren — Junon — vakoileva silmä oli nähnyt Thetiin Zeyn luona, ja hän ahdistaa korkearvoista puolisoansa, pilvienkokoojaa Zeytä, niin pisteliällä sanoilla, että tämä viimein käskää häntä vaikenemaan ja tottelemaan, uhaten muuten ryhtyä häneen "voittamattomilla käsillään". Nyt Heren täytyi pitää suunsa kiinni; mutta surumielisinä olivat taivaiset jumalat, ja alakuloisuus haihtui vasta kun Hefaistos — Vulkanus — ojensi äidilleen kaksoispikarin ja maljasta kaatoi suloista nektaria muillekin läsnäolevaisille, jotka loppumattomalla naurulla katselivat, kuinka hän ontua linkutti käydessään ympäri salia.

Unessa yllyttää nyt Zeys Agamemnonia rynnäkköön kaupunkia vastaan. Agamemnon neuvottelee ensin muiden valtikkaa kantavien ruhtinasten kanssa ja ehdottaa, paremman puutteessa, että he heti laittaisivat laivansa matkakuntoon ja lähtisivät kotiin. Kreikkalaiset luulevat hänen todella lähtöä hommaavan ja riemuhuudoin syöksyvät he maalle vedettyjen laivojensa luo raahatakseen niitä mereen. Troijan sota olisi nyt saanut kurjan lopun, ellei Here olisi tarttunut asiaan ja lähettänyt Athenea Odysseyn luoksi. Jumalattaren kehoituksesta syöksyi hän Agamemnonin valtikka kädessä alas laivaleirille ja sai pyynnöillä ja pakolla kotiin ikävöivät Kreikkalaiset toisille tuumille. Kaikki vaikenivat vihdoin paitsi Tersites, suurisuinen lörpöttelijä, vääräsäärinen, ontuva ja kyttyräselkäinen mies, joka, oikein mainiona pahannäköisyydestään, oli rumin mies kaikista Troijan luo tulleista Kreikkalaisista. Kun tämä vihdoin puheissaan rupesi käymään liian rivoksi ja kerskaavaksi, löylytti Odysseys valtikalla niin tuntuvasti suulasta kyssäniskaa selkään ja hartioihin, että tämä peloissaan istuutui maahan, vaikenä ja "silmiään pyyhki" kaikkien läsnäolevien nauraessa. Heidän mielestään oli Odysseyn paras työ se, että hän pakoitti herjaavan räyhääjän vaikenemaan. Sen jälkeen puhui ensiksi Odysseys ja sitten Nestor kansalle kiihoittavia sanoja. Viimeiseksi kehoitti Agamemnon sotilaitansa heti aterioittuaan tarttumaan aseisiin, ja puheen loputtua kaikui valtava riemuhuuto. Aterian kestäessä valmisti miesten ruhtinas — Agamemnon — polttouhrin, johon oli kutsuttu kuusi ruhtinasta, niiden joukossa myös Menelaos. Mitään voiton ennusmerkkiä ei Zeys antanut, mutta kuitenkin annettiin käsky rynnäkköön. Runoelmassa seuraa nyt pitkä luettelo ruhtinaista ja väestöstä, ensin Kreikkalaisista ja sitten Troijalaisista.

Taistelu alkaa — Troijalaiset ryntäävät eteenpäin mahtavalla sotahuudolla, Kreikkalaiset sitä vastoin äänettöminä. Jumalallisena kauneudessaan astuu Paris esiin Troijalaisten riveistä ja vaatii jaloimpaa vastustajistaan kanssaan miekan mittelöön. Iloisena kuin nälkäinen jalopeura, joka tapaa hirven, hypähtää Menelaos vaunuistaan; mutta nyt Pariin rohkeus murtuu ja hän pistäikse piiloon sotatoveriensa joukkoon. Hektor huomaa tämän ja pakoittaa soimaavilla sanoilla kurjan pelkurimaista veljeänsä suostumaan kaksintaisteluun.

Sillä aikaa istui Helena palatsissaan ja kirjasi kankaasen kuvia taisteluista, joihin hän oli ollut syynä. Äkkiä tulee jumalatar Iris ja kertoo hänelle kaksintaistelusta. Helena rientää heti Skaijalaiselle portille, jossa vanha kuningas Priamos istuu kansan vanhimpain keskellä. Hänen ihanuutensa lumoo vanhukset, jotka kaikki yhteen suuhun virkahtavat, ettei ole häpeällistä taistella moisen naisen tähden. Hän istuutuu kuninkaan viereen ja osoittaa tälle muutamia Kreikkalaisten etevimpiä miehiä, siksi kuin Priamos kutsutaan pois aselepoa vahvistamaan. Kaksintaistelu, joka tapahtuu molempien sotajoukkojen keskellä, alkaa, ja Menelaos, joka on tarttunut vastustajansa jouhitöyhtöiseen kypärään, laahaa paraikaa alle kynsin joutunutta Parista Kreikkalaisjoukkoa päin, kun Afrodite — Venus — katkaisee kypärän leukahihnan, niin että Menelaos seisoo siinä tyhjä rynnäkköhytyrä lujajänteisessä kädessään. Kauniin Alexandros-Pariin jumalatar sitä vastoin verhoo utupilvellä ja vie hänet suojaan sulotuoksuiseen makuukammioon, johon hän myöskin pian johtaa ihanan Helenan, ja tämä lausuttuansa muutamia katkeria sanoja kumminkin vihdoin laskeutuu koruveistoksiselle vuoteelle nauttimaan unen suloutta Pariin rinnalla.

Zeyn tahtoo nyt, että Troijaa säästettäisiin, mutta Here on yhä vain vihoissaan, ja hänen pyynnöstänsä lähetetään taivaasta Athene, ja tämä houkuttelee Troijalaisia välirauhaa rikkomaan. Hän viekottelee Pandaron ampumaan Menelaoa, joka varmaan olisi ollut kuoleman oma, ellei jumalatar olisi johtanut nuolta toisanne, niin että uros ainoastaan helposti haavoittui. Nyt herää Kreikkalaisissa halu kostaa kavallusta; väki jakautuu joukkoihin Nestorin neuvon mukaan, ja taistelu alkaa uudelleen. Nyt syntyy jono kaksintaisteluja, joissa molemmilta puolin taistelevat uljaat uroot. Athene kiihoittaa Kreikkalaisia, Apollo Troijalaisia. Pandaros haavoittaa urheaa Diomedestä, mutta kun Athene on parantanut haavan, palaa tämä taas taisteluun, kaataa vastustajansa ja musertaa kivenheitolla Aineaan lannejänteen, ja uroon hänen äitinsä Afrodite kantaa pois taistelutelmeestä. Jumalattartakin Diomedes haavoittaa käteen keihäällään, ja Iriin seuraamana täytyy hänen vaikertain paeta Areen hevosilla Olympoon. Sillä aikaa vie Apollo Aineaan turvaan ja parantaa hänen haavansa. Nyt kutsuu Ares Hektorin avukseen, ja Aineas palaa taisteluun; Kreikkalaiset väistyvät — silloin laskeutuvat Here ja Atene taistelukentälle. Jumalten kuningatar, joka on pukeutunut vaskiäänisen Stentorin muotoon, moittii Kreikkalaisten arkuutta, ja sinisilmäinen Athene etsii taistelusta Diomedeen ja kehoittaa häntä otteluun itse sodan jumalan, Areen, kanssa. Taistelussa sattuu Diomedeen keihäs Areesen ja haavoittaa hänen ihanaa rumistaan niin

pahasti vyötäisiin, että jumala tuskissaan päästää niin valtavan karjunnan, jotta se kaikuu kuin kymmenen tuhannen sotilaan sotahuuto. Ares pakenee sen jälkeen Olympon ja valittaa hätäänsä Zeylle, joka ensiksi sättii häntä aika lailla hänen äidiltänsä peritystä halusta synnyttää riitaa ja tappelua, mutta antaa sitten parantaa hänen haavansa.

Sillä välin jatkuu taistelu, ja kun Troijalaisia kovasti ahdistetaan, rientää Hektor kaupunkiin ja lähettää äitinsä Hekahen uhramaan Athenelle sillä aikaa kuin hän itse lähtee etsimään Parista, joka istuu kotonaan palatsissa Helenan rinnalla. Kun Hektor ankarilla sanoilla on kehoittanut veljeänsä palaamaan taisteluun, johon hehkuva halu häntä itseään kutsuu, rientää hän tapaamaan puolisoansa Andromakea, jonka vihdoinkin löytää Skajjalaisella portilla katselemasta taistelua valittaen ja itkeä vetistellen.

Lujasti pusertaen hänen kättänsä valittaa Andromake:

"Mieletön voi, sinut urhoutes pian kuolohon saattaa. Etkä sä armahda poikaas pientä ja et mua, kurjaa puolisoas, pian leskeä, kun sinut Argivit surmaa."

Muisteltuaan isäänsä, joka korkeaporttisen Theben luona oli sortunut jumalaisen Akilleyn peitseen, seitsemää veljeään, jotka kaikki *yhtenä* päivänä kaatuivat saman sankarin kalvasta, ja äitiään, joka, palattuaan vankeudesta, heitti henkensä Artemiin nuolista, virkahtaa hän:

"Hektor, sä yksin nyt oot enää taattona, äitinä mulla, yksin *sä* veikkoni myös, ja puolisoin oot *sinä* uljas. Jää siis säälistä turvaan tornihin tänne, sä ett'et lastasi turvattomaksi ja leskeksi vaimoas saattais."

Hektor koettaa lohduttaa puolisoaan, mutta tämä lohdutus vain lisää Andromaken murhetta. Aavistaen tulevaa kohtaloaan virkahtaa tämä:

"Sieluin, mielenikin tää aavistus varma jo valtaa:
kerranpa koittavi päivä, jok' Ilionin pyhän sortaa,
Priamon itse ja kansan tuon ruhtinaan peitseltä kuulun,
Ei toki huoleta nyt mua Troijan turmiopäivä,
— — — — —

vaan *sun* kohtalos, kun sinut pois vie Kreikkalais-sankar'
vaskehen haarniskoittu ja orjuuteen sinut saattaa."

Kun Hektor oli suudellut ja käsillään keinutellut pientä poikaansa, pani hän taas päähänsä jouhilihuisen kypärän, jonka oli ottanut päästään, ettei pelottaisi poikaansa, ja erosi puolisostaan, jota hän ei enään koskaan ollut näkevä.

Palattuaan taistelupaikalle vaatii Hektor Kreikkalaisten uljaimpia miehiä kanssansa miekkasille. Yhdeksän ruhtinasta tarjoutuu, niiden joukossa Telemonin poika Aijas, joka arvanheitolla valitaan taistelemaan Hektorin kanssa. He taistelevat uljaasti kunnes pimeä heidät siinä yllättää, jolloin välirauha tehdään kuolleiden hautaamista varten. Alakuloiset Troijalaiset pitävät sotaneuvottelua, jossa Antenor kehoittaa että luovuttaisiin Helenasta ja hänen aarteistaan ja sen kautta tehtäisiin loppu pitkästä piirityksestä. Paris suostuu antamaan pois aarteet, vaan tahtoo pitää Helenan, mutta tämän ehdotuksen Kreikkalaiset hylkäävät katsoen sitä solvaukseksi. Zeys kieltää muita jumalia vastedes sekaantumasta taisteluun ja itse katselee hän taistelukenttää Ida vuorelta. Epätietoisena kelle hän apuaan soisi punnitsee hän vaa'assa taistelevien kohtalot, ja päättää auttaa Troijalaisia, sentähden että heidän vaakansa, joka on keveämpi, nousee taivasta kohden. Hän ahdistaa sen vuoksi Kreikkalaisten leiriä salamalla ja ukkosen jyryillä. Salamanisku pakoittaa Nestorin ja Diomedeen väistämään Hektoria, joka kiittää eteenpäin kaksivaljakollansa ja ajaa heidät varustuksien sisäpuolelle. Teukros, Aijaan veli, surmaa Hektorin vaunujenajajan, mutta kaatuu itse maahan pahasti murskaantuneena kivenlohkareesta, jonka Hektor viskaa voimakkaalla kädellään. Yön tulo pelastaa Kreikkalaisten laivaston hävityksestä, ja Troijalaiset leiriytyvät taistelukentälle odotellen, että vihollinen yön pimeässä purjehtisi tiehensä.

Varsin tyytymättöminä lähettävät Kreikkalaiset Nestorin neuvosta lähetystön Akilleyn luo saadakseen häntä uudestaan ryhtymään taisteluun; mutta tämä kieltäytyy jyrkästi. Vasta kun Hektor miekalla ja tulella on tunkeutunut Kreikkalaisten laivoille asti, rupee hän ajattelemaan verileikkiin ryhtymistä. Sydänyön aikana pitää Agamemnon neuvottelun, jossa Diomedes ehdottelee että hän ja Odysseys yhdessä tunkeutuisivat vihollisten leiriin ja siellä tekisivät mahtavan urotyön, jota Troijalaiset tulisivat surulla muistelemaan. Hektor puolestaan esittää samanlaisen tuuman, ja Dolon, rikas ja ruma, mutta nopeajalkainen mies, suostuu rupeamaan vakoilijatoimeen, ehdolla että hän palkinnoksi saisi Akilleyn mainiot hevokset. Hän joutuu kuitenkin onnettomuudekseen juuri Odysseyn ja Diomedeen käsiin, jotka ottavat hänet vangiksi ja pakoittavat hänet antamaan heille ne tiedot, joita he haluavat, lyövät häneltä sitten pään poikki ja tunkeutuvat Trakialaisten leiriin, jossa surmaavat nukkuvan kuninkaan ja

kaksitoista soturia sekä vievät mukanaan heidän lumivalkeat hevosensa.

Seuraavana aamuna uudistetaan tappelu, ja Kreikkalaisia ahdistetaan kovasti. Akilleys lähettää Patrokleen tiedustelemaan millä kannalla asiat ovat, ja Nestor pyytää häntä taivuttamaan herraansa tulemaan avuksi. Troijalaiset ryntäävät Kreikkalaisten varustuksia vastaan, ja samalla kotka pudottaa ilmasta purppurapunaisen jättiläiskäärmeen taistelevien keskelle. Tätä pitävät Troijalaiset vaarallisena ennusmerkinä, mutta Hektor selittää, ettei hän vähääkään huoli ennuslinnuista, lentäkööt ne oikealle aamunkoita ja aurinkoa tahi vasemmalle sumuista hämärää kohden: "Paras ennuslintu on se, joka kehoittaa meitä isänmaata puolustamaan!"

Kauan taistellaan vaihtelevalla onnella, kunnes Hektor tempaa valtavan suuren kiven ja sillä murskaa varustusten puuportin, jonka läpi Troijalaiset syöksyvät vihollisten leiriin, ja Kreikkalaiset pakenevat päin päätimysten laivoilleen. Mutta nyt esiintyy Poseidon — Neptunus — ennusmiehen Kalkaan hahmossa, kokoo pakenevaiset ja pakoittaa Hektorin pysähtymään. Kuitenkin ovat Kreikkalaisten laivat vähällä tulla poltetuiksi, ja ainoastaan suurella vaivalla saadaan kumotuksi tehty ehdotus työntää laivat mereen ja paeta pois yön pimeässä.

Here lainaa nyt Afroditelta sulouden vyöhyen, ja hänen onnistuukin yön tenhokkaalla voimalla siihen määrään hurmata puolisoaan, että tämä unohtaa Troijalaiset, ja Poseidon itse johtaa Kreikkalaiset taisteluun. Aijas tapaa Hektorin ja viskaa kiven vasten hänen rintaansa. Hektor kaatuu tainnuksiin maahan, ja Kreikkalaiset rientävät esiin ryöstääkseen hänen varusteensa; mutta Troijalaisten johtajat suojelevat Hektoria ja vievät hänet pois omiin vaunuihinsa.

Zeys herää sillä välin juuri parhaiksi poistaakseen Troijalaisilta uudet uhkaavat vaarat. Suuttuneena kääntyy hän "parantumattoman" Heren puoleen ja muistuttaa häntä siitä kurituksesta, jonka tämä on hänen valtavasta kädestään saanut, ja selittää että Kreikkalaiset vastedeskin tulevat jäämään tappiolle taistelussa, kunnes ovat sovittaneet Akilleylle tehdyt vääryydet.

Sentähden lähetettiin Apollo innostuttamaan Hektoria ja saattamaan häntä taisteluun. Nopeana kuin kyyhkyishaukka kiittää Apollo Hektorin luo, joka jo "oli istuallaan" levolla "voimiaan virkistäen", sytyttää hänessä "valtavaa uhka-uljuutta", vie hänet takaisin taisteluun ja suojelee häntä heidän kulkiessaan, pakoittaen kauhealla Egidi kilvellään vihollisten rivit taantumaan. Kreikkalaiset väistyvät ensimmäisen laivarivin taakse.

Akilleys, joka kuulee lähestyvän tappelumelскеen ja jo pelkää että vihollinen polttaa laivat, sallii Patrokleen pukeutua varuksiinsa ja lähteä auttamaan Kreikkalaisia. Troijalaiset, jotka luulevat häntä itse Akilleykseksi, väistyvät kauhistuneina; mutta Patrokles tunkeutuu uhkarohkeudessaan liian pitkälle. Apollo astuu häntä vastaan ja ryöstää häneltä aseet, Euforbos haavoittaa häntä selkään ja Hektor lävistää hänen ruumiinsa keihäällään. Kuolinhetkellään ennustaa Patrokles, että Hektor itse pian on kaatava Akilleyn kostavan käden kautta. Patrokleen ruumiista syntyy nyt pitkälinen vimmattu taistelu, mutta vihdoinkin onnistuu Menelaon Merioneen avulla korjata se kotiin.

Akilleys raivoo vihan vimmassa, surren aseveikkonsa kuolemaa. Hän sirottaa tuhkaa päänsä päälle, heittäytyy pitkälleen maahan, repii tukkaansa ja hehkuu kostonhalusta. Hänen äitinsä Tetis muistuttaa häntä, että kun Hektor kaatuu, ei Akilleyn omakaan kuolema ole kaukana; mutta se ei vaikuta Akilleeyn vähääkään. Eihän sankarivoimainen Herakleskaan voinut kuolemata välttää. Mutta aseitta ei hän voi taistella, ja äiti lupaa hankkia seuraavaksi päiväksi hänelle varusteet, jotka Hefaistos yön kuluessa takosi.

Sillä välin kehoittaa Iris Akilleytä antamaan Troijalaisten kuulla ääntänsä, ja seisten varustuksilla Athenen kilven suojassa huudahtaakin tämä mahtavasti kolme kertaa. Troijalaiset valtaa kauhu, ja he luopuvat rynnäköstä Kreikkalaisia vastaan, jotka kantavat Patrokleen ruumista Akilleyn teltaan.

Tetis lähtee sillä aikaa jumalaisen takojan Hefaiston luo, joka lupaa hankkia hänen pojalleen uudet varusteet ja heti ryhtyy työhön. Uljain näistä uljaista aseista on kilpi, johon taitehikas mestari kuvaa maan ja kaksi kaunista kaupunkia, taivaan aurinkoineen, kuineen ja tähtineen, sekä meren.

Siten uudelleen varustettuna taisteluun lähtee Akilleys Agamemnonin teltaan, tiellä kehoittaen Kreikkalaisia valmiiksi varustautumaan. Hän ja Agamemnon myöntävät molemmat käyttäytyneensä moitittavasti, ja sopivat keskenään. Odysseys neuvoo parhaaksi, että väki ensin virkistäisi itseänsä vahvalla aterialla, ja sen kestäessä istuu Akilleys erillään, ja Athene ravitsee häntä nektarilla ja ambrosialla. Kun kaikki on valmiina, astuu hän sotavaunuihinsa, joita vetävät hänen isänsä maan kuulut hevoset Xantos ja Balios.

Useat jumalat ja jumalattaret ottavat osaa tähän viimeiseen taisteluun, mikä Kreikkalaisten, mikä Troijalaisten puolella. Keskellä tappelun tuoksinaa riehuu Akilleys uljaissa urotöissä iskien Troijalaisten rivien läpi, nakaten maahan miehiä joukoittain, ajaen toisia Skamander virtaan ja pakoittaen muut

pakenemaan vallien suojaan. Ainoastaan Hektor jää seisomaan ulkopuolelle Skajjalaista porttia, jota Apollo vartioi.

Kun Akilleys lähestyy Hektoria, pakenee rohkeus tämän rinnasta, ja kolme kertaa kääntyy hän pakosalle vastustajansa häntä takaa ajaessa. Nyt jättää Apollo Hektorin, jolle sen sijaan Athene tulee avuksi. Hektor asettuu vastarintaan ja vaatii taisteluun Akilleytä, ehdotellen, että voittaja jättäisi voitettun ruumiin hänen sukulaisilleen. Akilleys kieltäytyy rupeamasta sopimukseen ja tekee ensiksi hyökkäyksen. Hektor syöksyy häntä vastaan ja kaatuu Akilleyn raskas-vaskisella peitsellä kuolettavasti haavoitettuna. Kaatunut rukoilee, että hänen isänsä Priamon sallittaisiin lunastaa hänen ruumiinsa, mutta Akilleys vastaa: "Älä polvistu eteeni, sinä koira, äläkä rukoile vanhempieni kautta — — — Koirat ja petolinnut tulevat repimään sinun ruumiisi kappaleiksi!" Kuolevana lausuu Hektor ennustavalla äänellä: "Minä tunsin sinut hyvin, enkä ole koskaan toivonut voivani taivuttaa sinua, sillä todellakin sinulla on rautainen sydän rinnassasi. Mutta varo nyt, ettet herätä jumalten vihaa ja ettei se päivä koita, jolloin Paris ja Foibos Apollo, vaikka oletkin urhoollinen, kaatavat sinut Skajjalaisen portin luona kuolleena virumaan!" Mutta hetyttämättä kiinnittää julma Akilleys ruumiin sotavaunuihinsa ja antaa sen Priamon ja Andromaken nähden laahata vaunujen jälessä Kreikkalaisten laivaleiriin.

Kun Akilleys on tullut laivojen luo, viskaa hän kuolleen ruumiin tomuiseen maahan Patrokleen parin viereen. Näiden ponnistusten jälkeen näkee Akilleys yöllä unessa Patrokleen hahmon, joka moittii häntä siitä, että on jättänyt ystävänsä ruumiin niin pitkäksi aikaa hautaamatta. Seuraavana päivänä rakennetaan tulirovio ja hautajuhlallisuudet pidetään. Akilleys teurastaa kaksitoista Troijalaista nuorukaista, ja heidän ruumiinsa ynnä yhdeksän "pöytäkoiraa" ja muita uhriaineita viskataan roviolle, joka sitten sytytetään. Seuraavana päivänä, kun on luotu hautakumpu poltetun luiden peitteeksi, vietetään taisteluleikkejä kuolleen kunniaksi kilvan ajolla, nyrkkitaistelulla, painin lyönnillä, kilpajuoksulla, kaksintaistelulla, jossa aseina on kilpi ja keihäs, diskus(kiekon) heitolla, jousiammunnalla ja peitsen heitolla.

Mutta vielä hehkuu Akilleys vihasta, vielä hän on surusta sortuneena. Kahdentoista päivän kuluessa laahaa hän joka aamu Hektorin ruumista Patrokleen haudan ympäri. Vihdoin tulee Priamos Hermeen seurassa Akilleyn teltaan, ja hänen onnistuu sydäntä särkevillä rukouksilla saada lunastetuksi poikansa ruumis, joka Akilleyn käskystä pestään puhtaaksi, voidellaan öljyllä ja puetaan kauniiseen vaippaan ja alusvaatteisiin. Itse laskee Akilleys kuolleen paripatjalle ja auttaa ruumista nostettaessa kirkasloisteisiin sotavaunuihin, joilla se viedään Troijaan. Katkerasti surraan kaikkialla kuollutta, ja Helenakin, tuon onnettoman sodan alkusyy, valittaa surkeasti suruaan.

Runoelma päättyy lyhyellä kertomuksella Hektorin hautajaisista, joidenka viettämistä varten Akilleys itsestään tarjoo kahdentoista päiväistä aselepoa.

Odysseia.

Uroona siinä Homeron kertomaruosissa, jota sanotaan Odysseiaksi, on viisas ja urhoollinen Odysseys, eräs osanottajista Troijalaiseen sotaan ja kotoisin kreikkalaisesta Itaka saaresta. Runoelma on siis tavallaan jatkona Iliadiin, vaikka se käsittelee yksinään tämän miehen vaiheita sodan loputtua ja Trojan tultua hävitetyksi. Kreikkalaisten voittoa ei Akilleys saanut nähdä. Hän kaatui Pariin nuolesta, ja Odysseys toi sinne hänen poikansa Neoptolemon, joka johti viimeistä rynnäkköä Trojaan ja kaupungin hävitystä.

Kymmenen vuotta oli kulunut siitä kuin kreikkalaiset soturit työnsä toimitettuaan palasivat kotiin. Odysseyn yksin ei vielä ollut onnistunut saapua pieneen valtakuntaansa Itakaan, jossa häntä niin kauan ovat odottaneet hänen isänsä Laertes, puolisonsa Penelope ja poikansa Telemakos. Sillä aikaa kiusaavat Penelopea hävyttömät kosijat, jotka kutsumattomina tulevat ja nauttivat vieraanvaraisuutta Odysseyn talossa. Kuningatar ei kumminkaan tahdo suostua keneenkään; hän ei voi luopua siitä luulosta, että Odysseys vielä elää.

Ainoastaan jumalat tietävät, että Odysseys, joka on suuttanut Poseidonin, seitsemän vuotta on ollut vankina Ogygian saarella ihanan luonnottaren Kalypson vallassa. Lyhyen alkupuheen jälkeen alkaa runoelma jumalten neuvottelukokouksella Olympossa. Athene käyttää hyväkseen Poseidonin poissa-oloa ja muistuttaa Zeytä siitä turmiosta, johon hänen lemmikkinsä Odysseys on joutunut, ja Zeyn suostumuksella päätetään, että Hermes lähtisi ilmoittamaan kauniskutriselle luonnottarelle, ettei tämä enään saisi pitää luonaan rohkeamielistä Odysseytä. Itse lähtee Athene Menteen hahmossa — Menten oli Odysseyn perheen vanhoja tuttuja — Itakaan ja neuvoo Telemakoa karkoittamaan pois hävyttömät kosijat ja menemään Pyloon ja Spartaan saadakseen tietoja isästään. Telemakos, näin saatuaan rohkeutta, menee äitinsä luo ja käskee häntä pysymään huoneessaan ja hoitamaan askareitaan; sillä, sanoo hän, "*minunhan* tässä talossa isännyyvalta on". Sitten käskee hän kosijoita suorastaan menemään tiehensä muiden kestittäviksi. Hävyttömät kestivieraat hämmästyivät nuorukaisen rohkeita sanoja, mutta jäivät kuitenkin taloon ja huvittelivat iltahämärään, jolloin lähtivät kukin kotiinsa.

Aamalla kutsuu Telemakos kansan kokoon ja valittaa, ettei kukaan tahdo auttaa häntä karkoittamaan pois kosijoita, jotka teurastavat ja syövät hänen nautaeläimensä, lampaansa ja lihavat vuonansa sekä häpeämättä juovat hänen säkenöivän viininsä. Itkien vihasta viskaa hän valtikan maahan; kansa tulee liikutetuksi säälistä, mutta ei kukaan uskalla vastata. Silloin rupee julkea Antinoos, eräs kosijoista, puhumaan ja lykkää pakkovierailemisen syyn Penelopen niskoille, joka muka oli pettänyt heitä lupauksilla valita joku heistä puolisoakseen niin pian kuin olisi ennättänyt kutoa valmiiksi vanhan appivaarinsa Laerteen kääriliinat; mutta palvelijattarilta ovat he saaneet tietää hänen öisin purkavan mitä päivällä on loitonut. Telemakos vetoo jumaliin, ja ennusmerkkinä näyttää hän kahta kotkaa, jotka raivoisasti tappelevat keskenään. Viisas ennustaja Haliterses ennustaa, ettei Odysseys ole kaukana, vaan on pian palaava kotiin; mutta hänet pakoittaa Erymakos vaikenemaan. Mentorია, joka puolustaa nuorta ruhtinasta, kohtelee Leiokritos ivalla. Telemakos lähtee nyt meren rannalle ja rukoilee Athenea, joka ilmestyy hänelle Mentorin hahmossa, hankkii hänelle laivan miehistöineen matkaa varten ja istuutuu hänen viereensä, kun hän yöllä lähtee vesille, varustettuna ruokavaroilla, jotka vanha imettäjät Erykleia äidin tietämättä oli hankkinut.

Pyloon tullessa tervehtii heitä Nestorin nuorin poika Peisistratos, joka ojennettuaan Mentorille kultaisen pikarin pyytää häntä ensiksi kanssaan rukoilemaan Poseidonia; "sillä kaikki ihmiset tarvitsevat jumalten apua". Nestor kysyy, onko heillä mitään toimitettavaa, vai ovatko he merirosvoja, johon Telemakos vastaa ilmoittamalla asiansa ja pyytämällä tietoja isästään. Sen kautta sai Nestor tilaisuuden kertoa Troijan hävityksestä ja Agamemnonin surullisesta kohtalosta kotiin tulon jälkeen. Valhehahmoinen Mentor ilmaisee nyt jumaluutensa hävitessään kiitävänä kotkana. Nestorin kehoituksesta lähtee Telemakos Peisistraton seurassa Spartaan.

Siellä vietetään juuri suurella komeudella kaksoishäitä Helenan tyttären Hermionen ja Akilleyn pojan Neoptolemon sekä Menelaon erään pojan Megapenteen ja Spartalaisen Alektorin tyttären välillä. Vieraat otetaan ystävällisesti vastaan, ja vaaleatukkainen Menelaos herättää Telemakon mielessä kaipausta ja surua, kun hän tulleita vielä tuntematta kertoo kaivatusta aseveikostaan Odysseystä. Helena astuu sisälle ja tuntee Telemakon Odysseyhyn vivahtavasta ulkonäöstä. Surua lievittääkseen sekoittaa hän viiniin tuskaa haihduttavia yrtejä, joita on saanut Egyptiläiseltä naiselta Polydamnalta.

Seuraavana päivänä kertoo Menelaos, miten hän houkutteli Proteylytä, vanhalta merenhaltijalta, tiedon paikasta, missä Odysseytä pidettiin vankina.

Kun Telemakos on saanut tämän tietää, hehkuu hän halusta palata laivalleen.

Kertomus palaa nyt Penelopen, joka tuskissaan poikansa poissa-olosta rukoilee Athenen apua; jumalatar vakuuttaa hänelle unessa, että Telemakolla on luotettava seurakumpali. Nyt seuraa kertomuksessa jumalten neuvottelu, jossa Athene ehdottelee määrättäväksi, ettei yksikään valtikkaa kantava kuningas vastedes osottaisi lempeyttä ja oikeamielisyyttä, vaan ennemmin aina olisi julma ja harjoittaisi hävyttömintä väkivaltaa. Sillä Odysseys oli lempeä alamaisilleen kuin isä lapsilleen; mutta minkä palkan oli hän siitä saanut? Zeys lähettää nyt Hermeen Kalypson luo käskyllä, että tämä päästäisi Odysseyn irralleen, niin että hän onnellisesti pääsisi omaistensa luo ja tulisi takaisin korkeaholviseen kotitaloonsa ja rakkaasen isänmaahansa. Hän tottelee ja lähtee etsimään Odysseytä, joka istuu itkein ja valittain meren rannalla. Häntä vaivaa kalvava koti-ikävä, "koska luonnotar ei enään ollut hänelle mieleen".

Vihdoin lähtee Odysseys vesille kaatamistaan puista yhteenliitetyllä lautalla; mutta Poseidon, joka vielä on hänelle vihoissaan, antaa myrskyn raastaa lautan hajalleen. Odysseys, joka on käynyt kiinni irtautuneeseen pölkkyyn, ajelehtii nyt kauan ympäri merta ja on jo henkensä heittämäisillään, kun hänen vihdoinkin onnistuu pelastua eräisen saareen. Hän valmistaa itselleen vuoteen lehdistä ja käy siihen nukkumaan. Unestaan hänet herättää huudollaan lauma nuoria tyttöjä, jotka huvittelevat pallon heitolla. Kun Odysseys astuu esiin alastomuudessaan ainoastaan lehväkkään puunoksan vaillinaisesti suojaamana, pakenevat kaikki tytöt; ainoastaan Nausikaa, jonka isän Alkinoon, Faiakien kuninkaan, alueelle tuuli ja aallot olivat Odysseyn ajaneet, jää seisomaan paikoilleen. Hän huutaa takaisin kauniskutriset immet, muistuttaa heitä, että "kaikki muukalaiset ja kerjäläiset ovat Zeyn suojeluksen alaisia", ja käskää heitä ensin kylvettämään vierasta ja sitten hankkimaan hänelle ruokaa ja juomaa.

Kun Odysseys, saatuaan lainaksi vaatteita varastosta, jonka naiset ovat pestäkseen tuoneet alas meren lahdelmalle, pestynä ja kiiltävällä öljyllä voideltuna uudestaan astuu esiin, hämmästyttää Nausikaa hänen jumalallista kauneuttaan ja toivoo saavansa sellaisen puolison. Hän kutsuu Odysseytä kotiinsa isänsä palatsiin, mutta käskää häntä seuraamaan vähän taampana, jotta eivät Faiakit saisi tilaisuutta tehdä ivallisia huomautuksia ja kummeksia, mistä hän lienee tavannut tuon uhkean muukalaisen, josta luultavasti olisi tuleva hänen puolisonsa. Athenen avulla tulee Odysseys utupilveen verhottuna kaupunkiin ja saatetaan sitten kuninkaan palatsiin. Täällä esiintyy hän ensin tuntemattomana, turvaa etsivänä muukalaisena, nauttii sellaisena hyvin ystävällistä kohtelua ja asetetaan kunniasijalle Alkinoon viereen. Vierias miellyttää kuningasta siihen määrään, että tämä ehdottelee Odysseylle, että hän jäisi

hänen vävykseen, ja kuningatar Arete käskee palvelijattaria valmistamaan hänelle oivallisen makuusijan pylvässaliin. Seuraavana päivänä pannaan toimeen taisteluleikit, ja Alkinoos ehdottaa että lykättäisiin "synkkä laiva suolavirtaan", miehitettynä kahdellakuudetta reippaalla nuorukaisella, jotka ottaisivat huolekseen laittaa muukalaisen niin pian kuin mahdollista takaisin kotiinsa. Juhla-aterian kestäessä laulaa sokea runolaulaja Demodokos "miesten mainioista uroteoista" ja erittäinkin kiistasta Troijan luona Odysseyn ja Akilleyn välillä. Muistojen voiman valtaamana peittää Odysseys kasvonsa salatakseen kyyneliään. Kun Alkinoos huomaa vieraansa liikutuksen, käskee hän alkamaan kilpaleikkejä. Euryalon ärsyttämällä, joka Odysseyn antaessa kierteleviä vastauksia sanoo pitävänsä häntä kauppaa harjoittavana laivurina, vaan ei minään kilpataistelijana, sieppaa Odysseys raskaan diskuskiekon ja viskaa sen kauas toiselle puolelle sitä maalia, johon Faiakien reippaimmat miehet jakoivat kiekkonsa heittää. Sitten vaatii hän kokoontuneista ketä tahansa rupeamaan mihin kilpailuun vain haluaa. Kun kaikki ovat ääneti, huomauttaa Alkinoos yleistä hämmästystä haihduttaakseen, että Faiakit eivät nyrkkitaistelussa ja paininlyönnissä ole mestareja; mutta sitä vastoin ovat he kilpajuoksijoina nopeita kuin tuuliaispää ja oivallisia merimiehiä, jotka muuten pitävät paljon juhlakesteistä, huvinäytelmistä ja tanssista, mielellään pukeutuvat monivärisiin vaatteihin sekä rakastavat lämpimiä kylpyjä ja pehmeitä vuoteita. Nyt pannaan toimeen tanssit, ja sillä aikaa rientää airut hakemaan lyyräsoitinta Demodokolle. Kun tämä laulettuaan Areesta, Afroditestä ja Hefaistosta sittemmin juhla-aterian kestäessä loihe laulamaan Troijan valloituksesta, kuuntelee Odysseys taas liikuttuna kyynelsilmin. Alkinoos huomaa tämän, käskee Demodokoa lopettamaan laulunsa ja pyytää vierasta ilmaisemaan nimensä. Sitten vastaa tämä rohkeasti ja suoraan: "Minä olen Odysseys, Laerteen poika, joka kaikellaisen viekkauden kautta olen hankkinut itselleni arvoa ihmisten kesken ja maineeni kohoaa taivaasen asti". Sitten kertoo Odysseys vaiheensa Troijasta lähdön jälkeen. Ensiksi tuli hän toverineen Kikonien kaupunkiin Ismaroon, joka valloitettiin ja hävitettiin. Mutta Kikonit yllättivät voittajat, jotka taistelun jälkeen olivat juoneet liiaksi simaa, ja karkoittivat heidät tulisen taistelun perästä takaisin laivoille. Kymmenen päivää kestävä myrskyisen merimatkan jälkeen tulivat he lotos-syöjien maahan. Ken vain söi tätä "kukkaisravintoa", se unohti kaiken muun eikä enään tahtonut sieltä lähteä. Väkinäisesti täytyi Odysseyn kulettaa miehistään monta, jotka olivat lotos-ruokaa syöneet, takaisin laivoille, ja niin taas jatkettiin matkaa läheiselle Kyklopien saarelle. Kyklopit olivat julkeaa kansaa ilman mitään lakeja, oikein ihmishahmoisia hirviöitä *yksi* silmä keskellä otsaa. Yksi niistä, Polyfemos, Poseidonin poika, asui yksin luolassaan, jossa Odysseys ja muutamat hänen toverejansa kerran kävivät hänen luonaan. Vähääkään huolimatta heidän pyynnöstään saada nauttia ystävällistä kohtelua, nielasi hän heti kaksi heistä karvoineen päivineen. Vielä suuruspalakseen seuraavana päivänä söi hän taas kaksi. Sillä välin keksi Odysseys keinon: hän tarjosi Kyklopille muassa tuotua viiniä, ja tämä huumautui sitä juotuaan niin, että kaatui selälleen maahan ja nukkui. Nyt syöksi Odysseys päästä teroitettun palavan puunrungon jättiläisen silmään, ja sillä aikaa kuin hirviö ulvoi tuskasta käyttivät Kreikkalaiset tilaisuutta pelastautuakseen luolasta siten, että asettuivat riippumaan Kyklopin lampaiden mahan alle, kun tämä aamusella laski ne laiturille. Polyfemos heitti heidän jälkeensä kivenlohkareen, joka ei kuitenkaan ketään vahingoittanut.

Kyklopien saaresta (Siciliasta) tulivat he harhaillessaan saareen, jossa asui Eolus, tuulien kuningas ja kuolemattomien jumalten ystävä. Lähtiessään sieltä sai Odysseys lahjaksi härännahkaisen säkin, johon kaikki tuulet, paitsi se, jota hän tarvitsi kotimatalla, olivat suljetut. Yhdeksän päivää purjehtivat he suoraan Itakaa kohden ja näkivät jo vartiotuulet sen rannalla, kun toverit, Odysseyn kotvaksi aikaa nukahdettua, uteliaisuudesta avasivat säkin. Irtautuneet tuulet alkavat riehua ja raivoisa "tuulenpyöriäinen" kuletti heidät takaisin tuulten jumalan saareen. Hän lähetti heidät luotaan, koska tahtoi pysyä erillään miehistä, jotka nähtävästi olivat jumalten kirouksen alaisia, ja niin tulivat he Lastrygonien maahan, jossa uudestaan joutuivat jättiläisten ahdistettaviksi, jotka syövät heistä yhden, heittelevät heidän laivojaan kivillä ja seivästävät ikäänkuin kaloja tuulastettaissa miehistön, joka koettaa pelastua uimalla.

Odysseys, joka on ankkuroinnut laivansa turvalliseen paikkaan sataman ulkopuolelle, pääsee pakoon ja jatkaa matkaansa eräisen saareen, jossa asuu loitsutaitoinen Kirke. Eurylokos lähetetään kahdenkolmatta miehen kanssa tiedustusretkelle. He tulevat palatsille, ja kauniskutrinen jumalatar kutsuu heidät sisälle. Kaikki noudattavat kutsumusta, ainoastaan Eurylokos, joka aavistaa pahaa, jää ulkopuolelle. Kirke muuttaa sisään tulleet sioiksi, sulkee heidät karsinoihin ja ravitsee heitä sellaisella ruoalla, "kuin mitä siat kaikkina aikoina ovat saaneet syödäkseen". Ihmisjärkensä saavat he kuitenkin pitää.

Kun Odysseys saa tämän tietää, rientää hän heidän avukseen ja tapaa matkalla Hermeen, joka antaa hänelle ihmeellisen mustajuurisen ja valkeakukkaisen kasvin, jota jumalat nimittävät moly-yrtiksi, ja tällä hän pelastuu Kirken loitsutempuista. Jumalattaren rakkautta hän ei kuitenkaan voi vastustaa, vaan jää vuodeksi hänen luoksensa. Toverit pääsevät sikana-olostaan heti hänen tulonsa jälkeen.

Lähdettyään Kirken luota purjehtii Odysseys jumalattaren neuvon mukaan kuolleitten maahan, Hadeen ja Persefoneian valtakuntaan, saadakseen loihтусanoja sokealta ennuspapilta Teiresialta, joka

vielä kuolemankin jälkeen, yksinään harhailevien varjojen keskellä, oli saanut pitää ajatusvoimansa ja viisautensa. Hän löytää tämän maan syväaaltoisen okeanin ääriseudussa, jossa aurinko ei koskaan loista, jossa aina vallitsee kimerialainen yö. Täällä uhraa hän Kirken kehoituksesta mustan oinaan ja juokuttaa veren maahan kaivettuun kuoppaan. Tästä kuopasta nousevat ilmoille kuolleitten sielut, mainioiden naisten ja miesten, joita Odysseys puhuttelee. Siinä Akilleys muun muassa selittää mielummin tahtovansa palvella renkinä maalla, kuin kantaa valtikkaa mädäntyneiden kuolleiden valtakunnassa. Teiresiaalta saa hän tietää ne vaiheet, jotka häntä uhkaavat ennen kotiintuloa. Hänen äitinsä Antikleia sanoo kuolleensa surusta, ja hänen isänsä viettää kurjaa, ilotonta elämää. Kun kuolleet vihdoin suurella jyrinällä tuhansittain kokoontuvat hänen ympärilleen, valtaa pelko Odysseyn, hän palaa laivalleen ja purjehtii takaisin Kirken luoksi. Tämän ennustuksen mukaan joutuu hän Sireniien saareen, ja ettei hän hurmautuisi näiden sisarusten tenhoovasta laulusta, pistää hän vahaa seuralaistensa korviin ja sidotuttaa itse itsensä mastoon. Menettyään kuusi miestä, pääsee hän sitten ohi merihirviöiden Skyllan ja Karybdiin ja saapuu rannikolle, jossa auringon jumalan härät käyvät laiturilla. Kun harhailijat eivät pääse täältä lähtemään vastatuulelta, loppuvat heiltä ruoka-aineet, ja Erylokon neuvosta teurastavat miehet uhkeimmat häristä. Tästä suuttuu auringon jumala, ja kun laiva taas laskeutuu vesille, syntyy myrsky, joka murtaa maston; samassa iskee salama laivaan, valtava laine pyyhkäisee toverit kannelta mereen "kuin merivarikset vain", ja Odysseyn yksin onnistuu pysyttäytyä laivahyllyssä. Kauan aikaa ajelehdittuaan haahden mastolla saapuu hän, kuten jo ennen on mainittu, Kalypson saareen ja sieltä Faiakien maahan.

Kun Odysseys kaikkien läsnäolevien äänettöminä istuessa oli kertonut kaiken tämän ja tavanmukaiset tarkat valmistukset oli tehty, astuu hän saatuaan runsaasti lahjoja faiakilaiseen laivaan, joka vie hänet Itakaan, jonne hän saapuu nukuksissa ja jossa soutajat, jotka heti palaavat, asettavat hänet öljypuun siimekseen. Kun hän herää, ei hän tunne paikkaa kotiseudukseen, ennen kuin Athene ilmestyy hänelle nuoren lammaspaimenen hahmossa. Athene muuttaa hänet vanhan kerjäläisen muotoon ja neuvoo häntä etsimään suojaa hänen sikopaimenensa Eymaion luona. Tältä uskolliselta palvelijalta, joka, vaikka onkin orja, on ruhtinaallista alkuperää ja hyvin mieltynyt herransa perheeseen, saa Odysseys nauttia mitä ystävällisintä kohtelua. Aluksi sanoo Odysseys olevansa kretalainen ruhtinas ja olleensa osallisena Troijan sodassa, jossa oli nähnyt Odysseynkin. Huhuna sanoo hän sittemmin kuulleensa hänestä ja vakuuttaa olevansa varma siitä, että Odysseys pian palaa, "jumalallinen sikopaimen" valmistaa vihdoin Odysseylle oivallisen makuusijan lieden luona, mutta asettuu itse yöksi erinäiselle paikalle kallioseinämän viereen sikakarjan läheisyydessä.

Telemakoa, joka sillä välin on viettänyt kuukauden Spartassa, kehoittaa Athene unessa palaamaan kotiin, sillä muutoin olisi pelättävä, että Penelope ehkä taipuisi Erymakon runsaista lahjoista. Tunnetaanhan, millainen naisen sydän on. Seuraavana aamuna palaa hän. Noustuaan maalle Itakassa menee hän sikopaimenen majaan; vahtikoirat, jotka tuntevat hänen astuntansa, juoksevat häntä vastaan heiluttaen häntäänsä, ja Eymaios painaa hänet syliinsä ja suutelee häntä sydämellisesti. Odysseys tarjoo nuorukaiselle istumapaikkansa; mutta Telemakos ei tahdo riistää mieheltä vanhemman oikeutta, vaikka tämä onkin ryysyihin puettu. Kun Telemakos on syönyt, pyytää hän Eymaiolta tietoa muukalaisesta. Sikopaimen kertoo, mitä ennen on kuullut Odysseyltä. Telemakos lähettää paimenen kertomaan Penelopelle hänen kotiintulostaan, ja nyt kun isä ja poika ovat kahden kesken, kehoittaa Athene Odysseytä ilmaisemaan, kuka hän on. Rääsyt putoavat hänen yltään: hämmästyneen Telemakon edessä seisoo vanhan kerjäläisen asemesta hyvin puettu mies täysissä voimissaan, verevillä poskilla ja terässinervällä leukaparralla. "Totta tosiaankin, sinä olet varmaankin joku avarakaartoisessa taivaassa asuvista jumalista!" sanoo Telemakos. "Minä en ensinkään ole mikään jumala — minä olen sinun isäsi", vastaa Odysseys. Telemakos, joka oli aivan pieni lapsi kun Odysseys lähti Troijaan, ei ota hevillä uskoakseen; mutta vihdoin täytyy hänen kuitenkin uskoa. Syleillessä itkevät molemmat yhdessä syvästä liikutuksesta ja kertovat toisilleen vaiheitaan. He suostuvat etteivät kertoisi mitään Penelopelle ennenkuin ovat varmat riittävästä avusta kosijoita vastaan. Hämmästynyt Telemakos pelkää, etteivät he kahden voisi tehdä mitään niin monelle; mutta Odysseys, joka tuntee itsessään että koston päivä on tullut ja joka tietää, että hänen puolellaan ovat Zeys ja Athene, kysyy pojalta pilkallisesti: "Etkö luule, että heidän apunsa riittää, vai tarvitseeko minun hakea muita aputaistelijoita?"

Penelopelle lähetetään tieto hänen poikansa kotiintulosta. Kosijat siitä suuresti hämmästyvät ja pelästyvät. Sikopaimen saattaa kerjäläiseksi pukeutunutta Odysseytä palatsiin. Tiellä tapaavat he vuohipaimenen Melanteyn, joka on ruvennut vetämään yhtä köyttä kosijoiden kanssa, ja tämä potkaisee vanhusta ja kutsuu häntä koiraksi. Portilla tuntee Odysseyn hänen koiransa Argos, joka makaa heikkona, huonosti hoidettuna, kykenemättömänä herraansa edes lähestymäänkään. Silloin kääntää Odysseys kasvonsa toisanne ja pyyhkäisee silmästään kyynelen. Hän astuu sisälle saliin ja kerjää ruoan muruja niiltä, jotka lähinnä istuvat. Ei kukaan kieltäy antamasta, paitsi Antinoos, joka nakkaa jalkajakkaralla köyhää vanhusta. Iros, tuntematon, Itakaa kiertelevä kerjäläinen, uhkaa ajaa ulos Odysseyn ja lupaa iskeä hampaat hänen kidastaan, mutta saa itse sankarilta niin aimo iskun korvansa alle, että veri syöksähtää hänen suustaan ja hän kaatuu selälleen lattialle.

Nyt astuu Penelope saliin puhutellakseen poikaansa. Erymakos tervehtii kuningatarta kohteliailla sanoilla, joihin tämä vastaa valittain surullista tilaansa ja kosijoiden julkeutta. He tarjoavat hänelle kalliita lahjoja, jotka hän vie mukanaan huoneeseensa; mutta kun seura on lähtenyt pois makuulle menoa varten, palaa hän taas kuullakseen mitä vieraalla on kerrottavaa. Odysseys ilmoittautuu Kretan kuninkaan Idomeneon veljeksi, sanoo Odysseyn kerran vierailleen hänen luonaan ja kuvaa tarkalleen hänen pukunsa, jonka Penelope omakätisesti oli valmistanut. Hän sanoo myöskin, ettei Odysseys ole kaukana Itakasta, josta Penelope ihastuu niin, että laittaa kerjäläiselle kylvyn, jossa häntä palvelee vanha imettäjä Eurykleia. Eukko kummastuu nähdessään, miten suuresti mies on Odysseyn näköinen, ja kun hän vielä näkee hänen jalassaan samanlaisen arven, kuin kuninkaallakin oli ollut, haihtuvat kaikki hänen epäilyksensä. Vavisten riemusta ja tuskasta pudottaa hän jalan käsistään, niin että kylpyamme käännähtyy kumoon. Runsas kyynelvirta valuu hänen silmistään, ja tarttuen Odysseytä leukaan virkahtaa hän: "Totta tosiaankin, rakas lapseni, sinä olet Odysseys!" Tämä käskää häntä pitämään asiaa salassa.

Seuraavana aamuna kokoontuvat kosijat taas taloon ja jatkavat kemunpitoa. Hän on jälleen heidän solvaustensa esineenä, mutta juhlan kestäessä tapahtuu useita enteitä. Kosijat kääntyvät Telemakoa kohden, joka kuitenkin, odottaen aikaansa, ei vastaa mitään. Sillä aikaa on Penelope keksinyt uuden keinon viivyttää puolison vaalia. Hän tuo mukanaan Odysseyn jousen ja lupaa mennä vaimoksi sille, joka voi ampuu nuolen kahdentoista riviin asetetun kirveensilmän läpi, kuten Odysseyllä oli ollut tapana tehdä. Telemakos ottaa ensiksi jousen, mutta selittää, saatuaan isältä viittauksen, olevansa liian nuori ja heikko. Kosijat koettavat nyt kukin vuorostansa, mutta turhaan. Vihdoin kerjäläinenkin, kärsittyään monta solvausta, saa luvan koettaa. Keveästi ja notkeasti jännittää hän mahtavan kaaren, jonka jänne "vetäessä kirkkaasti soi kuin pääskyn viserrys", sieppaa siivekkään vasaman ja lennättää sen kiitävää vauhtia kirveensilmien läpi. Tämä on merkki taisteluun. Nyt paljastaa Telemakos kalvan, sieppaa keihään ja asettuu isänsä viereen, joka on viskannut päältään valhepukuiset ryysyt. Odysseyn jännevästä kädestä lähtenyt nuoli kohtaa Antinoota kurkkuun, juuri kun tämä kohottaa pikaria huulilleen. Pöytäveikot tyrmistyvät kauhusta, kun Odysseys ilmoittaa, kuka hän on ja mitä hän aikoo tehdä. He tarjoovat sovintoa, mutta saavat kieltävän vastauksen. Poikansa ja kahden uskollisen ystävän avulla kaataa Odysseys koko kosijajoukon veriinsä, ja saman surkean lopun saavat ne palvelijattaret, jotka ovat liittäytyneet tunkeilijoihin, sekä tuo julkea vuohipaimen, jolta ensiksi silvotaan nenä ja korvat ja sitten viedään henki.

"Ylt'ympär' salin katsahtaa nyt Odysseys, siell' elehillään oiskohan miehistä kenkään kätöksä, karttaen surmaa. Hurmeiseen tomuhun hän jo kaatunehen näki kaikkein, siinä nyt loikoovan kuin kalat pyytäjään saamat."

Kun imettäjä näkee ruumiit ja verivirrat, on hän valmis puhkeamaan riemuhuutoihin, mutta Odysseys hillitsee häntä sanoen: "Salaa riemu sydämeesi, eukko. On syntiä iloita kaatuneista miehistä." Eukko rientää Penelopea ja naisia kutsumaan. Penelope iloitsee näkemästään, vaan ei voi tulla vakuutetuksi, että kosijoiden kostaja on hänen puolisonsa. Hän myöntää, että miehellä on Odysseyn vartalo ja kasvonpiirteet; mutta kuitenkin hän epäilee; saadakseen varmaa vakuutusta panee hän Odysseyn koetukselle. "Tee hänelle sija makuuhuoneen ulkopuolelle siihen vuoteeseen, jonka hän omilla käsillään on valmistanut," sanoo hän imettäjälle. "Nyt sinä sanoit soimaavan sanan", keskeyttää Odysseys. "Kukapa vuoteeni muuttanut lienee toiseen paikkaan? Sen tein minä maaperäiselle öljypuun kannolle." Ei tarvittu enempää; kaikki Penelopen epäilykset olivat haihtuneet. Itkien kiittää hän puolisonsa luo, kietoo kätensä hänen kaulaansa, suutelee häntä otsaan ja virkahtaa: "Ällös olko minulle enään vihoissasi, Odysseys — nyt sinä olet saanut sydämeni uskomaan, vaikka se olikin kovin jäykkä!"

Hesiodos.

Kuoli vuoden 730 vaiheilla ennen Kristusta. Hesiodos kertoo itse kaitsiessaan lampaista Helikonin vuoren läheisyydessä Boiotiassa saaneensa runottarilta käskyn ruveta opetusrunon (didaktisen runotaiteen) sepittäjäksi, samoin kuin Homeros oli ollut epillisen eli kertomaruonon isä, ja puhuessaan heidän runollisista tuotteistaan lausuu Platon; "Kenpä ei mieluummin tahtoisi olla sellaisten lapsien isä, kuin tavallisten ihmiskiöiden?"

Teoksensa "Työ ja päivät", jonka hän omistaa Perses nimiselle veljelleen, joka oli hänelle tehnyt suurta vääryyttä, alottaa hän vertaamalla toisiinsa kunniallista työtä ja laiskuutta, rehellistä uurastusta ja kateellista kiistakilvoittelua. Hän esittää sitten pitkän jonon maanviljelystä koskevia havaintoja ja luettelee lopuksi ne päivät, joita pidetään suotuisina tai epäsuotuisina maatöihin ja toimituksiin vesillä.

Esittäessään Prometeyn tulenryöstöä kertoo hän, kuinka Zeys käskää Hefaistoa ja muita jumalia luomaan Pandaro naista, joka lippaastaan päästää kaikki haikeat huolet, mitkä ihmiskuntaa vaivaavat,

mutta toivotta, joka pohjalla piilee, sulkee kannen kiinni. Sitten kuvaa hän viisi maailman aikakautta ja kasvavan pahuuden, jonka ne tuovat mukanaan.

Ensin tulee *kultakausi*. Suruttoman elämän perästä tuli kuolema sen ajan ihmisille kuin suloinen uni, ja heidän haamunsa jäivät maailmaan tehden hyvää, pitäen silmällä oikeutta ja vääryyttä sekä levittäen hedelmällisyyttä. *Hopeakautena* elävät ihmiset viattomuudessa vielä sata vuotta, mutta he eivät suo jumalille näille tulevaa kunniaa, ja sentähden muuttuvat he kuoltuaan tosin onnellisiksi hengiksi, vaan alempi-arvoisiksi. Pahemmin käy *vaskikautena*. Sen ihmiset eivät ole ensinkään edellisten kaltaisia. Niillä on

sydän kuin timantti, vahvat, valtavat käsivarret vastustamattomin voimin. He toisiaan surmaten tuonen synkkiin kauhuihin vaipuvat mainetta ilman.

Kun multa on peittänyt tämänkin sukupolven, seuraa *neljäs sukupolvi*, oikeamielisempi ja jalompi kuin edellinen ja rikas sankareista, joita kutsutaan puolijumaliksi ja jotka käyvät kauheaa sotaa seitsenporttisen Theben ja Troijan luona. He joutuvat kuolemansa jälkeen "autuaitten saarille", jossa heille kolme kertaa vuodessa suodaan mitä herttaisimpia hedelmiä.

Viimeksi tulee *rautakausi*, runoilijan oma aikakausi, jolloin ihmiset ovat perin turmeltuneita ja "sikiöt" harmaantuvat heti syntymänsä jälkeen, jolloin uskollisuus on kadoksissa ja lapset julkeasti saattavat vanhempansa häpeään, jolloin

"nyrkki on vallan määränä, toinen ryöstävi toistaan, vilpittömyyttä ei kärsitä, jumalten pelkoa ei myös, hurskautt' ei ees".

Runoilija neuvoo valitsemaan maanviljelys-töitä varten sopivinta aikaa tähtien liikunnon mukaan. Elon korjuu on alettava kun Pleiadit (seulaset) nousevat Toukokuussa taivaalle, ja touon aika on silloin kuin ne Marraskuussa laskeuvat, ja sekä eloa korjattaessa että kylvöä tehtäessä on oltava alasti. Maanviljelijä olkoon itse varustettu tarpeellisilla työkaluilla, niin ettei hänen tarvitse muilta lainata, ja hän ei saa tuonemmaksi lykätä mitään, jos tahtoo saada aittansa täyteen. Vieläkin hänelle ilmoitetaan, milloin metsä on kaadettava ja millaista puuta hänen tulee käyttää työkaluihinsa. Kynnettäessä käytettävät härät olkoot yhdeksän vuotisia, itse kyntäjä neljänkymmenen vuotias, ja ennen kylvölle menoa tulee hänen syödä kahdeksan palaa nelijuovaista leipää. Nuoremmat miehet eivät kelpaa tähän toimeen, sillä he "vilkuvat rauhattomasti toveriensa jälkeen."

Samalla tarkkuudella luetellaan joka vuodenajalla tehtävät maanviljelys-työt. Ei mitään unhoteta; karjaa on suojeltava talvikylmältä, työmiehet ovat varustettavat lämpöisillä vaatteilla ja hyvin ruokittavat, viiniköynnökset oikeaan aikaan karsittavat ja silmästettävät, talonväen on elonkorjuu-aikana noustava aikaisin makuulta, ja tarpeellista lepoa ja virkistystä on suotava kesän kuumimpana aikana. Kun vilja on puhdistettu, voi palvelusväkeä vähentää tai vaihtaa, ja terävähampainen koira on pidettävä varastoja vartioimassa.

Vielä neuvotaan, milloin on paras vesillelähtö-aika, miten miehen tulee käyttäytyä puolisoa valitessaan — tämä ei saa iältään olla kolmeakymmentä vuotta vanhempi — miten on seurusteltava ystävien kanssa, ja kaikellaisia pikkuseikkoja, joita jokapäiväisessä elämässä on noudatettava. Erittäin merkitään, mihin työhön kukin kuukauden päivä parhaiten sopii. Niin esimerkiksi ei kelpaa kuun kolmastoista päivä koskaan kylvöpäiväksi, mutta sopii erinomaisen hyvin istuttamiseen. Kuudes päivä keskeltä kuukautta on turmiollinen kasveille, mutta synnyttää uhkeita poikalapsia; sitä vastoin se ei ole edullinen tyttöjen syntymäpäiväksi eikä myöskään hääpäiväksi.

Runoelmassaan *"Teogonia"* koettaa Hesiodos yhtäjaksoiseen järjestykseen yhdistää, mitä tarut ja laulut kertovat jumalten alkuperästä. Maailman luomisesta alottain esittää hän kaoksen (järjestämättömän ainepaljouden) ensimmäiseksi olomuodoksi. Sitten tulee Gaia (maa) "leveällä rinnalla", Tartaros, Eros (rakkaus), yö, päivä, tähtitaivas, vuoret, meri, Titanit, joista Kronos (aika) oli viimeinen, Kyklopit j.n.e. Runoelma on itsessään hämärä, mutta siinä on paikoittain kauniita, voimakkaita kuvauksia, niinkuin esimerkiksi taistelu jumalten ja jättiläisten välillä j.m.s.

Kolmas runoteos, "Herakleen kilpi," joka tavallisesti luetaan Hesiodon teoksien joukkoon, nähtävästi ei ole hänen kirjoittamansa. Se kertoo Herakleen taistelusta Kyknos rosvon kanssa, ja runoelman täyttää suureksi osaksi tarkka kuvaus sankarin taitehikkaasti kirjaillusta kilvestä.

Pindaros.

Kuoli 442 e.Kr.

Vaikka Kreikkalaiset pitivät Pindaroa etevimpänä lyyrillisenä runoilijanaan, mainitsevat häntä ainoastaan harvat senaikuiset kirjailijat, ja kaikki mitä me tiedämme hänen elämästään on saatu elämäkertomuksista, jotka ovat kokoon kyhätty satoja vuosia jälkeen hänen kuolemansa. Hän syntyi noin v. 520 e.Kr. Boiotian pääkaupungissa Thebessä tai jossakin sen läheisyydessä. Hänen sukunsa jäsenien kerrotaan olleen taitavia huilun soittajia, ja itse kehuu hän, että hänen isänsä synnyltään oli Spartalainen ja äitinsä Arkadialainen luonnotar. Opittuaan eräältä sukulaiseltaan soitannon ensi alkeet tuli hän vielä nuorukaisena Athenaan, siellä täydellisesti harjaantuakseen kielisoitin-taiteeseen. Kahdenkymmenen vuotisenä palasi hän kotiinsa ja perusti runoilijamaineensa oodilla, jossa hän laulaa erään nuoren Thessalialaisen mainehikkaasta osanotosta Pytialaisiin juhlaleikkeihin. Tämän perästä leveni hänen maineensa ympäri Kreikanmaata ja Siciliää. Itse oleskeli hän enimmäkseen syntymäkaupungissaan, sepiellen runoja, joissa tavallisesti ylisti juhlataistelujen voittajia; niitä pidettiin Olympiassa, Pytossa (Delfossa), Nemeassa ja Istmon kannaksella Korinton luona. Taru kertoo, kerran kun Pindaro lapsena makasi nukkuneena, mehiläisparven laskeutuneen hänen huulilleen ja täyttäneen hänen suunsa hunajalla. Hänen luultiin myös olleen likeisessä yhteydessä Delfon pappien kanssa, ja siellä näytettiin temppelin merkillisyyksien joukossa rautatuolia, jota hänen sanotaan käyttäneen, ja Athenassa hänelle pystytettiin muistopatsas, ja Rodos saarella piirrettiin yksi hänen oodeistaan kultakirjaimin Athenen temppeliin.

Jotta voitaisiin ymmärtää hänen runoelmainsa muotoa ja laatua, on kuorilaulun yleisen luonteen tunteminen välttämätön. Lyhyesti lausuttuna ovat kuorit taiteellisia runouden, soitannon ja tanssin yhdistyksiä, jotka tarkoittivat jumalanpalveluksen juhlallisuuden koroittamista ja ihmisten tekojen ylistämistä ja joita muutenkin juhlamuodon saavuttamiseksi käytettiin yleisissä sekä yksityisissä tilaisuuksissa. "Paion" oli hymni Apollonille, jota lyyrää soittain esitettiin; "dityrambi" oli laulukertomus huilun säestyksellä Dionyson kunniaksi, ja "hyporkema"lla" esitettiin musiikin soidessa miimillisesti joku suurenmoinen tapaus. Laulujen rakennuksessa oli kolme osaa eli sointujaksoa, joista ensimmäistä sanottiin "stroofiksi" (säkeistöksi), toista antistroofiksi (vastäsäkeistöksi) ja kolmatta "epoodiksi", joista molemmat edelliset riveiltään ja runojaloiltaan olivat aivan yhtäläisiä, kun sitä vastoin kolmas rytmiltään (poljennoltaan) poikkesi toisista. Tulee myöskin ottaa huomioon, että oodin esittivät tanssijat, jotka lauloivat stroofin ja antistroofin kulkien eteenpäin ja taantuen taaksepäin, kun sitä vastoin epoodi laulettiin istualta. Mitä soitantoon tulee, niin ei tiedetä muuta, kuin että käytettiin sekä kieli- että huulisoitintia. Kreikkalaiset eivät näy tunteneen sointu-oppia, mutta heidän soitannollisissa skaaloissaan oli neljännes-ääniäkin, ja heidän tahtinsa ja rytmensä olivat paljoa monimutkaisempia kuin meidän ajanamme. Oodien aineet otettiin eri tahoilta: melkein mikä tapaus tahansa yksityisessä ja yleisessä elämässä saattoi antaa sellaiseen aiheita, ja useimmissa Kreikan valtioissa elätettiin laulajia ja tanssijoita näiden juhlarunoelmien esittämistä varten. Ne kertovat enimmäkseen jumalten lempiseikkailuja ja taisteluja sekä vanhojen sankarisukujen mainehikkaita muistoja, ja niihin oli sovitettu hienoja viittauksia sen aikuisiin henkilöihin, joiden töitä ja toimituksia niillä oikeastaan tahdottiin ylistää.

Ainoastaan pieni osa Pindaron oodeista on jälkimaailmalle säilynyt; ne kertovat pääasiallisesti voitoista, joita uljaat kilpataistelijat saivat Kreikkalaisten kansajuhlissa, ja viehättävät meitä enemmän niissä esiintyvän voiman ja laulu-innon kuin niiden historiallisena pohjana olevien tapauksien kautta. Kreikkalaisten keskuudessa oli näillä kilpataisteluilla suuri kansallinen merkitys, ja eipä edes niinkään arveluttavana hetkenä, kuin milloin Kreikkaa uhkasi Persialaisten tuhoava hyökkäys, voitu laiminlyödä Olympilaisten taisteluleikkien viettämistä. Muinais-ajan sodissa oli voiton määrääjänä ruumiin voima ja notkeus, jotka molemmat kehittyivät uutteran harjoituksen kautta, ja suurena kiihoituksena tähän olivat ne julkiset kunnian osoitukset, jotka voittajat saivat osakseen näissä kilpaleikeissä, joita lakkaamatta Kreikassa pidettiin milloin missäkin. Sentähden olivatkin nuot jo ennen mainitut neljä kilpaleikkiä joita vietettiin määrättyihin aikoihin, Kreikkalaisten mieluimmat kansajuhlat, ja niihin kokoontui loistava joukko kilpataistelijoita, joiden taisteluja päivällä ja juhlakemuja yöllä suurella mieltymyksellä katseli lukuisa, kaikista Kreikan valtioista ja siirtokunnista kokoontunut kansan joukko. Voittaja sai astua kolmijalkaiselle pronssituolille öljypuu-lehväinen, kultasirpillä pyhistä lehdoista leikattu seppele käärittiin hänen päähänsä; hänen nimensä, sukuperänsä ja syntymäseutunsa mainittiin julkisesti, ja hänen voittamastaan kunnian tulivat osallisiksi myöskin hänen isänsä ja kotiseutunsa.

Voittajia näissä kilpailuleikeissä ylistää Pindaros niissä runoissaan, jotka ovat meille säilyneet. Monissa hänen oodeissaan ei ole mitään silmun pistävää yhteyttä jumaluustarullisten tavotteiden ja niiden erityisten tapauksien välillä, jotka ovat laulun aineena. Toisessa jätetään kokonaan mainitsematta sankarin nimi ja kotipaikka, toiset taas vaihtelevat niin ajatusjuoksussaan, että tapauksien juonta runoelmissa on hyvin vaikea seurata. Itse sanookin Pindaros laulustaan, että hän kuten mehiläinen liitelee kukasta kukkaan.

Vaikka Pindaron runoissa löytyy niin monta ihanaa kohtaa, tapaa ani harvoin otteita hänen lauluistaan muiden kirjailijain teoksissa, luultavasti sentähden että hänen neronsa pääasiallisesti kuvastaa ainoastaan piirteitä hänen omasta aikakaudestaan ja kertoo tapauksia, jotka miellyttivät enemmän niitä, joita hän ylisti, kuin nousevia sukupolvia. Hänen tuotteitaan tosin siihen aikaan

pidettiin hyvin suuressa arvossa, sentähden että niiden sointuisat rytmit niin hyvin soveltuivat musiikkiin ja tanssiin; mutta nyt, kun ei enään vietetä näitä kansallisjuhlia, joidenka kanssa runous, lyyrä ja tanssi olivat niin likeisessä yhteydessä, ovat ne kadottaneet arvonsa, ja rohkeat käänteet runoilijan ajatusjuoksussa vaikuttivat, kuten äsken jo mainittiin, etteivät hänen tuotteensa muistossa säilyneet.

Anakreon.

Syntyi noin 550 e.Kr.

Lempeästä lempirunoilijasta Anakreonista tiedämme ainoastaan sen, että hän syntyi kreikkalaisella Theos saarella, mistä muutti ensiksi Samoon ja sitten Athenaan jossa hänen sanotaan kuolleen hyvin vanhaksi elettyään. Hän lauloi yksinkertaisissa säkeissä lemmen, viinin ja hiljaisen nautinnon ylistystä. Näytteenä hänen sittemmin usein mukailusta runoilutavastaan olkoon tässä pieni laulu "lyyrälle":

Mä tahdoin Atreyn poikia, mä tahdoin Kadmoa laulaa; vaan kielet kanteloisen vain kaikui lemmen kieltä. Mä äsken kieliä vaihdoin ja tartuin toiseen lyyraan, mä aioin sankartöitä Herkuleen laulaa. Kielet taas lemmenkieltään kuiskaa. Oo vait', niin kuulet — mun lyyrän vain lemmen lauluja soittaa.

Runoilija tahtosi mielellään, lausuu hän tässä, ottaa aineen runoonsa Troijan ja Theben sankarisaduista; mutta hänen lyyränsä ei soi korkeakaikuista säveltä, se haluaa sävelin ylistää vain lemmen jumalia.

Aiskylos.

Kuoli v. 456 e.Kr.

Aiskylos, Kreikkalaisten ensimmäinen murhenäytelmän kirjoittaja, oli syntynyt Eleysiissä v. 525 e.Kr. ja otti itse osaa vapautustaistelukin Maratonin, Salamiin ja Plataian luona. Tyytymättömänä kotiseutunsa oloihin lähti hän sieltä pois kaksi kertaa ja tuli Siciliaan, jossa sitten kuolikin.

Oikein ymmärtääksemme kreikkalaista murhenäytelmää tulee meidän ottaa huomioon, että näytelmätaide vanhassa Hellaassa oli luonteeltaan niin perin kansallinen ja uskonnollinen. Näytäntöjä toimeen pantiin kolme kertaa vuodessa Bakkos-juhlissa, ja niihin tuli kymmentuhansittain katselijoita. Teatterissa ei ollut kattoa, ja näytelmät pidettiin siis taivasalla. Kapea näyttämö oli puoliympyrän muotoisten katselija-istuinten etupuolella; sivuilla ja perällä oli maalattuja koristuksia, jotka sopivat näyteltävään kappaleeseen. Kustannukset itse kappaleesta, kuorilaulajista ja näyttelijöistä maksoivat rikkaat pohatat.

Muistettava on myös, että kansa piti näitä näytelmiä jonkinlaisina pyhinä toimituksina ja samalla kaunotaiteen kehitystä edistävänä kilvoitteluna, ja Kreikkalaisten synnynnäinen kauneuden aisti, hienostuneena taiteellisissa ja tieteellisissä harjoituksissa, saattoi heidät helposti käsittämään runoilijoiden tuotteissa tavattavat ihanat käännökset ja historialliset viittaukset.

Aiskylos kirjoitti näytelmänsä vilkkaana ja yleväaatteisena aikana, ja senpä tähden niissä kuvastuvatkin selvästi näiden aikojen ominaisuudet.

Vangittu Prometeys.

Kappale alkaa sillä hetkellä kuin Hefaistos, joka ei uskaltanut vastustaa Zeyn käskyä, kahlehtii Prometeyn kallionlohkareesen Kaukasos vuorella. Kun se on tehty, jätetään Prometeys yksikseen. Korkeapontisilla sanoilla rukoilee hän luonnon voimien jumalia ja valittaa tukalaa tilaansa. Okeanon tyttäret, aallottaret, kiitävät sisälle siivekkäissä vaunuissa, surkuttelevat Prometeyn onnettomuutta ja pyytävät häntä kertomaan rikoksensa, jonka hän myös tekeekin.

Kun isäns' jälkeen valtaan nousi Zeys, soi taivaisille kullekin hän kunniaa, mi suuruudellaan määräs' vallan jokaisen. Vaan mailman kurjaa kansaa halveksuin hän päätti sukupuuttoon tappaa sen ja luoda kansan uuden, toisenlaatuisen. Tät' tuumaa vastaan yksin nousin mä. Mä uskalsin sen; ihmissuvun turmastaan ja tuonelaankin joutumasta pelastin. Näet, siksi sorrnun näihin vaivoihini mä niin tuskaa tuottaviin, jo nähdä kauheisin.

Kuolettavasta rauhattomuudesta, jatkaa vielä Prometeys, olen minä pelastanut kuolevaiset ja valanut heidän sieluihinsa toivon lumoovaa rauhaa — ja sitä paitsi olen hankkinut heille tulen, jota he tuhansin tavoin voivat käyttää apukeinonaan. Sentähden oli Zeys määrännyt hänelle tämän kauhean rangaistuksen. Kun aallottaret ovat poistuneet, tulee meren jumala (Okeanos) ja tarjoo apuaan. Kuorilaulajille kertoo sitten Prometeys lähemmin, mitä hän on opettanut ihmisille: rakennustaidon, ajanlaskun, kirjoitustaidon, hevoskesytyksen, purjehduksen, lääke- ja ennustustaidon. Äkkiä ilmestyy lehmäksi muutettu kuninkaan tytär Io ja valittaa surkeata kohtaloaan. Prometeys tuntee hänet, ja hänelle Io ennustaa, että Herakles on hänet pelastava. Kun Io katoa, moittii kuori hänen sopimatonta lemmenliittoaan Zeyn kanssa, jonka perikatoa Prometeys kauheilla sanoilla ennustaa, ja tästä Hermes häntä uhkaa vieläkin suuremmilla kärsimyksillä. Prometeys osoittaa uhkamielisyyttä, aallottaret surkuttelevat häntä; Hermes moittii heitä ankarasti; Prometeys manaa avukseen emoaan, maata; vuori avautuu ja kallionlohkare, johon hän on kiinni kahlehdittu, vaipuu syvyyteen.

Se Aiskylon näytelmä, jossa hän esittää Prometeyn vapauttamisen, on hävinnyt.

Turvaa etsiväiset.

Kuningas Danaon viisikymmentä tyttärtä ovat saapuneet Argon rantaan ja astuvat sisälle pyytäin Zeytä estämään heitä joutumasta avioliittoon serkkujensa, kuningas Aigypton viidenkymmenen pojan, kanssa, joita heidän isänsä välttämättömästi tahtoo heitä pakoittaa miehikseen ottamaan. Danaos käskee tyttäriään istuutumaan "puhtaalle pohjaperustalle"; he asettuvat alttarin ympärille. Nyt astuu esiin Pelasgos, Argon kuningas, seurueineen, kuuntelee tyttöjen kertomusta ja epäröi antaisiko, peläten Aigypton vihaa, heille apuaan, vaan suostuu kun naiset uhkaavat muuten hirttäytyä temppeleihin. Sillä aikaa kuin Danaos lähtee ulos päästäksensä porvarien tuttavuuteen ja suosioon, rukoilevat hänen tyttärensä uudelleen Zeyn apua, vedoten kantaäitiinsä Iohon, jonka elämäkerran ja retket he kertovat. Argon kansa lupaa auttaa pakolaisia, jotka rukoilevat jumalia Argivilaisten puolesta. Nyt tulevat takaa-ajajien laivat näkyviin, ja naiset uudistavat avunpyyntönsä. Airut käskee heitä lähtemään laivoille kosijoineen. Kuningas Pelasgos tulee heille avuksi, ja airut lähetetään pois.

Persialaiset.

Näytelmä esittää tapausta Persian pääkaupungissa Susassa. Kuori, jossa laulajina ovat suurkuninkaan valtioneuvokset — uskollisten neuvosto — laulaa laulun, jossa ilmaisee suruaan siitä, ettei ole saatu odotettuja sanomia Persian sotajoukolta Kreikassa, ja surkuttelee niiden jalojen sankarien kohtaloa, jotka ovat sinne lähteneet. Laulussa kuvataan myöskin Xerxeen suuren sotajoukon lähtöä. Nyt astuu sisälle kuningatar Atossa, kertoo pahaenteisen unen ja kysyy ylenkatseellisesti, missä maailman sopukassa Athena lienee. Sanansaattaja tulee ja kertoo, että koko yritys on rauennut tyhjiin. Hän luettelee pitkän rivin kaatuneita, kuvaa taistelun Salamiin luona — tuhannen laivaa kolmeakymmentä vastaan.

Kuningatar poistuu viedäksensä juomauhria vainajille ja rukoillaksensa jumalten apua. Kuori laulaa valitusvirren Xerxeen suuruuden onnettomasta häviöstä. Kuningatar palaa uhrilla manatakseen Dareiota tuonelasta, ja kuori yhtyy hänen kanssaan rukoukseen. Dareion haamu nousee haudasta; hän sanoo syyksi tappioon poikansa nuorekasta tulisutta ja hurjaa, jumalia suututtavaa menettelyä; neuvoo ettei Kreikka enään ahdistettaisi; pyytää äitiään lohduttamaan ryysyisenä palaavaa nöyristynyttä poikaansa ja katsoo sitten taas tuonen pimeään valtakuntaan. Kuori laulaa menneen ajan kunniaa juuri kuin Xerxes astuu sisälle valittain kaatuneitten sankarittensa kuolemaa. Xerxes rupee nyt kertomaan onnettomia vaiheitaan. Ainoa, minkä hän oli saanut pelastetuksi, oli — nuolikotero. Sitten kuin kuningas ja kuorilaulajat ovat lukemattomilla valitushuudoilla ilmaisseet tuskaansa, palaavat he palatsiin, ja kappale loppuu.

Seitsemän ruhtinasta Theben ulkopuolella.

Kuningas Eteokles ja Theben porvarit ovat kokoontuneet palatsin pihaan. Kuninkaan karkoitettu veli Polyneikes, jolla on apuna kuusi Argolaista ruhtinasta, piirittää kaupunkia. Heitä vastaan kiihoittaa Eteokles porvareja urheaan vastarintaan. Sanansaattaja tuo sanoman, että Argivilaiset puuhaavat rynnäkköä kaupunkia vastaan, ja kuningas lähtee tekemään puolustusvarustuksia. Kuori, jossa laulajina on Thebeläisiä tyttöjä, astuu sisälle ja rukoilee jumalten apua. Eteokles tulee silloin ja moittii naisia heidän menettelystään, joka ainoastaan lannistaa puolustajien rohkeutta.

On *miesten* tehtävä, kun uhkaa vihamies, rukoillen, uhrin turvaa pyytää jumalten; vaan *teidän* vaieten on kotiin jääminen.

Hän sallii heidän kuitenkin lopuksi rukoilla, mutta ainoastaan ilman haikeaa huokaustulvaa, ja kuori huutaa vilkkain vertauslausein jumalia avuksi, ettei ikivanha kaupunki joutuisi heittokeihään,

kuluttavan tulen, väkivallan, hillittömyyden ja hävityksen uhriksi.

Sanansaattaja tulee toistamiseen, kertoo vihollisparvien eri päällikköjen johdolla kokoontuvan mikä millekin portille ja Polyneikeen aikovan rynnätä seitsemättä porttia vastaan, lujalla päätöksellä joko kaataa veljensä tahi itse hengetönnä vaipua veriinsä. Eteokles määrää, ketä vihollispäällikköä vastaan kukin Thebeläinen sankari lähtee; itse tahtoo hän asettua veljeään Polyneikestä vastaan. Kuori ilmaisee pitkänlaisessa laulelmassa kansan tuskaa ja kertoo Oidipon perheen menneet surulliset vaiheet: miten Oidipos nai tuntemattoman äitinsä ja hänestä synnytti neljä lasta, pojat Eteokles ja Polyneikes sekä tyttäret Antigone ja Ismene; kuinka hän, kauhean sukurutsauksen vihdoin ilmi tultua, surusta puhkaisi silmänsä, j.n.e. Sanansaattaja palaa vieläkin kerran ja ilmoittaa kaupungin pelastuneen: veljekset ovat surmanneet toinen toisensa. Kuorin laulaessa murhelaulua kannetaan kaatuneiden ruumiit esiin, Antigone ja Ismene yhtyvät saattokulkueeseen, ja kun ruumiit ovat lasketut maahan, ilmaisevat he suruaan haikeilla valitushuudoilla. Airut ilmoittaa kansanpuolesta päätöksen, että Eteokles on saava kunniallisen hautauksen, vaan Polyneikeen ruumis heitettävä lintujen syötäväksi. Antigone lupaa haudata Polyneikeen, ja toinen puoli kuorilaulajia lähtee kantamaan pois viimeksi mainitun ruumista, kun sitä vastoin toinen puoli kantaen Eteoklesta seuraa Ismeneä.

Oresteen vaiheet.

1. *Agamemnon.*

Agamemnonin palatsin katolla Argossa astuelee vartija ja tähystää tutkivasti yön pimeään. Kymmenen vuotta peräksyttiin on hän odottanut nähdäkseen tulimerkin välähtävän, joka ilmoittaisi Troijan kukistuksen ja kuninkaan pikaisen kotiintulon. Äkkiä ilmestyy leimahteleva tuli taivaan rannalle. Riemuissaan astuu vartija alas katolta mennäkseen kertomaan Agamemnonin puolisolalle Klytemnestralle tätä iloista sanomaa. Kuori, jossa laulajina on vanhoja ukkoja, kokoontuu palatsin ulkopuolelle ja kertoo laivaston lähdöstä Troijaan. Kuningatar tulee ja toimittaa uhrin. Kuori jatkaa lauluun piirityksen historiasta Ifigeneian kuolemaan asti, kun Klytemnestra esiintyy ja ilmaisee iloisen uutisen, joka myrskyn nopeudella on kiitänyt vartioroviosta toiseen, kertoen millaiseksi hän kuvittelee Troijan tilaa. Kuori puolestaan valittaa sodan syytä ja Kreikan uljaimman nuorison kaatumista Troijan luona ja lausuu pelkäävänsä, että voitettujen kirous on hurjille voittajille saattava jumalten koston. Airut ilmoittaa Agamemnonin tulon. Hän kertoo kuvaavasti piiritysjoukkojen kärsimyksistä. Mutta mitä nyt enään valituksista? Nyt on kaikkien kärsimysaika loppunut, kaatuneidenkin, jotka onnellisina lepäävät ajattelematta kotiinpalaustaan. Ei, nyt sanotaan iloiset jäähyväiset kaikille vaivoille.

Kuningatar astuu esille ja sanoo jo kauan odottaneensa nyt lähestyvää ilon hetkeä; mutta kuori alkaa taas laulaa kurjuutta, minkä Helenan turmiokas kauneus on aikaan saanut, ja sitä onnettomuutta, joka vainoo suurta valtaa, ja hiljaista, halvassa, nokeutuneessa mökkisessä viihtyvää onnea. Nyt saapuu Agamemnon, ja kuori tervehtii häntä:

Oi terve sä sortaja Ilionin!

Kuningas tervehtii Argoa ja kotijumalia, puhuu Troijan häviöstä ja kateudesta, jolla aina katsellaan menestyneitä sankaritöitä, ja aikoo juuri astua asuntoonsa, kun Klytemnestra tulee häntä vastaan ja puhuttelee häntä upeilevin, illettävää hellyyttä osoittavin sanoin. Agamemnon ei ole kuulevinaan hänen mairitteluansa. Kunnioita minua ihmisenä, äläkä jumalana, lausuu hän, eikä tahdo mielellään asettaa jalkaansa levitetuille "kirjaille korukudoksille". Vihdoin myöntyy hän kuitenkin ja astuu kotinsa purppuramatolle, ensin suljettuaan puolisonsa suosioon Kassandran, Priamon vangitun tyttären, jonka hän oli tuonut mukanaan Troijasta.

Kuningatar kutsuu Kassandraa perheen jäseneksi — orjattarena. Syvästi loukattuna rukoilee Cassandra Apollonin apua. Haltioihinsa joutuneena ennustaa hän aiottua murhaa, ja kauheissa näyissä kiitävät hänen silmiensä ohi kaikki Pelopon sukua tahravat rikokset. Ennustaen Oresteen palausta ja rukoillen kosta menee hän sisälle kärsimään kohtaloansa. Kuori alottaa juuri laulun kun sisältä kuullaan Agamemnonin huutavan:

Voi mua! Murhaajalta kuolon-iskun sain!

Palatsin portit avautuvat, ja ulos astuu kuningatar kirves olalla. Jälestä kannetaan Agamemnonin ja Kassandran peitteillä verhotut ruumiit. Klytemnestra puolustaa tekoaan pitkällä puheella. Suuresti hän kerskuu siitä, että on surmannut avionrikkohan — "puolisonsa häpeän" — ja riettaan jalkavaimon, jonka tämä oli tuonut mukanaan; mutta kuori kiittää hänen kunnantyytönsä. Nyt esiintyy kuningattaren rakastelija, Aigistos, ja iloitsee siitä, että hänen isänsä, Thyestes, on kostettu. Kuori uhkaa, että hänet on kansa kivittävä, mutta hän ylönkatsoo heidän uhkauksensa ja vakuuttaa olevansa valmis tarttumaan valtikkaan sekä kahleilla ja vankeudella kurittamaan jokaista vastustajaansa. Kun kuorilaulajat paljastavat miekkansa, välittää kuningatar sopua ja saa Aigiston palaamaan kanssansa palatsiin, kun

sitä vastoin kuori, joka uhaten ennustaa Oresteen palausta, lähtee kaupunkiin.

2. *Uhrinkantajattaret.*

Tapaus on vieläkin Argossa, jossa näkyy Agamemnonin hauta palatsin ulkopuolella. Orestes, ystävänsä Pyladeen seurassa, tulee paikalle ja uhraa kaksi hiuskiharaansa isänsä haudalla. Sitten astuvat ystävykset syrjään odottamaan Elektraa, Oresteen sisarta, joka naisseurueen (kuorin) kanssa tulee vuodattamaan juomauhria haudalle. Kuori lausuu pelkäävänsä, että murhatyö jää kostamatta. Elektra ei tiedä miten rukoilla, kun murhaaja, hänen äitinsä, on lähettänyt uhrin. Kuori neuvoo häntä rukoilemaan, että Orestes saapuisi kostajaksi. Uhrina toimittaessaan keksii Elektra kiharat, jotka ovat hänen omien kiharainsa väriset. Kun hän siinä seisoo epäillen, astuu Orestes esille Pyladeen seurassa ja ilmaisee, kuka hän on. Elektra ei ota alussa uskoakseen, mutta pian tulee hän vakuutetuksi. Ihastuksissaan tervehtii hän nyt veljeään, johon ainoaan hän nyt on yhdistänyt nelinkertaisen rakkauden isään, äitiin, veljeen ja sisareen. Orestes selittää, että Zeys on lähettänyt hänet kostajaksi. Hän ja Pylades poistuvat ilmestyäkseen uudelleen kuleksivina muukalaisina palatsin portilla. He koputtavat ja pyytävät saada puhutella talon korkeata haltijatarta. Klytemnestra astuu ulos, Orestes sanoo tulleen Fokiista, jossa hänelle oli annettu toimeksi kuningattarelle tuoda sanoma hänen poikansa Oresteen kuolemasta. Klytemnestra käskee heidän astua sisälle ja menee ilmoittamaan uutista Aigistolle. Jonkun ajan kuluttua kuuluu kauheaa huutoa, ja palvelija syöksähtää palatsista ulos kertoen että Aigistos on murhattu. Orja huutaa ääneensä Klytemnestraa, joka tuleeekin ja, saatuaan kuulla uutisen, pyytää "miehiä kaatavaa tapparaa". Orestes ja Pylades astuvat ulos palatsista paljastetuin miekoin. Kun Orestes lausuu uhkaavia sanoja, virkkaa Klytemnestra:

Jo taannu, poikain! Rintaa sitä kunnioi, min luona usein ennen uinahtain sä hennoin huulin makeen äidinmaidon söit.

Orestes epäröi, mutta Pylades varoittaa häntä unohtamasta Apollonin neuvoa; ennen hänellä olkoon vaikka koko maailma vihollisena, kuin jumalat. Orestes laahaa äidin mukaansa palatsiin, ja portit suljetaan. Kun ne taas avautuvat, seisoo hän äitinsä ruumiin vieressä ja koettaa puolustaa tekoaan puhumalla Klytemnestran ja hänen rakastelujansa rikollisuudesta. Kuori ennustaa tulevia onnettomuuksia. Oresteen valtaa rauhattomuus, joka vihdoin saattaa hänet mielettömäksi. Hän näkee harmaapukuisten, gorgonin näköisten, käärmeiden ympäriketomain raivottarien lähestyvän ja syöksyy pois näyttämöltä.

3. *Eymenidit (kostottaret).*

Delfon temppelin ulkopuolella rukoilee naispappi, mainiten useita jumalia nimeltä. Kun hän on poistunut, näkyy oraakelipyhäkön sisusta. "Omfalolla" (maailman napakivellä) istuu Orestes kalman kalpeana. Hänen vieressään seisoo Apollo, vähän kauempana Hermes. Kuorina ovat kostottaret (raivottaret, erinnyit), jotka uneen vaipuneina istuvat piirissä tuoleilla. Apollo lupaa Oresteelle suojelustaan ja käskee häntä rientämään Athenaan ja siellä kääntymään ikivanhan Pallas Athenen kuvan puoleen. Kun hän on lähtenyt, ilmestyy Klytemnestran haamu ja yllyttää kostottaria vainoamaan Orestesta. Nämät syöksyvät istuimiltaan ja moittivat Apolloa siitä että hän on asiaan puuttunut. He syyttävät Orestesta rikoksesta, mutta Apollo puolustaa häntä; sitten eroavat he osoittaen molemminpuolista uhkamielisyyttä.

Seuraavassa näytännössä nähdään Pallaan temppeli ja Athenan Akropolis linna; Orestes syleilee jumalattaren kuvaa ja rukoilee hänen ratkaisevaa tuomiopäätöstään. Raivottaret, jotka ovat vainuneet hänet siellä, ikäänkuin metsäkoira vainuu haavoittuneen otuksen, saapuvat nyt toinen toisensa perästä paikalle. Pallas Athene tulee ladellen sinne. Pakoittaen raivottaret vaikenemaan kehoittaa hän Orestesta esittämään asiansa, jonka tämä tekeekin. Jumalatar itse ei tahdo lausua mitään tuomiota, vaan asettaa tuomioistuimen Athenan jaloimmista porvareista. Raivottaret alkavat jälleen laulunsa, kuvaten niitä onnettomuuksia, jotka tulevat tapahtumaan, jos heidän vainottavansa rikokset jäisivät rankaisematta.

Kolmas näytöntö tapahtuu Areopagos kummulla Athenassa; Athene astuu sisälle seurassaan kaksitoista tuomaria, jotka istuutuvat alttarin ympäri näyttämön keskelle. Jumalatar käskee airutta vaatimaan hiljaisuutta. Apollo tulee paikalle, ja keskustelut alkavat. Orestes tunnustaa rikoksensa; Apollo rupeaa hänen puolustajakseen. Mahtavilla sanoilla kehoittaa Athene tuomareja ryhtymään ratkaisevaan äänestyskseen. Vuoroon nousevat tuomarit istuimiltaan ja ottavat, kuorin uhkaavasti laulaessa, äänestyskivet alttarilta ja panevat ne uurnaun. Kivet luetaan, ja jumalatar itse ilmoittaa päätöksen:

Tään miehen päättää tuomiokunta syyttömäksi; molemmin puolin ääniluku tasan on.

Näin sanoen laskee jumalatar syyttömäksi julistavan kivensä muiden joukkoon. Orestes kiittää, lupaa ikuista ystävyyttä Argon ja Athenan välillä ja poistuu. Raivottaret, jotka ensiksi ovat vimmoissaan,

rauhoittuvat Athenen kaunopuheliaisuudesta ja saavat häneltä temppelein Athenassa, ehdolla että he vastedes, kIROUSTEN asemasta, saattaisivat asukkaille kaikkea hyvää. He toivottavat nyt Athenalle siunausta, ja heidän nimensä muutetaan erinnyistä eymenideiksi, sovintoa rakastavan koston jumalattariksi. Kaikkien riemuitessa saatetaan heitä pyhäkköönsä keskelle Akropolista.

Herodotos.

Kuoli v. 413 e.Kr.

Herodotos, joka on saanut liikanimen "historian isä", syntyi (v. 484 e.Kr.) Halikarnassossa. Hän vietti suuren osan elämänsä matkoilla vieraisissa maissa ja on näistä paljon kertonut historiassaan, jossa kuitenkin ovat pääesiteltävinä ne suuret taistelut, joilla Kreikkalaiset hänen aikanaan onnellisesti puolustivat maatansa Persialaisten hyökkäyksiltä. Herodotos rakastaa totuutta, hänellä on vilkas, terävä käsitysvoima, mutta häntä haittaavat usein aikakautensa esiluulot ja mielipiteet, joten hän toisinaan joutuu harhateille. Hänestä on sanottu, että hänellä oli "viisaan miehen pää, äidin sydän ja lapsen yksinkertaisuus".

Alkaen mytillisten (taru-) aikain taisteluista Euroopan ja Aasian välillä kertoo hän, miten eräs Foinikialainen laivuri ryösti Ion, Argon kuninkaan Inakon tyttären, ja vei sen mukanaan Egyptiin, jonka jälkeen Kreikkalaiset ryöstivät Euroopan Tyrosta ja Medean Kolkiista. Tämän perästä teki Lydian kuuluisa kuningas Kroisos, joka oli saanut verrattomat rikkautensa Paktolon kultarikkaasta virranuomasta, hyökkäyksiä useaan Kreikkalaisvaltioon, mutta yhtyi sitten liittoon Spartalaisten kanssa, jotka lupasivat häntä auttaa Persian kuningasta Kyroa vastaan. Päätös tästä oli, että Kroisos joutui vangiksi Sardeessa, tuossa vanhan maailman suuressa markkinapaikassa, jossa ensiksi lyötiin rahaa.

Hän palaa sitten siihen aikaan, jolloin Assyrialaisilla oli valta Aasiassa. Niniven kukistuksen jälkeen saivat tämän vallan Medialaiset, joiden uljas pääkaupunki Ekbatana, Herodoton kertomuksen mukaan, oli pyöreällä kukkulalla seitsemän kehänmuotoisen vallin ympäröimänä, joista kahdella sisimmällä oli hopioituit ja kullatut harjat ja tornit. Hän kertoo myöskin, kuinka Astyageen, Medialaisten viimeisen kuninkaan, joka oli naittanut tyttärensä Persialaiselle Kambyseelle, pani viralta tästä aviosta syntynyt poika Kyros, jonka lapsena pelasti kuolemasta karjapaimen Harpagos ja joka sitten tuli koko Aasian haltijaksi. Hän mainitsee vielä Persialaisilla olleen tapana jättää kuolleensa petojen ja lintujen saaliiksi, kuten vielä nykyaikanakin Indian Parsit tekevät. Harpagos, joka oli kohonnut kenraaliksi, pakoitti tuota pikaa Vähän Aasian kaupungit antautumaan ja peloitti Kreikkalaiset näitä auttamasta. Sillä välin marssi Kyros Babylonia vastaan, jonka ihmeitä Herodotos laveasti kuvaa, ja johtamalla kaupungin läpi juoksevan Eufrat virran toiseen kaivettuun uomaan raivasi hän itselleen tien palatsiin, jonka seinällä profeeta Daniel luki tuon salaperäisen kirjoituksen. Kaupungissa oli tapa sellainen, kertoo Herodotos, että naisia kaupittiin vaimoiksi enimmäen tarjooville; mitä siten saatiin maksua kaunottarista, se annettiin palkinnoksi sille, joka suostui ottamaan jolsan naisen. Kyros teki viimeisen sotaretkensä Massageteja vastaan, jotka elivät Kaspian aroilla ja joita hallitsi Amazoni-kuningatar Tomyris. Tämä yllytti joukkonsa niin voimakkaaseen vastarintaan, että Kyros voitettiin ja koko hänen sotajoukkonsa hakattiin maahan.

Historioitsija rupee nyt kertomaan ikivanhasta sivistysmaasta Egyptistä. Hän puhuu ensin Nilin lähteistä ja esittää, mitä hän arvelee syyksi virran talvehtimiseen kesällä. Herodotos huomauttaa, että Egyptiläiset uskoivat sielunvaellusta. He luulivat nimittäin vainajien sielun täytyvän vaeltaa kolmetuhatta vuotta eläinten ruumiissa, siten vähitellen taas kehittyäkseen ihmiseksi. Heidän juhlakemuissaan oli aina nähtävänä kuolleen kuva, johon oli liitetty muistutus: "Tällainen sinustakin kerran tulee". Hän johtaa useat kreikkalaiset jumalat egyptiläisestä alkuperästä, kertoo Egyptiläisten pitäneen lehmiä sekä muita nelijalkaisia eläimiä ja lintuja pyhinä olentoina ja viettäneen suruaikaa kissojen ja koirien kuoltua. Pyhää lintua Fenixiä hän ei koskaan saanut nähdä muuten kuin kuvissa, ja niissä se oli puna- ja kullanhohtava sulkaisen kotkan näköinen. Hän puhuu kunnioituksesta, jota nuoret miehet osoittivat vanhemmille, ja Heliopoliin papeilta, jotka olivat hyvin taitavia matemaatikkoja ja tähtien tutkijoita, sai hän tietää ensimmäisten kuninkaiden olleen jumalia ja että viimeisen näistä, Osiriin, kärsimykset ja kuolo olivat heidän uskonsa suuret salaisuudet. Ensimmäinen ihmishallitsija oli Menes, joka perusti Memfiin. Häntä seurasi kolmesataa viisikymmentä ruhtinasta, joista kerrotaan monta merkillistä tarua. Heidän seuraajiaan oli Keops, joka rakensi pyramidit ja käytti sataatuhatta työmiestä neljäkymmentä vuotta. Myöhemmin hallitsi Sethos, alkuaan pappi, jota sodassa Assyrian kuningasta Sanheribia vastaan auttoivat hiiret, nakertain öisin poikki vihollisten jousenjanteet ja kilpirakset. Hänen jälkeensä tuli kaksitoista kuningasta yht'aikaa, ja kun yksi heistä, Necho, oli luovuttanut muut yksitoista, yritti hän kaivamaan kanavaa Punaiseen Mereen. Viimeinen kuningas, jonka hän mainitsee, sääsi lain, joka määrää että jokaisen mieshenkilön Egyptissä piti kerran vuodessa tuleman maakunnan hallitusmiehen luo kuolemanrangaistuksen uhalla näyttämään toteen, että hän

kunniallisesti ja rehellisesti hankki elatuksensa. Kuvaus Egyptin oloista päättyy kertomuksella kauniista kreikkalaisesta orjattaresta, jonka toisen kengän kotka ryösti ja vei saaliina kuninkaalle, joka niin ihastui nähdessään pienen kengän, että noudatti luokseen sen omistajan ja otti hänet aviokseen.

Nyt seuraavat ne urostyöt, jotka Kambyses, Kyron poika, teki käydessään sotaa Egyptiläisiä vastaan ja vallottaissaan Memfiin. Herodotos kertoo Kambyseen, Egyptiläisten kauhuksi rääkättyään kuningasvainajan ruumista, tehneen kaksi huono-onnista hyökkäysyritystä, toisen Etiopialaisia, toisen Ammonin temppeliä vastaan. Palattuansa Memfiisen pisti hän omalla miekallaan kuoliaksi Apis härän, jota kansa palveli jumalana. Hän murhautti veljensä Smerdeen, ja saman kohtalon sai hänen sisarensakin, kun tämä suri Smerdeen kuolemaa. Kaksitoista Persialaista ylimystä kaivatti hän rangaistukseksi maahan kaulaan asti ja näännytti heidät siinä nälkään. Väkinäisesti tunkeuduttiin hautoihin, ruumiit — muumiat — viskattiin ulos ja jumalten kuvat poltettiin. Kun Kambyses vihdoin sai tietää pappien hänen kotimaassaan hallitusistuimelle kohottaneen erään miehen, joka sanoi itseään hänen veljekseen, nousi hän ratsaille palataksensa Susaan, mutta loukkasi itseään omalla miekallaan noustessaan niin vaarallisesti, että kuoli Egyptissä jättämättä yhtäkään perillistä.

Kun vale-Smerdes oli hallinnut muutamia kuukausia, kukisti hänet salaliitolla seitsemän Persialaista ylimystä, jotka sopivat keskenään, että se saisi hallituksen, jonka hevonen ensin hirnuisi päivän koittaessa; siten tuli heistä hallitukseen Dareios, Hystaspiin poika. Herodotos luettelee tarkalleen tämän mainehikkaan hallitsijan vuotuiset tulot, jotka hän laskee noin 85 miljoonaksi markaksi. Hän kertoo myöskin laveasti Dareion hallituksesta; muun muassa mainitsee hän tämän lähettäneen vakoojia Kreikkaan ja sen siirtokuntiin. Tärkein tapaus oli kuitenkin Babylonin kapina. Sanottiin, ettei kaupunkia voitaisi valloittaa ennenkuin muuli synnyttäisi varsan. Tuo uskomaton seikka tapahtuikin, ja muulin omistajan, Sopyros nimisen miehen avulla, joka silpoi pois nenänsä ja korvansa pettäöksensä Babylonin asukkaita, onnistui Dareion valloittaa kaupunki, johon Sopyros sitten asetettiin kuvernööriksi.

Sitten kääntyi Dareios aseineen Skytialaisia, Pohjois-Wenäjällä asuvaa kansaa vastaan, jonka alkuperää Herodotos seuraa kauas taaksepäin taruaikoihin. Skytialaisista kertoo hän muun muassa, että nämät käyttivät höyrykylpyjä. Täältä täytyi Persialaisten kuitenkin palata takaisin tyhjin toimin.

Vielä saamme tietää, että Dareion erään kenraalin onnistui viedä Peonien koko heimo Makedoniasta Persiaan, joten Persialaiset saivat tilaisuuden oppia käsitöitä. Yritys samoin kohdella erästä toista heimoa, joka eleli keskellä järveä paaluille rakennetuissa asunnoissaan, raukesi tyhjiin. Puhuessaan muista kaukaisista seuduista sanoo Herodotos, ettei hän ole varma, tokko "Tinasaaria" todella löytyneekään, mutta hän oli kuullut kerrottavan tinaa saatavan "maailman loppupäästä."

Kertomuksen näyttämöksi tulevat nyt Kreikan valtiot, ja Herodotos puhuu näiden tyranneista eli yksinvaltiaista, joiden joukossa Polykrates Samos saarella oli kuuluisin. Onni seurasi häntä niin itsepintaisesti, että Egyptin kuningas neuvoi häntä luopumaan rakkaimmasta kalleudestaan poistaaksensa kovaa onnen vaihdosta, joka tavallisesti seuraa liikanaista menestystä. Polykrates viskasi mereen kalliin sormuksen, mutta muutamia päiviä myöhemmin sai hän eräältä kalastajalta harvinaisen kalan, ja kalan vatsasta löydettiin — sormus! Tätä pidettiin uhkaavana ennusmerkkinä. Jonkun aikaa onni vielä kuitenkin yhä hymyili Polykrateelle; mutta vihdoin sai eräs Sardeen satrapi hänet lupaamaan ottaa talletettavakseen aarteet, ja kun hän lähti sitä noutamaan, sai hän siellä surmansa.

Toinen tyranni oli Periander Korintossa, josta puhuessaan Herodotos kertoo sadun eräästä laulajasta ja kitaran soittajasta Arionista, mikä meriretkellä oli vähällä tulla murhatuksi rahojensa tähden, vaan syöksyi mereen ja delfinin selässä pelastui maalle. Seuraa sitten pitkä kertomus Kleistheneestä Sikyonissa; tällä on paljon puuhaa valitessaan miestä tyttarelleen, jonka kosioista yksi on aikansa suurin velttiö, sellainen, että jo voivotteli itsellään olevan paha maata, kun kuihtunut ruusun lehti oli sattunut tulemaan hänen vuoteesensa, ja pyörtyi nähdessään miehen raatavan raskasta työtä. Peisistratoa Athenassa mainitaan kiitoksella siitä, että hän kokosi ja järjesti Homerin runot. Hänen poikansa Hippiaan aikoivat Harmodios ja Aristogeiton murhata. Erehdyksestä tappoivat he hänen veljensä Hipparkon, mutta heitä kunnioittivat kuitenkin kauan suurina isänmaan ystävinä Athenalaiset tasavaltalaiset, jotka pitivät tyrannien murhaamista tarpeellisena ja kiitettävänä.

Ensimmäiset enteet suureen Persialais-sotaan alkoivat jo ilmestyä. Samoin kuin useimpien suurten tapausten oli senkin alkusyynä vähäpätöinen sattuma. Dareios oli vienyt Miletolaisen Histiaion vastoin tämän tahtoa Susan hoviin. Salaa lähetti Histiaios lähettilään vävynsä Aristagoraan luo ja kehoitti häntä kiihoittamaan kreikkalaisia valtioita luovuttamaan hallitsijansa ja vaatimaan kansanvaltaa. Hänen ei onnistunut saada Spartalaisia aseisiin tarttumaan, mutta Athenalaiset suostuivat ja lähettivät sotajoukon Sardesta vastaan. Athenalaisten täytyi peräytyä, mutta kapina Persiaa vastaan oli saatu alkuun ja leveni nopeasti. Dareios syytti Histiaioa että tämä oli tietänyt kapinan hankkeista, mutta kavala Kreikkalainen osasi kuninkaan niin pettää ja tekeytyä niin viattomaksi, että tämä vielä lähetti hänet kapinaa tukahuttamaan. Kun hän tuli Sardeesen, lausui kuninkaan veli Artafernes: "Sinä olet kengän tehnyt ja Aristagoras on sen pannut jalkaansa." Sillä välin onnistui Histiaion täälläkin poistaa, kaikki epäluulot,

kunnes omin päin ryhtyi sotapuuhin, joista seurauksena oli että hän joutui vangiksi ja mestattiin. Nyt tekivät Persialaiset hyökkäyksen Ionialaisia vastaan, aikoen valloittaa koko Kreikanmaan. Syntyi sitten useita taisteluja maalla ja merellä, riitaisuuksia liittolaisten kesken y.m.; Persialaisten laivastokin hukkui, vaan sota ei siitä vähääkään edistynyt.

Mutta tärkeä tapaus maailman historiassa lähestyi. Persian kuningas lähetti 600 laivalla toisen sotajoukon, joka ryöstettyään Naxos saarta ja poltettuaan Eretrian kaupungin nousi maalle Marathonin kentille. Miltiadeen johdolla taistelevilla Athenalaisilla ja Plataialaisilla oli 20,000 miestä Persialaisten 110,000:ttä vastaan, mutta sittenkin voittivat he täydellisesti vihollisensa ja karkoittivat heidät 6,000 miehen tappiolla takaisin laivoilleen, kun sitä vastoin Kreikkalaisilta kaatui ainoastaan 200 miestä. Omasta pyynnöstään sai Miltiades 70 soutulaivaa ja lähti niillä ahdistamaan Paros saaren asukkaita, joille hän kantoi yksityistä vihaa. Haavoitettuna palasi hän taas Athenaan, jossa häntä syytettiin isänmaan kavalluksesta ja tuomittiin maksamaan kustannukset hyödyttömästä sotarekkestä.

Dareios varustautui juuri sotarekelle Athenalaisia vastaan, kun Egyptissä syntynyt kapina käänsi hänen huomionsa toisaalle. Tuumaillessaan, mihin ensiksi tulisi kääntyä joukkoineen, sairastui hän ja kuoli. Hänen poikansa Xerxes oli ensiksi sitä mieltä, että jos hän jättäisi Kreikkalaiset rauhaan, kestäisi kauan ennenkuin he saattaisivat tunkeutua Susaan; mutta vähitellen muutti hän mielipidettä ja keräeli kokonaista neljä vuotta sotajoukkoa, jossa tosin lasketaan olleen kaksi miljoonaa soturia, mutta joka oli huonosti varustettu ja harjoitettu. Komeasti kulki tämä mahtava sotajoukko Hellespontin yli Abydosta Sestoon laivasiltaa myöten, ja sitä seurasi rantaa pitkin 1,200 sotalaivaa. Kreikkalaiset pelästyivät suuresti, ja pohjoiset valtiot heittäytyivät heti valloittajan valtaan. Mutta Athenalaiset, joita oraakeli oli rohkaissut sanoen, että he löytävät turvaa "puisten vallien takana", lähettivät avunpyynnön naapureilleen, ja päätettiin, että he laivaston avulla, joka asetettaisiin läheiseen salmeen, ensiksi asettuisivat vastarintaan Termopylen altaassa vuorisolassa. Kun Persialaisten sotajoukko marssi esiin Tessaliasta, hukkui heiltä 400 laivaa kovassa myrskyssä. Mutta Xerxes kulki kuitenkin eteenpäin maa-sotajoukolla vuorisolaa kohti, joka oli niin kapea, että tuskin yhdet sotavaunut mahtuivat siitä kulkemaan. Paikkaa oli puolustamassa 300 Spartalasta kuningas Leonidaan johdolla. Muut Kreikkalaiset — ne viettivät juhlaleikkejään Olympiassa! Persialainen keisarikartti hyökkäsi ensiksi solaan, mutta urheat Spartalaiset ajoivat heidät pakoon ja hakkasivat maahan joka kynnen. Kolmantena päivänä saivat Persialaiset kuitenkin tietää löytyvän toisen solan, josta saattaisi hyökätä Kreikkalaisten selkään, ja pian ilmestyiikin täältä päin uhkaava vihollinen. Päivän koittaessa antoi Xerxes käskyn yleiseen ryntäykseen. Persialaisia kaatui joukoittain. Neljä tuntia torjuivat Kreikkalaiset vielä Persialaisten hyökkäykset ja kantoivat pois kaatuneen kuninkaansa ruumiin; mutta vihdoinkin pääsi vihollisten ylivoima voitolle. Viholliset kävivät joka taholta Kreikkalaisten kimppuun, ja nämä kaatuivat urheasti taistellen joka mies. Nyt koettivat Persialaiset sulkea saarroksiin Kreikkalaisten laivastoa, jota johti Temistokles, ja taistelu jatkui myöhään iltahämärään. Mutta sydänyön aikana nousi myrsky, ja aallot ajoivat monta Persialais-laivaa Eyboian kiviselle rannikolle. Seuraavana päivänä tekivät Kreikkalaiset hyökkäyksen, ja kolmantena päivänä taas Persialaiset. Ei kummallakaan puolella saatu ratkaisevaa voittoa, mutta Kreikkalaiset kuitenkin vetäytyivät täältä pois. Valloittajat kulkivat nyt eteenpäin kahdessa joukossa, joista toinen kulki Delfoa, toinen Athenaa kohti. Delfon oraakeli lausui: "kykenevänsä omiaan puolustamaan", ja juuri kun Persialaiset olivat päässeet temppeliylängölle, syntyi ukkosen ilma, valtavia kalliolohkareita vierähti alas Parnassolta, ja Delfolaiset, jotka olivat saaneet avukseen kaksi taivaallista soturia, syöksyivät esiin piilopaikoistaan ja karkoittivat valloittajat pakosalle.

Kreikkalaiset olisivat voineet asettua vastarintaan Boiotiassa, mutta Spartalaiset, jotka toivoivat Athenan kukistuvan itse päästäkseen ylivaltaan Kreikassa, vetäytyivät Korinton kannaksen taakse, kun sitä vastoin Athenalaiset etsivät turvaa laivastossaan, joka oli ankkuroittuna Salamiin saaren luona. Niin muodoin tapasivat Persialaiset Athenan kaupungin autiona, ja kun he olivat ryöstäneet sen ja polttaneet Athenan temppelin, lähetti Xerxes kotiin sanoman, että hän oli täyttänyt kostotyönsä. Kauhu ja pelko valtasi Kreikkalaiset; vihollisten maa-sotajoukko marssi eteenpäin kannasta pitkin, ja Persialaisten laivasto varustautui rynnäkköön. Temistokles kiihoitti innokkailla puheilla laivaväestöjään, ja Artemisia, Halikarnasson kuningatar, kehoitti rohkeuteen Persialaisia, joiden riveissä hän taisteli. Molemmiin puolin opposi laivoja, ja taistelua kesti sydänyöhön saakka: päätökseksi tuli, että Persialaiset joutuivat kokonaan tappiolle, ja jällelle jääneet heistä peräytyivät talveksi Tessaliaan. Xerxes itse palasi kotiinsa.

Seuraavana keväänä marssitti Mardonius Persialaisen sotajoukon jäännökset uudestaan esiin. Ensi yhteentörmäyksessä voitettiin hänen alapäällikkönsä Maxistios, ja Kreikkalaiset asettuivat yhdistyneine sotajoukkoineen Plataian kentälle. Yksitoista päivää odotettuaan suotuisaa ennusmerkkiä antoi Mardonios Kreikkalaisia kolminkertaisesti lukuisammalle sotajoukolleen käskyn rynnäkköön. Herodotos kuvaa taistelun hyvin tarkasti ja mainitsee, että Kreikkalaisten aluksi oli vaikea kestää Persialaisten hyökkäystä. Vihdoinkin rukoili Pausanias Hereää, hyviä enteitä ilmestyi, Thebeläiset ja Spartalaiset ryntäävät esiin, ja voitto on Kreikkalaisten. Mardonios taisteli urheasti, mutta kaatui, ja vaikka alussa Kreikkalaisten voittoa viivyttivät vihollisten vallitukset, onnistui kuitenkin Athenalaisten, jotka olivat

taitavimmat vallien valloittamisessa, karkoittaa Persialaiset heidän varustuksistaan. Voitto oli niin täydellinen, että ainoastaan 3,000 miestä koko Persialais-sotajoukosta pääsi hengissä pakoan. Pausaniasta kehoitettiin toimittamaan Mardoniolle kunniallinen hautaus, mutta hän vastasi: "Tahdotteko, että niin kovin halventaisin isänmaatani juuri nyt, kun sen olen kohottanut maineesen?"

Samana päivänä kohtasi kreikkalainen laivasto joukon Persialaisia, jotka olivat astuneet maalle Mykalen luona Ioniassa. Kreikkalaiset menivät myöskin maalle, hyökkäsivät Persialaisten kimppuun, karkoittivat heidät leiriin ja tappoivat viimeiseen mieheen.

Herodotos kertoo lopuksi muutamia häväistysjuttuja Susan hovista, mutta kertomuksensa tärkein osa on kuvaus niiden kahden vuoden ikimuistettavista tapauksista, jolloin Kreikkalaisten suuret voitot saattoivat Eurooppalaisen sivistyksen kaikiksi ajoiksi Aasiaa vallitsemaan.

Sofokles.

Kuoli v. 406 e.Kr.

Sofokles, vanhan Kreikan kuuluisin murhenäytelmän kirjoittaja, oli syntynyt Attikalaisella Kolonos alueella v. 496 e.Kr. 28 vuoden ikäisenä kilpaili hän Aiskylon kanssa ja voitti palkinnon. Niin suuressa arvossa piti häntä kansa, että se valitsi hänet yhdessä Perikleen kanssa päälliköksi Samolaiseen sotaan. Hänen murhenäytelmänsä osoittavat Kreikkalaisten mielten luopuneen sokeasti uskomasta kohtaloon ja sen sijaan ruvenneen luottamaan jumalalliseen kostantoon. Ihmisen teot, joihin häntä saattavat taipumukset ja tunteet, esitetään johdonmukaisemmassa yhteydessä ja vapaampina korkeampain voimain hämärästä ja edeltäpäin aavistamattomista määräyksistä.

Kuningas Oidipos.

Tämän murhenäytelmän aine on kauhea: eräs mies on tappanut isänsä ja nainut äitinsä; ja kuitenkin on kappale sellainen, että Aristoteles piti sitä traagillisen näytelmätaiteen mestariteoksena.

Laios, Theben kuningas, jolla ei ollut yhtään lasta puolisosstaan Iokastesta, kysyy Delfon oraakelilta neuvoa ja saa vastaukseksi, että hänelle on syntyvä poika, mutta että hän on kuoleva poikansa käden kautta. Välttääksensä tätä onnettomuutta panettaa äiti lapsen erämaahan; mutta eräs paimen tapaa lapsen ja vie sen Korinton kuninkaalle Polybolle, jonka lapseton puoliso ottaa pienokaisen kasvattipojaksi, ja tämä kasvaa mieheksi siinä luulossa, että hän on kuningas Polybon poika. Kolmeakymmentä vuotta myöhemmin lähtee Laios jälleen Delfoon, ja hänet murhaa kotimatalla tuntematon mies. Hänen jälkeensä tulee valtaistuimelle Kreon, mutta tämä hallitsee vain vähän aikaa. Thebeen ilmestyy nimittäin Sfinx — naiskasvoinen, siivekäs hirviö jalopeuran hännällä ja kynsillä — ja esittää arvoituksen, jota ei kukaan Thebeläinen voi selittää. Ne, jotka turhaan koettavat arvata, menettävät henkensä. Silloin tarjoo Kreon kruunun ja sisarensa Iokasten avioksi sille, joka saattaa arvoituksen selittää. Arvoitus oli tällainen: Nelijalkaisella olennolla on kaksi jalkaa ja kolme jalkaa, mutta vain *yksi* ääni, mutta jalkojen lukumäärä vaihtelee, ja milloin sillä on useimmat jalat, silloin on se heikoin — mikäpä se on?

Oidipos tulee Korintosta ja selittää arvoituksen: "Sinä olet kuvannut ihmisen, ensiksi pienenä lapsena, kun hän konttaa neljällä jalalla, sitten vanhempana, kun hän käy kahdella jalalla, ja lopuksi iäkkäänä, kun hän käyttää sauva kolmantena jalkana".

Oidipos valitaan kuninkaaksi ja nai tuntemattoman äitinsä Iokasten, joka hänelle synnyttää poikia ja tyttäriä. Kauan ovat taivas ja maa asiasta hiiskumatta, mutta sitten ne yhdessä rupeevat rikollisen syyttäjiksi. Rutto tappaa karjan, kulo ja kuivuus hävittävät viljan ja lapset kuolevat syntyessään. Turhaan rukoillaan jumalia. Näytelmän alussa istuu joukko lapsia, nuorukaisia ja pappeja näyttämön ulkopuolella kantaen öljypuun lehviä, rukouksen vertauskuvia, käsissään. Oidipos ilmoittaa heille jo lähettäneensä Kreonin Delfoon kysymään oraakelilta neuvoa. Kreon tuo vastauksen, että Laios murhaaja on saatava ilmi ja rangaistava ennenkuin onnettomuudet lakkaavat. Oidipos ottaa itse toimekseen rikollisen ilmi saattamisen ja uhkaa murhaajalle kauheaa kosta. Hän kysyy neuvoa sokealta Tiresialta, joka kauan arveltuaan julistaa itse Oidipon etsityksi murhamieheksi. Oidipos on vakuutettu viattomuudestaan, kunnes kuningatar häntä muistuttaa, että murha tapahtui paikalla, missä kolme tietä yhtyy. Silloin Oidipos kertoo, miten hänen tullessaan Korintosta tiellä häntä sysäsi syrjään vanhus, joka airueen ja palvelijan seurassa ajoi vaunuissa. Hän surmasi heidät kaikki. Nyt huomaa hän, kuinka oli niskoilleen koonnut pääsemättömän kirouksen. Iokaste epäilee yhä ja lähettää noutamaan luoksensa orjaa, joka kerran toi sanoman että Laios oli joutunut rosvojoukon käsiin ja murhattu. Väliajoilla laulaa kuori laulun ylpeyden rikollisuudesta ja kosta, jota jumalia halveksivaiset

ansaitsevat. Korintosta tulee nyt sanansaattaja, joka ilmoittaa että Polybos on kuollut ja Oidipos valittu hänen jälkeensä hallitsijaksi. "Mitäpä on teidän ennustuksistanne?" lausuu Iokaste; mutta kun sanansaattaja vieläkin kertoo Korinton kuningattaren ottaneen Oidipon kasvattipojaksi, ja kun ruvetaan tarkemmin tutkimaan lapsen oikeata sukuperää — silloin syöksyy Iokaste epätoivoissaan sivuoven kautta ulos. Nyt tuodaan paikalle vanha paimen, joka löysi lapsen, ja kun Oidipos on kuollut hänen todistuksensa, huudahtaa hän musertunein mielin:

Voi kauheaa, voi kaikki ilmi tullut on!

Hänen poistuttuaan ja kuorin laulettua laulun onnen epäluotettavuudesta, tulee palvelija ja ilmoittaa Iokasten hirttäytyneen ja Oidipon puhkaisseensa silmänsä kultasoljilla, jotka oli siepannut kuolleen puoliso-aitinsa puvusta. Portit avautuvat ja Oidipos tuodaan esiin. Veri valuu virtanaan hänen silmistään, ja kuori kauhuissaan kysyy, mikä mielettömyys on saattanut hänet tähän turmiokkaan tekoon. Oidipos syyttää Apolloa, mutta ei kadu viimeistä tekoaan:

Miks' näkö sillä ois,
Jon nähtäväks' ei löydy mitään suloisaa?

Nyt astuu esiin Kreon. Oidipos pyytää, että Iokaste saisi kunniallisen hautauksen ja ettei tyttäriä jätettäisi ilman hoitoa. Itse haluaa hän lähteä vuorille. Tyttäret tuodaan sisälle, ja hellin, sydäntä särkein sanoin heidän synkkää tulevaisuuttaan surkuteltuaan katoa Oidipos Kreonin saattamana palatsiin, kuorin valittaessa ja lopettaessa laulunsa tuolla ikivanhalla viislauslauseella, ettei pidä ylistää ketään onnelliseksi, ennenkuin hän on surutonna nähnyt viimeisen elonpäivänsä laskevan.

Oidipos Kolonossa.

Vastoin aikomustaan jäi Oidipos useaksi vuodeksi Thebeen, jossa häntä hellästi hoitivat tyttärensä Antigone ja Ismene, jossa hän toivoi saavansa rauhassa kuolla. Mutta hänen omien poikainsa Eteokleen ja Polyneikeen neuvosta ajoi Kreon, joka uudestaan oli noussut Theben valtaistuimelle, Oidipon ulos maailmaan. Uskollisen ja alttiin tyttärensä Antigonen seurassa tulee hän kauan harhailtuaan luonnonihanuudestaan ylistettyyn Kolonoon Athenan läheisyydessä, missä kostottarilla oli pyhä lehtonsa. Kun hän ohikulkevilta oli saanut tietää tulleensa juuri tähän lehtoon, lausuu hän hartaan toivonsa saada siellä lopettaa surullisen elämänjuoksunsa — jo riutuneena entisen Oidipon surkuteltavaksi varjokuvaksi. Mutta kuori, jossa on laulajina vanhuksia Kolonosta, lausuu suuttumuksensa siitä, että hän on astunut pyhään lehtoon. Antigonelta saavat he tietää, kuka hän on, ja vaativat häntä lähtemään heidän lehdostansa. Oidipos turvautuu Athenan kuninkaasen Teseyhyn, mutta äkkiä Ismene tulee kertoen veljiensä kiistelevän Theben valtikasta ja Kreonin olevan tulossa Oidipoa vangitsemaan. Kuori kehoittaa Oidipoa uhrilla lepyttämään kostottaria. Koska itse on sokea, antaa hän tyttärilleen toimeksi suorittaa määrätyt uhritemput. Sillä aikaa saapuu Teseyks, ja tälle kertoo Oidipos Kreonin vainoovan hänen henkeänsä, voidakseen haudata hänet Thebeen ja siten lepyttääkseen jumalat. Teseyks lupaa hänelle kansalaisoikeuden ja turvaa Athenassa. Kukkaistuoksuisilla säkeistöillä ylistää kuori Kolonoa, Attikan ihaninta nurminiittyä, mutta samassa Kreon saapuu aseellisin seuruein ja kutsuu Oidipoa takaisin Thebeen. Kun Oidipos kieltäytyy sinne palaamasta, tarttuu seurue Antigoneen ja Ismeneen viedäkseen heidät pois panttivangeiksi, ja Kreon itse on juuri käynyt kiinni Oidipoon, kun Teseyks tulee paikalle. Tämä käskää joukkojaan vapauttamaan vangitut naiset ja moittii Kreonia hänen käytöksestään. Kreon puolustaa itseänsä mainitsemalla ne kauheat rikokset, joihin Oidipos ja hänen puolisonsa, Kreonin oma sisar, olivat tehneet itsensä syytäviksi. Oidipos taas puolestaan koettaa torjua häpeällisiä syytöksiä, lausuen ettei hänellä eikä hänen onnettomalla puolisolollansa ollut vähäistäkään aavistusta vasten heidän tahtoaan tehdyistä rikoksista. Teseyks vaatii Kreonia lähtemään mukaan vangittuja etsimään, ja lupaa Oidipolle toimittaa hänen lapsensa takaisin. Kuori kuvaa elävillä, ylevämielisillä sanoilla ryöstettyjen etsimistä ja pelastusta. Teseyks palaa heidän seurassaan ja ilmoittaa Oidipolle, että hänen vanhin poikansa Polyneikes pyytää saada häntä puhutella. Polyneikes kertoo, miten hänen veljensä oli häntä loukannut, ja pyytää isältänsä anteeksi sopimatonta käytöstään; mutta tämä ei ota leppyäkseen, vaan uudistaa kiroukset, joilla jo ennemmin oli kironnut poikaansa. Syvästi liikuttuna näistä ankarista sanoista aikoo Polyneikes palata takaisin Thebeen, mutta rukoilee ensiksi sisarilleen siunausta ja pyytää heitä pitämään huolta siitä, että hän kuoltuaan saa kunniallisen hautauksen. Kauheaa ukkosen ilma syntyy, ja pelästynyt kuori kutsuu Teseystä. Oidipos tuntee kuoleman enteitä ja pyytää Teseystä sekä tyttäriään saattamaan häntä sinne, mihin Hermes ja manalan jumalatar (Persefone) oppaina edellä kulkevat. Kuori laulaa murhelaulun, ja sanansaattaja kertoo lopputapaukset. Oidipos on saapunut jyrkänlehtelle, josta vaskiportaavat johtavat "maan poveen". Siellä hän kylpee ja pukeutuu tuonen pukuun. Syvyyksistä kuuluu pauhua, tytöt pakenevat pelästyneinä isänsä syliin. Silloin jumalain äänet huutavat Oidipoa. Hän käskää tyttäriänsä poistumaan; ainoastaan Teseyks saapi jäädä katsomaan, miten jumalat ihmeellisellä tavalla tempaavat hänet huokauksetta, kärsimyksettä pois maailmasta.

Antigone.

Jos "Kuningas Oidipos" oli näytelmä, jota muinaisaikoina enimmäin ihailtiin, niin pidetään sitä vastoin nykyisinä aikoina "Antigonea" parhaimpana, jaloimpana naisen ylevyyttä esittävänä tuotteena, mikä koskaan on runoilijan kädestä lähtenyt.

Antigone ja Ismene elävät Kreonin holhouksen alaisina, kun Thebeä tulee piirittämään Polyneikes, toivoen voivansa riistää valtikkanuoremmalta veljeltään Eteokleelta, joka on hänet karkoittanut valtaistuimelta. Näytelmä alkaa aamulla Polyneikeen kaaduttua ja tappiolle joutuneiden Argivilaisten paettua. Ensimmäisessä näytöksessä nähdään Theben palatsi. Sisaret astuvat sisälle puhuen Kreonin käskystä, että ainoastaan Eteokles — molemmat veljet olivat taistelussa kaatuneet — saa kunniallisen hautauksen, mutta Polyneikeen ruumis jätetään itkemättä ja hautaamatta — joka viimeksi mainittu seikka oli rikos Kreikkalaisten pyhimpiä velvollisuuksia vastaan, oli haudattava sitten vihollinen taikka ystävä. Ismene koettaa saada Antigonea luopumaan niskoittelustaan kuninkaan käskyä vastaan, mutta tämä vastaa:

Tee niinkuin tahdot, itse hänet haudaan mä.

On kuolo teon moisen eestä ihanaa,

ja menee päätöstään toimeen panemaan. Kuori laulaa voittohymnin. Kreon esiintyy täydessä kuninkaan asussa ja selittää komealla isänmaallisella puheella, miksi hän niin eri tavalla on päättänyt kohdella veljesten ruumiita. Kun hän on lopettanut puheensa, syöksyy vartija huoneeseen ja kertoo jonkun salaa mullalla peittäneen Polyneikeen ruumiin ja suorittaneen tavanmukaiset uhritoimitukset. Kuningas raivostuu ja uhkaa hirttää kuorilaulajina olevat Thebeläiset vanhukset, jos eivät ilmaisisi kavaltajaa. Kuori laulaa laulun, ja sitten astuu sisälle vangittu Antigone Kreonin seurassa. Nyt kertoo vartija, että Antigone vangittiin juuri sirottaessaan multaa ja vuodattaessaan juomauhria kuolleen yli. "Tunnustatko vai kiellätkö tämän teon?" kysyy Kreon. "Minä tunnustan enkä suinkaan kiellä sitä tehneeni", vastaa Antigone, joka yhä koettaa puolustaa käytöstään. Kreon, vielä vimmastuneempana, lupaa ettei hän pääse rangaistuksesta. Kun Kreon hänelle selittää, että kunnia, jonka hän on osoittanut Polyneikeelle, isänmaan viholliselle, on loukkaus toista veljeä, isänmaan puolustajaa, kohtaan, vastaa Antigone:

"Vain rakkautta suoda voin, vaan vihaa en".

Nyt saapuu Ismene ja pyytää päästä kuolemaan sisarensa kanssa, mutta Antigone vastaa:

Et kuolla kanssain voi. Sä toisen teost' et

Voi mennä kuolemaan; mun surmain tarpeeks' on.

Kuningas kääkee vartijaa viemään heidät molemmat pois. Kuori laulaa laulun, ja Haimon, Kreonin poika ja Antigonen sulhanen, astuu sisään ja rukoilee kihlatun morsiamensa puolesta. Kreon vastaa, että pojan tulee totella isäänsä, ja toivoo, ettei hän ole menettänyt järkeään rakkaudesta naiseen. Turhaan koettaa Haimon herättää eloon isänsä jähmettyneitä tunteita; Kreon pysyy vakavasti päätöksessään: "Hänen pitää kuoleman!" Kuori laulaa laulun rakkauden kaikkivoivaisuudesta ja puhkee liikutuksesta kyyneliin, kun Antigone viedään ulos elävänä haudattavaksi. Itse valittaa impi surkeaa kohtaloaan, kun hänen täytyy vaeltaa manalan majoille turvatonna, kenenkään itkemättä ja naimatonna, mutta lohduttaa itseään sillä, että uskollisesti on täyttänyt velvollisuutensa omaisiaan kohtaan. Kun Antigone on viety pois, astuu ennustaja Teiresias esille, uhkaa Kreonille vastaisia onnettomuuksia ja neuvoo häntä vapauttamaan Antigonen ja hautaamaan Polyneikeen. Kreon ivaa ja pilkkaa vanhusta, joka nyt suoraan ennustaa hänelle veren tulevan kostettavaksi verellä. Vihdoin myöntyy pelästynyt Kreon ja lähtee raskain mielin noudattamaan annettuja neuvoja. Kuori pyytää Dionysoa suojelemaan kaupunkia, ja nyt avautuu solmu solmulta surullinen päätös. Sanansaattaja kertoo Kreonin tullessaan "tuonen morsiuskamariin", jonka sisään Antigone oli murattu, tavanneen vangin hirttäytyneenä. Tämän nähdessään syöksi Haimon miekan rintaansa ja kaatui maahan morsiamensa viereen. Kun kuningatar Erydike saa sen kuulla, rientää hän palatsiin, ja Kreonille, joka astuu sinne kantaen poikansa ruumista, tulee vastaan toinen sanansaattaja kertoen kuningattaren kuolleen: omalla kädellään pisti hän tikarin rintaansa. Kreon toivottaa itsellensä kuolemaa, kuori ylistää nöyrää mielialaa parhaaksi, ja kappale loppuu.

Aijas.

Aijas, Telamonin poika ja Akilleyn serkku, oli kookkain ja voimakkain Kreikkalaisista sankareista Troijan luona. Kuitenkin oli hänen ylpeä ja jumalaton käytöksensä herättänyt jumalten vihaa; sentähden sai Akilleyn kuoltua Odysseys kaatuneen sankarin varusteet, jotka Aijas oli vaatinut itselleen.

Kappaleen alussa ilmestyy Athene Odysseyle, kun tämä Troijan kentällä seuraa tuntemattoman

miehen jälkiä, joka yöllä oli tappanut karjalaumat ja niiden vartijat. Jumalatar sanoo hänelle, että vimmastunut Aijas varmaankin olisi surmannut Atreyn pojat, ellei hän olisi viekoitellut raivostunutta urosta pitämään lampaita ja härkiä vihamiehinään. Hän kutsuu Aijaan ulos teltasta, ja sankari astuu esille yhä vielä hehkuen koston himosta ja lupaa laittaa Odysseys "ketulle" saman lopun, kuin minkä hän härkiä ja lampaita tuhotessaan luuli vastikään saattaneensa Atreyn pojille. Odysseys säälii häntä, mutta Athene kieltää suosikkiaan asettumasta taivaallisten tahtoa vastaan. Kuori, jossa laulajina on Salamiilaisia sotureja, astuu sisälle ja etsii johtajataan Aijasta. Huhuna ovat he kuulleet hänen tuhonnoen voittosaaliin, karjan, ja kehoittavat häntä korppikotkana saattamaan kauhua kateellisten panettelijani lintuparveen. Tekmessa, Aijaan puoliso, tulee ulos teltasta ja kertoo sankarin taivaallisten tahdosta käyneen mielettömäksi. Edellisenä yönä oli Aijas vastoin puolisonsa varoitusta, johon hän oli vastannut kreikkalaisella sananparrella: "Vaiti olo on naisen kaunistus", lähtenyt aseissa ulos ja palatessaan tuonut useita eläimiä, jotka sitten tappoi ja nylki siinä luulossa, että ne olivat hänen ihmisvihollisiansa. Vihdoin tuli hän taas järkiinsä ja kärsi kauheita omantunnon vaivoja. Tekmessa avaa teltan, ja Aijaan nähdään mietiskelevänä istuvan tapettujen eläinten vieressä. Hän huutaa kuorille: "Tappakaa myöskin minut, minä kurja murhaaja!" Hän muistelee mennyttä elämäänsä, joka hänen maanmiestensä kateuden ja jumalten vihan kautta oli kunniansta vaipunut häpeään. Tekmessa ja kuori koettavat häntä lohduttaa, mutta turhaan. Muistuttaen heitä, ettei kokenut lääkäri koskaan käytä parantavia loihтусanoja missä syvä leikkaus on tarpeen, pyytää hän saada jäädä yksin. Kuori valittaa kovaa kohtaloa, joka on urheata sankaria kohdannut. Vihdoin selittää Aijas tehneensä päätöksen: hän on kulkeva sitä tietä, jota hänen tulee kulkea, ja pian saadaan kuulla hänen kärsimystensä lopun olevan lähestymässä. Kuori iloitsee tästä. Mutta nyt tulee sanansaattaja, joka kysyy Aijasta ja sanoo tämän veljen Teukron saapuneen ja ennustajan Kalkaan neuvoneen, että Aijasta ei pidä päästää ulos ennen auringon laskua. Seuraavassa kohtauksessa istuu sankari meren rannalla katsellen miekkaansa, jonka on asettanut maahan kärki ylöspäin. Hän rukoilee jumalia, joita hän tahtoo lepyttää verellään, sanoo elämälle jäähyväiset ja syöksyy miekkaansa. Teukros valittaa veljensä kuolemaa ja arvelee kohtalon määränneen, että kuten Hektor oli sidottu Akilleyn vaunuihin Aijaalta saadulla vyöllä, niin kaatui nyt Aijas Hektorilta saamaansa kalpaan. Teukron tehdessä valmistuksia Aijaan ruumiin hautaamista varten, tulee Menelaos ja vaatii että se jätettäisi hietarannalle lintujen syötäväksi. Teukros kieltäytyy tottelemasta hänen käskyään, ja sillä aikaa kuin Menelaos on poissa noutamassa veljeänsä Agamemnonia, kaivaa hän haudan. Agamemnon tulee ja herjaa Teukroa loukkaavilla uhkasanoilla. Syntyy kiista, josta olisi saattanut tulla ikäviä seurauksia, jos ei Odysseys olisi saapunut sitä keskeyttämään ja ruvennut välittäjäksi, kehoittaen Agamemnonia seuraamaan jalon mielenlaatunsa ja hyvän järkensä neuvoja. Kääntyen Teukron puoleen tarjoo Odysseys apuaan hautaukseen, mutta tästä veli kiitollisena kieltäytyy, koska se ehkä saattaisi olla vainajasta vastenmielistä.

Trakialais-immet.

Kappale, joka on saanut tämän nimityksen sentähden että kuorilaulajoina siinä on Trakialaisia impiä, kertoo Herakleen rakkaudesta Deianeiraan, ja tapauspaikkana on Tessalian kaupunki Trakis. Deianeira astuu esille ja kertoo katselijoille huolensa. Monien koettelemusten jälkeen on hän päässyt Herakleen puolisoiksi. Herakles on hyvänluontoinen ja heillä on monta lasta; mutta sankari ei koskaan pysy kotosalla: hänen elämänsä on "ikuista menoa ja tuloa", ja nyt hän on jo viisitoista kuukautta ollut poissa. Deianeiran vanhin poika, Hyllos, tulee sisälle ja kehoittaa äitiään rohkaisemaan mielensä: isä on nyt Eyrytossa Eyboian saarella jokseenkin lähellä Trakiin kaupunkia. Hän lähettää poikansa sinne, ja kuori aloittaa laulun auringolle, pyytäen sitä ilmoittamaan, missä Herakles oleskelee. Kuorin koettaessa lohduttaa Deianeiraa, vastaa tämä, että niin nuoret immet, kuin kuorilaulajat ovat, eivät vielä aavistakaan puolison ja äidin nuolia. Sanansaattaja tulee ja kertoo Herakleen loistavana voittokunniassaan olevan matkalla kotiin, ja Likas, sankarin airut, saattaa sisälle joukon vangittuja naisia. Yhä rauhattomampana kääntyy Deianeira useilla kysymyksillä erään orjattaren puoleen. Tämä ei vastaa mitään; Likas selittää, ettei nainen halua puhua, ja viepi vangit pois. Nyt tulee sanansaattaja takaisin ja ilmoittaa Herakleen rakastuneen naiseen, ja kun airut uudelleen esiintyy, houkuttelee Deianeira, ollen säälinväänä orjatarta, hänet ilmoittamaan totuuden. Sukkamielisenä muistaa Deianeira itsellään olevan tallella veri, jota Herakleen surmaama kentauri Nessos kehoitti häntä kätkemään rakkautta herättävänä taikakeinona. Tähän vereen hän kastaa uuden puvun ja antaa sen Likaalle ankaralla käskyllä, ettei sitä saa kukaan muu kuin hänen miehensä käyttää. Kuitenkin rupee hän epäilemään Nesson rehellisyyttä ja häntä huolettava ajatus, että veressä ehkä on Hydran myrkyä, johon Herakles oli kastanut nuolensa. Äkkiä syöksyy Hyllos sisälle syyttäen äitiään isänsä murhasta. Hyllos on juuri nähnyt ne kauheat tuskat, joita isä kärsi myrkytyksestä, kun tämä paluumatkalla oli pysähtynyt uhratakseen Zeylle. Kykenemättä häätämään pahaa, jonka tietämättänsä on saattanut rakastetulleen, kuuntelee Deianeira äänettömänä poikansa moitteita, peittää kasvonsa ja lähtee, kuten imettäjä sitten kertoo, murhaamaan itsensä. Kuorin surkutellessa hänen kohtaloaan kannetaan sisälle Herakles makaavana paareilla. Hän herää; tuskat palautuvat, ja niiden poltetta kärsiessään káskee hän poikaansa paljastamaan miekkansa ja säälimättä syöksemään sen isänsä niskaan. Kun Hyllos ei suostu tätä tekemään, puhkee Herakles uudelleen valituksiin ja pyytää, että Deianeira tuotaisiin hänen

luokseen, jotta hän saattaisi musertaa tämän. Hyllös puolustaa äitinsä viattomuutta, kuvaa kuinka kaikki on tapahtunut ja kertoo Deianeiran hengellään koettaneen sovittaa tietämättömyydessä tekemäänsä rikosta. Nyt Herakles huomaa, että kaikki on tapahtunut jumalten tahdosta. Oli ennustettu, että hänet oli surmaava "synkkään tuonen valtakuntaan kuuluva kansalainen", ja nyt olikin ennustus käynyt toteen, kun hurja Nessos vielä kuoltuaan murhasi elossa olevan sankarin. Nyt Herakles rauhoittuu, pyytää poikaansa käsivarsillaan kantamaan hänen ruumiinsa Oita vuorelle ja siellä polttamaan sen öljyvuusta ja tammesta tehdyllä roviolla.

Filoktetes.

Herakles lahjoitti jousensa ja myrkytetyt nuolensa aseenkantajalleen Filokteteelle, joka Kreikkalaisen sotajoukon mukana seurasi Troijaan. Mutta matkalla puri häntä hänen onnettomuudekseen Kryse saarella myrkyllinen käärme jalkaan. Hänen kärsimyksensä olivat niin suuret, että Kreikkalaiset Odysseyn neuvosta veivät hänet maalle ja jättivät Lemnos saareen, joka on kappaleen tapahtumapaikkana.

Koko yhdeksän vuotta oli Filoktetes yksinään oleskellut tällä autiolla saarella, kärsien haavaansa. Ainoastaan silloin tällöin toi hänelle ruokaa ja vaatteita joku ohikulkeva laiva, joista ei yksikään kuitenkaan ottanut viedäkseen häntä takaisin Kreikkaan. Sillä välin oli Priamon vangiksi joutunut poika ilmoittanut oraakelin ennustuksen, ettei Troijaa koskaan voitaisi valloittaa ilman Herakleen joutua ja nuolia. Jotta nämät saataisiin lähetettiin laiva Lemnos saareen, ja laivassa olivat muiden muassa myöskin Odysseus ja Neoptolemos, Akilleyn poika. Kappaleen alkaessa ovat nämät kaksi sankaria nousseet maalle saareen ja löynneet luolan, jossa Filoktetes oleskelee. Odysseus tahtoo lähettää Neoptolemon sinne ja neuvoo häntä käyttämään valhetta ja viekkautta. Nuorukainen ei halua käyttää tällaisia keinoja, mutta Odysseus hänelle vakuuttaa kielen saavan aikaan enemmän kuin parhaatkaan toimet. Valehtelemisen ei ole häpeällistä, kun se pelastaa vaarasta. Jousi on saatava, jotta Troija voitaisiin kukistaa, ja jos Neoptolemos voi sen viekkaudella hankkia, niin hän, Odysseyn mielestä, saavuttaa itselleen kaksinkertaisen kunnian, sekä viisaudesta että urhoollisuudesta. Olkoon menneeksi, virkkaa nuorukainen, minä en huoli hävetä mitään! Kuori, jossa on laulajina Neoptolemon seuralaisia, laulaa, vakoellen, laulua juuri kun Filoktetes astuu esille. Riemuissaan nähdessänsä maanmiehiään ja kuullessaan äidinkieltänsä suloista sointua kertoo hän vaiheensa ja kuuntelee ihastuksissaan uutisia, joita hänelle kerrotaan, erittäinkin sitä että Odysseus, hänen vanha vihamiehensä, oli itselleen anastanut ne aseet, jotka olivat olleet Neoptolemon isän Akilleyn omat. Yhtäkkiä on Neoptolemos haluavinaan taas palata laivoille ja jatkaa matkaa kotiin; hän lausuu Filokteteelle jäähyväiset ja toivottaa hänelle pikaista parantumista. Sairas raukka hätäntyy nähdessänsä uudelleen jäävänsä yksikseen ja hylätyksi, ja pyytää päästä matkaan. Vihdoin suostuukin Neoptolemos. Kulkiessaan laivalle rupee Filoktetes taas tuntemaan haavassaan niin kovia tuskia, että hän jättää jousensa Neoptolemon haltuun siksi kuin ennättäisi lyhyellä unella virkistää vaivoista riutuneita voimiaan. Kun hän herää ja ollaan lähdössä laivalle, lopettaa Neoptolemos teeskentelemisen ja sanoo matkan määränä olevankin Troija, jonne aikovat viedä Filokteteenkin. Filoktetes vihan vimmoissaan herjaa hänen petollisia vehkeitään ja pyytää vihdoin saada jäädä saareen menehtymään kurjuuteen luolassaan. Kun Neoptolemos viimein näyttää myöntävän, syöksyy sisälle Odysseus. Nähdessään tämän verivihollisensa aikoo Filoktetes, tuntien voimattomuutensa, syöksyä kallion jyrkänlehtä mereen; mutta häntä estää siitä Odysseus, joka ilkkuen selittää hänelle, että hänen apunsa Troijan luona on tarpeeton, kun Kreikkalaisilla jo on hallussaan hänen jousensa; jääköön hän vain Lemnos saareen, se on yhden tekevää. Kuori koettaa lohduttaa kovaonnista, ja samassa Odysseus ja Neoptolemos, jotka ovat poistuneet, tulevat takaisin. Viimemainittu, joka häpee petollisuuttaan, antaa, Odysseyn vastustuksesta huolimatta, kaaren takaisin Filokteteelle, pyytäen häntä vapaaehtoisesti seuraamaan heitä Troijaan. Filoktetes kieltäytyy, ja Neoptolemos on juuri luvannut viedä hänet kotiinsa Kreikkaan, kun Herakles tulee liidellen ilmassa utupilvellä ja käskee Filoktetesta seuraamaan mukana Troijaan, jossa hänen haavansa parannetaan, ja ennustaa, että hän on surmaava Pariin ja että hän tulee luettavaksi Kreikkalaisten mainioimpien miesten joukkoon. Nyt Filoktetes iloisena suostuu ja lausuu sydämelliset jäähyväiset autiolle rannikolle, jossa kolkkaan luolaan syöksähtänyt laine usein oli kastellut hänen tukkaansa ja vuori kajahdellut hänen vaikerruksistaan, kun hän tuskissaan rukoili jumalten apua.

Elektra.

Tässä murhenäytelmässä käsitellään ainetta, jota jo ennen Aiskylos on käyttänyt: Oresteen palausta kotiin ja kostotyötä, jolla tämä rankaisee äitinsä Klytemnestran ja hänen rakastajansa Aigiston rikoksia.

Tapauspaikka on Agamemnonin palatsi Argossa. Kaksi nuorukaista, Orestes ja Pylades, astuu esiin saman vanhan palvelijan seurassa, joka, silloin kuin Oresteen isä murhattiin, pelasti pojan ja kasvatti hänet mieheksi.

Orestes lausuu ystävilleen tullessa sinne pyhää kostotyötä varten. Hän lähettää palvelijan

tiedustelemaan ja käskee häntä ilmoittamaan, että Orestes on Pytialaisissa leikeissä pudonnut vaunuista ja heittänyt henkensä. Kun nämät ovat poistuneet ensin lähteäksensä Agamemnonin haudalle uhraamaan, astuu ulos Elektra, Oresteen sisar, impiparven (kuorin) seurassa. Vaikka jo monta vuotta on kulunut siitä kuin hänen mainehikas isänsä (Agamemnon) kaatui hänen äitinsä ja Aigiston murhakirveestä "kuten metsän tammi puunhakkaajain iskuista", niin ei Elektra voi unhottaa eikä antaa anteeksi rikosta. Valituksillaan on hän vihoittanut äitinsä ja Aigiston. Turhaan on hän odottanut Orestesta kostajaksi — näyttää siltä kuin jumalat sallisivat rikollisten jäädä rankaisematta. Kuori koettaa turhaan lohduttaa häntä, ja kun hänen sisarensa Krysotemis tulee, aikoen lähteä hautauhria toimittamaan, moittii häntä Elektra kavalluksesta, jonka hän muka tekee isä vainajataan kohtaan istuessaan herkkupöydässä yhdessä murhaajien kanssa. Krysotemis sanoo äitinsä lähettäneen hänet uhria toimittamaan, sentähden että hän unissaan oli nähnyt kuolleen puolisonsa iskevän valtikkansa maahan, ja valtikasta versoi kukoistava lehvä, joka verhosi koko Mykenen. Elektra kieltää sisartaan loukkaamasta vainajata semmoiselta taholta tulleella uhrilla; paljoo parempi olisi, että hän uhraisi kiharoita hiuksistaan ja rukoilisi jumalia, että saattaisivat Oresteen palaamaan. Kuori laulaa oodin, jossa ennustetaan kosto. Nyt astuu sisälle Klytemnestra ynseänä ja ylpeämielisenä, soimaa Elektraa ja puolustaa kauheaa tekoaan, sanoen sitä Ifigeneian uhraamisen sovituksiksi. Elektra muistuttaa häntä siitä, että Agamemnon oli pakotettu lepyttämään Artemiin (Dianan) vihaa; mutta jos veri on kostettava verellä, niin nyt olisi Klytemnestran vuoro, ja jos Elektra vain kykenisi, niin hän itse ryhtyisi kostotyöhön. Klytemnestra rukoilee Apollolta suojelusta, ja vastaukseksi siihen tulee samassa palvelija tuoden valheellisen sanoman Oresteen kuolemasta. Kuningatar pyytää syvästi liikuttuna saada lähempiä tietoja poikansa kuolemasta, joka laveasti kerrotaankin. Klytemnestra huudahtaa:

Luja on äidin rakkaus; hänen rinnassaan
Ei vihaa syytymään saa tehty vääryyskään.

Mutta pian haihduttaa huolen tuo mieltä keventävä tunne, että kostaja nyt on poissa, ja kuningatar lähtee iloisena palatsiin sanansaattajan seuraamana.

Elektra on epätoivoissaan. Hänen sisarensa tulee ja kertoo tavanneensa isänsä haudalla kukkia ja hiuskiharana, joka on Oresteen tukan värinen.

Elektra vastaa, että Orestes on kuollut, ja ehdottaa että he molemmat yhdessä nyt toimittaisivat kostotyön; mutta tähän ei ole Krysotemiillä rohkeutta. Aika on täperällä; kun Orestes sanansaattajalta on saanut tietää Klytemnestran olevan yksinään palatsissa, menee hän sinne sisälle Pyladeen seurassa. Ensiksi kuullaan Klytemnestran huutavan Aigistoa ja sitten valittaen rukoilevan armoa. Orestes ja hänen ystävänsä astuvat ulos veriset miekat kädessä. Samassa tulee Aigistos riemuiten saadusta uutisesta. Hän kysyy Elektralta, onko tämän veli todellakin kuollut, ja saa immeltä vastaukseksi, että hän itse voi nähdä siitä todistuksen palatsissa. Hän käskee avata portit selki selälleen, ja nyt nähdään peitetyt ruumiinpaarit. Orestes kehoittaa häntä nostamaan paariverhoa; hän tekee niin ja näkee kuningattaren ruumiin. Hän älyää nyt heti, että vieras on Orestes, ja pyytää saada lausua yhden ainoan sanan; mutta Elektran kiihoittamana käskee Orestes häntä heti menemään sisälle — hänen pitää kuoleman samalla paikalla, jossa surmasi Agamemnonin. Aigistos meneekin Oresteen seurassa, ja kappale loppuu.

Eyrypides.

Kuoli v. 406 e.Kr.

Pitkän elämänsä aikana näki Eyrypides, joka oli syntynyt Salamiissa v. 480 e.Kr. ja jo kahdeksantoista vuoden iällä rupesi kirjoittamaan murhenäytelmiä, Athenan kasvavan puumuurien suojaamasta kylästä, joka Persialaisten hyökkäyksien aikana oli kukistumaisillaan, uudeksi uhkeaksi kaupungiksi, ja Kimonin ja Perikleen päivinä suurenemistaan suurenevan etevien taitelijain kaunistamana ja kuuluisana asukastensa hienosta taideaistista ja suuresta henkisestä sivistyksestä. Vanhoilla päivillään sai hän vielä nähdä alun tämän suuruuden kukistumiseen, kun ylellisyys ja velttous verkalleen musersivat valtion voiman ja saattoivat sen kunnian loisteen sammumaan. Eyrypideen näytelmien katselijoina oli kansaa kaiken säätyistä ja ikäistä, Hellaan eri heimojen edustajia ja muukalaisia läheisistä maista, jotka huvikseen taikka asioilla kävivät ihanassa pääkaupungissa, "Kreikan silmässä".

Alkestis.

Kohtalon jumalattarien päätöksen mukaan oli Admetos, Tessalian kaupungin Ferain kuningas, kuoleva, mutta Apollo on saanut aikaan, että hän jäisi eloon, jos joku toinen suostuisi kuolemaan hänen asemestaan. Kaikki kieltäytyivät uhrautumasta; ainoastaan Alkestis, kuninkaan puoliso, oli valmis

omalla hengellään pelastamaan hänen henkensä. Kappaleen alussa odottaa kuolema uhriansa ulkopuolella palatsin porttia. Itkien ja valittaen sanoo Alkestis jäähyväiset puolisolleen, lapsilleen ja talonväelle. Heti hänen kuolemansa jälkeen tulee Herakles vieraaksi. Kun tämä huomaa, että talossa surraan, aikoo hän jatkaa matkaansa; mutta Admetos pakottaa hänet jäämään taloon ja käskee valmistaa hänelle aterian. Palvelevaa orjaa suututtaa vieraan suuri ruokahalu ja iloinen mieliala, jota tämä osoittaa ääneensä laulaen. Herakles neuvoo orjaa luopumaan äreystensä; mutta saatuaan tietää Admeton menettäneen puolisonsa, muuttaa hän mieltä ja päättää heti pelastaa Alkestiin ja temmata hänet kuoleman kourista. Hän tekeekin tämän sankarityön ja tuo Alkestiin, voitettuaan "henkien kuninkaan" tuimassa taistelussa, takaisin hämmästyneen kuninkaan helmaan.

Medeia.

Iason on hylännyt puolionsa Medeian ja mieltynyt toiseen naiseen, Korinton kuninkaan Kreonin tyttäreeseen, jolla ei ole levon päivää ennenkuin loihutaitoisa Medeia on karkoitettu valtakunnasta. Kappaleen alussa varoittaa vanha imettäjä Medeian molempien poikien "hovimestaria" laskemasta lapsia hurjistuneen äidin läheisyyteen. Eukko pelkää siitä ikäviä seurauksia. Sisältä kuuluu Medeian vaikerrus. Lapset menevät sisälle, ja heti sen jälkeen kuullaan Medeian huutavan:

"Kuolkaa isänne kanssa, te ilkeän äidin kirotut lapset!"

Kuori, jossa on laulajina Korintolaisia naisia, ja imettäjä laulavat vuorotellen lyyrillisiä laulemia vaikertelevalle Medeian surullisesta kohtalosta. Medeia tulee vihdoin kuorille kertomaan, mitä koettelemuksia ja solvauksia nainut vaimo saa kärsiä. Hän pyytää kuoria olemaan asiasta puhumatta, jos hän ehkä keksisi keinon kostaa, ja kuori lupaa tämän, koska hänellä on täysi oikeus kostaa miehensä uskottomuutta. Nyt saapuu paikalle Kreon ja käskee Medeiaa heti lähtemään poikineen pois maasta. Medeia pyytää saada jättää lähtönsä huomiseksi. Kreonin poistuttua hän ilmoittaa kuorille aikomuksensa surmata sekä Iasonin että hänen uuden morsiamensa ja tämän isän, Kreonin. Iason tulee ja vakuuttaa tehneensä kaikki mitä on voinut, estääksensä häntä maanpakoon joutumasta; hän tarjoaa Medeialle ja lapsille tarpeellista eläkettä, jotta heidän ei tarvitsisi turvattomina kuljeskella vieraisissa maissa. Medeia muistuttaa häntä, mitä palveluksia hän on Iasonille tehnyt, suostumatta vastaanottamaan tämän ystävällistä apua. Iason kutsuu jumalat vilpittömien aikeittensa todistajiksi, mutta Medeia käskee häntä menemään uuden morsiamensa luo ja uhkaa hänen kerran vielä katuvan uskottomuuttaan. Kun kuori on laulanut laulun Kypriin (lemmen jumalattaren) voimasta ja turmiokkaasta vihasta, saapuu paikalle Athenan kuningas, Aigeys, ja tarjoaa loukatulle Medeialle turvaa ja suojelusta. Medeia kutsuu Iasonin takaisin, sanoo katuvansa vihapäissä lausututta sanojaan ja lupaa sopia hänen uuden puolionsa kanssa, jolle hän lupaa lahjoittaa hienon koruhameen ja kultaisen seppeleen, sillä ehdolla että hänen lapsensa saisivat jäädä isänsä luo. Iason suostuu siihen, ja lahjat otetaan ilolla vastaan. Mutta ne ovat myrkytetyt, ja kun Iasonin uusi puoliso on niihin pukeutunut, kuolee tämä. Myöskin Kreon, joka on niihin koskenut, heittää kovia tuskia kärsien henkensä. Nyt syöksyy Iason sisälle ja etsii julmaa rikoksen tekijää, kostaaksensa kauheaa murhatyötä. "Etkö sinä tunne oman surkeutesi syvyyttä?" virkahtaa kuori. "Mitä on tekeillä?" jatkaa Iason. "Uhkaako hän ehkä minutkin surmata?" Kuori vastaa:

On äidin käsi poikas surmannut.

Ov' avaa, niin sä näet: ne venyy verissään.

Portit avautuvat äkkiä, ja nyt nähdään Medeian lohikäärme-vaunuissa liitelevän ilmassa, vieden mukanaan lapsiensa ruumiit. Kiivaan sanakiistan jälkeen Iasonin ja Medeian välillä, jossa kumpikin koettaa kurjuudesta syyttää toistaan, liittää Medeia vaunuilla Korintoon, minne hän jo ennen on ilmoittanut menevänsä.

Ifigeneia.

Agamemnon odottelee teltassaan Auliissa puolionsa Klytemnestran ja tyttärensä Ifigeneian tuloa. On yö. Kaikki leirissä makaavat syvässä unessa paitsi Agamemnon, joka suree sitä että Artemis (Diana), suuttuneena siitä että kuningas oli ampunut yhden pyhistä kauriista, vastatuulilla estää laivastoa lähtemästä vesille. Ainoastaan sillä ehdolla, että Agamemnon uhraa oman tyttärensä, lupaa jumalatar leppyä — niin oli ennustaja Kalkas sanonut. Tämän johdosta on hän lähettänyt noutamaan luokseen Ifigeneiaa sekä tämän äitiä, sanoen syyksi tahtovansa naittaa Ifigeneian Akilleylle; mutta kohta sen jälkeen on hän kirjeessä, joka kuitenkin joutui Menelaon käsiin, kehoittanut heitä jäämään kotiin. Menelaolta saa hän sitten tietää puolionsa sekä Ifigeneian ja pienen Oresteen saapuneen. Aamulla ajaa kuningatar lapsineen vaunuissa esiin, ja nais-kuori tervehtii heitä. Agamemnon ottaa heidät vastaan teeskennellyllä ilolla ja salaisella rauhattomuudella, mutta hänen tunteisinsa ovat jyrkkänä vastakohtana naisten riemu ja uteliaisuus lähestyvistä avioliitosta. Agamemnon koettaa turhaan taivuttaa puolisoansa palaamaan Argon kaupunkiin. Kun ei mistään muusta ole apua, lähtee hän

neuvottelemaan Kalkaan kanssa. Hänen poissa ollessaan tulee Akilleys ja kummastelee suuresti, kun Klytemnestra häntä tervehtii vävykseen. Orjalta saa hän tietää asian oikean laidan, suuttuu sellaisista vehkeistä ja lupaa ponnistaa kaikki voimansa pelastaakseen viattoman uhrin. Nyt palaa Agamemnon ja huomaa salaisuuden tulleen ilmi. Hänen puolisonsa ja tyttärensä rukoilevat häntä luopumaan kauheasta aikeestaan, mutta hän vakuuttaa sen olevan tuiki mahdotonta. Akilleys syöksyy sisälle kertoen sotamiesten myöskin vaativan uhrityön toimittamista. Nyt suostuu Ifigeneia uljaasti kuolemaan. Kaikki ovat yhtä mieltä uhrin tarpeellisuudesta; juhlallinen hautakulkue muodostetaan, ja kuori laulaa kuolonhymnin kulkeissaan jumalattaren alttarille. Lopuksi kertoo sanansaattaja, kuinka, kun kaikki oli valmiina ja impi odotti uhripapin kuolettavaa iskua, tapahtui aavistamaton ihme: Ifigeneia oli kadonnut, ja hänen asemestaan makasi komea hirvi verissään alttarin juurella. Immen — niin Kalkas selitti — olivat kuolemattomat pelastaneet ja ottaneet luoksensa.

Ifigeneia Tauriissa.

Artemis oli vienyt Tauriisen Ifigeneian, joka ikään kuin ihmeen kautta oli pelastunut uhriksi joutumasta, ja siellä on hän nyt kaksikymmentä vuotta palvellut naispappina jumalattaren temppeleissä. Silloin saapuu kreikkalaisella laivalla kaksi muukalaista, jotka vakoilevat temppeleitä ja ovat hankkeissa ryöstää jumalattaren kuvan ja viedä sen Attikaan. Muukalaiset ovat Orestes ja Pylades. Ifigeneia sanoo edellisenä yönä uneksineensa veljestään Oresteesta. Paimen tulee kertoen, että rannalla on otettu vangiksi kaksi miestä, jotka aiotaan uhrata Artemiin alttarilla, ja kehoittaa naispappia valmistautumaan uhrin toimittamista varten. Vangeilta saa Ifigeneia tietää kaikki, mitä on tapahtunut sen jälkeen kuin hän lähti Argosta, ja päättää säästää toisen heistä, jotta tämä veisi kirjeen hänen isälleen. Vilkas kilvoittelu syntyy nuorukaisten kesken: kumpikin tahtoo uhrautua toista pelastaaksensa. Vihdoin tuntevat veli ja sisar toisensa, ja nyt tekevät he kaikki yhteisen päätöksen pettää kuningas Toaan ja paeta ryöstettyään mukaansa jumalattaren kuvan. Soturi ilmoittaa Toalle Ifigeneian ja muukalaisten ryöstäneen kuvan, mutta meren ajaneen heidän laivansa takaisin rannalle. Kuningas kutsuu väkensä kokoon kostaaksensa tämän solvauksen, ja pakolaiset ovat juuri joutumaisillaan vangiksi, kun Pallas ilmestyy ja selittää Toalle, että hänen tahdostaan sekä Ifigeneia että kuva viedään Kreikkaan, jotta Artemista siellä palveltaisiin. Sillä tavoin pelastuvat Agamemnonin lapset, ja uskollinen Pylades seuraa mukana naidakseen heidän sisarensa Elektran.

Bachon palvelijattaret.

Kadmos, Theben kuningas, oli Bachon äidinisä. Nuorekas viinin jumala esiintyy itse Theben palatsin ulkopuolella paluumatkalla pitkältä retkeltä, käytyään aina "onnellisessa Arabiassa" saakka. Häntä saattaa seurueensa, Bachon palvelijattaret, jotka ovat kuorilaulajina, ja vieraisa käynnin tarkoituksena on pyynnöllä tai pakolla saada Theben asukkaita, jotka tähän asti ovat osoittautuneet niin kylmiksi ja vihamielisiksi Bachoa kohtaan, ensiksi tunnustamaan hänen jumaluuttaan ja sitten palvelemaan häntä. Kuningas Kadmos ja hänen ennustajansa Teiresias ovat valmiit yhtymään yleiseen ihastukseen, mutta heitä estää siitä Pentey, hänkin Kadmon tyttärenpoika, jonka haltuun Kadmos oli jättänyt hallituksen. Pentey selittää, että hän on tekevä lopun tästä uudesta palveluksesta, ja uhkaa panna vaimot vankeuteen ja katkaista kaulan muukalais-kujeilijalta. Kadmos neuvoa häntä suvun maineen kohottamiseksi tunnustamaan uutta jumaluutta, mutta Pentey ei millään ehdolla halua ottaa osaa tähän mielettömään peijaukseen. Kuori uhkaa hänelle ikäviä seurauksia hänen jumalattomuudestaan. Nyt tuodaan Bachos esiin, kädet sidottuna. Pentey tunnustaa, että hän ei ole ruma, vaan päin vastoin viettelevän kaunis, mutta kuitenkin kehoittaa ja käskee hän, että Bachos viedään talliin ja siellä ikään kuin hevonen sidotaan riimusta kiinni seimeen. Vastarintaa tekemättä lähtee viinin jumala sinne, mutta päästää pian siteensä ja tulee taas ulos. Pentey tulee myöskin paikalle ja kummastelee, kuinka vanki on päässyt irralleen. Sanansaattaja kertoo Kitairon vuorella nähneensä joukoittain Bachoa palvelevia naisia. Pentey tahtoo lähteä näitä ahdistamaan miekalla ja kilvellä, mutta Bachos lupaa aseetonna tuoda heidät takaisin kaupunkiin. Haluten omin silmin nähdä nuo mielettömät suostuu Pentey seuraamaan Bachoa ja pukeutuu naisvaatteisiin. Sellaisessa asussa seuraa Pentey, Theben asukkaiden nauraessa ja Bachon huumauttamana, mukana Kitaironille, jossa hänen kimppuunsa raivoisina syöksyvät naiset, muiden muassa hänen oma äitinsäkin.

Penteyshän minä olen, äiti, oma poikasi, huudahtaa hän rukoillen. Mutta tämä ei tunne häntä, vaan riistää raivottaren voimalla häneltä irti vasemman käden, jonka sitten muut repivät kokonaan kappaleiksi. Kantaen hänen jäseniään voiton merkkeinä palaavat naiset Thebeen. Äiti kantaa hänen päätänsä, luullen sitä jalopeuran pääksi. Nyt astuu esille Bachos ja lausuu, että Kadmos on muuttuva lohikäärmeeksi ja hänen puolisonsa vyökyiksi, jotta heidät sitten maailman lopussa sodan jumala Ares veisi "autuaitten maahan."

Ion.

Saadaksensa Athenasta siirtäneille Ionilaisille jumalallisen alkuperän kertoo Eryripides vanhan tarun mukaan Kreusan, Erekteyn tyttären, synnyttäneen Apollolle pojan, jonka, hän nimitti Ioniksi ja kätki luolaan Akropoliin juurelle, kunnes hänet Hermes sieltä vei Delfoon. Täällä kasvattivat hänet mieheksi temppeleineitsyet. Kreusa meni sitten puolisoiksi Xutolle, mutta ei saanut lapsia. Kysyäkseen oraakelilta neuvoa tähän asiaan matkustavat molemmat Delfoon — Kreusa sivuaikumuksella saada tietoja pojastaan. Hän tapaa Ionin ja kertoo tälle elämänvaiheensa — he eivät tunne toinen toistaan. Oraakelilta saa Xutos käskyn tervehtiä pojakseen ensimmäistä muukalaista mieshenkilöä, minkä tapaa. Ion tulee hänelle vastaan, mutta tämä ei välitä tällaisesta tervehdyksestä, vaan uhkaa lähettää nuolen Xuton keuhkojen läpi. Heidän jonkun aikaa keskusteltuaan leppyy kuitenkin Ion ja suostuu rupeemaan hänen pojakseen. Xutos tahtoo että asia aluksi pidetään salassa Kreusalta, joka ehkä ei heti ole valmis ottamaan vastaan niin äkkiä ilmestynyttä poikaa ja perillistä. Hän pyytää kuoria, jossa laulajina on Athenalaisia naisia, olemaan asiasta puhumatta, mutta niin pian kuin Kreusa tulee, saa hän kuulla kaikki; ainoastaan Ionin äidin nimeä hän ei saa tietää. Sukkamielissään ja suutuksissaan päättää hän, vanhan palvelijan kehoituksesta, myrkyttää nuorukaisen heti kun tämä tulee heidän kattonsa alle. Palvelija ottaa murhatyön toimittakseen, jotta Kreusan itsensä ei tarvitsisi siihen ryhtyä. Kuori laulaa laulun, ja samassa syöksyy orja sisälle kysyen Kreusaa: tuuma on rauennut tyhjiin; palvelija on vangittu ja on tunnustanut; Delfon hallitusmiehet etsivät Kreusaa. Tämä tuomitaan kuolemaan, ja Ion määrätään kuolemantuomion toimeenpanijaksi. Ratkaisevana hetkenä astuu sisälle vanha naispappi, Pytia, joka on kasvattanut Ionia lapsena, ja näyttää vasun ja vaatteet, joissa Ion löydettiin. Kreusa tuntee ne, syleilee poikaansa ja tunnustaa Apollon tämän isäksi. Jumalatar käskee Kreusaa asettamaan poikansa Erekteyn valtaistuimelle ja ennustaa lomalaiselle heimolle mainehikasta tulevaisuutta.

Kyklopi.

Kreikassa oli tavallista, että mieltä jännittävän murhenäytelmän jälkeen kevennettiin yleisön mieltä hupaisella ja ivallisella kappaleella, niin sanotulla satyri-näytelmällä. Sellaisia on esimerkiksi "Kyklopi."

Homeron kertomus Odysseyn seikkailusta kyklopi Polyfemon luona oli yleisesti tunnettu, ja muinaisia Kreikkalaisia se suuresti miellytti. Eryripideen kappaleessa esiintyy Polyfemos jättiläisenä, jolla oli ainoastaan yksi kauhean suuri silmä ja mahtava ääni. Hänen renkinsä Silenos ja tämän toverit, satyrit, jotka olivat kuorilaulajina, olivat luultavasti irvikuvia Sokrateesta ja muista Athenalaisista filosoofoista. Kyklopi on ollut metsästäjänä Etna vuorella ja tulee aterialle. Hän huomaa, että hänen poissa ollessaan on jotakin tavatonta tapahtunut: lampaat ovat poissa luolasta, juustovasut kadonneet ja Silenon kasvot turvoksissa. Ken on tämän tehnyt? kysyy Polyfemos. "Nuot tuossa", vastaa Silenos, sentähden etten minä sallinut heidän ryöstää pois sinun juustoasi ja lampaitasi. Hän osoittaa Odysseytä ja tämän tovereja. Polyfemos uhkaa heti valmistaa veitikoista oiva aterian. Turhaan selittää Odysseys, että hän ei ole Silenoon koskenut: lampaat on hän vaihtokaupassa saanut viinistä. Silenos vannoo kaikkien meren jumalten kautta, että se on valetta. Ei auta, vaikka kuori todistaa Odysseyn puolesta — Polyfemos uskoo enemmän ukko Silenoa. Nyt Polyfemos tahtoo tietää, keitä ja mistä muukalaiset ovat. Odysseys ei mainitse nimeään, mutta kertoo heidän tulleen hävitetystä Troijasta, jossa hän oli ollut eräs Kreikkalaisten johtajia, ja koettaa lepyttää kyklopiä ilmoittamalla tälle, että hän ja hänen toverinsa palvelevat meren jumalaa, jolle he ovat rakentaneet monta temppeleä Kreikassa. — "Rikkaus, ukkoseni, on viisaan jumala; muu kaikki on tyhjää lorua. Minä teen aina niinkuin minua haluttaa, ja sentähden — niellä hotkaisen minä nyt sinut!" vastaa Polyfemos. Odysseys huomaa joutuneensa ahtaammalle kuin koskaan ennen. Hän pistäytyy kyklopin luolassa ja palattuaan kertoo Polyfemon kyökissään latoneen kolme vaunullista tammipuita tulisijalle, täyttäneen mahdolloman suuren maljan maidolla, asettaneen tulelle ison kattilan ja kumentaneen useita paistinvirtaita. Sitten oli kyklopi temmannut kaksi Kreikkalaista ja "teurastanut heidät taitavasti kuin uhrinpappi," ja sen tehtyään oli hän poistanut osan lihaa ja keittänyt loput. Itse täytyy Odysseyn "kynnelsilmin" olla avullisena tämän kauhean aterian valmistamisessa. Silloin pälkähtää hänelle päähän sukkela tuuma tarjota hirviölle viiniä. Kyklopi tyhjentää maljan toisensa perään ja, tästä huumautuneena, nukkuu raskaasen uneen. Nyt käyttävät Kreikkalaiset harhailijat tilaisuutta ja töytävät tulella kuumennetulla, terävällä öljypuun rungolla kyklopin ainoan silmän puhki ja pääsevät siten helposti karkuun sokaistun ihmissyöjän kynsistä.

Aristofanes.

Kuoli v. 308 e.Kr.

Kreikkalainen komedia, sellaisena kuin se esitetään Aristofaneen huvinäytelmässä, korvaa tavallaan sen ajan poliittisten sanomalehtien ja pilalehtien puutteen. Siinä ei ainoastaan ole sukkeluksia ja hauskaa pilaa, vaan se koettaa vielä kiihoittaa yleisön yhteiskunnallisia pyyteitä ja etuluuloja. Näistä huvinäytelmistä saa siis mitä elävimmän käsityksen Athenan kansan luonteenmukaisista

ominaisuuksista sillä aikakaudella.

Ritarit.

Tämä huvinäytelmä pilkkaa sitä kansan ominaisuutta, että se antaa niiden, jotka nimeksi ovat sen palvelijoita, mutta oikeastaan sitä hallitsevat, peijata itseään. Henkilöt, jotka esiintyvät, ovat "*Kansa*" eli *Demos* rikkaana talon haltijana; *isännöitsijä Kleon*, joka hoitaa Demon taloutta ja on hänen orjiensa tarkastaja; *kaksi orjaa*, joissa kirjailija ivallisesti esittää kaksi sen ajan mainointia miestä, sotapäällikkö Nikiaan ja puhuja Demosteneen, sekä muuan *makkarakauppias*. Tapauspaikka on Athenassa "Kansan" talon edustalla.

Nuot kaksi orjaa astuvat esiin voivotellen ja raappien hartioitaan saatuaan aika löylytyksen "Paflagonialais"-heittiöltä, s.o. Kleonilta. Demostenes huomauttaa, ettei tässä enää valitukset auta. Hän arvelee parhaaksi, että he pötkisivät tiehensä, ja kysyy kuuntelijoilta heidän mielipidettään. Nikiaan mielestä olisi parasta kuolla kutkahtaa heti paikalla, kuitenkin "uljaan uroon tavoin". He päättävät varastaa oraakelilauseet, joilla Kleon vallitsee heidän herraansa ja joissa ennustetaan, että Kleonin on sysäävä syrjään makkarakauppias, joka juuri nyt lähestyy ja jota he tervehtivät Athenan vastaiseksi herjaksi ja mestariksi. Kleon tulee ulos vihan vimmassa; Demostenes kutsuu ritarit, jotka kuorina astuvat esiin ja ympäröivät Kleonin, sätien häntä solvauksilla. Myöskin makkarakauppias soimaa häntä törkeillä sanoilla, ja nyt Kleon poistuu. Kuori laulaa oodin Pallaalle ja Poseidonille ja ylistää Athenan menneitä hyviä aikoja sekä sen ihmeen komeita hevosia, pistäen aina väliin lauluunsa valtiollisia viittauksia ja leikillistä pilaa. Makkarakauppias palaa ja kertoo, miten oli Kleonia vastustanut neuvottelukokouksessa ja miten sai koko neuvoston puolelleen, kun alkoi puhua sardellien tavattoman halvasta hinnasta ja jakeli muutamia hyppysellisiä koriandeja ja purjulaukkaa. Kleon tulee nyt ja hyökkää vastustajaansa vastaan uhaten haastaa hänet Kansan eteen. Hän kolkuttaa Kansan ovelle, ja mahtava talon haltija tulee ulos. Kuunneltuaan kotvasen kastelijoita neuvoo hän heitä molempia jättämään asian Pnyxin eli yleisen kansankokouksen ratkaistavaksi. Täällä uudistetaan taistelu koomillisella sananvaihdolla. Kansa tulee vihdoon vakuutetuksi siitä, että makkarakauppias on sen paras ystävä, ja kehoittaa Kleonia luopumaan virkasinetistään. Virkaheitoksi joutunut isännöitsijä rukoilee ja pyytää herraansa ensin kuulemaan uutta oraakelilauseetta, joka hänellä on ilmoitettavana ja jossa ennustetaan hänen — herran — pian pääsevän Kreikan yksinvaltaiseksi hallitsijaksi. Mutta makkarakauppiaallakin on oraakelinsa, joka lupaa Kreikan valtiuteen vielä Trakiankin lisäksi. Kuori laulaa laulun, ja kilpailijat palaavat kantaen käsissään ennustuskirjelmiä: niissä on hurjan hupaisia parodioja tavanmukaisista ennustuksista. Kansa lupaa odottaa siksi kuin on saanut maistaa, kumpiko tarjoaa parempaa kestitystä. Kuori moittii kansaa siitä, että se on niin herkkä kallistamaan korvansa imarruksille, mutta Kansa vastaa, että se tahallaan on olevinansa ymmärtämätön, eikä annakaan niin helposti peijata itseään. Molemmat kilpailijat palaavat kantaen raskaita herkkutaakkoja. Kansa syö, vaan ei voi tarkoin päättää, kumpiko on sitä kestinnyt parhaimmalla ja runsaimmalla aterialla. Jotta asia saataisiin ratkaistuksi ehdottaa makkarakauppias, että molempain vasut tarkastettaisi. Nyt huomataan hänen oman vasunsa olevan tyhjän, mutta Kleonin vasussa olevan monta hyvää ruokaa jällellä. Tämä petos ratkaisee asian; Kleon tekee vielä viimeisen yrityksen, mutta hänen omat oraakelinsa puhuvat häntä vastaan, ja hän poistuu tukkaansa repien. Loppunäytöksessä nähdään Kansa istuvana valtaistuimella linnassa, kuten Miltiadeen ja Aristideen aikoinakin, uudelleen nuoristuneena ja voimistuneena. Kansan julistaessa hallituksen vastedes luopuvan kaikesta suosittelemasta ja lahjanalaisuudesta, tuodaan esiin rauhattarett, joita on pidetty Kleonin talossa, ja Kleon saatetaan ulos, vuorostaan rupeamaan makkarakauppiaaksi ja juovuspäissään katuluonnottarien kanssa kiistelemään.

Akarnailaiset.

Tämä ja seuraavat kappaleet ovat yhteydessä Athenan päivän polttavimman kysymyksen kanssa: kuinka kauan Peloponnesolainen sota kestäisi. Akarnai oli maaseutu Attikassa, joka oli kärsinyt paljon vauriota sodasta, ja kappaleen sankari, Dikaiopolis, on sieltä kotoisin oleva maalainen; kuorina on vanhoja talonpoikia. Ensimmäisessä näytöksessä esiintyy Dikaiopolis Pnyxillä, ennenkuin kansa on kokoontunut, ja ilmaisee vihaansa sodasta ja kansalaisten hitaasta kokoontumisesta neuvotteluihin. Vihdoin alkavat keskustelut, ja Amfiteos, joka väittää polveutuvansa jumalista, ilmoittaa näiltä saaneensa toimeksi hieroa rauhaa Spartan kanssa; mutta kun hän pyytää matkarahoja, karkoittaa kansa hänet tiehensä. Dikaiopolis seuraa Amfiteoa ja pyytää tätä tuomaan mukanaan rauhaa hänelle ja hänen perheellensä. Sillä aikaa kuuntelee kokous sanansaattajia, jotka ovat palanneet Persiasta, pyydettyään Athenalaisille apua, ja joiden seurassa on "kuninkaan silmä", muuan veijari, joka puhuu käsittämätöntä mongerrusta — "jartaman exarx' anapissonä satra", jonka luullaan merkitsevän, että apu annetaan. Toiset sanansaattajat, jotka ovat palanneet Trakiasta, tuovat näytteen apujoukoista, joita sieltä saadaan pestata, ja "näyte" varastaa Dikaiopoliin päivällisruoan.

Amfiteos palaa nyt Spartasta ja ilmoittaa, että rauha on tehty. Hän lupaa näyttää suostumuskirjan ja laahaa esiin — kolme viinisäkkiä. Dikaiopolis ihastuu ikihyväksi ja kiiruhtaa pois vieden mukanaan

kolmannen säkin, viettääkseen juhlaa Dionyson kunniaksi. Näyttämöpaikaksi tulee nyt Akarnai, ja kuori kulkee näyttämön ohi etsien rauhansopimuksen tekijää, jota epäillään kavalluksesta. Dikaiopolis astuu esiin ja valmistaa juhlaansa, johon hänen vaimonsa ja tyttärensä ottavat osaa. Juhlissa irvikuvien pilkataan jumalanpalvelus-temppuja. Kuori keskeyttää juhlan viettämisen kivenheitolla. Dikaiopolis puolustaa mielipidettään, esittää irvikuvan eräästä Eyrypideen murhenäytelmästä ja käyttää törkeitä puheenparsia, jotka suuresti miellyttävät joitakuita kuorin jäseniä, vaan ärsyttävät muita. Taistelua syntyy, ja sotapäällikkö Lamakos kutsutaan paikalle. Hänet nähdessään Dikaiopolis on pelästynään, samoin kuin Hektorin poika pelästyi isänsä jouhitöyhtöistä kypärää. Lamakos paljastaa miekkansa, mutta joutuu alle kynsin ja vetäytyy takaisin, solvaisevin sanoin parjaten kurjaa vastustajaansa. Dikaiopolis taas avaa rauhan nimessä kaikille Kreikkalaisille vapaan pääsyn maatilalleen. Ensin tulee muuan mies Megarasta, joka on sodan aikana köyhtynyt ja päättänyt myydä tyttärensä sioiksi puettuina. Dikaiopolis ostaa ne ja panee vankeuteen syyttäjän, joka väittää sikoja salakuljetus-tavaraksi. Sen jälkeen tulee Thebeläinen, joka muun muassa tuo mukanaan Kopais järvestä saatuja ankeriaita; näistä Dikaiopolis tarjoo vaihtokaupassa hänelle syyttäjän, joka on asetettava näyteltäväksi ja pantava suureen ruukkuun. Kuultuaan markkinoista puhuttavan, lähettää Lamakos sinne orjan ostamaan ankeriasta, mutta Dikaiopolis ei sano myyvänsä sellaista soturille. Talonpoika, joka tahtoo ostaa kappaleen rauhaa, saa myöskin palata tyhjin käsin. Vasta nainut mies lähettää pyytämään rauhan balsamia, jotta saattaisi pysyä kotonaan, ja naurettava sananvaihto syntyy Dikaiopoliin ja asiaa ajavan morsiuspiian välillä, joka saakin, mitä haluaa. Koomillinen kohtaaminen tapahtuu sitten kemuja valmistelevalle Dikaiopoliin ja rajataistelulle kutsutun Lamakon välillä. Viimeisessä kohtauksessa nähdään näyttämön toisella puolella Lamakos, joka tuodaan kotiin haavoitettuna, ja toisella puolella Dikaiopolis kahden iloisen, muiskuhaluisen immen seurassa. Lamakos vaikertelee kauheita tuskiaan; Dikaiopolis ikävöi ollen aika juhlatuulella — vuoteella ja poistuu yhtä ilomielisen kuorin saattamana.

Rauha.

Viinitarhuri Trygaios on Zeylle suutuksissaan pitkästä sodasta ja sen kurjuudesta. Tehtyään tikapuilla useita kiipeämissyrityksiä päästäkseen Zeyn asuntoon, Olympoon, mutta sieltä nurin niskoin pudota roiskahdettuaan maahan, on hän kesyttänyt koppakuoriansa, jotta se veisi hänet sinne — tämä on parodia Bellerophonin retkestä siipihevoseellaan Pegasolla, josta Eyrypides kertoo eräässä murhenäytelmässään. Istuen koppakuoriansa selässä nousee Trygaios, tyttärensä kauhuksi, radalta ja saapuu — tietysti uudessa kohtauksessa — Zeyn palatsiin, jossa kolkuttaa ovelle. Hermes tulee esille, ja hauska keskustelu syntyy. Sen keskeyttää sodan demoni, joka kapinan demonin avulla viskaa huumareiden eri aineita, joista kukin edustaa jotakin sotaa käyvistä valtioista, kuten sipuli Megaroa ja hunaja Attikaa. Kapinan demoni lähetetään hakemaan huumartölkkiä, mutta Athena on menettänyt tölkkinsä Kleonin kaaduttua, ja Spartan tölkki on lainassa Trakiassa. Trygaios, joka on piiloutunut, rauhoittuu kun sodan demoni lähtee tekemään uutta huumartölkkiä, ja huutaa Kreikkalaisia, varsinkin työkansaa, avuksi vapauttamaan Rauhaa, joka istuu vankeudessa. Kuori astuu sisälle kantaen aseina lapioita, köysiä sekä rautakankia ja alkaa tanssia ja laulaa, vaikka tietää että yrityksen menestymiseen on välttämättömänä ehtona joutuisuus ja äänettömyys. Vihdoin lahjovat he Hermeen apulaisekseen, ja Trygaios kehoittaa heitä käymään ravakasti työhön käsiksi ja vetämään Rauha esiin vankeuskomerosta. Mutta Boiotialaiset, Argivilaiset ja Megaralaiset kieltäytyvät vetämisestä, ja Lamakos, sotapuolueen johtaja, asettuu tielle siksi kuin maanviljelijät yhteisin voimin tarttuvat työhön ja riemuvoimin vetävät esiin Rauhan sekä tämän seuralaiset Runsauden ja Juhlariemun. Mutta Rauha seisoo äänetönnä ja suutuksissaan siitä, että Athenalaisten neuvottelu on kolme kertaa karkoittanut hänet pois. Vihdoin suostuu hän toki seuraamaan Trygaioa maahan, ja koppakuoriainen jää taivaasen, kantamaan salamaa Zeyn vaunujen alla. Loppunäytös tapahtuu ulkopuolella Trygaion taloa, missä tämä viettää häitä Runsauden kanssa, jonka Hermes on hänelle antanut palkaksi hänen vaivoistansa. Kaikki rauhalliset taidot ja ammatit ovat tervetulleita juhlaan, mutta ennustajat, torven soittajat ja sotalaulajat saavat häveten mennä tiehensä.

Lysistrate.

Tämän huvinäytelmänsä kirjoitti Aristofanes sodan 21:ntenä vuonna, jolloin naiset, ruvettuaan pelkäämään ettei sodasta koskaan tule loppua niin kauan kuin miehet hoitavat valtion asioita, päättivät Lysistraten, erään virkamiehen puolison, johdolla itse tarttua hallitusohjiin. He suostuvat elämään erillään miehensä kunnes rauha on saatu toimeen, ja sitoutuvat siihen valalla, saatuaan erään rohkean Spartalaisnaisen osoittaman esimerkin kautta muutamien epäröimiset ja arvelut haihdutetuiksi. Kuorin toinen puoli, jossa on ainoastaan naituja vaimoja, anastaa Akropoliin; toinen puoli, jossa on Athenalaisia miehiä, koettaa hiilikattiloilla ja risukimpuilla savustaa naiset linnasta ulos, mutta peräytyvät saatuaan naisilta kylmän kylvyn niskaansa. Eräs neuvoston jäsen astuu esille hieroakseen Lysistraten kanssa rauhaa. Hän esittää naisille olevan mahdotonta hoitaa valtion rahastoa, johon Lysistrate vastaa naisten jo kauan aikaa oivallisesti hoitaneen miestensä rahoja ja etteivät he enään aio, homerista käskyä totellen, pysyä kangastuolissa. Neuvoston jäsen hokee, että naiset eivät

mitenkään voi sekaantua sota-asioihin, koska eivät ota sen vaivoihin ja vaaroihinkaan osaa. Vai niin, lausuu tähän Lysistrate, eivätköhän juuri he synnyttä poikia — sotureja? Neuvoston jäsen hiipii pois varsin nolostuneena, ja miesten kuori alottaa valitusvirren naisten tyranniudesta. Sillä aikaa alkavat Lysistraten auttajattaret horjua tekemissään päätöksissä. Kellä on villoja kotona, joista hänen täytyisi pitää huolta; kenen välttämätön tarvis käydä lääkärissä, ja mikä taas ei pöllöiltä uskalla maata yksinään. Miesten mielestä taas on ikävää, ettei ole ketään joka hoitaisi taloutta. Muuan heistä tulee rukoilemaan puolisoansa jo herran tähden palaamaan kotiin rintalasta katsomaan. Nyt tulee lähetystö Spartasta, ilmoittaen miesten puolestansa tulleen siihen päätökseen, että, vaikei kukaan voi elää yhdessä naisten kanssa, ei myöskään kukaan voi elää heitä ilman, ja sentähden tarjoovat he rauhaa. Lysistrate huomauttaa, ettei ole vaikeata sopia, kun kaikki ovat yhtä mieltä, ja välirauha tehdään. Lähettiläitä kestitetään juhla-aterialla, jossa Lysistratella on kunniasija, ja Athenalaiset selittävät Spartalaisten olevan varsin hauskoja kunnan veikkoja, kun vain heidät oppii oikein tuntemaan. Kuori julistaa, että kaikki vastaiset rauhan hieromiset ovat tehtävät vaahtoavan viinilasin ääressä, ja näytelmä päättyy kuorilaululla.

Pilvet.

Tämä kappale pilkkaa sofistuja, Athenan uutta filosoofikoulua, johon Aristofanes myös lukee Sokrateen, koska tämä, hänen arvelunsa mukaan, väitteillään enemmän tarkoitti kansan villitsemistä ja harhaluulojen paljastamista, kuin pysyväisen totuuden esittämistä.

Näytelmän alussa nähdään huone, jossa kaksi varakasta porvaria, Strepsiades ja hänen poikansa Feidippides, makaavat kumpikin vuoteellaan; orjien edellytetään makaavan viereisessä huoneessa. Aikaisin aamulla herää ukko ja aloittaa valitusvirren poikansa kevytmielisestä, tuhlaavaisesta elämästä. Samaan aikaan poika unissaan puhuu kilpa-ajoseikkailuistaan. Vihdoin saa Strepsiades poikansa hereille ja vaatii häntä lakkaamaan kilpajuoksu-radalla käymästä ja sen sijaan käymään uusien filosoofien luennoilla, joista saattaisi oppia voittamaan riita-asian, olkoon hänen puolellaan sitten oikein tahi väärin. Mutta pojalla ei ole ensinkään halua; lukeminen turmelee kauniin ihon, arvelee hän. Siitä käypi vain kelmeäksi ja kalpeaksi. Silloin päättää ukko itse käydä filosoofeja kuulemassa ja lähtee Sokrateen ajattelijakouluun, jossa hän ihastuksella kuuntelee, kuinka irvikuvallisesti esitetään muutamia teräviä viisaustieteellisiä kysymyksiä, saa hullut selitykset pariin tekemäänsä kysymykseen ja oppii Sokrateen esityksestä, että vesinenätti kasvaa kovasta ajattelemisesta. Filosoofi rukoilee Pilviä, toimettomien jumaluusvoimia, ja niiden äänien kuullaan ensin etäältä ja sitten lähempää ukkosen jyristessä kaiuttavan kuorilaulua. Ne ilmestyvät sitten näyttämölle ja lupaavat opettaa uutta oppilasta, miten ilkeistä velkojista päästään. — Seuraavassa näytöksessä julistaa Sokrates, ettei hänellä ole milloinkaan ollut huonompaa oppilasta kuin Strepsiades, jonka ainoana sofistisena lahjakkuutena on hänen rehellisyyden puutteensa. Hän nuhtelee Strepsiadesta pahanpäiväisesti ja vaatii tätä aluksi hankkimaan itsellensä perusteelliset tiedot; mutta Strepsiades vastaa ainoastaan tahtovansa oppia, miten parhaiten saa velkamiehensä peijatuiksi. Vihdoin Sokrates ajaa hänet kelvottomana pölkkypäänä pois koulusta, ja Pilvet neuvovat häntä sen sijaan kehoittamaan poikaansa tulemaan sinne oppimaan taitoa, joka ei hänen omaan paksuun päähänsä pystynyt. Tämän johdosta saatetaan Feidippides filosoofin luo. Hänestä toivoo isä paljon kunniaa, sillä hän oli jo lapsena niin verrattoman viisas: hän osasi rakentaa huoneita hiekasta, veistää veneitä ja tehdä itselleen rattaat vanhasta kenkäräjasta; hän oli oikea ihmelapsi. Nyt tuodaan näyttämölle kaksi uutta henkilöä, toinen puettuna vanhanlaiseksi porvariksi, toinen nuoreksi filosoofiksi. Nämät edustavat vanhaa ja uutta kasvatustapaa ja esittävät perusaatteensa pitkässä väittelyssä. Vanhempi kehoittaa nuorempaa lakkaamaan käymästä forumilla ja kylpylaitoksissa ja sen sijaan kääntymään paremmille teille, häpeemään riettautta, kunnioittamaan vanhuksia ja osoittamaan hellää rakkautta vanhemmilleen sekä aina kantamaan kunnian kuvaa sydämessään. Nuori viisaustieteilijä haluaa tietää, mitä hyötyä siitä on että ollaan rehellisiä ja sävyisiä; hän väittää ettei kunniallisuudella ja siveellisillä avuilla ole mitään tukea jumalten antamissa esimerkeissä, ja suorastaan pilkkaa vastustajansa mielipiteitä. — Sillä välin rupee Strepsiades taas pelkäämään velkamiehiänsä ja menee kouluun saadakseen tietää, kuinka pitkälle hänen poikansa on päässyt opinnoissaan. Sokrates vakuuttaa hänelle oppilaan olevan täysin valmiin ja tietävän vetää esiin syitä kaikenmoisia niin paljon, että hän on voittava riita-asian tuhatta todistajaa vastaan. Nuoren sofistin koukukas puolustus velkamiehiä vastaan perustuu Athenalaisessa laissa löytyviin epäselvyyksiin, ja oppimäärä, jonka hän puhetaidossa on saavuttanut, näytäksesi vieläkin naurettavammassa valossa hänen todistaessaan Strepsiadeelle, että hänellä on oikeus löylyttää sekä isäänsä että äitiänsä, jos hän vain saisi siihen tilaisuuden. Nyt katu vanhus tehneensä pojastaan filosoofin. Kuori muistuttaa häntä, että hän itse on halunnut oppia tuntemaan vääryyden perusaatteet ja että hän nyt on koonnut hehkuvia hiiliä pänsä päälle. Hän päättää kostaa ja huutaa orjiaan, käskien näitä sytyttämään koulutalon tuleen. Kun oppilaat syöksyvät ulos katsomaan mitä on tekeillä, sanoo Strepsiades pitävänsä pientä väittelyä hirsipölkkyjen kanssa. Sokrateelle itselleen hän vastaa näin:

"Mä leijun ilmassa ja katson alas aurinkoon",

sillä tarkoittaen filosofin tapaa istua ilmassa riippuvassa vasussa. Sokrates valittaa savun tukahuttavan hänet, eräs toinen voivottelee tulevansa elävänä poltetuksi.

"Niin", sanoo Strepsiades:

"Niin, ken teit' neuvoi taivaisia pilkkaamaan ja urkkimaan, mik' istuimena kuulla lie?"

Talo revitään maahan, ja kappale loppuu.

Ampiaiset.

Tällä kappaleella pilkataan Athenalaisten käräjäimishalua. Kansalaisella Filokleonilla on vastustamaton halu käydä kuuntelemassa kaikkia käräjäasioita; hän tuskin uskaltaa öisin maatakaan, väittää kukkojen olevan lahjotut laulamasta niin ääneensä että hän heräisi, syöksyy aina aamun koittaessa ulos saadakseen parhaan paikan ja hypistelee kävellessään aina äänestyskiveä. Turhaan on hänen poikansa kysynyt lääkäreiltä ja papeilta neuvoa parantaakseen tätä omituista tautia. Vihdoin suljetaan Filokleon taloonsa, josta hän tekee naurettavia pakoyrityksiä. Niinpä konttaa hän uunin piipun kautta ulos, väittäen olevansa savua, ja tultuaan katolle selittää olevansa tiitinen. Kuorilaulajina on vanhoja oikeuden jäseniä, jotka astuvat sisälle ampieisiksi puettuina, jolla pilkataan sitä äreätä mielialaa, mikä useinkin on syynä käräjäimisiin. Itse selittävät he asian niin, että he edustavat puhdasverisiä, kotona syntyneitä Athenalaisia, jotka karkoittivat Persialaiset ja joita sitä varten nimitetään Attikalaisiksi ampieisiksi. He tulevat noutamaan toveriaan, ja Filokleon koettaa kōmpiä heidän luokseen ikkunan kautta, mutta talonväki vetää hänet takaisin sisään. Nyt kehoittaa ampieisten johtaja omiaan rynnäkköön, jotta vanki saataisiin vapautetuksi. Taistelu syntyy poikaa ja orjia vastaan; ampieiset pakoitetaan peräytymään, ja poika ja isä sopivat keskenään. Filokleon lakkaa nyt juoksemasta oikeuskokouksissa ja saapi sen sijaan istua käräjiä kotona, josta hänelle, kuten tavallisesti, maksetaan palkkio. Ensimmäinen rikollinen on nuori orjatar, joka on kelvottomaksi polttanut kastinriehtilän. Sitten tulee talon koira Labes, joka on varastanut kappaleen juustoa ja käy laillisen tutkinnon. Filokleon on heti valmis julistamaan rikoksen tekijän syylliseksi sentähden että tämän kita löyhkää juustolta, mutta poika saa hänet ensin kuulemaan todistajia ja rupeaa itse syytetyn asianajajaksi, esittäen lieventävänä seikkana sen, että vastaaja on saanut vaillinaisen kasvatuksen, ja vetoo oikeuden armeliaisuuteen tuomalla esiin vangin pienet penikkaraukat, jotka vinkuvat kauheasti. Filokleon laskee epähuomiosta äänestyskiven väärään urnaan ja pyörtyy huomattuaan, että hän on ensi kerran eläessään äänestänyt syytetyn vapauttamista. Viimeisessä näytöksessä on poika saanut isänsä luopumaan vanhasta mielitoimestaan. Sen sijaan vie hän tämän mukanaan kestiseuraan, jossa vanhus käyttäytyy sopimattomasti vieraita kohtaan, lyödä latkii passareja ja kotimatalla humalapäissään pitää pahaa rähinää. Kun häntä itseään nyt uhataan haastaa oikeuteen, sanoo hän sellaista puhetta tyhjäksi lörpötykseksi eikä enään tahdo kuulla riita-asioista puhuttavankaan.

Linnut.

Useat tässä kappaleessa tavattavista viittauksista koskevat niin suorastaan sen ajan tapauksia, että suuri osa niiden sukkeluutta jääpi meidän aikuiselta lukijalta huomaamatta.

Kaksi kansalaista, Peisthetairos ja Eyelpides, hakee maata, missä ei löydy riita-asioita eikä syyttäjiä. Toinen kantaa kalalokkia, toinen varista oppaanaan, ja nämät vievät heidät Lintujen kuninkaan palatsiin Trakiaan. Vieraat otetaan kohteliaasti vastaan, mutta kuningas kysyy heiltä, minkä tähden he ovat juuri hänen luokseen tulleet. He vastaavat tulleensa ensiksikin sentähden että hän niinkuin hekin on ollut ihminen, jolla on ollut velkoja ja joka on vastenmielisesti niitä maksanut, ja toiseksi sen vuoksi että hän lintuna on lentänyt yli maan ja taivaan sekä oppinut niin paljon, kuin mitä lintu ja ihminen yhtenä saattaa oppia. He toivovat kuningas Hyypän ilmoittavan heille, missä löytyy kaupunki, jossa he voisivat täydellisesti viihtyä. Kun ei sellaista ole maan pinnalla, ehdottavat he semmoisen rakentamista ilmaan "taivaan ja maan väliin." Kuningas Hyypä neuvottelee alamaistensa, kuorilaulajien, kanssa, joita on neljäkolmatta eri lintulajia. Nämät tosin epäilevät muukalaisia, vaan suostuvat kuitenkin rupeamaan heidän kanssaan keskusteluun. Peisthetairos mairitellen muistuttaa heitä siitä kunniasta, jossa heitä muinoin olivat pitäneet sekä jumalat että ihmiset, jota vastoin heitä nyt pyydetään ja syödään, ja neuvoa kostamaan suostumalla hänen tuumaansa. Sen linnut tekevätkin, ja matkustajat varustetaan siivillä, jotta kehtaisivat näyttäytyä kuninkaan ruokapöydässä. — Uusi kaupunki rakennetaan, 30,000 kurkea kantaa kivet sinne kuvuissaan, rantapääskeyt hankkivat ruukkia ja leivot sekä pitkänoukkaiset pelikaanit rupeevat salvumiehiksi. Iris, jumalten sanansaattaja, joka ei tiedä hituistakaan uudesta kaupungista, otetaan sen läpi kulkiessaan vangiksi ja viedään näyttämölle, jossa hän osoittaa hyvin suurta suuttumusta yrityksestä ja muistutuksista, joita hänen taivaankaari-pukunsa loistavista väreistä tehdään. Kaikki käypi kuitenkin hyvin kunnes Prometeys, joka aina on ollut kuolevien ystävä, ilmoittaa uutisen, että Trakian raa'at jumalat eivät voi sietää uutta valtiota. Nyt tulevat Poseidon, Herakles ja Triballe, muuan Trakialainen jumala, hieromaan lintujen kanssa rauhaa. Nämät houkuttelevat

Herakleen puolelleen maukkaalla ruokalajilla, joka oli tehty niistä ylimyksellisistä linnuista, mitkä olivat nousseet kansanvaltaa vastaan. Herakleen uhattua Triballelle selkäsaunaa, ellei tämä tahtoisi ruveta hänen kanssaan liittoon Poseidonia vastaan, joka ei heti ole valmis panemaan alttiiksi Zeyn oikeuksia, tehdään rauhasuostumus jumalten ja lintujen välillä. Peisthetairos saa morsiamekseen kauniin Basileian, ja hänen liidellessään ilmavaunuissa morsiamensa rinnalla laulaa kuori iloista häälaulua.

Sammakot.

Tässä kappaleessa ivaa Aristofanes saman aikuista murhenäytelmän kirjoittajaa Eryripidestä. Dionysos, draamallisen taiteen suojelusjumala, päättää matkustaa Tartaroon eli manalan valtakuntaan ja hankkii itselleen nuijan ja jalopeuran taljan, jotta häntä luultaisiin Herakleeksi. Orjansa Xantiaan seurassa käy hän matkallaan Herakleen luona, saadaksensa tältä tietää parhaan tien ja mistä hän saisi asunnon, jossa ei olisi syöpäläisiä. Saatuansa nämä tiedot lähtevät he matkaan ja tapaavat erään vainajan, joka myöskin aikoo manalaan. Dionysos tahtoo taivuttaa vainajaa kantamaan heidän kapineitaan ja tarjoo palkaksi yhdeksän obolia; mutta vainaja tahtoo ennen ruveta uudestaan elämään, kuin siitä hinnasta suostua kantajaksi. He tulevat vihdoin Styx virralle, missä Karon odottaa lautallaan, ja häntä Dionysos pyytää kulkemaan varovasti, koska vene näyttää olevan huononlainen. Näkymättömissä oleva kuorisammakkoja laulaa soudettaessa, ja sitten keskustelee Dionysos Xantiaan kanssa, joka jo on päässyt toiselle rannalle. Sekä jumala että hänen orjansa kauhistuvat julmia hirviöitä, jotka näyttäytyvät, mutta "myrskyn ja rankkasateiden jälkeen paistaa jälleen aurinko," ja aavenäyt katoovat. — Nyt kulkee ohitse juhlakulkue, joka ivallisesti kuvaa Eleysiläisiä mysterioita, ja eräiltä siihen osaa ottavilta saavat matkustajat tietää tien Plutonin palatsiin. Portin vartija Aiakos, joka pitää Dionysoa Herakleena, sätii jumalaa solvauksilla siitä että tämä muka on varastanut hänen talonkoiransa Kerberon, ja jumala pelästyy niin, että tahtoo vaihtaa pukua Xantiaan kanssa. Tuskin on vaihdos tehty, niin kuningatar Proserpina lähettää sanansaattajan kutsumaan luultua Heraklesta illalliselle — kananpaistille, leivoksille ja makealle viinille — ja Xantias on heti valmis seuraamaan sanansaattajaa. Nyt tahtoo Dionysos nuijansa ja jalopeurantaljansa takaisin, mutta samassa käy Xantiaan kimppuun pari naista, jotka vaativat Herakleelta maksua velkana olevasta ravinnosta, ja nyt hän saa pitää pukunsa. Poliisin avulla vangitaan koiravaras, ja koska Aiakos ei itsekään voi sanoa, kumpi muukalaisista oikeastaan on rikoksen tekijä, kuljetuttaa hän heidät molemmat Plutonin ja Proserpinan eteen. — Kuorin laulettua laulun syntyy hauska keskustelu Aiakon ja Xantiaan välillä, jotka molemmat ovat yhtä mieltä siitä, että hauskinta on salaa kuunnella isäntiensä ovilla ja sitten kieliä kuulemiaan koko kaupungille. Heidän keskustellessaan kuuluu melskettä ulkoa, ja Aiakos huomauttaa, että siellä vain Aiskylos ja Eryripides kiistelevät. Aiskylolla oli ennen kunniasija, mutta sitten tuli Eryripides ja sai sen roistoväen mieltymyshuudoilla. Pluton on kuitenkin määrännyt julkisella kilpailulla ratkaistavaksi, kumman ansiot olivat suuremmat, ja tämä kilpailu tapahtuu näyttämöllä. Dionysos on palkintotuomarina, ja kuori yllyttää kiisteleviä. Aiskylos soimaa Eryripidestä ryysyjen parsijaksi, romurunoilijaksi ja kehnoksi nurkkamestariksi. Eryripides puolestaan moittii Aiskyloa kerskaavaisuudesta, petollisuudesta, rekiveisujen renkuttamisesta y.m. Vihdoin lausuvat molemmat otteita murhenäytelmistään. Kun tämä on tehty, punnitaan runot vaa'assa "ikäänkuin juustot." Dionysos ei kuitenkaan vielä voi lausua mitään päätöstä, ja asettaa lopuksi kummallekin vaikean kysymyksen: Onko Alkibiades kutsuttava takaisin maanpaosta? Molemmat vastaavat kiertelevästi, vaan Aiskylon sanoista kumminkin huomaa, että hän puolustaa maanpakoon ajetun takaisin kutsumista, joka on kansankin yleinen tahto. Kappale loppuu siihen, että Aiskylos Plutonin suostumuksella saatetaan riemukulkuessa pois.

Naisten juhla.

Tämä kappale myöskin pilkkaa Eryripidestä. Naiset viettävät Thesmoforilan juhlaa (Demeterin ja Persefonen kunniaksi), ja tällä kertaa ovat he yhtyneet yleiseen kokoukseen päättääkseen, miten kostaisivat Eryripideelle kaikki ne ilkeydet, joita tämä murhenäytelmässään on heistä lausunut. Eryripides saatuaan siitä vihiä, menee appensa Mnesilokon seurassa virkaveljensä, murhenäytelmäkirjoittajan Agatonin luo, pyytääkseen tätä naispuvussa tulemaan kokoukseen puhumaan uhatun puolesta. Agaton on siihen hyvinkin sopiva, koska hän, mielikuvitustansa auttaakseen, naisroolejansa kirjoittaessaan aina pukeutuu hameeseen. Kun Agaton kieltäytyy, kehoittaa Eryripides appeaan ryhtymään siihen sillä ehdolla, että vävy auttaisi häntä jokaisesta tukalasta pinteestä, johon hän saattaisi joutua. — Näyttämö muutetaan nyt Demeterin temppeliksi, jossa naiset puhuvat Eryripideen rikoksista, mainiten muun muassa ettei hän usko jumalaan. Mnesilokos puolustaa häntä ja kertoo muutamia häijynilkeitä juttuja naistenheikkouksista ja vioista. Naiset suuttuvat silmittömästi, rupeevat epäilemään häntä mieheksi ja riistävät pois hänen valhepukunsa. Pelastuakseen tempaa Mnesilokos rintalapsen ja uhkaa surmata sen, jos hänelle ruvettaisiin väkivaltaa tekemään; mutta nyt huomataan että lapsi on vain lapsen vaatteisin kääritty viinisäkki. Silloin leikkaa hän penikalta kurkun poikki ja juopi viinin. Lähetetään poliisia noutamaan, ja ukko miettii mitä naurettavimpia keinoja ilmoittaakseen Eryripideelle, mihin ahdinkoon hän on joutunut. Vihdoin viimein Eryripides tulee, ja hänen

keskustelussaan apen kanssa on pelkkiä otteita tämän murhenäytelmistä, joita pilkataan ja ivataan. Nyt saapuu poliisi, ja Mnesilokos pannaan jalkapuuhan, josta hän koettaa paeta käyttämällä parodieerattuina kaikkia niitä ihmeellisiä pelastuskeinoja, joihin samanlaisissa pulmissa Eryripideen murhenäytelmissä turvataan. Viimein lupaa Eryripides vastedes olla naisia moittimatta, jos vain auttaisivat häntä vapauttamaan hänen appeaan. Heidän onnistuu viekotella pois vahtisoturi, ja vapautettu Mnesilokos mennä viilettää iloisena kotiin eukkonsa ja lapsukaistensa luo.

Nais-valtiopäivät.

Kappale pilkkaa Platonin ihanne-tasavallan kommunistisia aatteita.

Paraxagoran johdolla ovat naiset päättäneet uudistaa Athenan valtiomuodon ja suostuneet tätä tarkoitusta varten kokoontumaan Pnyxille miehiksi puettuina ja tekoparroilla varustettuina. Harjoituskokouksessa sydänyön aikana käyvät useat heistä rauhattomiksi, mutta Paraxagora koettaa heitä rohkaista puheella, jossa kehuu vanhan ajan hyviä tapoja ja huomauttaa, ettei miesten mitenkään voi onnistua pettää heitä, jotka ovat viekkaisin koukkuihin niin perehtyneet. — Aamusella astuu sisälle kaksi näiden naisten puolisoista ihan alastomina ja kummeksivat, mihinkä heidän vaatteensa ovat joutuneet; muuan kolmas tulee ja kertoo Pnyxin olevan täynnä oudonlaisia olentoja: kaunisnaamainen nuorukainen, sanoo hän, on siellä saanut toimeen päätöksen, että hallitus vast'edes jätettäisiin naiskomitean haltuun. Miehet siitä ällistyvät, vaan lohduttavat itseään sillä, että vaimot tietysti ottavat hoitaakseen lapset, joten he, miehet, pääsevät siitä huolesta. — Paraxagora tulee kotiin ja ilmoittaa tulleen valituksi valtion johtajaksi. Hän pyytää läsnä olevien hyväksymistä ja lupaa monta etua, muun muassa sen, ettei enään tulisi löytymään mitään köyhyyttä, eikä mitään riita-asioita, ja, että tästä lähtien jolsat naiset saavat kaikkein ensiksi valita puolisonsa. — Näyttämö muuttuu nyt kaduksi; kansalaiset jättävät tavaransa yhteiseen omaisuuteen ja huvittelevat valtiollisilla pilapuheilla. Samassa tulee sanansaattaja ja kutsuu heitä kaikkia juhla-aterialle, jonka Paraxagora on yhteisistä varoista pannut toimeen ja jossa tarjotaan ruokalajia, minkä nimessä on 77 tavua.

Plutos.

Ahneus ja siveyttömyys vanhassa Athenan valtiossa, jonka tarpeet, komeus ja velttous yhä olivat kasvaneet, ovat Aristofaneen viimeisen näytelmän aineena.

Kremylos, muuan maamies, on kokemuksesta oppinut epäilemään, tokkohan todellakin rehellisyys maan perinee, ja kysyy Apollolta neuvoa, mitä aatteita hänen tulee istuttaa ainoaan poikaansa. Oraakeli neuvoo häntä puhuttelemaan ensimmäistä jonka tapaa, ja täksi sattuu muudan sokea. Orjansa Karionin avulla saa hän tietoonsa, että muukalainen on Plutos, rikkauden jumala, jonka on onnistunut hiipiä ulos saiturin talosta. He keskustelevat rahan mahdista ja siitä huomattavasta seikasta, että, vaikka kaikkeen muuhun pian kyllästytään, ei kukaan koskaan katso saaneensa rahoja tarpeeksi. Jumala seuraa varsin vastenmielisesti seuralaisiaan, koska ihmisten tapa häntä kohdella ei milloinkaan ole häntä miellyttänyt; sillä saituri kaivaa maahan ja salaa hänet, ja tuhlari menettää tavaransa ja viskaa hänet kadulle. Kuitenkin seuraa hän Kremyloa kotiin, ja Karion kutsuu kaikki herransa tuttavat vierasta vastaanottamaan. Kuori, jossa laulajina ovat nämä tuttavat, on hyvin mielissään saadessansa tervehtiä jumalaa. Mutta yksi heistä, Blepsidemos, syyttää isännän saaneen tämän niin äkkiä tulleen rikkauden pyhän ryöstöllä, vaan ilmoittaa samalla että jos Kremylos antaa hänelle osan omaisuudestaan, niin hän, Blepsidemos, on luopuva syytöksensä. Kremylos on juuri selittämäisillään, miten jumala itsestään oli sinne tullut, kun ruma naishenkilö, Köyhyys, esiintyy ja valittaa tulleen karkoitetuksi kaupungista, vaikka kuitenkin hän suo kaiken todellisen siunauksen. Kuori on hyvin harras asiaan, ja eukko väittää kaikkien pyrintöjen seisautuvan, jos ihmiset olisivat rikkaat. Rikkaus tekee ihmiset luuvaloisiksi, ahdasrintaisiksi ja suurivatsaisiksi; mutta köyhyydessä he tulevat vahvoiksi ja sitkeiksi, vyötäisiltä hoikiksi kuin ampiaiset, ollen aina valmiit pistämään vihollisiaan. Katsottakoon vain kansan johtajia: heti kun saavat valtion varat käsiinsä, rupeevat he pettureiksi. Kuitenkin karkoitetaan Köyhyys tiehensä, ja Karion vie Pluton Asklepion temppeliin rukoilemaan että saisi näkönsä jälleen. Seuraavana aamuna kertoo Karion Kremylon vaimolle jumalan käyneen sairaiden luona ja parantaneen Pluton, vaan tehneen erään toisen sokean entistään vielä sokeammaksi. Muuten oli hän nähnyt, miten papit, kun lamput sammutettiin, hiipivät syömään leipä- ja hedelmäuhreja, joita sairaat olivat jumalalle tuoneet. Tämä tapa oli hänen mielestään ollut niin hurskas, että hän oli seurannut heidän esimerkkiään. — Plutos palaa Kremylon taloon aikoen ystäviensä valita itselleen ne, jotka todella ansaitsevat vastedeskin hänen ystäviensä olla; ja naapurit rientävät onnea toivottamaan, mutta heidät kätkee pois Kremylos, joka yksin tahtoo pitää vieraan omanaan. — Seuraavassa näytöksessä kuvaa Karion kuorille, kuinka suurta siunausta rikkaudesta on. Rikkaat voivat elää loistavasti ketään peijaamatta, he saattavat kultarahoilla ruveta rahapeliinkin. Samassa tulee syyttäjä vakoilemaan; hän pakenee vaikerrellen saatuaan kelpo potkut saattajaisiksi. Vanha nainen, joka on menettänyt rahansa ja samalla rakastajansakin, rukoilee turhaan apua Kremylolta; ja kun nyt Hermes tulee Olympostasta käskyllä, että koko perhe on vietävä ulos ja kaikki sen jäsenet rikollisina rangaistavat, vastaa orja näsäkkäästi, että

hän ja hänen herransa eivät ole Zeyn vallan alaisia. Hermes väittää, että ihmiset, Pluton saatua takaisin näkönsä, eivät enään uhraa jumalille, ja hän puolittain lausuu haluavansa ruveta Kremylon palvelukseen. Eikö mitä, sopiiko jumalan karata virastaan ja ruveta ihmisten palvelukseen? sanoo Karion ja ehdottelee naurettavan keskustelun kestäessä kaikellaisia palvelustoimia, joita olisi tarjona. — Nyt tulee myöskin Zeyn pappi paikalle ja valittaa, ettei kukaan enään uhraa temppelille nappikuluakaan; nyt, kun kaikki ovat rikkaita, saa hän nähdä nälkää. Häntä lohduttaakseen kertoo Kremylos itsellään olevan Plutos vieraana ja aikovansa tämän asettaa yhteisen aarteiston suojelijaksi ja sanoo papin, jos tämä tahtoo luopua Zeyn palveluksesta, saavan ruveta uuden jumalan palvelijaksi. Pappi on siihen heti valmis; tuota pikaa pannaan juhlakulkue toimeen, ja kuori yhtyy siihen viettääkseen juhlaa Rikkauden palveluksen syntymisen johdosta.

Tukydidēs.

Kuoli v. 401 e.Kr.

Tukydidēs oli Trakiasta kotoisin ja hänen luullaan syntyneen v. 471 e.Kr. Hän kertoo itse saaneensa periä pienen omaisuuden, ja hänen sanotaan harjoitelleen kaunopuheliaisuutta Antifonin johdolla. Mutta klassillisen kirjailija-arvonsa on hän saanut totuutta rakastavana ja luotettavana historioitsijana, ja hänen teoksilleen antaa vieläkin suuremman etevyyden se seikka, että hän itse on ottanut osaa tapauksiin, joita hän kuvaa — suureen taisteluun Spartan ja Athenan välillä.

Hän alkaa lyhyesti esittämällä Kreikan aikaisinta historiaa ja pitää Troijan piiritystä historiallisena tapauksena, jolle runoilijat kuitenkin ovat antaneet liian suuren merkityksen. Vanhempienkin tarujen sanoo hän perustuvan todellisiin tapauksiin, vaan jättää mainitsematta niissä tavattavat liioitellut ja luonnottomat yksityiskohdat. Hänen oma kuvauksensa alkaa Kreikkalaisten palauksella Troijasta, jota seurasi Dorialainen vaellus Peloponnesoon ja Athenalaisten uudisasuntojen perustaminen Arkipelagiin. Sitten tulee laivastojen rakentaminen, rikkauden pikainen kasvaminen ja sortovaltiuden synty, kunnes Sparta ryhtyi vapautta puolustamaan ja kukisti tyrannit heikommista valtioista. Sen jälkeen alkaa suuri Persialainen sota, jonka Herodotos oli kertonut. Siitä Tukydidēs huomauttaa ainoastaan, että se oli syynä kateuteen Lakedaimonilaisten ja Athenalaisten välillä, joista edelliset olivat mahtavia maalla ja jälkimmäiset merellä.

Persialaisten tappion jälkeen koettivat Spartalaiset kieltää Athenalaisia uudelleen rakentamasta muurejaan; mutta Temistokles osasi kaikellisilla tekosyillä viivyttää lähettiläitä lähtemästä, siksi kuin vallit olivat uudelleen rakennetut. Nyt yhdistivät useat pikkuvaltioista laivansa Athenalaisten laivastoon ja sitoutuivat antamaan varoja laivaston ylläpitämiseen Kreikan puolustusta varten, joten Athenan vähitellen onnistui saattaa nämät ylivaltansa alaisiksi.

Äkkiä kasvoi Athenan rikkaus ja voima. Sen etevin kansalainen, Perikles, oli, kuten Tukydidēs kertoo, kohottanut sen aineellisen mahtavuuden niin suureksi, että "jos muukalainen kaukaisessa tulevaisuudessa näkisi sen rauniot, luulisi hän sen vallan olleen toista vertaa suuremman, kuin mitä se todella oli". Korintos, joka ennen oli ollut Kreikan etevin merivaltio, kadehti tätä Athenan kukoistusta. Sen uudisasukkaat Korkyrassa olivat niskoitelleet ja pyytäneet apua Athenalta, joka sinne lähettikin laivaston. Sama laivasto oli myöskin piirittänyt Potidaiaa, erästä toista Korintolaista uudisasuntoa, sanoen syyksi että siellä aiottiin tehdä kapinaa. Potidaia pyysi Spartalta apua, ja siellä pidettiin yleinen kokous. Tukydidēs kertoo tarkoin ne puheet, joita täällä pitivät eri valtioiden edustajat. Edustajien poistuttua neuvottelivat Lakedaimonilaiset, ja suuri enemmistö äänesti sotaa. Delfon oraakelilta kysyttiin neuvoa, ja siltä saatiin vastaus, että jos he panisivat liikkeelle kaiken voimansa, saisivat he sodassa voiton. Nyt kutsuttiin liittolaiset apuun ja varustukset alettiin viipymättä.

Vuosi kului kuitenkin ennenkuin vihollisuus puhkesi ilmi tuleen. Lakedaimonilaiset olisivat suostuneet rauhalliseen sopimukseen ja esittivät rauhanehdonsa; mutta pitkän neuvottelun jälkeen Athenan yleisessä kansankokouksessa pääsi voitolle mahdikas Perikles kaunopuheliaisuutensa kautta, ja sota alkoi menestymättömällä yrityksellä luovuttaa pois Plataia Athenan suojelusvallan alta. Molemmat puolueet liittolaisineen varustautuivat nyt yleiseen taisteluun, ja Peloponnesolaiset tuumasivat pyytää Persian kuninkaalta apua. Kansallistunne kehoitti pikkuvaltioita Athenalaisia vastaan. Airut lähetettiin Athenaan vielä viimeisen kerran rauhaa tarpomaan, mutta sanansaattaja lähetettiin sieltä takaisin saamatta asiaansa puhuaakaan. Kulkiessaan rajan yli lausui tämä Homerin kovaenteiset sanat: "Tämä päivä on Kreikkalaisille oleva alkuna pitkiin kärsimyksiin."

Athenalaisilla oli ainoastaan 32,000 miestä maaväkeä, ja heidän laivastossaan oli 300 sotulaivaa ja joka laivalla 300 miestä. Maaväestö pakeni Athenan muurien turviin ja lähetti karjansa Euboiaan ja muille läheisille saarille. Spartan kuningas johti sotajoukkonsa Athenan alueelle ja hävitti kasvavat laidot, vaan vältti taisteluun ryhtymistä. Athenalaiset puolestaan lähettivät laivaston nousemaan maalle

Meltone'n luona Lakoniassa; mutta Brasidas, eräs Lakedaimonilaisten päälliköistä, karkoitti päälleryntäjät takaisin, tunkeutuen ainoastaan 100 miehen suuruisella joukolla vihollis-sotajoukon läpi. Kuitenkin miehitettiin Aiginan saari ja Megara hävitettiin. Vuoden sotaretkien loputtua, panivat Athenalaiset toimeen kaatuneiden julkisen hautauksen, joidenka luut he olivat koonneet teltaan. Heimottain vietiin vainajat juhlasaatoksessa hautauspaikalle; tyhjää paaria kannettiin kuolleiden asemesta. Hautauspuheen piti Perikles, jonka sanat Tukydidēs tarkalleen kertoo. Loppuponsi oli siinä seuraava: "He uhrasivat henkensä yhteisen hyvän puolesta ja saavuttivat katoomattoman maineen ja mitä loistavimman hautapatsaan. Minä en sillä niin paljo tarkoita sitä hautaa, jossa he lepäävät, kuin sitä, jossa heidän maineensa säilyy haihtumattomana, milloin vain teot ja sanat niitä mieleen muistuttavat. Sillä koko maan piiri on jalojen miesten hautapatsas. Heidän mainettaan ei julista ainoastaan muistokiviin piirretyt kirjoitukset heidän kotimaassaan, vaan muuallakin maailmassa elää heidän muistonsa kaikkien kesken, ei ainoastaan taiteilijain teoksissa, vaan myös sydämissäkin".

Peloponnesolaiset ryöstivät taas Attikaa, vaan tällä kertaa karkoitti heidät kuitenkin pois sanoma, että Athenassa oli syntynyt rutto; sen luultiin siellä saaneen alkunsa kaivojen myrkytyksestä. Tätä ruttoa arvellaan ankaraksi maahiskuumeeksi, joka kauppalavassa oli Aitiopiasta tullut Piraioon. Tukydidēs kertoo itsekin sairastaneensa sitä ja tarkastaneensa sen vaikutusta muihin. Hän kuvaa myöskin hyvin tarkalleen taudin merkit ja luonteen. Monet pelosta menehtyivät, toisiin, jotka olivat sairaita hoitaneet, tarttui tauti. Useat perheet kuolivat sukupuuttoon, sentähden ettei löytynyt ketään, joka olisi heitä hoitanut, ja toiset riutuivat niin, ettei heillä edes ollut voimia pitämään huolta kuolleittensa hautamisesta. Urheimmat ja alttiimmat olivat ne, jotka jo olivat parantuneet; sillä tähän tautiin ei kukaan sairastunut toistamiseen. Ruton kauheaa turmiollisuutta suurensi vielä se suuri kansan paljous, minkä sota oli kaupunkiin koonnut. Kuolonkamppauksessaan viehkuroivat sairaut kaduilla tai tunkeutuivat kaivojen luo sammuttaaksensa polttavaa janoaan. Hautajuhlallisuudet, joita Kreikkalaiset muutoin pitivät niin tärkeinä, laiminlyötiin ja ruumiit heitettiin läjittäin lähimmälle roviolle. Henkiin jääneet etsivät huumaavia nautintoja; elo kestää, arvelivat he, kuitenkin päivän vain, ja sentähden tulee nauttia, jumalia pelkäämättä tai ihmisistä huolimatta. Merelläkään ei oltu rutolta turvissa. Sotajoukosta, joka lähetettiin Potidaiaa vastaan, menehtyi kuukauden kuluessa neljäs osa.

Periklestä sanottiin syyksi kaikkiin näihin rasituksiin, ja kansa vaati rauhaa Spartan kanssa millä ehdoilla hyvänsä; mutta hän kehoitti heitä rohkaisemaan mielensä, antamatta satunnaisten vastuksien saattaa itseään luopumaan siitä korkeasta asemasta, johon olivat esi-isien urhotöiden kautta päässeet. Velvollisuus valtioita kohtaan vaatii ettei anneta yksityisten kärsimysten mieltä lannistaa. Athenalaiset tottelivat hänen neuvoaan ja jättivät taas vallan hänen käsiinsä. Mutta Perikles kuoli ruttoon jo vuoden päästä. Tukydidēs puhuu myöskin hänen nerostaan ja vaikutusvoimastaan. Kun Perikles huomasi kansalaistensa syyttä olevan liian myöntäväisiä ja herkkäuskoisia, herätti hän puheellaan heissä terveellistä pelkoa; mutta jos he osoittivat mielettöntä arkuutta, saattoi hän sanoillaan heihin rohkeutta ja luottamusta. Nimeltään oli Athena kansanvalta, mutta todellisuudessa johti kaikkia asioita *yksi* mies, nimittäin Perikles.

Rutto kesti kaksi vuotta, sitten lakkasi se vuodeksi ja rupesi jälleen tuhojaan tekemään, raivoten vielä vuoden ajan. Taudin uhrien lukumäärä oli suurempi, kuin koko sodassa kaatuneiden.

Kuten ennen Athenalaiset, niin nyt Peloponnesolaiset pyysivät Persiasta apua. He koettivat myös kiihoittaa Trakian kuningasta hyökkäämään Potidaiaa vastaan, mutta tämä laitti lähettiläät Athenaan, jossa nämä surmattiin kostoksi siitä julmuudesta, millä Spartalaiset olivat kohdelleet Attikalaisia merimiehiä. Sivumennen Tukydidēs mainitsee Athenalaisten pitäneen eri laivastoa rannikkojen turvaamista ja kauppa-aluksien suojelemista varten.

Seuraava sotaretki alkaa Plataian vapaakaupungin piirityksellä; tämän kaupungin asukkaat muistuttivat piirittäviä Spartalaisia siitä, että olivat auttaneet näitä Medestä vastaan, mutta saivat vastaukseksi, että heidän joko tuli taistella Athenalaisia vastaan taikka pysyä puolueettomina. Kun he puolestaan vastasivat, etteivät voineet ehtoihin suostua, alettiin piiritys, jonka yksityistapahtumat tarkalleen kerrotaan. Kun ruokavarat alkoivat loppua, raivasi puolet varustusväestä itselleen tien Spartalaisten piiritysjoukon läpi ja lähti Athenaan. Kahdenvuotisen piirityksen perästä täytyi jällelle jääneiden antautua armoille. Tyydyttääksensä Thebeläisten kostonhimoa hakkasivat voittajat heidät maahan, myivät naiset orjiksi ja hävittivät kaupungin maan tasalle. Samana vuonna tekivät Athenalaiset onnettoman sotaretken Kalkiisen, mutta saivat kaksi loistavaa merivoittoa Korinton lahdessa. Kostaakseen tätä päättivät liittoutuneiden laivaston päälliköt tehdä äkkinäisen hyökkäyksen Piraiota vastaan; mutta kun he välillä rupesivat ryöstämään Salamista, saivat Athenalaiset vihiä tuumasta ja ryhtyivät sellaisiin varustuksiin, että viholliset katsoivat parhaaksi luopua hyökkäyksestään. Toisella taholla oli Athenalaisten liitossa oleva Trakian kuningas hyökännyt Makedoniaan; mutta siitä ei lähtenyt mitään hyötyä, sentähden että vuodenaika jo oli liian pitkälle kulunut, jotta ei Athenalaisten laivasto voinut olla avullisena.

Neljäntenä vuonna tehtiin uusi sotaretki Attikaan, ja Mitylene, Lesbos pääkaupunki, luopui Athenan

liitosta ja yhtyi Spartalaisiin. Athenalainen laivasto saarsi saaren, ja sillä välin hyökkäsivät Lakedaimonilaiset vihollisten alueelle. Mutta ennenkuin liittoutuneiden laivasto ennätti avuksi, pakoitettiin Mitylene antautumaan, ja tuhannen sen etevimpää porvaria vietiin Athenaan tuomittaviksi. Ensin päätettiin että sekä nämät tuhannen että jokainen, joka oli tarttunut aseihin kapinaan osaa ottaakseen, olisi surmattava. Toisessa neuvottelussa astui esille Kleon, äreä kansankiihoittaja, vaan mahtava puhuja, vaatien varoittavan esimerkin osoittamista, jotta muutkin alavaltiot pelästyisivät. Kuitenkin päätettiin nyt heikolla enemmistöllä että ainoastaan rikollisimmat rangaistaisiin. Sodan viidentenä vuotena lähettivät Korintolaiset 250 Korkyralaista ylimystä, joita oli viimeisestä kapinasta saakka pidetty vankina, sillä ehdolla että taivuttaisivat saaren asukkaat luopumaan Athenan liitosta. Nämä yritykset herättivät saarella yleisen kapinan ja synnyttivät puolueiden kesken tulisia taisteluja. Sinne lähetettiin laivastoja sekä Athenasta että Peloponnesosta odottamaan tapausten päätöstä, ja seitsemän päivää vallitsi oikea hirmuhallitus: kansajoukko tappoi kaikki, joita pidettiin ylimyksinä; heitä syytettiin salavehkeistä ja surmattiin mitä kauheimmalla tavalla.

Puhuessaan puoluevimman uhreiksi joutuneista valtioista Tukydidēs huomauttaa, kuinka ihmiset miten vain muuttavat mielipidettä ja puhetapaa, saadaksensa niitä soveltumaan tekoihinsa. Huimapäisyys muuttuu rohkeudeksi ja epäröiminen arkuudeksi. Se joka kehoittaa julmuuteen, on luotettava kansalainen; vaan sitä, joka kieltää julmuutta tekemästä, epäillään. Onnellisten ehdotusten tekijä on kunnan mies, mutta ken ehdotusten tekijän ilmaisee on vieläkin kunnollisempi. Sukulaisuuteen katsotaan vähemmin kuin puoluesiteihin, uskollisuus ei perustu mielipiteiden sopusointuun, vaan yhteiseen rikollisuuteen, ja valat rikotaan ilman vähintäkään omantunnon vaivoitta ja uskonnollisista velvollisuuksista rahtuakaan huolimatta. Siten syntyi, sanoo hän, koko Kreikassa kaikenlaista halpamielisyyttä ja ilkeyttä, ja tavallista oli, ettei kukaan toistaan uskonut; jokaisen täytyi varoa kaikkia muita.

Seuraavana kahtena vuonna kunnostutti itseään muuan Demostenēs Athenalaisten päällikkönä sekä maalla että merellä, erittäinkin sen kautta että rakensi linnan Pylon luo ja puolusti sitä Lakedaimonilaisten laivaston tultua sitä piirittämään. Vaikka Brasidas johti Spartalaisia, eivät nämät kuitenkaan voineet mitään aikaan saada, vaan joutuivat vihdoin itse vielä saarroksiin Sfakterian saaren luona. Väli rauha tehtiin, ja lähettiläitä laitettiin Athenaan hieromaan rauhaa; mutta kun kansa, Kleonin neuvosta, asetti liian kovat ehdot, uudistettiin piiritys. Kleon kysy nyt, minkä tähden ei kaikkia Spartalaisia heti otettu vangiksi, ja kerskasi että, jos hänellä olisi päällikkyyks, niin hän kahdenkymmenen päivän kuluessa toisi heidät Athenaan tai heittäisi henkensä yrityksessä. Hän saikin sen toimekseen, ja Demostenēen avulla onnistui hänen todellakin voittaa Spartalaiset, joista lähes 300 vietiin vankina Athenaan. Tämä äkkinäinen menestys herätti suurta huomiota koko Kreikassa, ja Pylost saivat Athenalaiset lujan ulkolinnoituksen. Spartalaiset, jotka pelkäsivät orjiensa (helootien) karkaavan vihollisten puolelle, houkuttelivat 2,000 heistä vaatimaan vapautta ja saivat tästä tekosyyntä salaa surmata heidät kaikki. Taas esitettiin rauhan ehtoja; mutta Athenalaiset, jotka tahtoivat käyttää saatuja etuja niin paljon kuin mahdollista hyväkseen, eivät suostuneet ehdotukseen ja menettivät siten edullisimman hetken lopettaa sota kunnialla.

Vähää myöhemmin rupesivat Athenan Trakialaiset liittolaiset hieromaan sovintoa Spartalaisten kanssa, ja Brasidas sekä hänen mukanaan muutamia helooteja ja vapaaehtoisia lähetettiin sinne. Voitettuaan muutamia pienempiä etuja sai hän valtaansa tärkeän Amfipoliin kaupungin. Tämä tapahtui päällikön Tukydidēen poissa ollessa sotaretkellä läheisessä Eionissa. Päästäkseen tästä virheestään syytökseen joutumasta läksi Tukydidēs vapaaehtoiseen maanpakoon 20 vuodeksi. Hän mainitsee tämän seikan ohimennen, tuomatta mitään esiin puolustukseks.

Sillä välin kuin Brasidas uudesta pääasemasta mietti lähteä uudelle sotaretkelle, tehtiin väli rauha vuodeksi. Pysyvänkin rauha olisi nyt voitu aikaan saada, jos eivät Kleon ja Brasidas olisi olleet sitä vastaan, edellinen sentähden että pelkäsi kaikki konna-koukkunsa tulevan ilmi, viimemainittu taas sen vuoksi että hänellä ainoastaan sodan aikana oli valtaa ja arvoa. Melkoista sotajoukkoa johtaen läksi Kleon Trakiaan ottelemaan Brasidaan kanssa. Valloitettuaan Torone'n ja erään toisen kaupungin asettui hän Eioniin odottamaan apujoukkoja, käydäkseen sitten taas Amfipoliin kimppuun. Mutta äkkiä hyökkäsi Brasidas esiin, Athenalaiset lyötiin ja Kleon kaatui. Ainoastaan seitsemän Spartalaista haavoittui, mutta yksi niistä oli Brasidas, ja tämä kuolikin heti sen jälkeen. Nimeksi tehtiin nyt rauhasopimus taistelevien valtioiden välillä, mutta siitä ei tullut sen enempää. Sen sijaan saatiin aikaan puolusliitto viideksikymmeneksi vuodeksi Spartan ja Athenan välillä. Se kuitenkin kesti ainoastaan seitsemän vuotta.

Argos rupesi silloin muiden Peloponnesolaisten valtioiden johtajaksi, ja Alkibiadeen välityksellä saatiin aikaan liitto Athenan kanssa. Silloin hyökkäsivät Spartalaiset Korinton ja muutamien muiden kaupunkien avulla Argoliisen ja valloittivat siellä itselleen lujan aseman. Mutta niin vähän käsittivät Argolaiset sitä vaaraa, joka heitä uhkasi, että, kun Spartan kuningas erään aselevon aikana peräytyi joukkoineen, moittivat päälliköltään siitä, että nämät olivat antaneet vihollisten paeta tiehensä. Kun väli rauha oli rikottu, marssivat Argolaiset, saatuaan Athenasta apujoukkoja, Arkadiaan. Spartalaiset

tulivat kootulla sotajoukollaan heitä vastaan Mantinean luona ja saivat ratkaisevan voiton. Tukydidēs oli omin silmin nähnyt tämän taistelun. Eräs osasto, jossa oli pelkkiä ylimyksiä Argosta, lyötyään pakosalle Spartalaisten vasemman siiven ja siten pelastettuaan isänmaansa kunnian, taivutti maanmiehensä luopumaan kansanvallasta ja yhdistymään Spartalaisiin. Mutta muutamien kuukausien kuluttua otti rahvas taas vallan käsiinsä ja teki uuden liiton Athenan kanssa.

Dorialaiset ja Jonialaiset uudisasukkaat Siciliassa vetivät aluksi yhtä köyttä milloin Spartan, milloin Athenan kanssa, ja muutamia meritappeluja taisteltiin heidän rannikoillaan. Mutta vihdoin lopettivat he sisälliset eripuraisuutensa ja päättivät Syrakusalaisen Hermokrateen neuvosta, jonka puheen Tukydidēs tarkalleen kertoo, ruveta yhdessä torjumaan muukalaisten hyökkäyksiä. Sodan kuudentenatoista vuotena päättivät Athenalaiset lähettää Siciliaan 60 soutulaivaa Alkibiadeen, Nikiaan ja Lamakon johdolla. Nikias oli varoittanut heitä heittäjästä menestystään alttiiksi pilventakaisen, epävarman edun tähden, väittäen Alkibiadeen nuorekkaasta kunnianhimosta yritystä harrastavan. Mutta viimeainittu ylpeästi ajoi valheeksi tämän väitteen ja pilkkasi sitä arvelua, että Sicilian asukkaat nousisivat kovaan vastarintaan. Sotaretki päätettiin tehtäväksi; Juhannuspäivän aamun koittaessa nostettiin purjeet, ja Tukydidēs kuvaa vilkkaasti lähdön Piraiosta. Eräs kansanjohtaja uskotti Syrakusalaisia, ettei heillä ollut mitään pelättävää, mutta kuitenkin ryhdyttiin puolustusvarustuksiin. Hyökkäysjoukon päälliköt olivat päättäneet ruveta rauhan hieromisiin saaren asukkaiden kanssa, kun Alkibiades yhtäkkiä kutsuttiin kotiin syytettynä Merkurion patsaitten kaatamisesta; paluumatkalla pakeni hän Spartaan. Nikias ja Lamakos tekivät useita onnettomia hyökkäysyrityksiä saaren kaupunkeja vastaan ja asettuivat sitten talvimajoille Kataniaan ja Naxoon. Alkibiadeen neuvosta, joka pitkässä puheessa koetti puolustaa petollista käytöstään isänmaatansa kohtaan, lähettivät Spartalaiset apua Syrakusalaisille ja rakensivat linnan, sulkeakseen Athenalaisilta kulkuyhdistyksen. Mutta seuraavana kesänä onnistui Athenalaisten valloittaa kukkula, joka kohosi Syrakusaa korkeammalle, ja varustautuivat sitten hyökkäykseen sekä maan että meren puolelta. Lamakos kaatui Syrakusalaisten kerran ulos hyökätessä, mutta kuitenkin kävi piiritettyjen tila niin arveluttavaksi, että ryhdyttiin keskusteluihin kaupungin heittäytymisestä. Piiritys oli kestänyt neljä kuukautta, kun eräs Spartalainen, jonka oli onnistunut päästä maalle saareen, kokosi sotajoukon lähellä asuvista liittolaisista ja vei sen vartijoitta jätettyjen solien kautta kaupunkiin. Nyt rohkaisivat Syrakusalaiset taas mielensä ja selittivät olevansa valmiit suostumaan rauhaan Athenalaisten kanssa, jos nämät viiden päivän kuluessa — lähtisivät Siciliasta. Eräs piiritettyjen varustuksista valloitettiin; tämän jälkeen syttyneessä taistelussa ajettiin Athenalaiset takaisin piiriensä sisäpuolelle, jotta eivät voineet kokonaan saartaa kaupunkia. Nikias kirjoitti toivottoman kirjeen kotiin ja pyysi kivuloisuutensa vuoksi päästä vapaaksi päällikkyydestä. Siihen ei suostuttu, mutta sen sijaan luvattiin apujoukkoja ja rahoja. Sillä aikaa saivat Syrakusalaiset apua Peloponnesosta, joten saattoivat valloittaa sataman ja saada täydellisen voiton Athenalaisten laivastosta. Kuitenkin elpyi jälleen Athenalaisten toivo, kun vahva apujoukko saapui. Sitä johti Demostenes, joka tuumi yöllä hyökätä takaapäin vihollisten varustusten kimppuun. Hän joutui kuitenkin niin täydellisesti tappiolle, että Syrakusalaiset nyt vuorostaan rupesivat hyökkäyksillä vihollisiaan ahdistelemaan. Demostenes kehoitti kiiruusti pakenemaan laivoille, mutta Nikias epäro, ja sattuneen kuunpimenemisen tähden päätettiin ennusmiesten neuvosta, ettei liikuttaisi mihinkään kolme kertaa yhdeksään päivään. Sillä välin ryöstivät Syrakusalaiset useita soutulaivoja ja saarsivat loput. Athenalaisille ei jäänyt mitään muuta neuvoa, kuin raivata itselleen tie satamasta. Tukydidēs kertoo taistelun niin kuvaavasti, että luulisi hänen itse olleen siinä läsnä. Päätökseksi tuli, että Athenalaiset joutuivat tykkäänään tappiolle. Heidän peräytymistensä, jossa heidän täytyi jättää jälkeensä kuolleet, haavoitetut ja sairaat vihollisten valtaan, kuvataan liikuttavilla sanoilla. Nikias koetti pitää heidän rohkeuttaan vireillä ja kehoitti heitä, etteivät luopuisi kunnioituksesta itseään kohtaan; mutta vihollinen seurasi heitä niin kintereillä, että he seuraavana päivänä heittäytyivät eräässä öljypuulehdossa; tuhat miestä tapettiin ja muut myytiin orjiksi. Suuri oli hämmästyksen Athenassa, kun surullinen sanoma sinne saapui; kuitenkin rakennettiin uusi laivasto, ja suurilla uhrauksilla jatkettiin taistelua vielä kahdeksan vuotta. Mutta vähitellen luopuivat liittolaiset yksi toisensa perään, eikä Alkibiadeen takaisinkutsuminen, eikä edes yritys asettaa oligarkiaa (harvain valtaa) eikä voitokas meritaistelukaan liittolaisia vastaan, jolla Tukydidēs lopettaa historiansa, voinut kohottaa Athenaa entiseen mahtiinsa eikä estää sen laivaston täydellistä häviötä tappelussa Aigospotamon luona, jonka jälkeen Athenan muurit hajoitettiin maan tasalle ja Athenan loistava mahtavuus loppui.

Xenofon.

Kuoli noin v. 354 e.Kr.

Xenofonin kirjoitukset tosin suuremmaksi osaksi ovat historiallista laatua, vaan niissä kuvastuu kuitenkin ilmeisesti tekijän luonne. Hän oli sukuperältään korkeampaa Athenalaista keskisäätyä, oli ollut Sokrateen oppilaana ja ensimmäisinä miehuusvuosinaan traagillisten runoilijain ja pilaseppä Aristofaneen seurustelusta nauttinut hienostuttavaa vaikutusta. Ystävänsä Proxenorin kutsumuksesta

läksi hän, kuten arvellaan, kolmenkymmenen vuoden ikäisenä Lydian kaupunkiin Sardeesen ja meni siihen sotajoukkoon, jota Kyros, Persian kuninkaan Artaxerxeen nuorempi veli, paraikaa kokoeli tehäksensä kapinaa.

Xenofonin pääteoksella on nimenä *"Anabasis"* ja se jakautuu kolmeen osaan: hyökkäys Persiaan, kymmenen tuhannen Kreikkalaisen palaus Mustalle merelle ja vastukset, joita heidän oli vielä kotimaassaankin täytyntä kestää.

Uusi ruhtinas, jonka palvelukseen Xenofon rupesi, oli kunnianhimoinen ja halusi syöstä veljensä Artaxerxeen valtaistuimelta. Satraapina melkoisessa osassa Vähää Aasiaa oli Kyrolla Kreikkalaista väkeä ja Kreikkalaisia upseereja palveluksessaan. Isänsä kuoltua lisäsi Kyros tämän sotajoukkonsa kymmeneksi tuhanneksi mieheksi. Näillä ja noin sadalla tuhannella Persialaisella soturilla lähti Kyros liikkeelle Sardeesta ja kulki pitkin rannikkoa Babylonia kohden. Laivasto seurasi sotajoukkoa Issoon asti. Kun oli tultu Tarsoon, niin Kreikkalaiset, jotka epäilivät ettei retken päämääränä ollutkaan sota Pisidialaisia, vaan kuningasta vastaan, kieltäytyivät marssimasta eteenpäin, mutta lupaamalla heille korkeampaa palkkaa houkutteli Kyros heidät suostumaan tuumiinsa. Ilman mitäkään vastarintaa kulki sotajoukko Syriaan ja kääntyi Eufratia kohden, Kyron suoraan ilmoitettua mitä hän kantoi mielessään veljeensä vastaan. Sitä pidettiin hyvänä enteena, että Eufратin yli päästiin kahlaamalla, ja marssia jatkettiin nyt Arabian erämaan halki. Pitkän ja vaivaloisen matkan jälkeen tulivat he Pylain luona Babylonialaiselle alueelle ja olivat nyt ainoastaan 18 peninkulman päässä pääkaupungista. Sotajoukon vielä kolme päivää marssittua tarkasti Kyros väkeään: Kreikkalaisia oli nyt, kun vasta pestattuja oli tullut lisää, 13,000 ja muita sotureja 100,000; mutta kuninkaalla sanotaan olleen sotilaita koko miljoona. Seuraavana päivänä tultiin kaivannolle, joka oli tehty sotajoukon eteenpäin marssimista estämään, mutta puolustajia ei näkynyt. Arvellen Artaxerxeen ei ryhtyvänkään mihinkään vastarintaan jatkoi sotajoukko matkaansa hajaantuneena sinne tänne; mutta silloin palasi äkkiä vakooja ilmoittaen kuninkaalle lähestyvän täydessä tappelu järjestyksessä. Ensiksi, sanoo Xenofon, nähtiin valkea tomupilvi, sitten ikäänkuin synkkä pimeys, vihdoinkin metallin välkettä ja lopuksi keihäitä ja soturirivejä: ratsumiehiä valkeissa varustuksissa, jalkamiehiä pajusta palmikoituilla kilvillä, Egyptiläisiä pitkien kilpien suojassa ja siellä täällä viikatevaunuja; keskellä oli kuningas lukuisan henkivartijaston ympäröimänä. Kreikkalaiset olivat oikealla siivellä, ja Kyros oli antanut käskyn hyökätä vihollisten keskusta; mutta heidän päällikkönsä Klearkos, joka tahtoi että heillä olisi virta suojanaan takana, antoi heidän rynnätä suoraan eteenpäin. Sotalaulua laulaen syöksyivät he Persialaisen sotajoukon vasenta siipeä vastaan; tämä viskattiin nurin niskoin ja kääntyi hurjaan pakoon. Artaxerxes antoi keskustan tehdä kiertävän liikkeen hyökätäksensä Kreikkalaisten selkään. Kyros itse teki silloin ryntäyksen, tunkeutui henkivartijain läpi, ratsasti rajusti veljeään vastaan ja haavoitti häntä helposti. Mutta samassa lävisti hänet keihäs, joka tunkeutui sisään silmän alta; hän kaatui maahan hevosen selästä ja heitti henkensä. Pää ja vasen käsi hakattiin häneltä pois. Kaikki Kyron Persialaiset joukot pötkivät nyt pakoon. Niin loppui taistelu Kunaxan luona (v. 401 e.Kr.) ja samalla tuo laiton, vaan urheasti käyty Persian sisällissota.

Kun Kreikkalaiset, jotka auringon laskuun olivat ajaneet takaa Persialaisten sotajoukon vasenta siipeä, palasivat leiriinsä, oli voittoa Persialais-sotajoukon keskusta ryöstänyt sen perin tyhjäksi. He viettivät yön paastoten ja Kyron kuolemasta mitään tietämättä. Päivän valjetessa seuraavana aamuna toi tämän uutisen kenraali Ariaios, tarjoutuen viemään heidät takaisin Vähän Aasian rannikolle. Klearkos vastasi Kreikkalaisten, koska olivat lyöneet kuninkaan, nyt haluavan asettaa hänet, Ariaion, Persian valtaistuimelle. Kun Ariaios kieltäytyi, lähtivät he liikkeelle ja marssivat hänen johdollaan itään päin kylärikkaan tasangon läpi. Pian lähetettiin toinen kenraali, Tissafernes, saattamaan heitä Sittakeen, etelään päin Bagdadista. Kuultuaan valheellisen huhun, että Tigriin yli vievää siltaa hajoitettiin, kääntyivät he Medialaiselle alueelle ja marssivat kymmenen päivää koillista kohden kunnes tulivat Zab-virrälle. Täällä kutsui Tissafernes Klearkon ynnä neljä muuta Kreikkalaista kenraalia ja kaksikymmentä katteinia teltaansa. He tulivat, katteinit tapettiin ja kenraalit lähetettiin vankeina kuningas Artaxerxeelle; mutta eräs heistä, jonka oli onnistunut paeta, toi sanoman tästä kavalluksesta Kreikkalaisten leiriin. Tässä tukalassa tilaisuudessa astui Xenofon esille ja piti, yöllä unessa saatuaan siihen kehoituksen, innokkaan puheen, joka rohkaisi alakuloisten Kreikkalaisten mielet. Ja nyt otti hän johdon suurimmaksi osaksi haltuunsa. Kuljettuansa Zab-virran yli ja lyötyään takaisin takaa ajavat Persialaiset saapuivat he autioon kaupunkiin Tigriin rannoilla, nimittäin Kyros suuren hävittämään Niniveen. Siellä taisteltiin jälleen tuima mutta voitokas tappelu suuren Persialaisen sotajoukon kanssa, jota Tissafernes johti. Sieltä marssivat Kreikkalaiset pohjoista kohden erään Ararat-vuorijonossa löytyvän solan kautta Kurdien maahan, jossa kestivät monta taistelua, ja saapuivat vihdoinkin Armenian ylängölle. He olivat nyt 4,000 jalkaa meren pintaa korkeammalla, ja tämä ynnä myöhäinen vuodenaika — nyt oltiin Marraskuussa — kauheine pyryilmoineen ja jääkylmine tuulineen saattoi heille kovia kärsimyksiä; muutamat häikäisevä lumi teki sokeiksi, toiset palelluttivat varpaansa. Ruokavarojen saanti oli niin vaikea, että kaikki kärsivät nälkää ja voipumusta. Muutamissa kylissä kohdeltiin heitä kuitenkin vieraanvaraisesti ja kestitettiin ohraavinilla. Toisissa paikoin sitä vastoin asukkaat vierittivät Kreikkalaisten päälle kallion lohkaraita, ja kun he tekivät tuhoisan rynnäkönn, viskasivat naiset ensin

lapsensa jyrkän teestä alas ja syöksyivät itse jälestä miestensä kanssa. Sitten kulkivat he Kalybes-maan läpi, jossa valmistettiin rautaa. Muutamien päivän kuluttua pääsivät he rikkaaseen Gymnias-kaupunkiin, jonka kuvernööri antoi heille oppaan viemään heidät Mustalle merelle. Viisi kuukautta kestäneen vaivaloisen matkan jälkeen tervehtivät Kreikkalaiset sen välkkyvää kalvoa riemuhuudolla: "Meri, meri!" Heidän kulkiessaan eteenpäin Makronien alueen läpi tehtiin heille vastarintaa siksi kuin eräs sieltä kotoisin oleva, mutta lapsena Athenassa orjana ollut soturi vakuutti maanmiehilleen, ettei Kreikkalaisilla ollut mitään pahaa mielessä. Sitten he tulivat Kolkilaisten maahan, jossa taas taistelivat voitokkaasti ja jossa moni heistä huumaantui ajaksi tai kävi mielettömäksi syötyään hunajaa, jota mehiläiset olivat koonneet erään Rododendron-lajin kukista. Viimein saapuivat he Trapezuntiin, suureen Kreikkalaiseen uudisasuntoon Mustan meren rannalla. Siellä he viipyivät kuukauden ja huvittelivat taisteluleikeillä ja kilpajuoksulla.

Pettyneinä toivossaan saada Spartan amiraalilta laivoja, jotta olisivat päässeet purjehtimaan Kreikkaan, jatkoivat retkeilijät matkaansa pitkin rannikkoa. Sotajoukkoa tarkastettaissa Kerasossa — tästä on johtunut kirsikkain nimi — huomattiin kymmenestä tuhannesta enää olevan jällellä ainoastaan 8,600. Saavuttuaan sitten Kotyoraan, Sinopen lähiseudulla olevaan kreikkalaiseen uudisasuntoon, aikoivat he jäädä sinne jo epätoivoissaan siitä, voisivatko koskaan palata vielä kaukana olevaan isänmaahansa. Mutta Xenofon ehdotti silloin, että he valloittaisivat jonkun läheisen kaupungin ja perustaisivat uuden siirtokunnan. Sen esti kuitenkin ennustaja Silanos, ja nyt tarjoutuivat Sinopen kauppiat viemään heidät Hellespontoon. Heidän sitä odottaessaan päätti sotajoukko, että Xenofonin käytös paluumatkalla pantaisiin tutkimuksen alaiseksi. Puolustukseen pitää Xenofonin puheen, jolla niin täydellisesti saa takaisin entisen vaikutusvoimansa, että he hänelle tarjoavat ylipäällikkyyden; mutta siitä kunniansta hän kuitenkin kieltäytyy. Jatkettuaan matkaansa tulivat he Herakleaan, toiseen kreikkalaiseen uudisasuntoon, jossa syntyi eripuraisuutta sotajoukon keskuudessa, niin että se jakaantui kolmeen osastoon, joista kaksi kulki maata myöten ja kolmas purjehti meritse Kalpeen. Täällä yhtyivät osastot jälleen, ja Xenofon mietti taas uudisasunnon perustamista; mutta silloin tuli Kleander, Byzantionin kuvernööri, heidän luokseen, jolloin Xenofon sai tilaisuuden osoittaa puhetaitoaan hillitessään riitaa, joka oli syntynyt muutamien Kleanderin seuralaisten ja Kreikkalaisten välillä. Hänen onnistui sitä paitsi saada Kleander kutsumaan heitä maahansa, vaikka enteet peloittivat häntä ottamasta heitä viedäkseen Kreikkaan. Saavuttuaan Skutariin olivat Xenofon ja hänen soturinsa mielestään jo kodin kynnyksellä, mutta vielä oli heillä monta vastusta kestettävänä ennenkuin sinne pääsivät. Sen sijaan että olisivat saaneet nauttia ystävällistä kohtelua Byzantionissa, käski heitä Spartan ylimiraali palaamaan Trakian kautta; vieläpä hän otatti muutamia heistä vangiksi ja myi orjiksi. Xenofonin, joka oli hankkinut itselleen tilaisuuden maitse päästä Athenaan, täytyi palata sotilaitensa luo, ja hänen neuvostaan rupesivat he luvasta korkeasta palkasta Trakialaisen ruhtinaan Seyteen palvelukseen. Mutta tuskin olivat he auttaneet tätä kukistamaan lähellä olevia heimoja, kun hän jo rikkoi lupauksensa. He suostuivat nyt Spartalaisten ehdotukseen, että yhdessä hyökkäisi Persialaisten kimppuun Vähässä Aasiassa, ja taivutettuaan Xenofonin lähtemään mukaan marssivat he Troas-maakunnan läpi Pergamoon. Täällä ryhtyi Xenofon sodalla ahdistamaan erästä rikkaasta Persialaista ja sai haltuunsa miehen sekä kaikki hänen rikkautensa. Jällellä olevat kymmenestä tuhannesta yhdistyivät nyt Spartalaisiin, ja Xenofon lähti kotiinsa. Siihen loppuu "Anabasis."

Tämän jälkeen arvokkaimmat ovat Xenofonin n.s. "*Memorabilia*", s.o. hänen muistiinpanonsa keskusteluistaan Sokrateen kanssa. Hän kuvaa filosoofia vahvaläntäiseksi, mulkosilmäiseksi, litteänenäiseksi, paksuhuuliseksi mieheksi, jonka korkea otsa todisti suurta hengellistä etevyyttä. Hän kertoo Sokrateella muuten olleen sen luulon, että kaikkiin hänen tekoihinsa ja toimiinsa jumalat välittömästi vaikuttivat. Vaikka hän oli kahdesti naimisissa ja toisella erää Xantippan, oikean torapussin kanssa, antautui hän kokonaan siihen, mitä piti hengellisenä tehtävänä. Hän kävi tavallisesti kouluissa ja kuljeskeli toreilla ja yleisillä paikoilla keskusteluissa, vaihtaakseen mielipiteitä kansalaistensa kanssa. Hänen pääpyrintönään oli osoittaa heille, etteivät he tienneet niin paljoa, kuin mitä luulivat tietävänsä, ja vaikka hänen käytöksensä aina oli häveliäs ja sävyisä, herätti hän suuttumusta ivallaan ja vastustelemisellaan. Erittäinkin seurusteli hän mielellään lahjakkaiden nuorten miesten kanssa, joita hän hyvin suuresti osasi viehättää puoleensa. Näiden kautta levisivät hänen filosoofilliset mielipiteensä, kunnes häntä vihdoinkin syytettiin valtion jumalien halveksimisesta ja nuorison harhauttamisesta. Tutkimus pidettiin, ja oikeusto, jossa oli 557 kansalaista, tuomitsi Sokrateen tyhjentämään myrkkypikarin. Xenofon kertoo hänen puolustuspuheensa sisällyksen ja mainitsee, miten hän viime kertaa tavatessaan ystävänsä virkkoi eräälle näistä: "Tee minun ruumiilleni mitä tahdot, kun et vain pidä sitä minuna." Xenofon tahtoo pääasiallisesti puhdistaa mestarinsa niistä soimauksista, joita häntä vastaan tehtiin, ja esittää sitä varten johtavat aatteet hänen keskusteluissaan. Aluksi selittää hän, että Sokrates tarkasti noudatti maan uskonnollisia tapoja eikä hyväksynyt mitään mietiskelyjä maailman synnystä, sillä "ihmiskunnan ainoana harrastuksena olkoon oppia tuntemaan ihmistä." Rukouksista puhuessaan hän ei ottanut varmaan vaatiakseen mitään, kun ei tiennyt, oliko siitä hänelle hyvää, ja piti uhreja sopivina, jos niitä oikealla tavalla toimitettiin. Kerran kysyi hän nuorelta mieheltä, joka halveksi uskonnollisia menoja, uskoiko hän ihmisruumiin, joka oli niin ihmeellisesti yhteen sommiteltu, ja luonnollisten sielun viettien saattavan olla sattuman tuotteita, ja eikö järki ja sielun

johtava vaikutus ruumiiseen osoittanut, että löytyi jumalallinen sallimus. Kun hän toisessa tilaisuudessa kuuli pilkattavan kehnoa pukuaan ja niukkaa ravintoaan, sentähden ettei tahtonut ottaa oppilailtaan maksua, vastasi hän, että hän sillä säilytti vapautensa ja tiesi itse tulevansa paremmaksi auttaessaan muita parantumaan. Yhtä väärin on myydä viisautta rahasta, kuin myydä ruumiillista kauneutta. Muutamat näistä keskusteluista ovat niin kaikkea syvempää ajatussisältöä vailla, että niitä pidetään Xenofonin sepittäminä; toiset koskevat valtiollisia ja sota-asioita, joilla ei ole mitään yleistä arvoa. Eräässä keskustelussa, jonka arvellaan tapahtuneen jossakin juhla-ateriassa, on hyvin elävä kuvaus athenalaisesta iltaseurasta ja filosofin mielipiteistä eri asioissa. Xenofon lopettaa nämät muistiinpanonsa keskustelulla talouden hoidosta, jossa Sokrates esiintyy ainoastaan kirjoittajan mielipiteiden edustajana. Xenofon antaa kuitenkin selvän, vaikka tosin vähän epätäydellisen kuvan nerokkaasta ajattelijasta, joka antoi alkuainekset kaikkeen siihen, millä on jotakin arvoa muinaisajan filosofiassa.

Xenofonin *Kyropaideia* eli "Kyron kasvatusta" on pikemmin romaani kuin historiallinen kertomus. Hänen antamansa tiedot poikkeavat suuresti Herodoton antamista, ja hän lisää Persialaiselle sankarilleen — suurelle Kyroille — tapoja, jotka epäilemättä ovat kreikkalaisia. Hän kertoo että Persiassa ainoastaan se sai kasvatuksen, jonka ei tarvinnut työtä tehdä, ja että siellä löytyi eri luokkia poikia, nuorukaisia, miehiä ja ukkoja varten. Pojat käyttivät aikaansa pääasiassa tutkiakseen rikoksia, joita oli heidän keskuudessaan tehty — sen he tekivät oppiakseen oikeutta; muuten ampuivat he jousella, viskasivat peistä ja elivät leivällä ja krassikasveilla. Nuorukaiset tekivät etuvartijapalvelusta ja kävivät metsästämisessä, harjauntuakseen sotaan, ja karttivat muuten syleksimistä ja niistämistä. Niin kasvatettiin Kyros, ja koska hänen täytyi sanoa syyt kaikkiin tekoihinsa ja hän sitä paitsi oli hyvin opinhaluinen, oppi hän taitavasti pukemaan ajatuksensa sanoihin ja sukkelasti vastaamaan tehtyihin kysymyksiin. Hänestä tuli rohkea ratsastaja, ja hän sai viidentoista vuotisena ottaa osaa sotaretkeen Assyrialaisia vastaan. Heti sen jälkeen pääsi hän päälliköksi Persian sotajoukkoon, ja Xenofon kertoo hänestä monta tapahtumaa, joista huvittavin on se, joka kuvaa Abradateen ja Panteaan traagillista loppua. Sitten kertoo hän Babylonin valloituksesta ja mainitsee ne keinot, joita Kyros käytti valtaansa vahvistaakseen voitettujen kansojen yli. Hänen ensimmäisenä huolenaan oli hankkia uskollisia apulaisia, jotka hän valitsi alemmista kansaluokista, ja etenkin sellaisia, joita ei mitkään perhesiteet haitanneet. Valtiohallituksen järjesti hän niin, että jokainen osasto luotettavien ja uskollisten välimiesten kautta oli hänen oman tarkastuksensa alaisena. Hovimiehiänsä karkaisi hän ankaralla tapojen yksinkertaisuudella ja pitkällisellä paastoomisella sodan vaijoja kestäväksi, ollen itse heille aina esikuvana. "Ei kukaan saata oikein hallita, joka ei itse ole niitä parempi, joita hän hallitsee", oli hänen mielipiteensä, ja sen mukaan koetti hän itsekin toden perään asettaita. Valloitetuissa maissa pyysi hän lempeydellä voittaa etevimpien ystävyttä ja jakoi maat satraapikuntiin. Saatuaan vaimonsa myötäjäisinä vielä Median tuli hänestä maailman mahtavin hallitsija. Vanhoilla päivillään näki hän kerran näyn, joka ennusti hänen pikaista loppuaan, ja kun hän tämän johdosta kokosi ympärilleen poikansa ja etevimmät miehensä, pyysi hän heitä muistamaan häntä kuoltuaan kuten onnellista miestä ainakin. Jaettuaan valtakuntansa poikainsa kesken puhui hän sielun kuolemattomuudesta ja sanoi uskovansa, että sielu ruumiista erottuaan muuttuu puhtaammaksi ja kirkkaammaksi, ikäänkuin se unessakin saattaa katsoa tulevaisuuteen. Muistakaa, sanoi hän lopuksi, että te ystävilleenne hyvää tekemällä saatte voimaa rangaista vihollisianne.

Xenofonin muissa teoksissa on paljon tietoja Kreikkalaisten tavoista loppupuolella viidettä ja alkupuolella neljättä vuosisataa ennen Kristusta. "Hellenika'ssaan" on hän tehnyt huonoksi arvostellun yrityksen kirjoittaa Kreikan sen aikuista historiaa. Hänen kirjansa "Agesilaon elämä" pidetään luonteen kuvauksessa huonosti onnistuneena teoksena. Kirjoitelmassaan "Hieronista" — Syrakusan kuninkaasta — kuvaa hän synkällä tavalla tyrannin elikkä itsevaltiaan elämää. Tämä, sanoo hän, ei milloinkaan saata luottaa alamaistensa uskollisuuteen: hänen täytyy aina pelätä, että urheat miehet tulevat tekemään rohkeita yrityksiä voittaaksensa takaisin vapautensa, tahi että lahjakkaat miehet ovat salaisissa vehkeissä häntä vastaan, taikka että kansa toivoo saada häntä paremman hallitsijan. Xenofonin kirjoitelmasta "Athenan tulot" nähdään, ettei vapaiden porvariain lukumäärä hänen aikanaan noussut yli 20,000. Hän koetti sen vuoksi kehoittaa muukalaisia asettumaan maahan, jotta verotulot lisääntyisivät. Hän esitti myöskin tuuman Laurionin mainioiden hopeakaivosten kuntoon panemisesta, sillä niistä hänen mielestään valtio olisi saava suuria tuloja. Esitelmässään "Talous" lausuu hän ensiksi, että vaimon ennen kaikkia tulee ottaa osaa taloustoimiin, ettei hänen sovi maalata ja kaunistella kasvojaan, vaan että hän sen sijaan tarkastakoon orjiensa toimia. Hänen mielipiteensä maanviljelyksestä on, että sitä on helppo oppia, että sen menestykselliseen harjoittamiseen vaaditaan ainoastaan huolta ja uutteruutta. Teoksessaan "Hevosista" neuvoo hän laskemaan tallipihat ympyriänsä kivillä, jotta hevosten kaviot karaistuvat, ja antamaan hevosten harjain kasvaa pitkiksi, niin että ratsumiehellä on jotakin, mihin tarttuu kiinni selkään noustessaan. Siihen aikaan ei, näet, löytynyt hevosen kenkiä eikä jalustimia. Kirjoitelmassaan "Ratsuväestä" hän ei anna mitään varmoja tietoja ratsumiesten liikkeistä taistelukentällä; hän sanoo ainoastaan yleensä, että niiden tulee petojen ja petolintujen tavoin hyökätä kaiken kimppuun, mikä on vartijatta jätetty, ja että niiden tulee noudattaa kohtuutta, tottua vaijoja kestäväksi ja harjoittaa ruumiinvoimiaan. Hänen teoksessaan "Metsästyksestä" — tätä huvia hän itse

hyvin suuresti ja uttterasti harjoitti — on monta hyödyllistä neuvoa nykyajankin metsämiehille. Hänen kertomuksensa metsästyksestä hurttakoirilla on hyvin elävästi kirjoitettu — hän kuvaa tarkalleen metsästäjien huudot ja äänen vaihdokset, jotka ovat tarpeelliset koirien johtamista varten. Metsäsian ajoon oli hän hyvin mieltynyt, ja kertoo myös, miten vaarallisia petoja, niinkuin jalopeuroja ja karhuja, takaa ajetaan ja kaadetaan. Lopuksi tarkastaa hän vaivaloisten urheilujen hyötyä — näihin urheiluihin kuuluu hyveelliseen ylevyyteenkin pyrkiminen — ja saapi samalla tilaisuuden tehdä kaunopuheliaan hyökkäyksen sofisteja vastaan, joita hän soimaa "rikkaitten nuorukaisten pyytäjiksi" ja valtiollisten virkojen tavoittelijoiksi.

Xenofonin kirjoitusten etevyytenä on stiilin puhtaus ja lausetavan hieno sulous.

Platon.

Kuoli v. 347 e.Kr.

Syntyneenä ylhäisestä Athenalaisesta suvusta sai Platon sen aikuisen kreikkalaisen kasvatuksen. Hän sai oppia ulkoa latelemaan pitkiä runo-kappaleita, sai harjauntua matematiikkaan, lukea vanhojen filosofien teoksia ja kehittää ruumiinvoimiaan Istmolaisissa leikeissä. Nuorukaisena palveli hän luultavasti soturina nostoväessä. Kritiaan läheisenä sukulaisena oli hän, kuten itse tunnustaa, Kolmenkymmenen tyrannin puolustajia, siksi kuin hän näiden hävyttömyyden ja julmuuksien tähden vetäytyi pois julkisuudesta ja rupesi Sokrateen oppilaaksi. Hän matkusti myöskin Egyptissä ja Siciiliassa, jossa Pythagoralaiset esittelivät hänet Dionysolle, Syrakusan haltijalle. Palattuansa Athenaan aloitti hän mainiot luentonsa, joihin kahdenkymmenen vuoden kuluessa tulvasi kuuntelijoita kaikilta Kreikan ääriiltä. Hän suostui sittemmin taas lähtemään Syrakusaan, jonne aikoi jäädä Dionyson pojan neuvonantajaksi; mutta Siciilalaisten hovimiesten kateus saattoi hänet palaamaan Athenaan, missä uudelleen aloitti luentonsa. Hän rupesi nyt kirjoittamaan filosofillisia *puheenvaihtelujaan*, aikoen antaa oikean käsityksen Sokrateen oppijärjestelmästä, jonka luonteeseen kuuluu kaiken dogmatismien välttäminen. Näistä kirjoituksista sai hän nimen "Attikan mehiläinen", ja sanottiin, että jos Zeys olisi puhunut kreikkaa, olisi hän puhunut samoin kuin Platon puhui. Loistavan keveä on hänen stiilinsä, mutta hän näyttää siihen uhranneenkin paljon huolta ja vaivaa; eräsen puheenvaihteluunsa sanotaan hänen omakätisesti kirjoittaneen kolmetoista eri suunnitelmaa.

Platon ei ottanut filosofeeratessaan seuratakseen mitään sääntöjä tai määrättyä järjestelmää; sentähden rajoittukoon myös lyhyt esitys hänen teoksistaan ainoastaan katkonaiseen valikoimaan mietelmiä ja aatteita, joita hänen teoksissaan on niin kosolta.

Filosofia alkaa, sanoo hän, ihmeestä. Kreikkalaiset asettivat kaiken sen, mitä fyysisessä maailmassa on ja tapahtuu, yhteyteen jonkun jumaluusvoiman kanssa. Runoilijat kehittivät nämät jumaluustarut käsitettävään muotoon, ja siten syntyi runoudesta filosofia. Sitten tulevat hämärät ja aforismiset eli haja-aatelmalliset sananlaskut. Toisia seurasi, jotka esittivät vertauskuvia ja abstraktisia aatteita. Tämän jälkeen tuli *Pythagoras*, joka väitti "lukua" (numerus) maailmaa hallitsevaksi perusajatuksiksi, kun sitä vastoin *Demokritos* opetti että lukematon joukko atomeja jonkun määrätyn lain mukaan oli kokountunut ja muodostanut maailman. *Elealaisen koulun* filosofit puhuivat ikuisesta ja välittömästi Olemisesta, joka on ainoa olemassa oleva. Tämän opin kehitti *Parmenides*; tästä miehestä Platon mainitsee, että häntä kunnioitettiin enemmän kuin ketään muuta ajattelijaa, ja hänet Platon eräässä puheen vaihtelussaan esittää vanhuksena, joka Zenonin ja kahdenkymmenen vuotiaan Sokrateen kanssa harkitsee oppia ideoista, tätä Platonin filosofian kulmakiveä. Tällä tavoin loi hän toisen maailman puhtaita ja täydellisiä muotoja, aivan pysyväisiä ja katoomattomia ja sopusointuisia niiden nähtävien esineiden kanssa, joihin ne valoivat eloa, ikäänkuin aurinko levittää valoa luontoon.

Sofistissa esitetään sen aikuiset elämän käytännöllisiin tarpeisiin sovitettun yleisen tieteen opettajat. Sofistit opettivat puhetaitoa ja osasivat huononkin syyn vääntää hyväksi. He eivät huolineet mistään siveellisestä laista; jokainen saattoi tehdä mitä *itse* piti hyvänä ja oikeana. Mutta tätä oppia Platon ankarasti moittii.

Sitten seuraa puheenvaihtelu, jonka edellytetään tapahtuvan Sokrateen ja *Protagoraan* välillä ja joka koskee siveyden käsitteitä ja erittäinkin kysymystä, löytyykö ainoastaan *yksi* hyve vai monta.

Vielä esittää Platon keskustelevana toisenkin filosofian opettajan, *Gorgiaan*, joka vaatii valtiollista vapautta kaikille, mutta valtiollista valtaa ainoastaan harvoille. Häntä vastaan puolustaa Sokrates sitä väitettä, että on parempi vääryyttä kärsiä kuin sitä tehdä ja että rankaisematta jäänyt pahantekijä on kurjempi kuin se, joka rikoksistaan kärsii rangaistuksen.

Nuorempaa polvea sofisteja edustaa *Hippias*, ja Sokrates antaa hänen esittää kysymyksen: mikä on

ihanuus? Kun on tehty useampia yrityksiä määritellä, mitä ihanuus ei ole, jätetään aine sikseen ja ruvetaan harkitsemaan Iliadin ja Odysseian sankariluonteita. Hippias väittää Akilleyn olleen Odysseytä jalomman, johon Sokrates vastaa lausuen sen nurinpäisen väitteen, että ne, jotka ehdolla tekevät pahaa, ovat parempia kuin ne, jotka sitä tietämättömyydestä tekevät.

Keskustelu *Eytymedon* kanssa ivaa selvien ja helposti vääriksi käsitettävien päätelmien ja ylellisten väitelauseiden käyttämisestä. Sokrates on leikillisesti joutuvinaan häviöön niin mahtavasta väittelijäky'ystä, kuin mitä hänen vastustajallaan on.

Puheenvaihtelussa, jolla on nimenä *Symposion* eli *Vieraskeikut*, tapaamme filosofin ystäviensä seurassa. Ehdotellaan että jokainen vieraista pitäisi puheen lemmen kunniaksi. Kuunneltuansa heidän mielipiteitään lausuu Sokrates vuorostaan, että rakkaus on henki, joka täyttää välipaikan taivaan ja maan välillä; se ei ainoastaan ole ihanuutta tavoittelevaa kaipuuta, vaan kuolemattomuuden ikävöimistä. Sentähden haluavat vanhemmat lapsia jatkaakseen näissä elämäänsä, ja runoilijat ja soturit pyytävät kuolematonta mainetta. Silloin astuu Alkibiades sisälle ja puhuu, ei rakkaudesta, vaan siitä lumousvoimasta, jolla Sokrates häntä viehättää. Vieraita tulee ja menee, ja pikari kiertää ympäri seuraa. Sillä aikaa vaihtaa Sokrates mielipidettä Agatonin ja Aristofaneen kanssa murhenäytelmästä ja huvinäytelmästä, siksi kuin molemmat viimeksi mainitut nukkuvat ja Sokrates lähtee aamukylpyynsä.

Seuraava keskustelu pidetään kukkien ja vihreän nurmikon keskellä Ilisson rannalla, jonne *Faidros* oli vienyt filosofin, yhdessä hänen kanssaan lukeaksensa kappaleen mainiosta kaunopuhujasta Lysiaasta. Sokrates ivaa teoksen kokoonpanoa ja väittää, että totuus ja käsitteiden vakavuus ovat kaunopuheliaisuuden pääaineokset. Hänen mielestään on puhutulla sanalla enemmän mahtia kuin kirjoitetulla. Kirjoitus samoin kuin maalauskin ei ilmoita mitään ulkopuolella itseään. Puhuttu sana sitä vastoin saatetaan kylvää herkkään maahan, se saattaa kantaa hedelmää toisissa luonteissa ja tehdä heidät sanomattoman onnellisiksi.

Sokrateella oli monta ystävää, mutta hänen ivansa ja se halveksiminen, jota hän osoitti ulkonaisia tapoja kohtaan, herätti useimmissa suurta katkeruutta häntä vastaan, ja Platon kertoo täydellisemmin kuin Xenofon Sokrateen viimeisistä elinpäivistä, kuinka hänet viedään oikeuden eteen, miten hän puolustaa itseään, hänen käytöksestään vankihuoneessa ja kuolemastaan. Saatuaan tietää viimeisen päivänsä lähestyvän, ja kun häntä kehoitettiin pelastautumaan pakenemalla, kysyi Sokrates, miten voitiin vaatia häntä, joka aina oli kehoittanut lakia tottelemaan, sellaisella teolla kumoomaan omat oppinsa ja kurjana orjana kääntämään selkensä kaupungille.

"Sitä paitsi", sanoo hän, "olen minä vakuutettu tulevani jumalten luo, jotka ovat viisaita ja hyviä, ja jo ennen tuonelan tuvilla muuttaneiden miesten luo, jotka ovat parempia kuin ne, mitkä jälkeeni jätän". Hän sanoi myöskin uskovansa, että eri kohtalo odotti hyviä ja pahoja, ja että kuolema on sielun onnellinen eroaminen ruumiista. "Vainajat", sanoo hän, "eivät makaa ikuista unta, vaan meidän sielumme syntyvät uudelleen". Esittäessään nämä mielipiteet tulevaisesta elämästä vertasi hän itsensä joutseneen, joka laulaa iloisimmin kuollessaan, ja riemuitsi ajatellessaan että se hetki pian oli lähestymässä, jolloin hän oli eroava maailmasta, luoden luottavasti silmänsä toiselle puolelle hautaa. Niin kerrotaan hänen eronhetkellään keskustelleen vaimonsa ja lastensa kanssa, ja kun vanginvartija oli hänelle antanut myrkkypikarin, jonka hän tyhjensi, iloisesti puhutelleen surevia ystäviään, kunnes meni tainnoksiin, jolloin laskeutui makaamaan heti sen jälkeen rauhallisesti kuollakseen.

Toinen osasto käsittää n.s. dialektilliset puheenvaihtelut. Senlaisia on *Lakes*; siinä on aineena rohkeus, joka luonnonviettinä ilmaantuu jo lapsessa ja tottumuksena miehessä ja joka Sokrateen mielipiteen mukaan ei rajoitu ainoastaan sotaurheuteen, vaan johon myöskin kuuluu voima kärsivällisesti kestää vaivoja tahi herjauksia.

Karmideessa käsitellään kohtuutta, mutta ei tässäkään onnistu Sokrateen saada käsitteelle mitään varmaa määritelmää. Samoin on laita *Lysiissä*, joka käsittelee ystävyyttä. Sokrates ei voi antaa mitään varmaa selitystä käsitteille: ystävyys ja ystävä, eikä hän myös voi sanoa, miksi me pidämme jostakin henkilöstä.

Keskustelussa *Menonin* kanssa, joka kysyy, voidaanko hyvettä oppia, viittaa Sokrates oppiin Muistista, joka on tärkeä perusaate Platonin filosofiassa ja jonka mukaan toisesta ruumiista toiseen kulkenut sielu saattaa muistaa tietoja, joita se on edellisessä olomuodossaan saanut.

Eräässä toisessa keskustelussa esittää *Eytyfron* kysymyksen: Mikä on hurskaus? Onko sekin hurskautta, kun joku haastaa isänsä oikeuteen murhasta?

Keskustelu *Kratylon* kanssa koskee kauttaaltaan sananjohto-oppia; Sokrates väittää esineillä olevan luonnonmukaiset nimensä, ja että ainoastaan se, joka tämän mielipiteen hyväksyy, saattaa pukea aatemuotonsa sanoihin. Kaikki vanhat sankarinimet ovat, kuten hän näyttää toteen, niiden tunnusmerkkejä, jotka niitä kantoivat. Puhuessaan sanojen synnystä sanoo hän useimmilla kirjaimilla

olevan kullakin oma merkityksensä, mutta hän myöntää, että kieli saattaa antaa ainoastaan heikot käsitykset muutamista aatteista.

Teaitetossa vertaa hän itseään kättilöimeen, joka auttaa nuoria miehiä synnyttämään aatteita ja mielikuvia. Ne, jotka kantavat totuuden ja jalouden leimaa, päästetään valoon; muut tukahutetaan syntyessään. Ryhtyen keskusteluun tiedosta käyttää hän kuvannollista lausetta, että meidän sielumme ovat vahataulujen kaltaisia; muutamat niistä ovat leveitä ja syviä, joissa vaikutteet tulevat selviksi ja pysyväisiksi; toiset taas ovat kokoon kutistuneita ja matalia, ja niissä käyvät vaikutteet epäselviksi ja kuluvat pian pois. Ajatukset, sanoo hän, ovat ikäänkuin linnut häkissä; kun ne lentelevät ympäri, on niitä vaikea erottaa toisistaan. Niin ojentaa myöskin ihminen kätensä ahmiakseen tietoa, mutta tapaa ainoastaan tietämättömyyttä.

Suurin Platonin teoksista on "*Tasavalta*", jossa hän, tarkastettuaan edellisten filosofien eri järjestelmiä, esittää aatteellisen valtion tahi hallitusmuodon peruspiirteet. Tällainen valtio olisi mahdollinen, jos vain löytyisi kuningas, jolla sitä toteututtaakseen olisi ajattelijan koko viisaus.

Hän käyttää yhä edelleen puheenvaihtelun muotoa, ja Sokrates lupaa näyttää toteen, että oikeamielisyys tuottaa harjoittajalleen siunausta, mutta väärä kirousta. Hän aloittaa kertomalla, miten valtio syntyy ihmisten yleisistä tarpeista, ensiksi ruoan, vaatteiden ja asunnon, sitten hienostuneemman elämän nautintojen sekä vihdoin alueen sodalla laajentamisen tarpeita. Hän antaa neuvoja nuorison kasvatukseen ja ruumiilliseen kehitykseen ja ilmoittaa, millä tavoin valtion vartijoita valitaan. Kaikki, sanoo hän, ovat yhden äidin, se on maan, lapsia; mutta luoja on sekoittanut kultaa päällikköjen, hopeata soturien, pronssia ja rautaa käsityöläisten ja väkityön tekijäin luontoon. Valtion vartijain onnena olkoon, etteivät itse omista mitään, että säilyttävät valtion yhteyttä, noudattavat kultaista keskitietä rikkauden ja köyhyyden välillä ja aina torjuvat uutuushengen vaatimuksia. Jos sillä tavoin on herätetty viisautta, rohkeutta ja kohtuutta, niin huomataan oikeuden perustuvan siihen, että kukin hoitaa tointaan toisen toimista huolimatta. Hänen järjestelmänsä yksityiskohtiin kuuluu, että lapset kasvatetaan yleisissä lastenkodeissa, niin ettei yksikään äiti tunne omaa lastansa. Sotainen urheus on saava suurimman kunnian; mutta sota Kreikkalaisten heimojen välillä on luonnotonta. — Sitten tulee hän eroitukseen todellisen ja väärän filosofin välillä ja saa tässä tilaisuuden antaa sivuiskun sofisteille ja samalla laajalti jutella kasvatuksesta, joka hänen mielestään on ehdottomasti tarpeellinen tällaisen aatteellisen valtion hallitsijalle. Kuitenkin myöntää Sokrates niinkin täydellisen hallitusmuodon kuin se, jonka hän on esittänyt, aikojen kuluessa huonontuvan. Ensimmäinen askel vaipumiseen ja kukistukseen on se tarpeettoman suuri merkitys, mikä annetaan sotataidolle. Valtio jakaantuu silloin kahteen toisiansa vihaavaan luokkaan: mahdollittoman rikkaaseen ja sanomattoman köyhään. Vihdoin oppivat alhaisemmat luokat tuntemaan voimansa, ja silloin syntyy kansanvalta, joka antaa yhtäläiset oikeudet eri henkilöille ja päättyy hallitsijattomuudella. Arvon ja iän kunnioitus lakkaa; yksin eläimetkin syöksyvät ihmistä vastaan, jos hän sattuu niiden tielle tulemaan. Nyt seuraa taantumus, ja sortovaltius on valmis. Tyranni ajaa maanpakoon, ottaa omaisuudet takavarikkoon ja murhaa. Niin käyttää hän kansalaisia sodassa heikontaaksensa heidän voimaansa ja päästäkseen mahtavista kansanjohtajista. Sillä tavoin pakoitetaan vapaat miehet ikeen alle, ja tyranni, kaikkien vihaamana, omantuntonsa vaivaamana ja pelon ahdistamana, on itse kaikista kurjin orja. Siis on filosofi ainoa joka saattaa nauttia onnea, jonka perikuvan näkee taivaassa se, ken sitä haluaa nähdä ja päättää asettaa elämänsä sen jälkeen.

Sellainen oli täydellisen tasavallan teoria, jonka Platonin nero oli suunnitellut aikakautena, jota rasitti surullinen todellisuus ja jolloin Athenan tulevaisuuden toiveet olivat kovin synkät. Tämä teoria on aina meidän aikoihimme saakka yleisine piirteineen tenhonut monen ajattelijan mielen ja mahdollittomine yksityiskohtineen sanomattoman monta kertaa tullut kumotuksi.

Platonin viimeinen ja pisin puheenvaihtelu, "*Lait*", on heikompi kuin hänen edelliset teoksensa. Keskustelijoina on kolme vanhusta, eräs Athenalainen, Spartalainen ja Kretalainen, jotka vaihtavat mielipiteitä kotimaittensa hallitusmuodosta ja lausuvat, että pitää kestää miestä viinillä, jos tahtoo tietää hänen sydämensä ajatukset. Puhuessaan yhteiskunnan synnystä suosii Platon patriarkkaalista teoriaa yhdestä alkuperheestä, joka kehittyy heimoksi, ja useammat yhdistyneet heimot muodostavat sitten valtion. Tämän jälkeen mainitsee hän sen vanhoihin taruihin nojautuvan luonnon-perusaatteen, että vahvempain tulee hallita heikompiä ja viisasten vallita tyhmiä. Hän edellyttää myöskin jumalten välitystä, kun valta arvanheitolla annetaan jollekulle. Ruven puhumaan lainlaadinnan yksityiskohdista tahtoo hän rajoittaa valtion porvarien lukumäärän 5,040:neen, joista jokaisella olkoon niin paljon maata, kuin hän tarvitsee perhettään elättääksensä. Erittäin on julkisista virkamiehistä ja valtion kasvatustoimesta eri huolta pidettävä. Hänen rangaistuslakinsa on väsyttävän laajasti esitetty ja monissa kohdin yhtäpitävä Moseksen lain kanssa. Puhuessaan kaupasta julistaa hän vähittäinmyyjätoimen Kreikkalaisen porvarin arvoa alentavaksi; se on annettava maahan muuttaneiden muukalaisten huostaan, jotka ovat pantavat ankaran valvonnan alle, jotteivät harjoittaisi väärännystä ja muita konnan koukkuja. Perintöjen ja testamenttien suhteen olkoon valtiolla oikeus järjestää nämät olot kuolevien määräyksistä huolimatta. Kerjuu on kielletty; älköön yhdenkään 40 vuotta nuoremman miehen

sallittako matkustaa muille maille. Virkamiehet antakoot vuosittain kertomuksia toimestaan, ja lopuksi korkein neuvosto pitääköön siitä huolta, että tunnustuksen yhteys ja usko hyvään yhteyteen säilytetään.

Eroavaisia Platonin muista mielikuvitus-luomista, ovat hänen "*Jumaluustarunsa*", joissa hän esiin tuo sen mielipiteen, että "oleminen suhteentuu olemiseen niinkuin totuus uskoon." Ihmisen luomisesta arvelee hän, ettei meillä siitä ole mitään varmaa tietoa; mutta koska olemassa oleva maailma on nähtävä, käsin tuntuva ja katoava, niin sen täytyy olla jonkun suuren Alkusyyn luoma, joka antoi sielulle järjen ja pani sielun ruumiiseen sekä muodosti maailmakokonaisuuden luonnon ihanimmaksi työksi. Sitten luotiin aika ja taivaankappaleet, aurinko, kuu ja tähdet. Ensimmäinen ja vanhin oli maa. Sielujen lukumäärä tehtiin yhtä suureksi kuin tähtien ja määrättiin, että hurskaat palaisivat tähtiasuntoonsa, mutta jumalattomat muuttuisivat alhaisemmaksi olomuodoksi, siksi kuin henki voittaisi aineen ja järki saattaisi sielun takaisin alkuperäiseen jaloon tilaansa. Puhuessaan sielun ja ruumiin yhteydestä sanoo hän selkäytimen, joka niitä yhdistää, olevan kolmikulmioista muodostetun; kun nämä ihmisen vanhaksi tultua irtaantuvat, vapautuu sielu ja liittää iloisesti tiehensä. Taudit syntyvät sen kautta, että syntyy häiriötä ruumiimme aineksissa; terveyden ehtona on, että jäsenet varttuvat harjoitusten kautta, ja sielu kehittyi soiton ja filosofian harjoittamisella. Eläimet ovat suvustaan huonontuneita ihmisiä: linnut ovat viattomia, kevytmielisiä ihmisiä, jotka kuvittelivat mielessään, että silmä yksinään saattoi tunkeutua läpi taivaan totuuksien. Nelijalkaiset eläimet ovat suuremmissa tai vähemmässä määrässä raakoja, ja kalat tunnottomimmat ja tyhimmät kaikista olennoista.

Toisessa jumaluustarussa kerrotaan vanhan muinaistarun mukaan, että Athenan kaupunki oli ollut olemassa 9,000 vuotta ennen suurta vedenpaisumusta ja kävi sotaa kaupungin kanssa, jonka Poseidon, meren jumala, oli perustanut Atlantis-saareen lähelle Gibraltar-salmea. Suuren tappelun jälkeen syntyy maanjäristys, joka nielee kuiluunsa sekä voittajat että voitettut, ja koko saari katoaa meren syvyyteen.

"*Sielun vaunut*" on runoelma, joka kertoo, miten ihmissielu koettaa seurata jumalia ja puolijumalia siivekkäiden hevosten vetämissä vaunuissa taivasten taivaasen katselemaan totuuden, ihanuuden ja oikeamielisyyden aatosperäisiä ideoita. Mutta ainoastaan harvat sielut pääsevät tähän taivaalliseen seutuun; muut vaipuvat maahan unhotuksen eli rikkosten painosta ja saavat ruveta uuden koetuksen alaisiksi kymmeneksi tuhanneksi vuodeksi. Tänä koetusajankana saattaa ihmissielu pukeutua eläimen muotoon ja sitten taas muuttua ihmiseksi. Mutta muisto taivaallisesta näystä ei koskaan katoa niistä sieluista, jotka sen kerran ovat nähneet ja sentähden, että ne räpyttävät siipiään, niinkuin lintu, joka halajaa kohota ylös taivasta kohden, sentähden kutsutaan heitä maailmassa mielettömiksi.

Toinen Platonin mielikuvitus-luoma on *Toinen maailma*, tuhannen peninkulmaa meidän maailmaamme korkeammalla, kullasta ja jalokivistä heloittava, jossa ihmiset ja eläimet asuvat mitä puhtaimmalla eeterissä, ja jossa heillä on paljoa hienommat aistit kuin täällä alhaalla, sillä he kuulevat jumalten äänet ja näkevät heidät kasvoista kasvoihin. Löytyy myöskin, sanoo hän, maassa Tartaros niminen kuilu, jossa vyöryy tuli- ja vesivirtoja. Se on niiden sielujen olopaikka, jotka ovat pahoin eläneet; siellä se, joka on ollut pitkä täällä, on myös pitkä kuolemansa jälkeen; siellä kiharatukkainen saa pitää liehuvat kutrinsa; siellä orjilla on ruumissaan vielä vanhat ruoskan jäljet ja tyranneilla häpeäleimat tekemistään vääristä valoista ja ilkitöistä. Muutamien rangaistus on ikuinen; toiset lunastetaan, kun vääryyttä kärsineet kuulevat heidän rukouksensa. Mutta ne sielut, jotka ovat eläneet maailmassa hurskaasti ja totuutta harrastaen, pääsevät autuaitten saarille, ylhäälle puhtaampaan maailmaan, asuntoihin, joita kuvaamaan ei pysty yksikään kieli, ja riemuihin, joiden kertomiseen ei mikään aikamäärä riittäisi. Ja kun me nyt näemme että näin on laita, sanoo Platon, emmekö siis koettaisi kaikin voimin harrastaa hyvettä ja totuutta, koska palkka siitä on niin ihana ja toivo niin suuri.

Aristoteles.

Kuoli v. 322 e.Kr.

Aristoteles oli syntyisin Trakian kaupungista Stagirasta, jonka tähden häntä myös kutsutaan "Stagiralaiseksi". Luultavasti sai hän perinnöksi isältään, joka oli Amynton, Makedonian kuninkaan lääkäri, sekä halunsa luonnontieteellisiin harrastuksiin että varoja tietojen hankkimiseen. Seitsemäntoista vuotisenä tuli hän Athenaan, täydentääksensä tietovarastoaan, ja siellä kävi hän kaksikymmentä vuotta Platonin koulua, perustaen itse järjestelmän, joka suuremmissa määrässä kuin mikään muu on vaikuttanut ihmisen ajatteluun. Mutta oppilas ja opettaja eivät käyneet samaan suuntaan, sillä Platon korkeampien havaintojen avulla koetti tunkeutua totuuden maailmaan, mutta Aristoteles sitä vastoin koetti tieteiden pohjasta löytää määrättyjä perussääntöjä. Sentähden ei hän myöskään voinut suvaita Platonin oppia mietinnöllisten aatteiden todellisuudesta, n.s. realismia, ja sentähden hänen pyrintönään ja silmämääränään oli perustaa luotettavien tositaapauksien teoria, n.s. nominalismi. Niin esimerkiksi arveli Platon esityksen laadun retorikissa eli puhetaidossa olevan

pääasiana ja totuuden sivuasiana, kun Aristoteles sitä vastoin piti sitä oppina tavasta, jolla teeskentelyä ja petollisuutta paljastetaan ja totuutta puolustetaan. Sentähden julisti hän myös kelvottomiksi vanhan Isokrateen antamat puhetaito-opetukset.

Platonin kuoltua pääsi Aristoteles Filippos Makedonialaisen pojan Alexanderin opettajaksi; mutta ei löydy mitään todistuskappaleita, joista saisi tietoa siitä, miten hän tätä tointaan hoiti, tahi jotka mainitsisivat hänen mielipiteitään kasvatuksesta. Kun tämä hänen oppilaansa nousi valtaistuimelle, antoi hän Aristoteleelle suurenlaisen rahasumman, jotta filosofi rauhassa voisi antautua tieteellisiin harrastuksiin. Aristoteles palasi nyt Athenaan ja perusti siellä koulun, jota ruvettiin nimittämään "peripatetikolaiseksi", sentähden että filosofilla oli tapana jaella tietojaan kuljeskellen koulun viheriöitseissä lehtokujissa.

Alexanderin kuoleman jälkeen rupesivat Platonilaiset ja Makedonialaisia vihaava puolue syyttämään Aristotelesta jumalattomuudesta, mutta tämä vetäytyi turvaan Euboian saarella olevaan Kalkiisen, jotteivät Athenalaiset saattaisi häntä kohdella samalla tavoin, kuin ennen olivat kohdelleet Sokratesta, ja kuoli siellä vähän sen jälkeen v. 322 e.Kr., sitä ennen nerollaan saavutettuansa etevimmän sijan muinaisajan ajattelijain joukossa vielä tulevienkin vuosisatojen ihailtavaksi ja kunnioitettavaksi.

Alexandrian suuresta kirjastosta tehdyssä luettelossa mainitaan 146 Aristoteleen kirjoittamaa eri teosta. Kun ei yhtäkään niistä 40 kirjoitelmasta, jotka ovat meille säilyneet ja joita pidetään Aristoteleen sepittäminä, ole tässä luettelossa mainittu, niin voisi helposti tulla siihen luuloon, että kaikki, mitä me arvelemme olevan tallella tuon suuren filosofin teoksista, ovat epäperäisiä; mutta löytyy päteviä syitä, joista voidaan päättää, että ne hänen kirjoituksensa, jotka löytyvät Alexandriassa, olivat hänen ensimmäisiä yrityksiään kirjailija-uralla ja että viimeksi mainitut ovat kirjoitetut hänen kolmenatoista viimeisenä elinvuotenaan. Arvellaan Aristoteleen oppilaitten hänen kuolemansa jälkeen koonneen ja täyttäneen nämä viimeksi mainitut teokset ja pitäneen niitä kätkössä monta monituista vuotta Pergamon kuninkailta, jotka tahtoivat saada niitä haltuunsa, kunnes ne vihdoinkin julkaistiin Romassa sen muotoisina, kuin ne nyt ovat. Monet näistä kirjoitelmista ovat vajavaisia, ja toisten alkuperästä ei ole mitään varmaa tietoa; mutta kaikilla niillä on elollinen yhteys. Ne ovat niin järjestetyt, että tieto jaetaan käytännölliseen, muodostavaan ja tietopuoliseen: ensimmäinen käsittelee ihmistä ja ihmistoimia; toinen koskee taidetta ja sen lakeja ja kolmanteen kuuluu fysika, matematika ja teologia eli metafysika. Näiden osastojen ulkopuolella ovat hänen ajatusopilliset kirjoituksensa, jotka koskevat ajattelua ja ajatuslakeja. Peripatetikot kutsuivat niitä yhteisellä nimellä "organon" (työase). Aristoteleen kirjoitusten suuri lukumäärä ei ole niin kummeksittava, kuin käsiteltyjen aineiden laajuus ja moninaisuus. Näiden kautta tuli maailmaan tavaton paljous ajatuksia, jotka keksijälleen ovat tuottaneet maineen, jollaista ei yksikään ajattelijaa ennen eikä jälkeen häntä ole saavuttanut.

Hänen "*Organonissaan*" on kuusi osaa, joista kahta: "Ololuokat" ja "Kielellisestä lausetavasta", on luettu enemmän kuin kaikkia hänen muita teoksiaan yhteensä. Ololuokissa tarkastetaan ja järjestetään luokkiin ne asiat, joista ihmiset puhuvat, tai kymmenen erilaista lausumistapaa, "Lausetavasta" koskee niitä arvostuksia, jotka myöntävät taikka kieltävät jotakin, mainiten sanoja, jotka sopivat ja eivät sovi päätelmäauseisin. Niin esimerkiksi väittää hän löytyvän kolmenlaisia mahdollisuuksia, ja käyttää lausetapaa "ensimmäiset itseolemat" senlaisista mahdollisuuksista, jotka hänen ajatuskantansa mukaan eivät koskaan ole olleet olemattomia (aina ovat olleet olemassa), niinkuin tähdet, aurinko ja kiertotähdet. Molempien näiden kirjoitelmain alkuperä on kuitenkin epäiltävä. Seuraavassa, jolla on nimenä "*Topika*" (Yleisiä lauseita), yritetään keksiä tapaa, joka tekisi meille mahdolliseksi lähteä todennäköisyyksien perustuksella päättämään tehtyä kysymystä ja puolustaa mielipidettä, saattamatta meitä omissa väitteissämme ristiriitaisuuksiin. Tämä ei ole ajatusoppia, vaan perustelma- eli väittelytaitoa, ja tätä alaa tutkiessaan Aristoteles kehitti logikan eli ajatusopin ja keksi päätelmätaidon perusteet. Hän esittää neljä päätodistuskeinoa, nimittäin että hankitaan suuri kokoelma tärkeitä lausuntoja, että tutkitaan eri lauseita, joissa sanoja käytetään, että keksitään erilaisuuksia ja huomataan yhtäläisyyksiä. Mielipiteensä tästä esittää hän hyvin tarkasti ja neuvoa sitten, kuinka päätelmä on järjestettävä ja asetettava, ja osoittaa, miten vastustajalta on salattava mitä aiotaan todistaa, siksi kuin tämä on saatu myöntämään jotakin, josta seuraa se, mitä halutaan todeksi näyttää. Aristoteles ei käyttänyt sanaa Logika, vaan Analytika, jolla hän tarkoitti tietoa tavasta jolla päätelmien muodot tutkitaan. Hän ei myöskään vaadi kunniaa ajattelemistoiminnan keksimisestä; mutta hän osotti sen muodollisen kulun niin täydelliseen järjestysmuotoon, että myöhemmillä filosofeilla ei ole ollut mitään erityistä lisättävää hänen oppiinsa, joka monessa kohdin on yhtä lujaperusteinen kuin Euklideen matematiikka. Hän ei väittänyt luontoa voitavan selittää päätelmien avulla; mutta hän sanoo, että samaa tietä on käytävä filosofiassa ja joka tieteenhaarassa — pitää tutkia tosiseikkoja. Hän näyttää kuitenkin hiukan sitäkin ajatelleen, että kun tosiseikkoja on koottu joku määrä, tulee järjen välähdys eli sisällinen havainto asettamaan niille lakia, ja siis hän ei pane suurta merkitystä periaatteittensa toteennäyttämiseen. Analytikan toisessa osastossa käsittelee hän tosioloihin sovitettua ajatusoppia ja alkaa näillä sanoilla: "kaikki järkevä oppiminen tapahtuu jo ennen löytyvän tiedon kautta". Kaikella tietämisellä, sanoo hän, on omat alkuperäiset, yleiskelpoisat ja välittömät

perusaatteensa, jotka eivät ole synnynnäisiä; mutta niiden lähde on järki ja huomiokyky. Vastoin Platonia väittää hän, ettei tiedolle ole välttämätöntä että aatteet erikseen ovat olemassa. Yhteydessä tämän kirjoitelman kanssa olivat "Sofistien kumoomisia", joissa hän luokittelee ne väärät päätelmät, joita väitelmien todistuksissa käytetään, ja osoittaa, että jokainen väärä syy on oikean väärennys ja että vääriin päätöksiin joudutaan kaksimerkityksellisiä sanoja käyttämällä.

Ajatusopista kääntyy Aristoteles *Retorikaan* eli puhetaitoon, josta hän kirjoitti yksinkertaisella, pitkiin mietintöihin perustuvalla selvyydellä. Hän pitää retorikaa taitona käsittää, mitä vakuuttamisen perusehtoja on kullakin aineella, ja supistaa ne kaikki seuraaviin pääseikkoihin: puhujan persoonallinen luonne, tapa jolla hän viehättää kuulijoitaan, ja syyt joita hän esiin tuo. Koska ihmisluonnon tunteminen on tarpeellinen tunteiden eläyttämiseksi, esittää hän suuren joukon ihmisluonteiden suhteen tekemiään erilaisia havaintoja ja selittää, miten kuulijajoukon huomio voidaan kiinnittää sitä väsyttämättä, sekä väittää, että todistuksen pitää olla lyhyt. Puhujan on tarpeellista tuntea valtiolliset ja historialliset tapahtumat ja matkustajien kertomukset. Edellyttäen että ihmisiä heidän tuumaillessaan johtaa ajatus onnesta, esittää hän kolmekymmentä eri perussyötä, joiden avulla asiaa saatetaan puolustaa hyväksi, ja neljäkymmentä muuta, joita voidaan käyttää todistamaan sitä jotenkin hyväksi. On myöskin tarpeellista oppia selvästi käsittämään hyvettä ja sitä, mitä pidetään kunniallisena. Mitä syyttämiseen ja puolustamiseen tulee, puhuu hän laajalti ihmisen toimintaan vaikuttavista syistä — vaikuttavin näistä on huvituksen etsiminen — niistä eri tavoista, joilla vääryyttä tehdään, eroavaisuuksista erilaatuisten lakien ja oikeuksien välillä, rikoksien eri suuruudesta ja tavasta millä "papereja" ja todistajia käytetään. Kohtuullista on, sanoo hän, että otetaan huomioon enemmän lain henkeä kuin lain puustavia, tarkoitusta enemmän kuin itse tekoa, tekoa kokonaan eikä osaa siitä, ja sovintoa on pidettävä etuisampana kuin tuomiota. Hänen selvityksensä ihmishimoista ja taipumuksista on itsenäinen ja hyvin mietitty; hän pitää sävyisiä tunteita alkuperäisinä ja suurimpaa osaa ihmisiä pikemmin heikkoina kuin pahoina. Ruumis on voimakkain, arvelee hän, kolmannenkymmenen ja viidennenneljättä vuoden välillä, ja sielun voimat lujimmat yhdeksännenviidettä ikävuoden vaiheilla. Hänen muistutuksensa maan kartoittamisesta ja käyttämisestä soveltuvat paremmin muinaisiin kuin meidän aikoihimme. Hän antaa kuitenkin joitakuita oivallisia neuvoja ja suosii sitä perusaatetta, että vakava vastustaja on vaiennettava saattamalla hänet naurun alaiseksi, vaan jos hän koettaa meitä saattaa naurun alaisiksi, on hän vakavuudella vaiennettava.

Aristoteleen esitys *Runoudesta* on varsin huvittava, mutta hänellä ei ole nykyaikaista romantillista käsitystä runotaidosta. Hän esittää sitä suorastaan mukailevana taiteena, vaan myöntää runoilijoilla olevan alkuperäistäkin luomiskykyä. Puhuessaan huvinäytelmästä antaa hän mainion määritelmän "naurettavalle" ja lukee siksi senlaiset virheet ja vastukset, jotka eivät tuota mitään tuskaa taikka vahinkoa. Rumat väännellyt kasvot esim. ovat narettavat, jos ei niiden näkeminen meitä tuskistuta. Selittäessään murhenäytelmää määrittelee hän tätä surullisen, laajuudeltaan rajoitetun, päättyneen tapahtuman esitykseksi, joka kehittyy henkilöiden toiminnan eikä kertomisen kautta, jossa ulkonaisena kaunistuksena on kielen somuus ja joka säälin ja pelon kautta aikaan saattaa tunteiden jalostumisen. Hän sanoo myöskin murhenäytelmään vaadittavan aineeksi ansaitsematonta onnettomuutta yhteydessä oikeuden kanssa, niinkuin asia on Oidipossa. Samoin kuin muissakin taideteoksissa pitää murhenäytelmässä olla sisällistä yhteyttä, johon kuuluu se, että jokainen on elollisessa yhteydessä kokonaisuuteen, niin ettei mitään osaa saateta muuttaa tahi jättää pois kokonaisuuden siitä kärsimättä. Hän moittii sivutapausten väliinpiistämistä, joten jonkun näyttelijän mieliksi tehdään, ja arvelee että on menty liian pitkälle puhtaassa näytelmällisyydessä. Hänen muistutuksensa epillisestä runoudesta ovat lyhyet; tätä hän pitää tragediata halvempaan, vaan historiaa syväaateisempaan ja vakavampana.

Puhuttuaan oppimis- ja opettamistavasta esittää Aristoteles *Etikassaan eli Siveysopissaan* oppinsa ihmiselämästä tahi mielipiteensä korkeimmasta hyvästä, johon ihmistoimilla pyritään. Hän edellyttää, että valtion ja yksityisen tarkoitukset ovat samat, mutta kauemmin asiaa käsiteltyään huomaa hän jokaisella kansalaisella olevan omat tarpeensa ja avunsa, ja tekee sentähden eroituksen siveysopin ja valtio-opin välillä. Onnella itsellä, sanoo hän, pitää olla tarkoituksensa itsessään, ja se riippuu ihmisen omasta toiminnasta; ihmisen korkein lahja on ajatteleva järki ja hänen paras onnensa filosofillinen miettiminen. Sellainen elämä tosin on ihmisluontoa korkeammalla, vaan meidän tulee kuitenkin pyrkiä siihen ja koettaa itsessämme herättää jumalallista puolta, joka on ihmisen oikea minuus. Sitten seuraa hyve, joka on joko siveellinen taikka ajallinen. Edellistä esittää Aristoteles tahdon — eikä järjen — tilana, ja sanoo ihmisen aivan niinkuin harjoituksesta tottuvan taiteisiin ja siten tulevan oikeamieliseksikin oikeuden harjoittamisen kautta. Toiminnat, joilla on sisällinen taipumus uudistua, synnyttävät siten tapoja ja tahdon tiloja. Kun Aristoteles opetti, että hyveen tuntomerkinä on oikean "keskitien" noudattaminen, muotoili hän ainoastaan Kreikkalaisissa vallitsevan "kohtuuden" tunnon; sillä nämät halveksivat kaikkea "liiallisuutta", pitäen sitä järjettömyytenä ja raakuutena. Samoin kuin Platonkin luettelee hän hyveet ja osoittaa jokaisen niistä kulkevan keskitietä kahden liiallisuuden välillä. Rohkeus esim. on arkuuden ja hurjuuden keskivälillä. Siveellisen ihanuuden tunto löytyy ihmisluonnossa, mutta täydellisenä se tavataan ainoastaan viisaan miehen mielessä, ja siinäkin vain käytännöllisen harjoituksen jälkeen; siveellisyyteen pääsee ainoastaan pitkällisen toiminnan kautta.

Sillä tavoin saavuttaa siveellinen mies, joka vapaasta tahdosta menee hyvän asian puolesta kuolemaan ja sen eteen uhraa onnellisen elämänsä, jota hän rakastaa, "ihanuuden" eli siveellisen täydellisyyden. Aristoteles eroittaa siveysopin uskonopista ja pitää viisautta ajatuskyvyn etevyytenä. Oikeus riippuu valtion asetuksista. Kohtuus perustuu hänen mielipiteensä mukaan sielun tasapainon ylläpitämiseen mielenvietteitä seuraamatta. Itse katsoo Aristoteles anteliaisuuden itaruutta paremmaksi. Jalous on sielun ylevyys, joka halveksii kaikkea vähäpätöistä ja enemmän etsii ihanuutta kuin etua. Sellaisen miehen liikunnot, sanoo hän, ovat hitaat, hänen äänensä syvä, hänen puhutapansa komea. Hyviä ominaisuuksia, vaikka vähempiarvoisia, on olla sävyisä olematta ryhdytön, ystävällinen alentumatta orjalliseen polvistumiseen, yksinkertainen käytökseltään olematta ynseä taikka nöyrä, ja pilapuheinen rupeematta ihmisten naurettavaksi.

Etikan kolmessa seuraavassa kirjassa esitelty aine on epäilemättä Aristoteleen kehittämä, vaan nähtävästi se ei ole hänen itsensä kirjoittama. Oikeusopissa ovat huvittavimmat ne kohdat, joissa hän puhuu rahan laadusta, arvosta ja hinnoista. Mitä ajallisiin etevyyksiin tulee, opimme me, että viisaus on filosofillisen järjen ja ajatus täysin kehittyneen käytännöllisen järjen loistokohta. Sitten seuraa tutkimus välitilasta hyveen ja paheen välillä. Erittäin puhutaan siitä itsehillitsemättömyydestä eli heikkoudesta, joka osoittautuu houkuttukseen antautumisessa; siinä esitellään aate ihmisestä, jolla ei ole mitään omaatuntoa ja joka katumatta kokonaan seuraa paheen yllytyksiä.

Ystävyysoppia taas käsitellään Aristoteleen omalla esitystavalla. Hän ei ensinkään suosi "platonilaista rakkautta" eli kiihkeitä ystävällisyysliittoja samaa sukupuolta olevain henkilöjen välillä; mutta hän puhuu hehkuvasta tullesta, joka täyttää sydämen siveellisen ystävän toimia katsellessa ja jota ilman ei ketään saata kutsua oikein onnelliseksi. Mitä ystävä todellakin tekee hyväksesi, sanoo hän, se on siinä että hän — myötätuntoisuuden ja vastaluontoisuuden, sopusointuisuuden ja kuitenkin erilaatuisuuden yhteisestä vaikutuksesta — kohottaa sinun persoonallista itsetuntoasi ja antaa sinulle sen nuorekkaan virkeyden, josta onni riippuu. Ainoa tärkeä aine, jota siveysopissa vielä käsitellään, on Huvi, joka, kuten Aristoteles toteen näyttää, ei ole tunto siitä, mikä sulostuttaa elämää, vaan tunto elämästä itsestä, tunto kyvystä, mistä tahansa, joka on löytänyt oikean esineensä. Sentähden pitää huvin itsessään olla jotakin hyvää; mutta ollakseen hyvä pitää sillä ennen kaikkia olla oma tarkoituksensa tahi olla jotakin, jota sellaisenaan halutaan — jotakin kauttaaltaan arvokasta, johon mieli mieltymyksellä kiintyy. Ja siten suljetaan kaikki tyhjänpäiväiset hovit pois siitä, mikä on hyvää.

Valtio-opissaan puhuu Aristoteles perheestä valtioainesten perustajana. Tarkastettuaan edeltäjänsä oppisuunnitelmia ja muutamia voimassa olevia valtioasetuksia esittää hän omat mielipiteensä ihanteellisesta valtiosta ja päättää esityksensä antamalla muutamia käytännöllistä valtiotointa koskevia neuvoja. Hänellä on apuna suuri varastonsa historiallisia tapahtumia ja muukalaiskansojen tavoista tekemänsä tutkimukset; mutta luontoon vedotessaan on hän epälogillinen. Hän väittää esim. että perheessä luonnostaan on mies, vaimo, lapsia ja orjia. Hän sanoo orjuutta tarpeelliseksi laitokseksi, jotta kansalaisilla olisi loma-aikaa aatteellisiin pyrintöihin, ja että on laillista sodalla pakoittaa orjuuteen kansoja, jotka luonto itse on orjiksi määrännyt. Hän katsoo myöskin karsaasti kauppaa ja asioimistointia, vaikka hän myöntää ettei niitä ilmankaan voida tulla toimeen, ja selittää korollisten lainojen olevan aivan luonnottomia voiton tuottajia, kun muuttavat rahan sen oikeasta luonnosta, vaihtokaluna olosta, ja pakoittavat sen kasvamaan. Ihannevaltiosta puhuessaan sanoo hän, että valtion tai yhteiskunnan, jolla on hyvät lait ja joka ei tiedä mitään sodasta ja liitoista ulkovaltioiden kanssa, on hyvinkin mahdollista niin eroittautua muista, että se saattaa vaipua aatoksiin, joilla ei ole mitään ulkonaista saavutettavaa silmämääränä, vaan ainoastaan tarkoittavat sen omaa kehittymistä, koskapa kuitenkin tosiaatteelliset pyrinnot ovat kaikista ylevimmät. Hänen käytännöllisempi suunnitelmansa tällaista valtiota varten osoittaa, että tämän valtion pitää olla suuruudeltaan rajoitettu, että jokaisen täysillä oikeuksilla varustetun kansalaisen tulee ottaa osaa hallitukseen; ettei yhdelläkään käsityöläisellä eikä kauppialla pidä oleman kansalaisoikeutta; että muukalaisten maahanmuuttamista ei ole edistettävä; että laivasto on orjilla miehittettävä; että kaupungin pitää viettää itään päin ja että sotakurin tulee olla ankara kuten Spartassa. Kaiken kouluopetuksen pitää enemmän tarkoittaman sielun viljelystä kuin hyötyä. Ruumiinharjoituksissa tulee huolellisesti välttää liian aikaista voimain ponnistusta. Musiikkia tulee harjoittaa sen siveellisen ja kasvattavan vaikutuksen vuoksi ja sentähden että se voimakkaasti vaikuttaa mielenliikutusten jalostumiseen. Hän puolustaa omistusoikeutta luonnolliseksi ja sanoo, että siitä minkä tietää omakseen on enemmän nautintoa, kuin vieraan tavarasta.

Jättäen ihanteellisuuden ja ryhtyen todellisuuteen esittää hän eri hallitusmuotojen suunnitelmat, syyt niiden syntyyn, niiden kunkin edut, hyvät ja huonot puolet sekä käytännölliset keinot huonojen puolien poistamiseksi — viisaasti huomauttaen, etteivät ne koskaan perustu vähäpätöisiin seikkoihin, vaikka sellaiset usein antavat aihetta kansankapinoihin. Hän osoittaa, miten monarkia vähitellen muuttuu hirmuvallaksi, ylimysvalta harvainvallaksi ja yhdistynyt hallitusmuoto kansanvallaksi, mainiten ne eri lajit kateutta, jota kukin niistä saattaa herättää. Paras valtiollisen vakavuuden säilyttämiskeino on kultasen keskitien noudattaminen.

Aristoteles ryhtyy sitten mietiskeleviin tieteisiin, joita hän käsittelee kolmessa eri luokassa:

luonnonfilosofia, elo-oppi ja metafysika. Hän alkaa tutkimalla olevuuden luontoa ja ratkaisee ne pulmat, joihin edelliset filosofit ovat takeltuneet, eroittamalla mahdollisuuden ja todellisuuden toisistaan. Kaikessa olevassa keksii hän kolme alkuperustetta: aine, josta se on syntynyt, muoto tai luonto, joka sillä on, ja eroittaminen kaikista muista luonnoista. Siten on esine se, mikä se on, sen kautta että se ei ole mitä se ei ole, ja kaikella olemisella on sekä negatiivinen että positiivinen puoli. Luonnon oleminen on, sanoo hän, itsestään selvä, koska liikkumisen ja levon perussääntö on aineilla, ja luonnollisten aineiden syntymiseen on syyksi otaksuttava joku tarkoitus. Hän hylkää sen mielipiteen, että taivaat ja jumalallisimmat näkyvistä esineistä olisivat sattumasta syntyneet. Maailman, sanoo hän, on täytynyt olla ikuisesti olemassa, sillä kaikki, mikä luotu on, tulee ensiksi todellisuudeksi mahdollisuudesta: muna ja siemen ovat esimerkkejä viimemainitusta, lintu ja kukka edellämaitutusta. Mutta samoin kuin on täytynyt olla olemassa lintu ennen munaa ja kukka ennen siementä, niin on todellisuudenkin aina täytynyt löytyä ensiksi, emmekä me voi käsittää että maailma joskus ei olisi ollut olemassa.

Maailmakaikkisuuden toisella puolella, arvelee hän, ei löydy paikkaa, tyhjyyttä eikä aikaakaan; mutta kuitenkin, sanoo hän, ne olennot, jotka ovat siellä, missä ei ole aikaa eikä paikkaa, iankaikkisesti viettävät täysin onnellista, iloista ja rauhallista elämää. Hänen mielipiteensä taivaankappaleista on, että ne ovat pelkkää eeteriä; että ne näyttävät loistavilta siksi että se hankaaminen, joka niiden nopeasta pyörintästä syntyy, tekee ne tulikumiksi — ja tähdet välkähtelevät sentähden että ne ovat niin kaukana, jotta tulevat meidän nähtäviimme heikkona, vavahtelevana valona. Hän luuli myöskin maailman olevan liikkumattomassa maailmakaikkisuuden keskipisteessä, ja pilkkasi pythagoralaisen arvelua, että maa ja tähdet kulkivat yhteisen keskitulen ympäri. Hän arveli aivan oikein maata pallon muotoiseksi ja huomautti siitä, että se heittää pyöreän varjon kuulle, kun tämä pimenee. Pырstötähtiä piti hän kulkevana meteoreina, samaa ainetta kuin linnunrata. Hän koetti myöskin arvata maan muodostuskehitystä ja suuruutta; mutta enimmäkseen olivat hänen mielipiteensä taivaankappalten luonnosta ja järjestyksestä vääriä. Kuitenkin hyväksyivät myöhemmät ajattelijat viitenätoista vuosisatana hänen mielipiteensä. Kemiasta ei Aristoteleella ollut mitään käsitystä, ja teoksessaan "Synnystä ja häviämisestä" hän ei mene pitemmälle, kuin että eroittaa neljä alkuainetta niiden virneisiin perusominaisuuksiin: lämmin, kylmä, märkä ja kuiva, joista lämmin ja märkä muodostavat ilman, lämmin ja kuiva tulen, kylmä ja märkä veden, kylmä ja kuiva maan.

Elo-opillisissa kirjoituksissaan pitää Aristoteles luontoa kokonaisuudessaan katkeamattomana yhteytenä, joka alkaa elottomista alkuaineista ja jatkuu asteittain kasvi- ja eläin-kunnassa ihmiseen asti, jonka sielu lapsuudessa on samalla kannalla kuin alhaisempain eläinten. Puhuessaan "*Eläinten osista*" johti hän neljästä alkuaineesta soluverkoston muodostumisen; siitä syntyvät elimet ja näistä taas elimellinen olento. Hänen periaatteensa oli, että kaikki, mikä eri lajeilla oli yhteistä, oli käsiteltävä ennen niitä toisistaan eroittavia eroavaisuuksia. Sentähden tuo hän vasta myöhemmin esiin ajatuksensa "*Sielusta*" ja seuraa elon periaatetta sen asteittain voimakkaammiksi kehittyvissä olomuodoissa. Tämän yhteydessä ovat hänen "*Fysiologilliset tutkimuksensa*" eli hänen miitteensä muutamista elollisten olentojen toiminnoista, ja samalla muutamista parittain asetetuista vastakkaissuhteista: valvonnasta ja unesta, nuoruudesta ja vanhuudesta, sisäänhengityksestä ja uloshengityksestä, elämästä ja kuolemasta.

Käsitellessään yleisiä oloja osoittaa hän teoksessaan "*Eläinten liikuntokyytystä*", kuinka luonto on sovittanut elimet minkä mihinkin tarkoitukseensa. Hänen seuraava aineensa on "*Eläinten sikiämisestä*", ja hän lopettaa esityksensä "*Eläintutkimuksilla*". Useimmat hänen fyysillisistä selityksistään ovat väärät. Niin hän esim. sanoo elämää luontoperäiseksi sydämessä asuvaksi tuleksi; hengitystä jäähdystoimeksi, joka estää elon liekin tukehtumista, ja suuta sekä syömisen että jäähdytyksen välittäjäksi muilla kaikilla paitsi ei kaloilla. Samoin on sydän älyn asuinpaikka, ja aivoilla, ruumiin kylmimmällä ja kosteimmalla osalla, on tarkoituksena hengityksen helpottaminen ja elon tulen jäähdyttäminen. Kuumien ilmanalojen asukkaat elävät kauemman kuin kylmien, ja miehet ovat pitkäikäisempiä kuin naiset. Kuitenkin oli hänellä aavistus fysiologian ja lääketieteen tulevasta kehittämisestä, sillä hän lausui parhaiten lääkäreiden etsivän tieteesä perusteet luonnosta.

Hänen pikemmin huvittava kuin luotettava "*Kertomuksensa eläimistä*" perustuu epäilemättä sivistymättömiltä saatuihin tietoihin. Kuitenkin on hänen kertomuksensa jalopeurasta tuiki tarkka ja todenperäinen, ja hänen kokoelmansa tosiseikkoja, jotka koskevat lähes viittä sataa eri lajia nisäkkäitä, lintuja, matelijoita, kaloja ja vielä alhaisempiäkin olentoja, on epäilemättä ollut suurena tien raivaajana eläintieteellisille tutkimuksille. Arvellaan myöskin Septuagintan (noin v. 200 e.Kr. tehdyn kreikankielisen raamatunkäännöksen) kääntäjän kreikankieliseen muotoon pukiessaan luonnonhistorialliset paikat seuranneen Aristoteleen mielipiteitä.

Vaikka muutamat Aristoteleen ensimmäisistä kirjoituksista koskivat metafysiillisiä aineita, niin näyttää siltä, kuin hän niin kauan kuin mahdollista olisi viivytännyt filosofillisen järjestelmänsä esittämistä, Sentähden antoikin hänen koulunsa nimen "Metafysika", se on fysiikan *jälkeen* seuraava, sille opille aatteen ja esineiden muodoista, jota hän milloin nimitti viisaudeksi, milloin filosofiaksi, milloin teologiaksi.

Hänen ensimmäinen kirjansa *metafyysisiä tutkimuksia* sisältää filosofian historian Taleen ajoilta hänen aikaansa asti, ja tästä me olimme ennen muinoin löytäneen aikakauden, jolloin sanoja "syy" ja "peruste" ei oltu milloinkaan kuultu, ja että jokainen aatosperäinen sana, jonka me lausumme, on lähtenyt entisten aikain opeista ja mielipiteistä. Hän osoittaa myöskin, kuinka ajattelijat, jotka ovat lähteneet ainoastaan aineellisesta perusaatteesta, vähitellen ovat tulleet aatteisin liikuntovoimasta, muodosta ja tarkoituksesta. Täydellisesti selittämättä oppiansa sielun suhteesta ulkonaisiin esineihin, sanoo hän sielussa olevan kahdenlaista järkeä: toinen passiivinen, joka muodostuu vastaanotettujen vaikutusten mukaan; toinen konstruktivinen, joka muodostaa kaikki, kuten valo antaa väreille todellisen olomuodon, koska ne ilman valoa jäisivät ainoastaan mahdollisuuksiksi. Aine on kaiken olemisen pohjana. Mutta jos aineella ei ole muotoa, niin ei sitä voida aistia, ja siis se ei saata olla todellinen. Aine on aina edellytettävä löytyväksi, vaikka me emme voi sitä huomatakaan. Sentähden on mahdotonta käsittää ainetta todellisena olemisena. Yhtä mahdotonta on ajatella, että järki ei olisi alkuperäistä olemista. Toisessa kohdassa osoittaa hän kaikkien esineiden ominaisuudet suhteelliseksi; ne ovat saaneet nimensä ihmisen katsantotavan mukaan, ja niin on, sanalla sanoen, ihminen kaiken määrääjänä.

Aristoteleen yleinen filosofia ei kuitenkaan ole yhtä tarkka ja todenperäinen kuin hänen tieteelliset oppinsa. Hän arveli meidän välillisesti saavan aistimisemme: vesi on näön välittäjä, ilma kuulon, tuli hajun ja maa tunnon. Mutta valo on olemista eikä liikuntaa; ja sentähden Empedokles on väärässä väittäessään valon kulkevan auringosta maahan ja että löytyy silmänräpäys, jolloin kaikkia säteitä ei vielä näy. Aristoteleen mainioimpia oppipäätelmiä on oppi aateassociationin laista, jonka mukaan sielussa löytyy määrättyjä kiinnityskohtia, joten muisteleminen on ennen tunnetun mieleen johtamista. Koettaissamme muistella jotakin etsimme me sellaista, joka yhtäläisyyden, erinkaltaisuuden, samanaikaisuuden vuoksi tahi samaan sarjaan kuuluvana on yhteydessä siihen, mitä me haluamme ajatella, eikä yhdelläkään eläimellä ole muistelmiskykyä, vaan ainoastaan ihmisellä, vaikka useilla onkin muisti.

Aristoteleen mielipiteet kolmesta suuresta filosofillisesta kysymyksestä: ihmissielun kohtalosta, vapaasta tahdosta ja Jumalan luonnosta ovat kaikista hänen kirjoituksistaan koottavat. Uskoiko hän vai eikö uskonut tämän elämän jälkeen löytyvän toista elämää, se on epä tietoista. Mitä vapaasen tahtoon tulee, oli hän sitä mieltä, että ihmisen tahtoa määräsivät hyvin monet ulkopuolelta vaikuttavat seikat; mutta hän ei tehnyt näistä asioista mitään varmaa päätöstä, vaan pysyi ainoastaan siinä, että kukin oli ainakin apu-syynä, vaikk'ei olisi ollutkaan ainoana syynä luonteesensa ja tekoihinsa. Hän arveli ihmissuvun iankaikkisesti olleen olemassa ja hirveän luonnonmullistuksen, ihmisten päästyä määrättyyn tieteelliseen, taiteelliseen ja yhteiskunnalliseen täydellisyyteen, tehneen lopun heistä kaikista; ainoastaan muutamat ovat jääneet eloon, ja niissä on kehitystoiminta uudelleen alkanut ja samalla tavoin yhä edelleen jatkanut uudistumistaan.

Jos ei oteta lukuun satunnaista vertausta, jossa hän sanoo Jumalan olevan maailmalle mitä sotapäällikkö on sotajoukolle, ei Aristoteles missään puhu jumaluuden tahdosta, huolenpidosta taikka maailmaa johtavista ominaisuuksista; hän puhuu ainoastaan korkeimmasta olennosta, joka, ollen itse liikkumattomana, on syynä kaikkeen liikkumiseen ja on järkevien ajatusten ja pyrintöjen esineenä — lyhyesti sanoen: hyvyys. Me saamme tietää, että olisi mielettömyyttä arvella tällä olenolla olevan inhimillisiä toimintoja muita kuin filosofillinen ajattelemine; mutta tämän olennon onni on ikuinen, ja sillä on, taikka pikemmin se on lakkaamatonta, ikuista eloa ja pysyväisyyttä.

Kun Aristoteleen teokset olivat olleet unhotuksissa kolme vuosisataa, jolloin kaikki voimallinen ja alkuperäinen ajatustyö oli lakannut, vedettiin ne jälleen esiin Romassa noin viisikymmentä vuotta ennen kristillistä ajanlukua, ja kansat rupesivat niitä pitämään samassa arvossa kuin pyhiä kirjojaankin. Katolisessa kirkkokunnassa käytettiin Aristoteleen kirjoituksia nuorisolle opetettaissa logikaa ja metafysikaa. Kolmannellatoista vuosisadalla oli kristinusko ne täydellisesti omistanut itselleen, ja Dante ylisti Aristotelesta "oppineiden mestariksi". Ne olivat akadmiallisten harrastusten pääaineena aina kuudenteentoista vuosisataan saakka, jolloin sen ajan uudet filosofit rupesivat niiden luotettavuutta epäilemään. Nyt Aristoteleen teoksilla suureksi osaksi on ainoastaan historiallinen arvo, mutta ne ovat kuitenkin kirjoitetut kaikkien aikain ajattelijoita varten, ja nämät tulevat aina käsittämään niiden pysyväisen arvon.

Demostenes.

Kuoli v. 322 e.Kr.

Kreikkalaisen elämän jaloimmat ilmiöt ja sen parhaimmat vaikutukset maailman sivistykseen olivat mitä likeisimmässä yhteydessä niihin vapaisin yhteiskunnallisiin oloihin, jotka siellä vallitsivat, nimittäin

että Kreikassa oli koko joukko itsenäisiä pikkuvaltioita, jotka kuin kuolemaa kauheksuivat kaikkia ulkoa päin tulevia käskyjä ja heidän oloihinsa sekaantumisia; ja Demostenen puheita ei saateta ymmärtää tunteitta Kreikkalaisten senaikuista valtiolaitosta.

Viidennellä vuosisadalla ennen Kristuksen syntymää oli Athena Kreikkalaisten valtioiden etupäässä; mutta sen jouduttua tappiolle meritappelussa Aigospotamon luona saivat Spartalaiset ylipäällikkyyden ja tekivät Persialaisten kanssa rauhan, joka suorastaan saattoi Kreikkalaiset Persialaisten vallan alaisiksi. Sparta mursi siten Kreikkalaisten voiman ja yhteyden saattamalla johtavat valtiot Persialaisten ylivallan alaisiksi vasallivaltioiksi ja teki siten kaikiksi ajoiksi Kreikkalaisille mahdottomaksi yhtyä pohjoispuolelta hyökkääviä vihollisia torjumaan. Spartan täytyi kuitenkin väistyä Theben tieltä, joka pyrki uudestaan rakentamaan liittoa ja kilpailijaansa heikontamaan, siksi kuin Athena, joka oli noussut sorrostilastaan, vielä kerran pääsi entisiin voimiinsa, ja siihen aikaan, kuin Filippos nousi Makedonian valtaistuimelle, oli Aigeian meri Athenan sisäjärvi. Mutta Athena ei kuitenkaan enään kyennyt pitämään päälliköitensä kurissa, ja sisällinen sota syttyi, jolloin mahtavimmat liittolaiset siitä luopuivat. Vielä sen lisäksi syntyi Athenassa rauhan puolue, ja sen edustajat houkuttelivat puoleensa rikkaat pyrinöillään vapauttaa heitä raskaasta varallisuusverosta. Muuten kansalaiset pitivät rauhallista, huoletonta elämää vaivaloista sotapalvelusta parempana, eikä kukaan aavistanut Makedoniasta päin uhkaavaa vaaraa.

Tämän maan asukkaita olivat Kreikkalaiset aina pitäneet raakalaisina, kunnes kuningas Arkelaos neljännellä vuosisadalla ennen Kristusta alkoi heidän sivistyttämistään harrastaa ja koetti saattaa heitä Kreikkalaisen valistuksen yhteyteen. Sisällinen eripuraisuus kuitenkin esti heidän kehittymistään, ja kun Filippos viittäkymmentä vuotta myöhemmin astui hallitukseen, oli hänellä joka taholla vihollisia, muiden muassa Athenalaisetkin. Mutta päästettyään vapaaksi muutamia vankeja, teki hän rauhan ja luopui vaatimasta Amfipoliin kaupunkia, jonka joutuminen Athenalaisten valtaan olisi tehnyt näille mahdolliseksi pitää voimassa ylivaltansa merellä. Sitten kävi Filippos menestyksellä sotaa läheisimpiä naapurikansoja vastaan, ja nähtyään, etteivät Athenalaiset vielä ryhtyneet Amfipolista valloittamaan, otti hän kaupungin suojeluksensa alle ja teki liiton myöskin lähellä olevan Olynton kanssa. Sen jälkeen otti hän haltuunsa Potidaian väkivallalla ja Pydnan kavaluudella. Siten sai hän yhtenä ainoana vuonna valtaansa kolme erittäin tärkeää paikkaa rannikolla sekä avoimen tien niiden läheisyydessä olevaan kultarikkaaseen seutuun, jonne hän perusti Filippin kaupungin. Vähitellen lisättyänsä sotajoukkoaan ja apuvarojaan tuli hänestä Kreikkalaisille hyvin vaarallinen vihollinen.

Demostenes syntyi siihen aikaan, jolloin Athenan valta oli suurimmallaan, ja hän oli juuri kasvanut mieheksi, kun Filippin valta alkoi hänen maanmiehiään arveluttaa. Hänen isänsä oli Athenalainen porvari rikasta keskisäätystä, mutta tämä kuoli kun poika ei vielä ollut seitsemää vuotta vanhempi. Holhojat hoitivat perintöä kehnosti, jotta Demostenes alkoi uransa köyhänä miehenä. Kuitenkin oli hän saanut hyvän kasvatuksen, ja vaikka oli ruumiiltaan heikko, oli hänellä hengellisessä suhteessa luja tahdon voima ja vankka kestävyys. Ruvettuansa erään asianajajan oppiin, aloitti hän puheharjoituksensa, ja kerrotaan — vaikka kertomuksen luotettavuutta emme mene takaamaan — hänen ottaneen suuhunsa pieniä kiviä änkkyttämisestään parantuakseen ja vahvistaneen keuhkojansa ja ääntänsä puhumalla ääneensä nopeasti kulkien mäkiä ylös ja harjoittamalla lausumista meren rannalla myrskyn ja aaltojen pauhatessa. Hän edistyi hyvin pikaisesti, ja jo ennen kolmatta kymmentä ikävuottaan oli hän asianajajana saavuttanut suuren luottamuksen. Hänestä tuli tietysti myöskin valtiomies, koska Athenassa laki ja valtiotaito olivat toisiinsa niin läheisessä yhteydessä.

Hän esiintyi valtiollisessa asiassa ensi kertaa erään Kabriaan pojan puolustajana. Tämä oli isänsä jälkeen perinyt oikeuden päästä vapaaksi kaikista valtioavuista, joita lain mukaan kiskottiin Athenan varakkaammilta kansanluokilta. Vastikään tehty asetus oli poistanut kaikki sellaiset poikkeukset, sanoen syyksi että oli loppu tehtävä kaikista vihattavista etuoikeuksista, yleiset rasitukset tasaisesti jaettavat ja asetettavat siten, että yleiset kilpaleikit ja juhlat vietettäisiin tarpeellisella loistolla.

Todistukseksi uutta lakia vastaan Demostenes toi esiin, että olisi parempi, että muutamat sitä ansaitsemattomatkin henkilöt nauttisivat sellaisia etuoikeuksia, kuin että valtion antamia lahjoja otettaisiin takaisin ja luottamus valtion lupauksien pysyväisyyteen vähenisi. Se olisi häpeäpilkku kansanvaltaiselle hallitukselle, ja Athenalle, Kreikan jaloimmalle edustajalle, olisi erittäin tärkeätä koettaa onnen kaikkia pitää saavuttamaansa oikeamielisyyden, jalouden ja yleishengen mainetta vireillä. Kaikessa inhimillisessä lainsäädännössä on lukuun otettava mahdollisuudet ja sattumukset, ja uusi laki olisi siis sodan julistus Nemesistä vastaan, joka aina rankaisee ylpeyttä ja uhkamielisyyttä. Hän muistutti kuulijoitaan eräästä tilasta, jolloin he rahankeräyksillä olivat suorittaneet Lakedaimonilaisille maksettavan velan, vaikka nämät olivat heille tehneet niin paljon vääryyttä, ja kysyi, eiköhän olisi häpeällistä, jos he nyt, kun heillä oli vallassaan palkita hyväntekijöitä, pitäisivät parempana syödä sanansa. Sellainen kateellinen, karsas mieliala olisi mitä suurimmassa määrässä Athenalaisten tunnetta vastaan. Kadehtivatko he hautapuheita taikka niiden palkitsemista, jotka olivat kilpataisteluissa voittaneet, sentähden että ainoastaan harvoja syntyy, jotka sellaiseen kunniaan pääsevät? Ja oliko valtiota parempaa palvelusten palkitsijaa koskaan löytynyt? Meidän kieleemme ja

lakimme, sanoi hän lopuksi, pitää oleman sellaiset, että ne eivät loukkaa uskonnollista käsitystä. Tulevaisuus on kaikille tuntematon, ja pienet syyt saattavat synnyttää suuria tapauksia.

Ensimmäisellä julkisella puheellaan vastusti hän sitä ehdotusta, että Athena julistaisi sodan Persialaisia vastaan. Minä pidän kuningasta, sanoo hän, kaikkien Kreikkalaisten yhteisenä vihollisena, mutta muutamat luottavat häneen enemmän kuin omaan kansaansa. Jos löytyisi selviä todistuksia siitä, että hän aikoo hyökätä meidän kimppuumme, niin on luultavaa että kaikki yhtyisivät liittoon häntä vastaan. Odottakaamme sentähden siksi kuin vaara käy uhkaavammaksi; silloin on ilmestyvä rahoja, vaan ei ennen. Älkää olko arkoja, älkääkään antako houkutella itseänne sotaan ryhtymään. Älkää saattako Kreikkaa vaaraan kutsumalla kansaa kokoon, ellette voi saada sitä vakuutetuksi. Varustautukaa vihollisia vastaan, joita todella on olemassa, niin saatte voimaa torjuaksenne kaikki muutkin, mutta älkää koskaan sanoin taikka teoin harjoittako mitään vääryyttä. Pitäkäämme siitä huolta, että toimemme ovat esi-isäimme arvon mukaisia.

Seuraavana vuonna puhui hän Spartan tekemää ehdotusta vastaan, että ryöstettäisiin Thebeltä osa sen aluetta sen määräyksen perustuksella, että muutamat valtiot luopuisivat alueista, jotka vanhastaan niihin oikeastaan kuuluivat. Lakedaimonilaiset, väitteli hän, menettelivät hyvin kavalasti: he sanovat, etteivät voi pysyä kiittolisuudessaan häden hetkenä saamastaan avusta, jos te ette nyt salli heidän tehdä tätä vääryyttä. Mutta meille on paljon suuremmaksi kunniaksi vastustaa heidän ahneuttaan, sillä minusta näyttävät he sotaan ryhtyneen, ei itseään suojellaksensa, vaan entistä valtaansa takaisin voittaakseen.

Athenalaiset eivät tahtoneetkaan asiaan sekaantua, ja seurauksena oli, että Thebeläiset pysyivät apua Filippolta ja Makedonia siten pääsi vaikuttamaan Kreikan asioihin.

Neljän vuoden kuluttua oli Filippos koko Tessalian herrana ja uhkasi Termopyleä. Sitten piiritti hän Heraionia, Trakian niemekkeen läheisyydessä olevaa kaupunkia, jonka Athenalaiset olivat miehittäneet. Tämä suorastaan uhkasi Athenalaisten viljakauppaa; mutta nämät, saatuaan tietää Filippin olevan sairaana, rauhoittuivat luulotellen vältäneensä vaaran. Mutta kun he olivat saaneet kuulla, että Filippos oli tointunut, valitettiin kansankokouksessa sotajoukkojen riittämättömyyttä, ja Demostenes piti ensimmäisen "Filippolaisen" puheensa Filippoa vastaan. Siinä sanottiin Athenalaisten joutuneen tukalaan asemaan, vaan vielä olevan toivoa, koska he vielä eivät olleet kaikkia tehneet mitä voivat. Syynä siihen että Filippos oli niin vaarallinen, oli heidän välinpitämättömyytensä; mutta Kreikan tähden ja Athenan kunnian ylläpitämiseksi oli asiat aivan toisiksi muutettavat. Teidän sotanne Filippin kanssa, sanoi hän, on raakalaiskahakan kaltainen; ken ensimmäisen iskun saa, tunnustaa aina kädellään paikkaa, mihin se sattui; jos häntä sivahutetaan toiseen paikkaan, koettaa hän käsillään suojella sitä, vaan väistää tahi katsoa ihmisiä silmiin, sitä hän ei voi eikä tahdo. Suurimpia hupsuja ovat kuulumislatelijat, jotka jaarittelevat Filippin aikomuksista, ikäänkuin hän muka antaisi tuumiaan ihmisten tiedoksi. Lopettakaamme sentähden kaikki tarpeettomat arvelut ja muistakaamme ainoastaan, että Filippos on vihollinen, joka kauan on meitä loukannut, ja että tulevaisuuden ratkaiseminen on meidän omassa vallassamme. — Mutta Athenalaisten herkkäuskoisuus ja välinpitämättömyys pääsi voitolle; turhaan Demostenes vetosi heidän isänmaanrakkauteensa.

Sitten seurasi Demosteneen mainio puhe Rodossaaren vapaista asukkaista, jotka olivat rikkoneet liittonsa Athenalaisten kanssa, mutta nyt hartaasti halusivat sitä uudistaa. Tässä tilassa puhui hän kansanvallan puolesta ja sanoi, että Ateenalaisille oli parempi kansanmielinen hallitus, vaikka kaikki muut Kreikkalaiset heitä vihaisivatkin, kuin harvainvalta näiden ollessa heidän ystävinään. Valtioasetusten kumoojia tulee kaikkien vapauden ystäväin pitää yhteisinä vihollisina. Niiden taas, jotka lupuvat esi-isiltä peritystä valtiollisesta menettelytavasta, ei pitäisi sallittaman olla neuvonantajina. — Mutta nytkään ei kukaan totellut Demostenesta; Rodos sai pitää harvainvaltaisen hallituksensa.

Kun Filippos sillä aikaa oli pelästyttänyt Olyntolaisia hyökkäämällä erään heidän suojeluksensa alaisen, Kalkediken niemellä olevan kaupungin kimppuun, kääntyivät nämät Athenalaisten puoleen avunpyynnöllä, ja Demostenes piti nuot kolme maan mainiota "Olyntolaista" puhettaan tämän liiton puolustukseksi. Hän koetti ensin herättää rohkeutta maanmiehissään osoittamalla Filippin vallan heikot puolet ja puhumalla hänen siveettömästä elämästään; mutta hän selitti heille myöskin, että Filippos, jos he antaisivat Olynton joutua hänen käsiinsä, piankin siirtäisi sodan Attikaan. Hänen viimeinen puheensa tästä asiasta on loistavin esitelmä mikä koskaan on pidetty. Hän koetti saada Athenalaisia lupumaan siitä harhaluulosta, että he muka voisivat rangaista Filippoa, milloin vain tahtoisivat, ja hän käski heitä tarkasti varomaan, etteivät itse tulisi kaupassa häviämään. Hän kehoitti heitä lakkauttamaan lait yleisistä huveista ja muistutti heitä heidän esi-isäinsä urotöistä, joilla nämät olivat saavuttaneet kunnian sellaisen, ettei sitä kateus voinut vahingoittaa, eikä ainoastaan taistelulla ja aseilla, vaan myöskin kaupunkiansa niin taiteellisesti kaunistamalla, ettei jälkimaailma koskaan ole voinut saada aikaan mitään niin ihanaa; ja kuitenkin olivat he yksityisessä elämässään niin vaatimattomia, ettei mainioimmillakaan pohatoilla ollut komeampia huoneita kuin heidän naapureillaan. He eivät valtiollisella menettelyllään pyrkineet kokoamaan rahoja; jok'ainoa heistä katsoi

velvollisuudekseen tehdä työtä yhteisen hyvän eteen. Mutta, sanoi hän, katsokaa niitä miehiä, joiden valtiomiehenä-olosta meidän nykyinen asemamme on hedelmänä. He ovat nousseet keppikerjäläisistä rikkaiksi hekumoitsijoiksi; muutamat heistä ovat rakentaneet itselleen taloja, jotka ovat julkisia rakennuksia paljokaameammat, ja samassa määrässä kuin valtion mahtavuus on vähentynyt, on heidän rikkautensa enentynyt.

Vihdoin sai hän Athenan kiihoitetuksi lähettämään sotajoukon liittolaistensa avuksi, ja Filippos menetti toisen silmänsä erään Olyntolaisen nuolesta, mutta kaupunki valloitettiin kuitenkin lahjomisten avulla ja tasoitettiin maata myöten.

Athenassa saattoi rikas mies monella tavoin sortaa ja tehdä vääryyttä niille, joihin oli suuttunut, ja siten oli Demosteneskin joutunut erään Meidias nimisen miehen vihattavaksi. Koska tämä oli estynyt yrityksestään tehdä tyhjäksi ne lailliset varakeinot, joihin Demostenes oli ryhtynyt holhojiansa vastaan, vainosi hän Demostenesta kaikin tavoin ja kävi vihdoin julkisesti häntä ahdistamaan, josta hän kuitenkin haastettiin oikeuteen. Ei tiedetä varmaan, tuliko asia oikeudessa käytettäväksi vai ei; ainakin löytyy Demosteneen tätä tilaisuutta varten laatima puhe vielä tallella. Se on täynnä solvauksia, mutta siitä saa samalla käsityksen niistä vallan väärinkäytöksistä, joita saattaa kansanvaltaisessakin yhteiskunnassa tapahtua.

Meidias oli, sanoo Demostenes, saanut aikaan, että tuli valituksi ratsuväen upseeriksi, vaikka tuskin osasi ratsastaa poikki torin. Hän oli Athenan eräasen esikaupunkiin rakentanut talon niin suuren, että se pimitti kaikki muut läheisyydessä olevat talot. Tahdotteko te, kysyy hän, antaa hänen jäädä rankaisematta sentähden että hän on rikas? Mutta jos sallitte sellaisen röyhkeän roikaleen, kuin hän on, rikkauteensa luottaen harjoittaa ilkeyttä, niin te annatte hänelle aseet käteen käytettäväksi teitä itseänne vastaan. Minä otaksun teidän tuntevan hänen pöyhkeän ja ynseän käytöksensä, mutta monet eivät tule kertomaan, mitä kaikkea ovat kärsineet pelätessään hänen käräjöimishaluansa; sillä kun konnalla ja äytärillä on apunaan rahoja, on hänellä suojamuuri kaikkia hyökkäyksiä vastaan. Henkivartijoina on hänellä palkkasotureja ja käytettävänä on hänellä liuta todistajia, jotka vakuuttavat ja valehtelevat vähääkään arvelematta. Kaikki tämä uhkaa teitä jokaista; mutta yhdistyneinä te varmaankin olette häntä paljokaameammat ja voitte hillitä hänen hävyttömyytensä. Minä tiedän aivan hyvin, että hän on vievä mukanaan lapsensa oikeuden eteen, nöyrästi puhuva ja itkevä; mutta mitä enemmän hän niin tekee, sitä enemmän tulee teidän häntä kammoksua, sillä jos hänen käytökseensä olisi syynä kykenemättömyys nöyrästi käyttäytymään, niin olisi kohtuullista ottaa huomioon hänen mielenlaatunsa; mutta koska hän osaa taitavasti teeskennellä, ei teidän tule antaa hänen itseenne vaikuttaa enempää kuin hänen menettelytapansaakaan, jonka te kokemuksesta tunnette. Ehkä hän on sanova minun valmistaneen puhettani, ja minä myönnänkin sen laatineeni niin hyvin kuin olen kyennyt; mutta hyvin tyhmähän minä olisin, jos sellaisia vääryyksiä kärsittyäni kammoisin vaivaa aikoessani niitä teille esittää. Minä väitän Meidiaan laatineen puheeni, sillä se joka on antanut asiallisen aineen, häntä on tietysti syystä pidettävä puheenkin sepittäjänä, eikä sitä, joka ainoastaan on nähnyt vaivaa keksiessään tapaa, jolla hän teille esittäisi oikeata asiaa.

Surullinen nöyryytyksen aika odotti Kreikan kansaa. Vähitellen sai Filippos haltuunsa Termopylen ja koko Fokiin, jossa Delfin temppeli oli. Nyt astui esille vastaisen puolueen etunenässä Aiskines, Demosteneen kuuluisa kilpailija, ja puolusti sitä häpeällistä rauhaa, jonka Athena oli tehnyt veriin tahratun raakalaisen kanssa, hänen päästyään puheenjohtajaksi Amfiktyonien neuvostoon ja siten, ainakin tavallaan, Kreikkalaiseksi. Mutta Demosteneskin myönsi, ettei sen Delfin puolesta, joka nyt enään oli jällellä, kannattanut taistella, ja että olisi ollut hulluutta kieltäytyä rauhaan suostumasta.

Filippin valtiolliset toimet tarkoittivat Athenan eroittamista muista, ettei se voisi saada koko Kreikkaa nousemaan kapinaan häntä vastaan; sentähden alkoikin hän sekaantua muiden valtioiden asioihin. Demostenes, hyvin oivaltaen hänen tuumansa, suostutti Athenalaiset itselleen uskoinaan Peloponnesoon siinä tarkoituksessa tehtävän lähetystoimen, että tehtäisiin tyhjäksi ahnastelijan vehkeet. Hän kävi useissa heidän kaupungeissaan, sanoi heille suoraan, ettei olisi puhumistakaan liitosta vapaitten valtioiden ja sortovaltiaan välillä, ja huomautti, että muutamat kansalaiset mielellään alistuisivat vieraan vallan alle, jos he siten pääsisivät muita hallitsemaan. Filippos laittoi lähettilään Athenaan haihduttamaan näitä epäluuloja, ja siitä sai Demostenes toistamiseen purkaa vihaansa Makedonian kuningasta vastaan.

Paljon on keksitty kaupunkien varustuksia, niinkuin valleja, muureja, kaivantoja j.m.s.; mutta viisasten ihmisten mielessä on yhteinen suojeluskilpi, kaikille hyödyllinen ja tarpeellinen, mutta erittäinkin vapaille kansoille tyranniutta vastaan, ja tämä on — epäluuloisuus. Säilyttäkää sitä, niin ei kukaan voi teille tehdä mitään pahaa. Jokainen kuningas ja sortovaltias on vapauden vihollinen ja lakien vastustaja. Olkaa siis varoillanne, ett'ette, koettaessanne välttää sotaa, joudu vieraan valtiaan hallittaviksi.

Demostenes teki heti sen jälkeen yrityksen saattaa Aiskineen kansalaistensa epäluulon alaiseksi,

tuomalla esiin herjaavia syytöksiä, että tämä oli Filippon juhta; mutta Aiskines vapautettiin kanteesta, vaikka tosin vain kolmenkymmenen äänen enemmistöllä.

Nyt Demostenes uudestaan käänsi puhujatoimintansa Filippon vehkeitä vastaan ja piti puheensa "Kersonesosta", jossa hän esitti että kansan ensin tulisi iskeä kiinni vihollisiinsa, ennenkuin haastoi ystävänsä oikeuteen, niinkuin eräälle kelvolliselle sotapäällikölle, Diopeteelle, oli tehty. Hän kävi ankarin sanoin valtiollisten vastustajainsa kimppuun ja moitti niille annettua lupaa puolustaa Filippon etuja. Hän kehoitti kansalaisiaan rankaisemaan kavalia valtiomiehiä ja siten todistamaan, että kunnan miehet olivat sekä muiden että omasta puolestaan antaneet hyviä neuvoja.

Eräässä toisessa puheessaan kysyy hän, arvelivatko he, että ne, jotka hankkivat sotakaluja, ovat pidettävät rauhallisina ihmisinä siksi kuin alkavat käyttää näitä sotakoneita muureja vastaan. Hänen mielipiteensä mukaan on sitä, joka varustaa valloitustarpeita, pidettävä vihollisena jo ennenkuin hän on peistä viskannutkaan tai joutaan jännittänyt. Hän moittii heitä, kun ovat Filippolle myöntäneet oikeuden toimia oman mielensä mukaan ja näyttävät pitävän hänen menettelytapansa pikemmin laillisen perillisen menettelytapana, kuin orjan, joka hävittää ja turmelee sellaista, johon hänellä ei mitään oikeutta ole. Täytyypä löytyä joku syy, jatkoi hän, minkä vuoksi Kreikkalaiset, jotka vanhastaan ovat olleet niin arkoja vapaudestaan, nyt niin halusta pyrkivät orjuuteen. Nyt puuttuu jotakin, mitä löytyi niiden sydämissä, jotka voittivat Persialais-vallan eivätkä vaikeroinneet kestäessään kovia taisteluita maalla ja merellä. Mitä se oli? Ei liukkautta ja kavaluutta, vaan petollisuuden ja lahjomisen kauheksusta. Nyt sitä vastoin herättää kateutta, jos joku henkilö saa lahjoja, naurua, jos hän siitä puhuu, sääliä, jos hän siitä tuomitaan, ja vihaa niitä vastaan, jotka rikoksen ilmi antavat. Kansalliseen voimaan nähden on meillä, vanhoihin aikoihin verraten, kaikki edut puolellamme, mutta näiden nurkkakaupustelijoiden vehkeet tekevät ne hyödyttömiksi ja joutaviksi. Kreikan pelastus, niin lopetti hän puheensa, on teidän tehtävänne, Athenalaiset; tämän kunnioitoimen ovat teidän esi-isänne, kestätyään monta suurta vaaraa, saaneet ja jättäneet sen teille perinnöksi.

Seuraavana vuonna teki Filippus yrityksen valloittaa Byzantionia — nykyistä Konstantinopolia — ja muita läheisiä kaupunkeja; mutta Athenalaiset tulivat väliin, muut valtiot antoivat heille apuaan, Filippus sai kokea kovaa vastarintaa, Athena saavutti jälleen ylivaltansa merellä ja kansankokous antoi Demostenelle kiitoslausunnon hänen hyvistä neuvoistaan ja innostaan.

Vähää sen jälkeen syntyi Aiskineen toimesta pyhä sota, jota käytiin sentähden että oli viljelty Delfin temppeleihin kuuluva alue, ja Filippus valittiin Amfiktyonien (12:n Delfin ympärillä asuvan Kreikkalaisheimon) sotajoukon johtajaksi. Hän marssi heti Elateiaan, joka oli ainoastaan 10 peninkulman päässä Athenan rajoilta, asettui leiriin ja kehoitti Thebeläisiä yhdessä hänen kanssaan hyökkäämään Attikaan.

Mainioimmassa puheessaan kuvaa Demostenes sitä vaikutusta, jonka sanoma tästä Athenassa herätti. Kaupungissa nousi yleinen hämmästyminen; päivän koittaessa kokoontui kaikki kansa Pnyxille; sanansaattaja kysyi: Ken haluaa puhua? Mutta ei kukaan astunut esille, ennenkuin Demostenes vihdoin pyysi sananvuoroa.

Filippon tuuma, sanoi hän, on rohkaista ystäviään ja herättää kauhua vihollisissaan. Karkoittakaa siis tuska mielestänne ja astukaa maailman nähtäviin aseet kädessä, jotta ne, jotka ovat myyneet isänmaansa, oppisivat tietämään, että teidän voimanne ovat annetut vapauden puolesta taistelevien käytettäväksi. Älkää esittäkö Thebeläisille mitään ehtoja, vaan ilmoittakaa suoraan olevanne alttiit tulemaan heille avuksi. Jos he suostuvat tarjoukseen, niin me olemme menettelleet tavalla, joka tuottaa maallemme kunniaa; jos sitä vastoin ehdotus raukeaa tyhjiin, niin he siitä eivät saata syyttää muita kuin itseään.

Neuvoon suostuttiin, Demostenes lähetettiin asiaa ajamaan, Thebeläiset hyväksyivät hänen ehdotuksensa, ja Athenalaisten sotajoukko marssi Boiotiaan ystävänä ja liittolaisena.

Taistelu tapahtui Kaironeian luona. Väkeä oli kummallakin puolella melkein yhtä paljon, mutta Kreikkalaisilla ei ollut kelvollista sotapäällikköä; Makedonialaista sotajoukkoa sitä vastoin johti Filippus ja hänen nuori poikansa Alexander. Taistelun päätökseksi tuli Kreikkalaisten vapauden kukistuminen. Demostenes taisteli itse Kreikkalaisten riveissä ja piti hautapuheen kaatuneille. Mutta vaikka hänen ponnistuksensa hedelmäksi ei tullutkaan voitto, ei hän kuitenkaan menettänyt kansan luottamusta.

Kahta vuotta myöhemmin kuoli Filippus salamurhaajan kädestä; mutta Demosteneen vapaudenhaaveilut eivät sittenkään toteutuneet, eivätkä Persiasta saadut rahat olleet isänmaalle miksikään hyödyksi. Alexander kukisti pikaisesti Thebessa syntyneen kapinan, ja koko kaupunki hävitettiin maan tasalle, ainoastaan Pindaron huone jätettiin koskematta. Peläten samaa kohtaloa kiiruhtivat Athenalaiset nöyrästi toivottamaan onnea voittajalle, joka siihen vastasi vaatimuksella, että kaikki puhujat, jotka olivat Makedonialaisia — niiden joukossa tietysti Demosteneskin — jätettäisiin hänen haltuunsa. Tämän vaatimuksensa hän sittemmin kuitenkin peräytti.

Kun, Persialaisen vallan kukistuttua ja Spartan kuninkaan sankarina kaaduttua yrittäissään takaisin voittaa Kreikan vapautta, yleinen mielipide Athenassa oli kääntynyt jokaista vastaan, joka kehoitti Alexandria vastustamaan, koetti Aiskines lannistaa kilpailijaansa puhumalla tehtyä ehdotusta vastaan että Demosteneelle annettaisiin julkinen kiitoslause: Demostenes ei ollut toimissaan käyttäytynyt rehellisesti, arveli Aiskines, eikä sentähden ansainnut mitään kunnianosoitusta. Demosteneen vastaus — hänen puheensa "Seppeleen puolesta" — puolusti hänen valtiollisen elämänsä virheettömyyttä. Pelkäämättä sanoi hän kansankokouksessa, että hän, vaikka olisi edeltä päin arvannutkin miten asia oli päättyvä, olisi puhunut ja toiminut samoin kuin hän oli tehnyt, ja selitti muistelevansa entistä menettelytapaansa tyytyväisyydellä ja uljuudella. Aiskineen juonien kauttahan, sanoi hän, Filippos oli päässyt Termopyleen, joka oli kaikkien seuraavain onnettomuuksien alkuna. Vaikka olisikin kauheaa ajatella, että Kreikka tottelisi vieraan valtiaan käskyjä, niin kuitenkin olisi kunniaksi Athenalle että se oli koettanut parastaan sellaista häpeää poistaakseen. Mainiten muutamia loistavimpia tapauksia Hellaan entisestä historiasta muistutti hän kansalaisiaan siitä, että onhan elämä kerran loppuva ja tuoni tempaava senkin, joka koettaa piiloutua vasuun; mutta he ja heidän esi-isänsä olivat aina olleet valmiit astumaan kunnian tietä, aina alttiit nureksimatta käymään siihen kohtaloon, jonka taivaiset ovat määränneet. Älkää luulko Filippoa syyksi kaikkien Kreikan onnettomuuksiin; niistä vastatkoot ne monet ilkeät roikaleet, joita silloin kaikkialla löytyi ja joiden joukkoon tämä Aiskineskin kuuluu; sillä se, joka siemenen kylvää, on vastuun alainen siitä, mikä siemenestä kasvaa. Minua kummastuttaa, ettette heti ensi kerran hänet nähdessänne kammoksuen kääntäneet kasvojanne pois hänestä; mutta näyttää siltä, kuin synkkä pimeys verhoisi totuuden teidän nähtävistänne.

Minä pysyn siinä, että jos tulevaisuuskin olisi voitu edeltä päin arvata, niin ei Athenan koskaan olisi tullut poiketa tieltään, jos se vähääkään välitti omasta kunniastaan, entisaikain muistoista ja vastaisuuden arvostelusta. Se, joka itseään pitää ainoastaan vanhempainsa lapsena, odottaa kuolemaa, milloin se luonnon lakien mukaan on tuleva; mutta se, joka myöskin pitää itseään isänmaansa lapsena, sen mielestä on kuolemaa vähemmän pelättävä, kuin sitä häpeää ja häväistystä, jota kansalainen saa kärsiä vieraan vallan alle jouduttuaan. Luulottelenko minä itsenäisyyden herättäneeni teissä esi-isienne ylevän mielialan mukaisia tunteita? En, minä väitän, että nämä tunteet ovat teidän omianne ja että Athenan kansaa elähytti sellainen henki jo ennen minun aikaani. Kun Aiskines moittii teidän valtiollista menettelyänne, niin hän siis todenteolla koettaa teiltä ryöstää katoomatonta kunniaa. Mutta te ette ole väärin menetelleet, Athenan miehet, taistellesanne vapauden ja kaikkien vapautuksen edestä — sen vannon minä esi-isäinne nimessä, jotka ovat taistelleet Maratonin luona, niiden nimessä, jotka Plataian luona mittelivät miekkojaan vihollisten kanssa, niiden nimessä, jotka taistelivat Salamiin ja Artemisionin luona, ja monen muun sankarin nimessä, jotka ovat saaneet lepokammionsa yleisissä haudoissa ja joita kaikkia kaupunki on kunnioittanut samalla kunniallisella hautauksella — te voittajat ja voitettut. Sen teenkin syystä; sillä mitä urhoollisten miesten tuli tehdä, sen kaikki tekivät, vaikka korkeampi voima sääti heidän onnensa määrän.

Näin viehätti Demostenes kuulijansa, hänen vastustajansa arvo oli muserrettu, mutta itse lähti hän vapaaehtoiseen maanpakoon.

Demosteneen viimeiset päivät katkeroituivat sen kautta että häntä syytettiin, vieläpä tuomittiin syylliseksikin Harpalon, erään Alexanderin satrapin, tekemään kavallukseen. Harpalos pakeni Aasiasta Athenaan ja koetti yllyttää kaupunkia kapinaan Alexandria vastaan. Muutamia päiviä vankeudessa vietettyään pääsi Demostenes pakoon Argoon, mutta kutsuttiin Alexanderin kuoltua sieltä takaisin, kun tehtiin uusi yritys vapauttaa Kreikkaa vieraan vallan alta. Se ei onnistunut; Athenaan asetettiin Makedonialainen varustusväki, ja Demostenes pakeni sieltä ainaiseksi, etsi itselleen suojelupaikan Poseidonin temppelissä Kalaureian saarella ja joi kuolettavaa myrkkyä, kun häntä (v. 322) ajoivat takaa Antipaterin lähettämät vainoojat.

Valtiomiehenä astui Demostenes tietänsä vakavana eteenpäin ja osoitti, pitäessään toivottomissa oloissa toivoa vireillä, ollen rohkeana yleisen alakuloisuuden vallitessa, henkistä ylevyyttä, jota jälkimaailma aina on kunnioituksella muisteleva.

Hänen vertaistaan puhujaa tuskin koskaan on löytynyt. Hänen kaunopuheliaisuutensa oli luontaisen neron ja uutteran harjoittelemisen yhdistyminen, ja hänen mestaruutensa osoittui siinä, että hän osasi esittää kaiken sen, mikä hänen tarkoituksensa oli tärkeää, sopivimmalla hetkellä, juuri kun hän ensin oli varalta valmistanut kuulijainsa mielet sitä vastaanottamaan, ja samalla kiertotietä istuttaa heihin mielipiteitä, joita suorastaan lausuttuina olisi ankarasti vastustettu.

Lukianos.

Kuoli v. 200 e.Kr.

Lukianos syntyi köyhistä vanhemmista Syrian kaupungissa Samosatassa. Lopetettuaan koulunkäyntinsä meni hän erään sukulaisensa luo kuvanveistotaitoa oppimaan. Hän sai selkäänsä ja juoksi takaisin kotiinsa. Silloin näki hän, kuten itse kertoo, unessa kaksi hengetärtä; näistä oli toinen kuvanveisto-taiteen haltijatar, joka vakuutti hänen ruumiintyöllä saavan hyvän toimeentulonsa — toinen oli "tiede", joka lupasi hänelle opettaa kaikki muinaiset tapaukset, saattaa hänet perehtymään esi-isäin mainioihin tekoihin ja puheisiin sekä varustaa hänen sielunsa oikeamielisyydellä, hurskaudella, leppeydellä, häveliäisyydellä, järkevyydellä ja vakavuudella ja opastaa sitä rakastamaan kaikkea ihanaa ja harrastamaan kaikkea jaloa. Lukianos liittyi seuraamaan viimeainittua ja rupesi, kaunopuheliasuutta opiskeltuaan, pitämään esitelmää ja luentoja eri paikoissa, jatkaen sitä aina 40:teen ikävuoteensa, jolloin hän kirjailijana ja Sokrateen koulun filosofina asettui Athenaan. Vanhoilla päivillään pääsi hän prokuraattoriksi Alexandriaan; siitä sai hän palkan, vaikka tointa hoiti viransijainen.

Yleisimmin tunnettu hänen teoksistaan on *"Jumalten puheenvaihtelut"*, joissa hän ivaa pakanallisen uskonnon hullutuksia ja pilkkaa satuja ja pyhiä taruja, joita kansa ei enään uskonut. Näytteeksi olkoon tässä puheenvaihtelu Zeyn ja lemмен jumalan Eron välillä:

Eros: Mutta vaikka nyt olenkin tehnyt väärin, hyvä Zeys, niin suo se minulle anteeksi, sillä poikahan minä vielä olen ja ymmärtämätön.

Zeys: Sinäkö poika, Eros, sinä joka olet paljoa vanhempi kuin Japetos (eräs titani)! Luuletko ehkä itselläsi olevan oikeutta kuulua lasten joukkoon, sentähden ettei sinulla ole partaa eikä harmaata hiuksissasi, vaikka olet vanha ukko nahjus ja oikein pääveijari?

Eros: Mutta mitäpä hirveätä pahaa sinulle olen tehnyt, minä mokomakin ikämies, kuten sinä sanot, koska vielä aiot panna minut kahleisinkin?

Zeys: Vai niin, sinä saakelin ryökäle, eikö sillä ole mitään väliä, että olet minua pilkkana pitänyt ja saattanut jos joksikin: satyyriksi, sonniksi, kultasateeksi, joutseneksi ja kotkaksi? Sitä vastoin et ole ketäkään minuun lemestyttänyt, ja sinua saan siitäkin kiittää, etten ole yhtä ainoatakaan naista miellyttänyt. Minun täytyy vain aina käyttää taikakeinoja ja tekeytyä tuntemattomaksi; sillä he tosin, rakastavat sonnia tahi joutsenta, mutta heti kun vilahdukseltakin näkevät minut, ovat he pelosta kuolemaisillaan.

Eros: Sehän on aivan luonnollista; sillä sentähden, oi Zeys, että he ovat kuolevaisia, he kauhistuvat sinua nähdessään.

Zeys: Mitenkä siis Brankos ja Hyakintos voivat Apolloa rakastaa?

Eros: Niin, mutta pakenihan Dafne häntäkin, vaikka hän on niin komea, kauniskutrinen ja parraton. Mutta jos tahdot ruveta viehättäväksi, niin lakkaa pudistamasta ägidiäsi ja salamoitasi sinkoomasta. Koeta sen sijaan olla niin miellyttävä kuin mahdollista, anna hiuskiharasi häälyä hartioillasi ja sido ne yhteen otsasiteellä, käy purppurapuvussa, solmi kultaiset anturat jalkoihisi ja liidä sisälle tanssitahdissa heleäin huilujen soudessa ja rumpujen rämistessä; niin saat nähdä, että sinua on seuraava parvi, lukuisampi kuin Dionyson menadit.

Zeys: Korjaa nyt jo luusi; jos minun täytyisi mokomaksi ruveta, niin en millään ehdolla tahdo päästä miellyttäväksi.

Eros: No niin, ole sitten rakastamatta; sehän varmaan kuitenkin on hyvin helppoa

Zeys: Enpä vain sitä teekään; rakastaa minä tahdon, vaan tahdon mukavammin päästä pyrintöjeni perille, ja ainoastaan sillä ehdolla pääset sinä vapaaksi.

Jumalten neuvottelussa ivataan monijumaloimista suurella sukkeluudella. Neuvottelun tarkoituksena on juurtajaksain tutkia, millä oikeudella uudet — vieraat ja kotimaiset — jumalat ovat päässeet kukin sijalleen Olympon. Momos on puheenjohtajana ja esittää, kuinka kummallisia jumalia, varsinkin itämaalaisia, vallan ilkeällä tavalla oli Olympon puikahtanut.

Suunnitelmassa, jonka nimikirjoituksena on *Timon*, kysytään Zeyltä, miksi kuolevaisia ei enää opeteta häntä pelkäämään, niinkuin ennen, jyrinällä ja salamalla, ennen, jolloin rakeet olivat suuria kuin pienet kivet ja jokainen sadepisara tulvehti vettä kuin virta. Selvästi näkyy, että runoilijain kuvaukset hänen pelotuskeinoistaan olivat vain pöyhkeää puhetta — taikka mitenkäs muuten ihmiset laiminlöisivät uhraamisen; minkä tähden he rankaisematta saisivat ryöstää temppeleitä? Timon kysyy sitten, minkä tähden hänen anteliaisuutensa jumalia ja ihmisiä kohtaan on joutunut niin tykkönään unhotuksiin, että hän nyt, tuhlettuaan kaiken omaisuutensa, on pakoitettu hiellään leipäänsä ansaitsemaan? Zeys lähettää Hermeen ja Pluton osoittamaan Timonille, mistä hän voi löytää tavattoman suuren maahan kaivetun aarteen. Sen löydettyään Timon muuttuu ihmisvihaajaksi ja ajaa pois entiset ystävänsä ja

toverinsa, jotka kokoontuvat hänen ympärilleen, toivoen pääsevänsä osallisiksi hänen uuteen rikkauteensa, ja päättää tästä lähtien elää ainoastaan itsensä, eikä muiden tähden.

Kun jätämme sikseen *Kuolleiden puheenvaihtelut*, jotka suurimmaksi osaksi perustuvat Homerosta ja vanhoista jumaluustaruista otettuun lainatavaraan, seuraa nyt: *Karonin käynti ylämaailmassa*. Karon ja Hermes, joka hänellä on oppaana matkalla, ovat koonneet päällekkäin suuren rökkiön vuoria, ja Karon istuu tämän rökkiön huipulla, nähden sieltä monta kuuluisaa kaupunkia ja kaikki mitä niissä tapahtuu. Karonin mielestä elämä näyttää kauhean tukalalta, ja hän kysyy, mitä varjoja ne ovat, jotka alinomaa liitelevät ilmassa. Ne ovat, sanoo Hermes, ilkeät intohimot ja kehräävät kostottaret värttinöineen ja lankoineen. Karon ei voi käsittää, miksi kuolevaiset, joiden eloa hän vertaa lyhytikäiseen, pian haihtuvaan virran kuplaan, niin rakastavat elämää. Hän puolestaan tahtois heille sanoa: Oi te houkkiot, minkä tähden te olette niin arkamielisiä? Ettehän te voi ikuisesti elää; ei yksikään niistä esineistä, joita te niin suuresti ihaillette, ole ijankaikkisesti pysyvä, eikä ihmisenkään saata kuollessaan ottaa mitään mukaansa — alastomana täytyy hänen lähteä viimeiselle retkelleen, ja talot, tilukset ja rahat joutuvat muiden käsiin. Mutta Hermes vakuuttaa hänelle, että tällainen puhe on turhaa, sillä useimpien korvat ovat niin täyteen sulleet harhauksia ja tietämättömyyttä, etteivät saata sitä edes kuullakaan; ja tarpeetonta olisi myös mitään sellaista niillekään harvoille sanoa, joiden korvat ovat totuudelle avoinna, sillä he sen ennestään aivan hyvin tietävät.

Varsin hauska irvikuvaelma on *Filosofien myynti*, jossa hän ivaa niitä tekoviisaita ja pettureja, jotka toimiskelivat vanhan viisaustieteen turvissa, väittäen saaneensa nokkelat ja mielettömät valheoppinsa entisaikain filosofeilta. Tapahtumapaikkana on orjamarkkinat; Zeys ja Hermes ovat myyjinä, orjiksi puetut filosofit myytävänä; joukko ostajia on saapunut paikalle. Pytagorasta tarjotaan kaupaksi oppineena miehenä, joka käsittää maailman sopusointuisuudet ja tietää, miten *kahta* elämää eletään. Kysyttyä, selittää hän ensiksi puhdistavansa oppilaansa mielet ja sitten pitkällisellä levolla virvoittavansa heidän muistoaan. Sitten he saavat oppia, että (numero-)luvut ovat kaikkien aineiden perusteena ja että sielut muuttavat yhdestä ruumiista toiseen. Sen jälkeen tulee kynikko Diogenes, joka sanoo itseään intohimojen lääkitsijäksi, totuuden ja vapauden profeetaksi. Hän haluaa sivistymättömänä raakalaisena esiintyä suurissa kansanjoukoissa; hän väittää olevansa kuningasta onnellisempi, ja on julkea jokaista kohtaan, kenenkä vain tapaa. Eräs kyrenaikko (Aristippon opin tunnustaja), joka oli antautunut ylellisyyteen ja nautintoihin, ei käy kaupaksi. Demokritos, joka alati nauraa, ja Herakleitos, joka lakkaamatta itkee, myydään yhdessä. Sitten tuodaan sisälle Sokrates, ja häntä vaaditaan esittämään mallivaltiotaan ja aateoppiaan. Kun tämä on myyty, kutsutaan sisään Epikuros, iloinen veitikka, joka pitää hyvästä ruoasta. Hänen jälkeensä tulee muuan stoialainen, eräs peripateetikko ja kaikkein viimeiseksi eräs skeptikko, ja näiltä kaikilta kysytään heidän opinväitteitään.

Kirjoitelmassa, jolla on nimenä *Kuolleista nousseet opettajat*, kertoo Lukianos, miten muka häntä vainosivat kaikellaiset suuttuneet filosofit, jotka olivat saaneet päivän virkavapauden varjojen valtakunnasta kostaakseen solvaajallensa. Sokrates huutaa: Pieskää sitä riiviötä! Muuan toinen: Syöskää seiväs hänen sisuksiinsa! Kolmas: Repikää häneltä silmät päästä! Neljäs: Pankaa häntä kelpo lailla selkään! Viides: Silpokaa kieli hänen kurkustaan! Lukianos, joka on kaiken tämän kiukun esineenä, pyytää saada itseään puolustaa; hän tahtoo todistaa olevansa todellisen filosofian edustaja ja suojelija — mutta missä tämä filosofia löytyy? Platon on hänen kanssaan yhtä mieltä siinä, että viisauden ovi ei ole kaikille vetelehtijöille avoinna, ja samassa kohtaavat he filosofian, joka tulee käyskennellen hyveen ja muiden seuralaisten parissa, ja päätetään yhdessä lykätä asia näiden ratkaistavaksi. Oikeus kokoontuu Pallaan temppeliin, ja Platonin kieltäytyttyä rupeamasta syyttäjäksi ryhtyy Diogenes tähän toimeen ja vaatii hävyttömän solvauskirjoitusten tekijän ankaraa rankaisemista. Lukianos huomauttaa tähän, että hän ei ole ketään muita ahdistanut kuin "jalopeurannahkoihin puettuja aaseja", jotka saattavat filosofian pahaan maineesen, ja hän pääsee syytöksestä vapaaksi. Hänen pyynnöstään haastetaan nyt tekofilosofit samaan oikeuteen vastaamaan, mutta nämät pötkivät heti pakoon, ja heidän kiinnisaamiseen käytetään kaikellaisia keinoja. Muutamat, joita ne, keitä he ovat opettajikseen sanoneet, eivät tunnusta oppilaiskseen, syöstään suin päin alas Akropolis-kukkulalta, toiset, jotka oman voiton pyynnöstä ovat filosofivaippaan verhoutuneet, viedään ulos kaupungista ja heidän otsaansa poltetaan häpeän leima: ketun tai apinan kuva.

Toisen leikillisen hyökkäyksensä filosofikouluja vastaan tekee Lukianos puheenvaihtelussaan *Vieraskeinut*, hääjuhla, johon on kutsuttu kaikkien koulukuntien edustajia. Viiniä on tarjottu ympäri seuraa, ja vieraat alkavat tulistua ja käydä puheliaksi, kun erään stoialaisen orja saapuu paikalle. Hänen isäntäänsä ei ole kutsuttu kemuihin, ja sentähden saa orja täällä julki lukea isäntänsä tekemän ankaran moitesaarnan. Hän kammoo ja halveksii mokomia hekumallisia kiitollisuuden osoituksia, sanoo hän, mutta hän ei kärsi ilmeistä epäkohteliaisuutta, ja sen vuoksi antaa hän läsnä olevien ratkaistavaksi ongelman, jonka perille *itse* on päässyt. Lukianoa, joka oli läsnä, hävetti kuullessaan vakavan, harmaapäisen vanhuksen puhuvan tällaisia typeryyksiä ja joutavuuksia; mutta muut alkoivat haukkua toisiaan suut silmät täyteen ja viskellä viiniä toinen toistensa naamaan. Hyvinpä vähän — huomauttaa Lukianos — kirjaopista saakin käyttäytymis-älyä! Ehkä asia on niin selitettävä, että se, joka ahtaa

päänsä täyteen muiden aatteita, menettää oman terveen järkensä? Eräs platonikko koetti hillitä meteliä esittämällä väittelyä avioliitosta, erittäinkin siltä katsantokannalta, että voidaan pitää yhteisiä aviovaimoja. Kemujen päätyttyä alettiin kiistellä niistä herkuista, joita isäntä oli vieraille kotiin vietäviksi jättänyt, ja kun metelöidessä lamppu oli sammunut, seisovat kaikki pilkko pimeässä. Kun jälleen saatiin valoa, huomattiin peripatetikon paraikaa hyväilevän yhtä soittajatyöistä ja epikurolaisen kätkevän kultapikarin viittansa alle. Haavoitettuina ja kurjan näköisinä kömpivät kaikki kemuissa olijat orjien saattamina kotiin; mutta stoialainen vieläkin, vaikka silmä oli sinisenä ja nenä vuosi verta, väitti vaan kiven kovaan, että "kipu ei ole mitään todellista pahaa".

Kirjoitelmassa *Hermotimos* harkitaan filosofien oppeja totisemmin, ja siinä tavataan seuraava kappale. "Rikkaus, kunnia ja kaikki ruumiilliset nautinnot riisutaan pois ja jätetään tuonne alas, ja ihminen nousee kuni Herakles ikään, heittäen päältänsä kaiken sen, mikä oli kuolevaa, kaikki minkä oli maalliselta äidiltään perinyt ja vieden mukanaan kaikki mikä oli jumalallista, nyt tulella kirkastettuna ja kaikesta kuonasta puhdistettuna, liidellen ylös jumalten luo". Siten tulevat ne, joista filosofian kautta on nyhdytty pois rakkaus niihin esineihin, joita ihmiset tietämättömyydessään ihailevat, todellista onnea nauttimaan; he eivät enään ajattele rikkautta, kunniaa ja huvia, vaan nauravat niille, jotka näihin luottavat.

Kirjoitelmassa *Uusi Ikaros* kertoo kynikko Menippos matkasta, jonka hän siivillä lentäen oli tehnyt eeterillisiin ylä-ilmoihin oppiakseen tuntemaan maailmakaikkisuuden todellista järjestystä, jota ei yksikään filosofi ollut käsitettävällä tavalla saattanut selittää. Katsoessaan alas maahan näki hän, kuinka eräs viisauopettaja maksusta suostui vannomaan väärän valan; muuan toinen kiisteli oppilastensa kanssa maksuhinnasta, ja kolmas käyttäytyi hävyttömästi. Hän näki myös, kuinka Egyptiläiset viljelivät maitansa, kuinka Foinikialaiset tekivät kaupparetkiään merellä, kuinka Spartalaiset pieksivät lapsiaan ja Athenalaiset tavallisuuden mukaan juoksivat käräjissä. Maailman melske muistutti hänelle muurahaisparvea, jolla epäilemättä myöskin on rakennusmestarinsa, johtajansa ja filosofinsa, aivan niinkuin ihmisilläkin. Kun hän läksi kuusta, pyysi tämä häntä ottamaan mukaansa Zeylle annettavan anomuskirjelmän, jossa valitettiin filosofien typeristä mielipiteistä sekä kuun suuruudesta, muodosta ja lainavalosta. Ikaron saapuessa Olympon ylistää hänen rohkeuttaan Zeys, joka haluaa tietää vehnän hintaa ja kuolevaisten todellisia ajatuksia jumalten valtiaasta. Oli aika, huomauttaa Zeys, jolloin kaikki katsoivat hänen puoleensa ja jolloin uhrit olivat niin yleisiä, että hän tuskin saattoi mitään nähdä savulta; mutta nyt löytyy niin paljon uusia jumalia, että häntä pidetään vanhanaikuisena ja typeryneenä. Sitten näyttää hän Menippolle, kuinka rukoukset kohoavat hänen luokseen lämsillä varustetuista reijistä, jotta hän voi tukkia tien kohtuuttomilta toivomuksilta ja ainoastaan kuulla järkeviä. Menippon aterioittua yhdessä jumalten kanssa, hänen kuultuaan Apollon soittavan lyyränsä ja runottarien lausuvan muutamia runoelmia, vie hänet Hermes maahan takaisin, ja sinne päästyään hän heti kiirehtii filosofeja varoittamaan siitä löylytyksestä, jota kuuvaltias valmisteli heidän selkensä varalle.

Ivalliisiin kuvauksiinsa ajan yhteiskunnallisista oloista on Lukianos lainannut enimmäkseen aatteensa Terentiolta ja Horatiolta ja samassa todistuksessaan jäljitellyt Sokrateen ja Platonin kirjoitustapaa. Niin on hän *Loisiossa* määritellyt ruoka-aterian saavuttamiseksi käytettyä, hävyttömässä ja liehakoivassa puheessa ilmaantuvaa norckimista järjestelmäksi vanhastaan tunnettuja sääntöjä, joilla on yleishyödyllinen tarkoituksensa. Se ei ole luontoinen lahja, vaan taide; mutta kun useimpia taiteita muuten voidaan oppia ainoastaan vaivaloisella työllä ja puutetta kärsimällä, niin saattaa tätä taidetta oppia mitä mukavimmalla tavalla, maksutta ja opettajatta.

Eräessä kirjeessä nimeltä *Palkkatoverit* varoittaa hän muuanta ystävää niistä nöyryytyksistä, joita se saa kärsiä, joka suostuu seurustelijana oleskelemaan rikkaan miehen talossa. Ensiksikin saa hän naurettavan pienen palkan ja sitä paitsi vaaditaan häneltä, ettei koskisi niitä herkkuja, joita tuodaan pöydälle, että tyytyy huonompaan viiniin, sallii palvelusväen kohdella itseään tylästi eikä pidä itseään niitä parempana, jotka laululla ja soitannolla huvittavat seuraa. Jos on matka tehtävä, niin hän saa istua vaunuissa kokin ja kamaripiian rinnalla ja pitää polvellaan rouvan mielikoiraa. Yhtä vastenmielinen on hänen velvollisuutensa osoittaa mieltymystään herran runollisille yrityksille ja lukea ääneensä häntä huvittaakseen. Jos joku siihen määrään on unhottanut kunnioituksen itseänsä kohtaan, että hän on uhraamaisillaan vapautensa, muistakoon Platonin sanoja: "Älä taivasta soimaa; ehdollasihan sinä olet virheen tehnyt".

Terävimmät ivahyökkäyksensä Lukianos tekee niitä uusia harhaluuloja vastaan, joita oli tuotu itämailta, ja sitä yleistä suosiota vastaan, jolla eriskummallisia ja hulluja juttuja helliteltiin. Osa näistä jutuista kertoi kummituksista ja taloista, joissa kummitteli; muudan kuvapatsas oli astunut alas jalustaltaan mennäkseen kylpemään; eräs vaimo vainaja ilmestyi miehensä nähtäväksi useita kuukausia kuolemansa jälkeen noutamaan tohvelia, joka hänen ruumistaan poltettaissa oli jäänyt polttamatta; löytyi Egyptiläinen, joka mielensä mukaan osasi muuttaa luudan taikka seipään eläväksi palvelijaksi, j.n.e. Lukianos puhuu myöskin eräästä Palestinasta kotoisin olevasta Syrialaisesta, joka osasi karkoittaa pois pahoja henkiä, miehestä, jonka kaikki tunsivat ja jonka arvellaan olleen jonkun niistä miehistä,

jotka Apostolien tekoraamatusta mainitaan maksusta harjoittaneen tätä tointa.

Lukianon teoksien joukossa on myös kolme lyhyttä kertomaruonoelmaa, jotka osoittavat hänellä olleen yhtä paljon mielikuvitusta kuin ivallista leikillisyyttä. Ensimmäisen runoelman esipuheessa sanoo hän, että monet ovat jäljitelleet Homeroa kertomalla matkoista ja seikoista, jotka eivät koskaan ole tapahtuneet, vaikka kertoja koettaa tehdä niitä niin uskottaviksi kuin mahdollista. Omasta puolestaan tunnustaa hän suoraan, ettei hänen kertomuksissaan ole totta sanaakaan, ja varoittaa lukioitaan niitä nimeksikään uskomasta. Sentähden panee hän ensimmäiselle näistä paremman puutteessa nimeksi "*Tosi kertomus*". Tuulenpyöriäinen kuljettaa erään matkustajan laivan kuuhun, josta katsoen maa näyttää kuulta — varsin näppärä tähtitieteellinen arvaus. Laivan nielee nyt merihirviö, jonka vatsassa kertoja ja matkustaja elivät toista vuotta, kunnes vihdoinkin pääsivät vapaiksi tehtyään tulen, jotta hirviö kuoli vatsantulehdukseen. He käänsivät nyt kulkunsa Autuaitten saarille, jossa kadut ovat kullasta ja muurit pelkkiä smaragdeja ja ametisteja, jossa ei ole päivää eikä yötä, vaan alati kirkas puolihämärä, jossa aina puhaltaa eteläinen ja jossa viinirypäleet kypsyvät kerran kuukaudessa. Täällä oleskelivat useimmat muinais-ajan mainioimmat sankarit ja todelliset filosofit, paitsi Platon, joka mieluummin eli omassa tasavallassaan, ja stoialaiset, jotka eivät vielä olleet saapuneet, vaan joita odotettiin. Heidän sieltä lähtiessään antoi Odysseys heille kirjeen Kalypsolle vietäväksi; sen he toimittivatkin perille. Kalypson kysymykseen, oliko Penelope todellakin niin rakastettava ja siveellinen, kuin yleisesti sanottiin, antoivat he vastauksen, jonka tiesivät Kalypsoa miellyttävän. — Toista kertomusta, jolla on nimenä "Lukios" eli "Aasi" ja joka on hauska kuvaus nelijalkaiseksi muuttuneen sankarin vaiheista, arvellaan muiden kirjoittamaksi. Kolmas, nimeltä "Kukko ja rajasuutari", on puheenvaihtelu, jossa kukko, joka on saanut ihmisäänen, kuten ennen Akilleyn hevosillakin oli, selittää kerran aikanaan olleensa Pythagoras. Sitten oli hän peräksyttiin ollut kuningas, kerjäläinen, nainen, hevonen ja naakka — joista kuninkaana-olo kuitenkin oli kurjinta. Kukkona hän mielestään on paljoo onnellisempi kuin moni mahtava ja suuri mies. Hänen herransa, rajasuutari, ei tahdo tätä uskoa; mutta kukko vie hänet silloin mukanaan lyhyelle käynnille kahden rikkaan naapurin taloihin, joissa he tapaavat toisen istuvana rahojaan hautomassa, voimatta varkaiden pelolta maatakaan; toista sitä vastoin pettää ja peijaa hänen vaimonsa ja palvelijansa — silloin rajasuutari kääntyy kotiinsa paljoo viisaampana ja osaansa tyytyväisempänä.

Koska Lukianos eli toisella vuosisadalla meidän ajanlaskuamme, on jokseenkin varmaa, että hän tunsi uuden uskonnon opit, ja hän puhuikin eräästä opetuslapsesta nimeltä Peregrinus eli Proteus, joka uhrasihe. Lukianos kertoo hänen suuresti vaikuttaneen seuralaisiinsa; nämät, hänen ollessaan outojen oppien saarnaamisesta vankeudessa, toivat hänelle ruokaa ja rahoja sekä lahjoivat vanginvartijan, jotta pääsivät sisään rukoilemaan yhdessä hänen kanssaan. Sillä, lisää Lukianos, nämät köyhät raukat luulottelevat elävänsä ijankaikkisesti ja sanovat kaikki olevansa veljiä — kaikki jumalat ovat heillä yhteiset, ja viekas veijari voi nämät herkkäuskoiset helposti pettää. Monet kirjailijat ovat näistä huomautuksista ja siitä, tavasta, millä Lukianos kuvaa Proteon uhrautumista, tehneet sen johtopäätöksen, että Lukianos on käsitellyt uutta uskoa yhtä ivallisesti kuin vanhoja pakanallisia harhaluulojakin; mutta luultavampaa on, että hän ainoastaan vaillinaisesti tunsi kristinopin, samalla kuin se pilkka, jolla hän lakkaamatta kohteli pakanallista uskontoa, edisti niiden yritysten tyhjäksi tekemistä, joihin juuri tällä ajalla ryhdyttiin viimeainitun elvyttämiseksi.

Plautus.

Kuoli v. 184 e.Kr.

Romalainen murhenäytelmä oli vielä suuremmassa määrässä kuin muut Romalaisen kirjallisuuden haarat Kreikasta perittyä ja lainattua. Kuitenkaan ei niissä näytelmissä, jotka puolen vuosituhannen kuluessa huvittivat Romalaista yleisöä, ollut likimaillankaan Aristofaneen huvinäytelmien rohkeata ivaa, suurta sivuviittausten rikkautta, iloista leikillisyyttä ja vallatonta sukkeluutta. Harvainvaltainen Roma ei suvainnut näyttämöllä sitä sanan vapautta, josta kansanvaltaisella Athenalla oli suuri huvi. Roman näytelmäkirjoittajat olivat Menanderin oppilaita ja olivat häneltä lainanneet yleiset perikuvat, joista leikkiä laskettiin, yhdenkään yksityisen henkilön siitä saattamatta loukkaantua. Näistä huvinäytelmistä ei ole jälkimaailmalle säilynyt muita, kuin Plauton ja Terention kirjoittamat.

Plautus, syntyyään köyhistä vanhemmista ja kotoisin Sarsinan kaupungista Umbriassa, tuli varhain Romaan, jossa hän jonkun aikaa auttelijana palveli teatterissa. Silloin pälkähti hänelle päähän itse ruveta näytelmäkappaleita kirjoittamaan, ja siinä hän onnistuikin niin hyvin, että hänen näytelmänsä hankkivat hänelle yleisön suuren suosion ja hyvän toimeentulon. Melkein kaikki hänen komediansa olivat vapaita "mukaelmia" kreikkalaisista alkuteoksista, mutta siten esitettyjä, että henkilöt ovat tavoiltaan ja käytökseltään *Romalaisia*. Hänen kielensä on saavuttanut suuren kiitoksen, ja hän ehkä olikin ensimmäinen, joka romalaisen puhekielen kohotti kirjakielen arvoon. Hänen näytelmänsä alkoivat

tavallisesti esipuheella, jossa viitattiin tapauksen juoneen ja joka ystävällisesti neuvoi yleisöä, kuinka sen tuli näytelmää esitettäessä käyttäytyä.

Hänen kymmenen etevimpää komediaansa olivat:

1. *Aarre* eli *Kolme hopearahaa*. Tämän sisällys on seuraava: Porvari Karmides, jolla on tytär ja irstastapainen poika, matkustaa pois asioille ja jättää lapsensa hoidettaviksi Kallikleelle, jolle hän myöskin samalla ilmoittaa tiettyyn paikkaan kätkeneensä kolme tuhatta kultarahaa, jotka hänen tyttärensä on saava myötäjaisiksi, jos isä ei palaa kotiin. Poika jatkaa hurjaa elämäänsä, ja hänen täytyy vihdoin myydä talo, jonka Kallikles ostaa aarretta pelastaakseen. Sillä välin ilmestyy nuori Lysiteles tyttären kosijaksi, ja hankkiaksensa tytölle tarpeelliset kapiot, suurta huomiota herättämättä, laittaa Kallikles lähettilään tuomaan muka Karmideen antamia rahoja. Kun tämä, joka vaivastaan on saanut kolme hopearahaa, tulee kolkuttamaan talon ovelle, on sitä avaamassa — Karmides, joka vastikään on palannut matkaltaan, ja hänen ja lähettilään välillä syntyy naurettava keskustelu. Vihdoin selviää kaikki, ja Karmides, joka ilolla kuulee uutisen tyttärensä kihlauksesta, antaa pojalleen anteeksi ja kehoittaa tätä puolestaan naimaan Kallikleen tyttären. Poika mielellään suostuu siihen ja lupaa iloissaan sovinnosta naida kuinka monta hyvänsä. Mutta Karmides vastaa:

"Ei, yks tarpeeks on. Vaikk' vihoissain
Mä oon, en siihen tuomita sua voi;
Se liian kovaa ois".

Jolloin Kallikles tähän virkkaa:

"Ei *hänen* vioistaan se sitä ois,
Häll' sata pitäis olla vähintäin".

2. *Kerskuri*. Tämän näytelmän sankarina on Pyrgopolinices, "voiton torni", muuan rikas sotilas. Omien sanojensa mukaan on hän taistellut

"Gorgomdonilaiskentällä kuuluisalla,
Bombomachideen mainion johtaessa,
Klytomestoridysarchideen pojan".

Hänen seuralaisensa on sykofanti Artotrogus — Leivän musertaja — joka kalliisti vakuuttaa herransa juttuja tosiksi ja sillä tavoin "hellitelläkseen hampaitansa sallii korviaan rääkättävän". Katteini on tavattoman ylpeä urheudestaan ja on perin herkkä uskomaan, että kaikki naiset silmittömästi häneen viehättyvät, vaikka "onhan siitä kauniina olost paljon vaivaakin". Vastikään on hän ryöstänyt pois nuoren naisen tämän rakastajalta, jonka orja Palestrio myöskin on hänen omakseen joutunut. Orja ilmoittaa herralleen Pseusideelle tietävänsä, missä kaunotarta pidetään kätkettynä, ja kun Pseusides tulee naista sieltä etsimään, tapaa hän viereisessä talossa perheen erään naimattoman ystävän. Seinään tehdystä aukosta pääsee Pseusides tapaamaan rakastettuaan; mutta eräs katteinin palvelijoista huomaa heidät kerran katolta ajaessaan apinaa takaa ja uskoo salaisuutensa Palestriolle. Uskollinen orja luulettua apinan ajajaa, että hän ei ole nähnyt katteinin lemmikkiä, vaan tämän kaksoissisaren, jolla on rakastaja. Vihdoin pettää Palestrio itse katteininkin kertomalla ihanasta naisesta, joka muka on häneen rakastunut, mutta jolla on kovin sukkamielinen mies, ja sentähden haluaa häntä tavata hänen omassa talossaan. Katteini heti karkaa suin päin paulaan, päästää vangitun kaunottaren vapaaksi ja rientää sitten rakkaudesta hehkuen lemmittynsä taloon, jossa häntä odottavat muutamat orjat, jotka aika lailla pieksevät häntä ja ryöstävät häneltä rahat ja vaatteet.

3. *Kummitus*. Kauppias Theuropides on lähtenyt kaupparetkelle kolmeksi vuodeksi, ja sillä aikaa viettää hänen poikansa Philolaches tuhlaavaista elämää erään ystävänsä ja parin ilotytön seurassa. Isä palaa äkkiä kotiin, juuri kun herrasväki on istunut kemuilemaan. Orja Tranio sulkee silloin oven ja vakuuttaa kotiin palanneelle, että talo on jätetty autioksi sen vuoksi että siellä kummittelee. Meteliä kuuluu, ja Theuropides juoksee tiehensä peittäen päänsä viitalla. Tranio seuraa jälestä, ja he kohtaavat koronkiskurin, joka on lainannut pojalle rahoja ja vaatii niitä takaisin. Orja sanoo syyksi, että lainaa muka on käytetty toisen talon ostamiseen; sen vanha herra heti paikalla tahtoo nähdä. Uusia rettelöitä syntyy sen talon omistajan kanssa, jota orja, sanoo heidän ostamakseen. Pari orjaa, jotka lähetetään noutamaan pojan juopunutta ystävää, saavat asian vihdoinkin vähän valkenemaan. Theuropides raivostuu, vaan tyyntyy viimein, kun pojan ystävä, humalasta selvittyään, pyytää anteeksi ja lupaa maksaa kaikki.

4. *Haaksirikko*. Athenalaisella Daemoneella on tytär Palaestra, joka lapsena on ryöstetty pois kotoaan ja myyty parittaja Labraxille. Nuori Pleusidippus rakastuu tyttöön ja tahtoo ostaa hänet vapaaksi, mutta Labrax vie hänet salaa orjamarkkinoille Agrigentumiin, jossa toivoo saavansa paremman hinnan. Matkalla joutuu laiva haaksirikkoon aivan lähellä Daemoneen maatilusta, jonne Labrax oli houkutelut Pleusidippon. Palaestra ynnä eräs hänen ystävänsä ja Labrax sekä vielä muuan hänen seuralaisistaan

pelastuvat maalle. Isä tuntee tyttärensä, ostaa hänet vapaaksi ja antaa hänet Pleusidippolle puolisoiksi.

5. *Sotavangit*. Kappaleen alkupuheessa ilmoitetaan, että vankeina ovat Philokrates, nuori ylimys Eliin maakunnasta, ja hänen orjansa Tyndarus. Heidät oli Hegio, rikas Aitolialainen porvari, jonka vanhin poika on vankina Eliissä, ostanut taistelussa vangeiksi joutuneina. Toisen nuoremman pojan on kostonhimoinen vanki ryöstänyt ja vienyt Eliisen. Kappaleen pääviejätyksenä on uskollisuus, jota orja Tyndarus osoittaa herralleen Philokrateelle, jonka kanssa vaihettaa vaatteita, jotta Hegio lähettäisi hänet — luullen häntä orjaksi — sopimaan Philokrateen isän kanssa vangitun pojan vapauttamisesta. Erokohtaus nuorukaisten välillä, jotka lapsuudesta asti ovat kasvaneet yhdessä, on liikuttava. Petos tulee kuitenkin ilmi, ja Tyndarus tuomitaan pakkotyöhön kivilouhoksiin. Jonkun ajan perästä palaa Philokrates tuoden mukanaan Hegion vapaaksi ostetun pojan. Hän on myöskin saanut käsiinsä karanneen orjan, joka on salaa ryöstänyt Hegion nuoremman pojan, ja vihdoinkin tulee ilmi, että orja on myynyt pojan Philokrateen isälle, joka on antanut lapsen leikkiveriksi pojalleen, ja siitä myöskin selviää, että tämä kadonnut poika on kivilouhoksiin lähetetty Tyndarus raukka. Nuorukainen noudetaan hetimiten kotiin, ja ilkeämielinen orja lähetetään sen sijaan konnantyöstään kärsimään ansaittua rangaistusta.

6. *Kaksoisveljekset*. Kaksoiset, joilla molemmilla on nimenä Menaechmus ja jotka molemmat ovat suuria veitikoita, ovat lapsuudesta asti eläneet erillään. Toisella näistä, joka asuu Epidamnessa, on paitsi vaimoan vielä lemmitty, jolle hän antaa lahjoja — suurimmaksi osaksi hänen vaimoltaan varastettua tavaraa. Silloin saapuu Syrakusasta toinen veli Epidamnoon. Veljesten täydellinen yhdenmuotoisuus antaa aihetta hauskoihin vaihdoksiin. Menaechmus 2:ta pitää mainittu lemmitty Menaechmus 1:nä, eikä tämä huonoksu käytä hyväkseen tilaisuutta peijata tytöltä useita koristuksia. Viimein veljekset tuntevat toisensa.

7. *Amphitryo*. Amphitryo, jonka täytyy lähteä sotaan, jättää vaimonsa Alkmenen siunattuun tilaan. Jupiter käy Alkmenen luona hänen miehensä hahmossa ja tuo mukanaan Merkursion, joka on pukeutunut Sosian hahmoon. Molempain parien yhteen tullessa syntyy paljon rettelöitä. Alkmene synnyttää kaksoiset, joista toinen, Herkules, polveutuu Jupiterista. Jupiter ilmestyy jumalana ja sovittaa puoliset.

8. *Kultaruukku*. Saituri Euklio on kätkenyt ruukullisen rahoja astioineen takan alle. Megadorus kosii hänen tyttärtään ja saakin suostumuksen, mutta isä ei lupaa antaa mitään myötäjäisiä. Kun häitä ruvetaan puuhaamaan, katsoo ukko parhaaksi piilottaa ruukkunsa toiseen paikkaan, mutta orja Strobilus pettää hänet ja varastaa aarteet. Sillä välin tulee ilmi, että Megadoron veljenpoika, Lykonides, Cereen juhlassa on maannut nuoren morsiamen, joka kihlauspäivänä synnyttää lapsen. Lykonides tunnustaa syyllisyytensä, Megadorus luopuu vaatimuksistaan ja Lykonides nai Phaedrian. Strobilus, joka tahtoo ostaa itsensä vapaaksi varastetuilla rahoilla, huomataan varkaaksi ja pakoitetaan luopumaan aarteesta.

9. *Pseudolus*. Kappaletta pidetään Plauton mielikomedia. Kallidorus rakastaa tyttöä, joka on orjakauppias Ballion oma, ja tämä on myynyt immen Kartagolaiselle upseerille. Kartagolainen, joka jo on maksanut kolme neljännestä hinnasta, aikoo matkustaa pois ja laittaa lähettilään suorittamaan loput ja noutamaan tyttöä. Tiellä tapaa sanansaattaja Kallidoron orjan Pseudolon, joka viekkauksella saa haltuunsa upseerin kirjoituksen, hankkii tarvittavat rahat ja vie tytön mukanaan *oman* herransa luo.

Kaksi muuta huvinäytelmää, "Epidikus" ja molemmat Bachantit, käsittelevät samanlaisia tapauksia, ja niissä on pääosat sukkelilla ja julkeilla orjilla.

10. *Kartagolainen nuorukainen*. Kappale, joka kirjoitettiin toisen Punilaisen sodan aikana, tietysti jo senkin vuoksi miellytti Romalaisia, ja oppineessa maailmassa on sillä erityinen arvonsa sen kautta, että se on ainoa meille säilynyt näyte Kartagon kielestä. Juoni ei ole ensinkään kekseliäästi kokoonpantu, vaan ikävästi kehitetty; mutta lempisuhde sankarin ja sankarittaren välillä on osittain lämpimästi kuvattu. Muuten siinä löytyy hauska kohta, jossa herra lähettää orjan lemmittynsä luo puhumaan puolestaan ja sitten pieksee häntä pahanpäiväisesti sentähden että tämä asiaa ajessaan on käyttänyt liian lempeitä sanoja.

Terentius.

Kuoli v. 159 e.Kr.

Terentius oli Plauton kuollessa vain kymmenen vuoden vanha. Syntyneenä, kuten sanotaan, Kartagossa, kasvoi hän orjana Romalaisen senaattorin Terention perheessä, kunnes tämä hänet vapautti ja hän tavan mukaan otti isäntänsä nimen. Hän oli saanut hyvän kasvatuksen ja pääsi sen

kautta hyväntekijänsä ylimykselliseen seurapiiriin, josta hänellä varmaankin on ollut paljon hyötyä kirjailijatoimessaan. Ne kuusi kappaletta, jotka tässä seuraavat, ovat luultavasti ainoat, jotka hän sai niin valmiiksi, että niitä voitiin näytellä, koska hän 35:n vuotisena läksi Romasta Kreikkaan, jossa samana vuonna kuoli.

Tyttö Androsta.

Tapahtumapaikkana on Athena, mutta kieli, tavat ja luonteet ovat romalaisia. Ukko Simo ilmoittaa eräälle vapautetuistaan, kokki Sosialle, tarvitsevansa tämän apua luotettavuutta ja vaiteliaisuutta vaativassa asiassa. Keskustelu heidän välillään todistaa miellyttävällä tavalla siitä ystävällisestä suhteesta, joka joskus vallitsi isännän ja palvelijan kesken. Simo on äskettäin nähnyt poikansa Pamphilon saattavan tavattoman kaunista tuntematonta impeä hautajaisista, vaikka poika on kihloissa vanhuksen ystävän Kremeen tyttären kanssa. Kremes on myöskin kuullut asiasta puhuttavan ja vieläpä sanottavan, että nuori mies salaa on naimisissa tuntemattoman kaunottaren kanssa. Päästäksensä asian perille tahtoo Simo uskottaa poikaansa, että häät ovat samana iltana vietettävät, ja Sosia lupaa olla avullisena valheellisen uutisen levittämisessä. Mutta Pamphilolla on hyvin uskollinen palvelija nimeltä Davus, joka aina on valmis ehkäisemään ukon tuumia ja juuri on saanut petoksesta vihiä. Hän miettii paraikaa, miten käyttäytyä, kun Simo astuu sisälle ja pyytää häntä estämään nuorta herraansa tyhmyyksistä. Jos hänellä ennen olikin ollut lemmenseikkailuja, niin jääkööt ne sikseen; mutta *nyt* hänen pitää alottaa uutta elämää. Ukko viittaa siihen, että pojan syrjähdykset luultavasti ovat kääntyneet pahaan päin sentähden että hänellä on ollut huono opettaja. Davus ei ole pistosta ymmärtävinään, vaan virkahtaa teeskennellyllä viattomuudella nuo puheenparreksi muuttuneet sanat: "Minä olen vain Davus, enkä Oidipos", s.o. minä en ole sukkela kuni Oidipos ongelmoita arvaamaan. Simo suuttuu ja lupaa antaa hänelle senkin löylytyksen ja lähettää hänet myllyyn, jos hän millään tavoin koettaa estää vanhuksen rakentamaa avioliittoa. Kuitenkin onnistuu Davon saada tietää, ettei häitä varten ole mitään valmistuksia tehty ja että Kremes yhä kieltäytyy antamasta tytärtään miehelle, jolla hän luulee jo ennestään olevan puolison. Hän neuvoo sen vuoksi Pamphiloa — joka on joutunut ihan ymmälleen, ensiksikin isän päätöksen kautta ja sitten vielä sen kautta että hänen lemmittynsä on hänelle synnyttänyt pojan — suostumaan avioliittoon viivyttyäkseen asian ratkaisua; saattaahan sillä aikaa jotakin tapahtua, joka hänet pulasta pelastaisi. Mutta Simo menee suorastaan Kremeen luo, vakuuttaa että kauppa Pamphilon ja tytön (Glyceriumin) välillä on purettu ja pyytää ystävänsä arvelematta antamaan tyttärensä pojalleen avioksi. Hän kutsuu luokseen Davon ja miltei pyydä tältä anteeksi sitä epäluuloa, jota on häntä kohtaan osoittanut, ja ilmoittaa Davolle Kremeen antaneen suostumuksensa. Mutta silloinpa ilmestyy uusi rakastaja. Pamphilolle morsiameksi aiottua Philumena näyttää enemmän miellyttävän sulhasen ystävä Klarinus kuin itse ylkämies. Pamphilus on aina vakuuttanut Klarinolle, ettei hän aio tyttöä naida, mutta nyt ystävä tietysti rupee häntä epäilemään petolliseksi. Davus lupaa kääntää kaikki hyvin päin ja saa imettäjän antamaan haltuunsa lapsen; tämän hän nyt vie Simon ovelle juuri kun Kremes tulee käymään ystävänsä luona. Nyt riita syntyy, ja naimiskauppa puretaan.

Silloin saapuu muukalainen tuoden sen uutisen, että Glycerium on Athenalaisista vanhemmista polveutuva aatelisneito; mutta Simo ei tahdo sitä uskoa, vaan lähettää Davon, joka hänelle on uutisen ilmoittanut, vankeuteen. Pian kuitenkin tulee totuus ilmi: luultu tyttö Androsta on myöskin Kremeen tytär. Tyttö oli aivan nuorena jätetty setänsä hoidettavaksi ja oli silloin, kuten luultiin, hukkunut eräasen haaksirikoon. Nyt kaikki selkkaukset selviävät: Pamphilosta tulee sittenkin Kremeen vävy, Klarinus saa Philumenansa ja Davus pääsee vapaaksi.

Kuohilas.

Tämän kappaleen sanotaan kaikista Terention huvinäytelmistä saavuttaneen suurimman suosion. Thraso, rikas suulas katteini, jolla on eräs loisio nimeltä Gnatho, kyöhää nuorta naista, Thaista; mutta tätä miellyttää enemmän muuan nuori herra Phaedria, vaikka hän ei sentään rikkaallekaan ihailijalleen tahdo rukkasia antaa. Phaedriaa on Thaiin luona käydessään kerran käsketty menemään tiehensäkin, ja sen vuoksi hänen orjansa Parmeno neuvoo häntä matkustamaan maalle; Thais muka sitten pian kyllä lähettäisi häntä noutamaan. Thais ilmoittaa hänelle ei tahtovansa loukata Thrasoja juuri nyt, kun tämä on luvannut hänelle lahjoittaa kauniin orjattaren, jonka Thais tahtoo antaa takaisin orjattaren ystäville. Phaedria lupaa pysyä poikessa kokonaista kaksi päivää ja lähtee, vaikka vastahakoisesti, jäähyväisiksi lausuen seuraavat sanat:

"Mä toivon, että luona upseerin
Oot hänest' erilläs ja päivin, öin
Mua lemmit, mua ikävöit,
Mun näet unissas, mua aattelet,
Minusta ilos saat ja omai oot —
Mun sydämei oot, yhtä varmaan kuin sun oon".

Tiellä orjattaren seurassa mennessään Thaiin luo tapaa Gnatho Parmenon, ja heidän välillään syntyy hupainen sananvaihtelu. Heti sen jälkeen kohtaa Parmeno Kaerean, Phaedrian nuoremman veljen. Tämä on silmittömästi ihastunut suloiseen tyttöön, jonka hän on nähnyt kadulla ja joka Parmenon arvelun mukaan ei ole kukaan muu kuin orjatar, jota Gnatho saattoi Thaiin luoksi. Parmeno sanoo tyttöä liian halvaksi hänelle, mutta siitä Kaerea vain kiihottuu yhä enemmän. Silloin Parmeno neuvoo häntä mustaamaan kasvonsa ja vaihettamaan pukua Etiopialaisen orjan kanssa, jonka hänen veljensä aikoo lähettää Thaiin luoksi. Sen tehtyään pääsee Kaerea orjana uuden emäntänsä taloon, jossa Thrasokin silloin sattuu olemaan. Seuraavana aamuna on kaunis orjatar paennut vale-orjan seurassa. Phaedria, jonka oli mahdoton pysyä poissa määrätty päivät, tapaa kotonaan todellisen mustan orjan puettuna veljen vaatteisin, ja petos tulee ilmi. Thraso ja Thais joutuvat nyt keskenänsä riitaan; Thraso tahtoo lahjansa takaisin, vaan sitä hänelle ei anneta. Hän päättää ottaa tytön väkisin, vaan Thaiin veli, joka on tullut käymään sisarensa luona, tahtoo lähteä noutamaan poliisia. Silloin tulee Thraso, mukanaan joukko orjia ja kuokkavieraita, mutta Thais sulkee oven ja varustautuu puolustamaan. Kiivas sanasota syntyy, jossa veli ikkunasta julistaa, että hänen sisarensa on Athenalainen vapaasukuinen nainen. Gnatho huomauttaa päivällishetken olevan käsillä, jonka jälkeen piirittäjät marssivat matkaansa.

Phormio.

Kaksi veljestä, Kremes ja Demipho, ovat matkustaneet pois jättäen poikansa Phaedrian ja Antiphon luotettavan orjan Getan huostaan. Phaedria rakastuu nuoreen kitaransoitajattareen, jonka hän mielellään tahtois ostaa vapaaksi, kun sitä vastoin Antipho romantillisilla tunteilla lempii Phaniumia, jonka hän on tavannut äitinsä kuolemaa suremassa. Phormion, halveksittavan loision, neuvosta on Antipho sanonut lemmittyään läheiseksi sukulaisekseen, voidaksensa hänet naida. Kappaleen alkaessa tulee kirje Demipholta, joka ilmoittaa palaavansa kotiin. Kirjeestä on Antipho kovin huolissaan — hän ei voi pitää vaimoiaan luonansa eikä antaa hänen poiskaan mennä. Hädissään jättää hän serkkunsa, Phaedrian, ja orjan, Getan, vastaanottamaan suuttunutta isää. Demiphon kiukku kääntyy enimmäkseen Phormiota vastaan, joka kuitenkin pysyy äreänä, luottaen julkeuteensa ja kavaluuteensa. "Minä olen jo kokenut ja tunnen koukut", sanoo tuo hävytön kupinnuolija. Kun Geta kummeksii, kuinka Phormio on päässyt lain pauloista, vastaa tämä:

"Siks ettei viritetä ansoja
Tuhoisain haukkojen ja kotkain surmaks;
Vaan surmaks sävyisien, viatonten.
Niist' voittoa saa, ei muista rahtuakaan.
Sitä, joll' on otettavaa, vaara uhkaa
Ain' milloin mistäkin, vaan *minulla*,
Sen kaikki tietävät, ei mitään oo".

Demipho puhuttelee kolmea lainoppinutta auttamaan häntä puheenvaihtelussa loision kanssa, joka sanoo suuresti kummeksivansa sitä, että Demipho ei tahdo hyväksyä naimisliittoa ainoastaan siitä syystä, että hänen arvoisa sukulaisensa Stilpho, Phaniumin isä, oli kuollut köyhänä, ja uhkaa häntä oikeudenkäynnillä, jos hän ajaa tytön pois. Demipho kääntyy lakimiestensä puoleen, jotka kaikki käsittävät asian eri tavalla ja saattavat hänet entistä vielä suurempaan hämminkiin. Vielä kukkuraksi Getan huoliin pakoittaa Phaedria hänet lupaamaan hankkia kitaransoitajattaren vapauttamiseen tarvittavat rahat. — Kremes, jolla on tuima puoliso, Nausistrata, palaa nyt Lemnostasta, käytyään siellä tervehtimässä erästä naista, jonka hän toisen nimisenä on nainut, ja jonka kanssa hänellä on tytär, minkä aikoo naittaa Antipholle. Hänkin tietysti innokkaasti haluaa saada veljenpoikansa avioliiton puretuksi ja antaa sentähden mielellään osan niihin rahoihin, joita Phormio vaatii itse naidakseen tytön. Kremes, joka on saanut tietää Lemnoon jätetyn puolisonsa tyttärineen tulleen Athenaan häntä etsimään, tuntee yhtäkkiä Phaniumin seuralaisen oman tyttärensä imettäjäksi, ja tämä myöskin tuntee hänet — Stilphoksi. Äimistyneenä kun on, ei hän osaa eroittaa tyttöjä toisistaan, ja tapauksen ilvejuoni kohoaa korkeimmalleen, kun hän sekoittaa itsensä veljenpoikaansa ja imettäjältä kysyy: "Mitä, onko *hänellä* kaksi vaimoa?" Ajattelelattomuudessaan hän yksissä tuumin veljensä kanssa yrittää Phormiolta saada takaisin rahat, jotka tämä on saanut naidakseen Phaniumin, sillä nythän heistä tietysti ei kumpainkaan naimista enään halua. Mutta Phormio, joka ei samalla kertaa tahdo jäädä sekä puolisoa että myötäjäisiä vaille, uhkaa kertoa koko jutun Kremeen puolisolalle. Orjat kutsutaan esille viemään tuota julkeata vankeuteen, mutta samalla tulee Nausistrata, ja Phormio täyttää uhkauksensa. Aluksi Nausistrata vimmastuu, mutta koska hänen kilpailijattarensa on kuollut ja tytär naimisissa, rauhoittuu hän iloiten voitosta, jonka on miehestään saanut, ja kutsuu Phormion illalliselle.

Kaksi veljestä.

Micio ja Demea ovat veljeksiä; edellinen on iloinen poikamies, mutta jälkimmäisellä on kaksi poikaa: Aeschinus, jonka hänen setänsä on ottanut kasvatti pojakseen ja kasvattanut Athenassa, ja Ktesipho,

joka elää isänsä kanssa maalla. Demea on kasvattanut kotona olevan pojan kovassa kurissa ja on usein moittinut veljeään, että tämä on jättänyt liian höllät ohjat Aeschinolle, joka hiljakkain on ryöstänyt nuoren tytön erään orjakauppiaan talosta. Mutta asian laita on niin, että Ktesipho onkin rakastanut, tyttöä, ja Aeschinus on ottanut kärsiäkseen häpeän ainoastaan veljeänsä suojellakseen. Syrus, ilkeäjuoninen orja, uskottaa Demeaa, että Ktesipho on kotona maanviljelystä hoitamassa, vaikka tämä todellisuudessa lemmittyineen oleskelee sedän talossa. Kuitenkin on Aeschinolla omasta puolestaankin ilkeä juttu niskoillaan: hänellä, näet, on puoliso, jota ei siksi tunnusteta, ja lapsi; vieläpä anoppi epäilee, että hän aikoo heidät hylätä, siihen sijaan kuin hänen tulisi pyytää sedän suostumusta avioliittoon, niinkuin oli luvannut. Getan, vanhan uskollisen palvelijan, kehoituksesta suostuu Hegio, eräs perheen ystävä, puhumaan asiasta Micion kanssa. Hegio tapaa Demean ja ilmoittaa hänelle tämän hänen poikansa tekemän toisen syrjähdysksen. Sitten hän saapi kuulla Ktesiphon ei olevankaan maalla, ja hänen asiaa tiedustellessaan Micion talossa, kertoo Syrus tuon kunnan nuorukaisen käyneen siellä, toruneen veljeään, lyöneen tyttöä ja pahoin pidelleen vanhaa orja raukkaa, Syroa itseä, joka häntä pienenä oli hoitanut; viimemainittua lölytystä pitääkin Demea ansiosta saatuna. Demean kysyttyä Miciota osoittaa Syrus häntä syrjäiseen nikkariverstaasen, jonne sanoo Micion menneen. Mutta todellisuudessa Micio, puhuteltuaan Hegiota, on lähtenyt ottamaan selkoa siitä, minkälaisen ihmisten yhteyteen Aeschinus oli ruvennut, ja siellä tapaakin hän nuorukaisen, joka on surusta ihan suunniltaan sentähden ettei ole päässyt sisälle vaimonsa luo. Micio aluksi peloittaa häntä, mutta rauhoittaa häntä sitten sillä, että hän, jos tahtoo, saapi ottaa puolisonsa kotiin. Sillä välin tulee Demea takaisin väsyneenä ja äissään turhasta kulkemisestaan ja moittii Miciota hänen kasvattipoikansa toisesta, paljon pahemmasta syrjähdyksestä — siitä nimittäin että tämä salaa on nainut vaimon, jolla ei mitään ole. Micio ei asiasta ole millänsäkään, ja kun veli ivallisesti kysyy: Onkohan juttu sinun mieliisi? vastaa hän:

"Jos muuttaa tämän toiseks vois; vaan nyt
Kun sit' ei voi, en tuost' oo milläinkään.
On elo arpapelin kaltainen:
Jos heitto sull' ei suo sun toivomaas,
Min saadusta saat, minkä voit,
Sä tehdä".

Demea saa tämän jälkeen uuden todistuksen veljensä veltosta kurinpidosta, kun Syrus juopuneena hoipertelee häntä vastaan. Hänen juuri pitäessään nuhdesaarnaa humalaiselle orjalle, tulee toinen samanlainen, Dromio, juoksujalkaa ulos huutaen: "Hei, Syrus, hei! Ktesipho käskee sinua palaamaan;" ja tästä saa hämmästyksestä tyhmistynyt isä tietää, kuinka hävyttömästi hänen mallikelpoisesti kasvatettu poikansa on hänet pettänyt. Micio saa hänet kuitenkin rauhoittumaan, luvattuaan myötäjäiset Ktesiphon vaimolle, ja kokonaan sortuneena kohtalojen ivallisuudesta pudistaa Demea Getan kättä, hankkii Syrolle vapauden ja Hegiolle maatalon, jonka jälkeen hän taivuttaa vanhan nuoremiehen naimaan ottopoikansa anoppimuorin.

Katullus.

Kuoli v. 54 e.Kr.

Katullus oli kotoisin Veronasta ja hänellä oli maatilus Garda-järven rannalla, mutta suurimmat osan elämänsä hän vietti Romassa. Hän näyttää olleen, samoin kuin koko hänen aikakautensakin, suuresti mieltynyt Kreikan kirjallisuuteen, ja aatteita runoelmiinsa kokoeli hän myöskin eräällä matkalla Bityniaan (Vähään Aasiaan), jonka teki yhdessä preetori Memmion kanssa, ja sitten purjehdusretkellä Arkipelagin saarille. Romaan palattuaan keräytyi hänen ympärilleen joukko kirjallisuutta harrastavia ystäviä, joiden piirissä hän tuli mainioksi syvätunteellisena ja nerokkaana runoilijana. Hänen parhaimmat runonsa ovat omistetut Lesbialle — oikeastaan Klodialle — jota on arveltu tunnetun kansantribunin Klodion sisareksi. Tätä Katullus rakasti suurella hellyydellä, ja ilmaisee tätä rakkauttaan runoissa, joiden yksinkertaista suloutta myöhemmät runoilijat vaihtelevalla menestyksellä ovat koettaneet jäljitellä. Hänelle laulaa Katullus:

"Suo tuhat muiskua, sitten sata,
Pian tuhat taas ja niin jälleen sata;
Tuhannet tuhansiin kun niin on koottu,
Sekoo laskumme, jotta me emme itse
Enää tiedä, ja moittija vähemmin vielä,
Impeni armain, kuin monest' suudeltiinkaan".

Hänen hellän lempensä arvoton esine piti kauneutensa muillekin alttiina, ja tunteilla, jotka vaihtelevat vihan ja vielä sammumattoman rakkauden välillä, laulaa runoilija:

"Muinen, Lesbia, virkoit, että Katullosi yksin
Sun omistais — Jupiter tähteni rukkaset sais!
Silloin sua lemmin, en kuin ken tahans' impeä lempii,
En, vaan poikoaan kuin isä tai vävyään.
Nyt, sinuhun vaikk' lempeni on entist' tulisempi,
Halvemp' mulle sä oot, et toki niin rakas nyt.
Miksi? sä niin kysyt. Oi! kun armas niin lempijää loukkaa,
Vaikka hän lempisi kuin, raukeaa kunnioitus".

Hänen erilaatuisten runoelmiensa joukossa on myös omistusrunoja Kornelius Nepokselle ja Cicerolle. Yleisesti tunnettuja ovat myöskin hänen häärunonsa — epithalamia — joista nähdään, kuinka Romalaisten avioliitot rakennettiin, ja joista uudemmat runoilijat ovat hyvin paljon lainanneet. Hänen laajimmat teoksensa olivat kuitenkin kolme eepillistä Alexandrialaisen koulun kirjoitustapaan seipitettyä runoelmaa. Erästä tällaisesta, nimeltä "Peley'n ja Thetiin häälaulu", sanoo muuan samanaikainen arvostelija, että sitä sulostaa se omituisen herttainen, tyyni valo, joka leviää yli uinailevan maailman varhain valkenevan kesäaamun koittaessa. Kappale käsittelee, usein poiketen aineesta, jolloin se samalle, on jäljennöstä, sankari Peley'n häitä merijumalattaren Thetiin kanssa, jolloin juhlaan tulee vieraiksi jumalia ja jumalattaria, tuoden mukanaan morsiuslahjoja, ja kohtalottaret ennustaen ylistävät tästä avioliitosta syntyvän pojan — Akilleyn — urotöitä. Runoelma päättyy Hesiodolta lainatulla jälkikatsahduksella viattomuuden aikakauteen, jolloin jumalat menivät kuolevaisten kanssa avioliittoon, kunnes rikollisuus ja kauheat paheet turmelivat tuon hyvän välin.

Toinen eepillinen runoelma, "Atys", kuvaa Kreikkalaista nuorukaista, joka oli pyhittänyt elämänsä Kybelen palvelukseen ja joka, hurjaa vauhtia kiidettyään läpi metsien ja yli vuorten, havaitsee tehneensä ajattele mattomasta. Runoelman mahti on sen vilkkaassa poljennossa ja siinä näennäisessä todenmukaisuudessa, jolla Katullus on kuvannut onnettoman nuorukaisen suurta innostusta sekä hänen kauhuaan ja epätoivoaan, kun hän jälleen on järkiinsä tullut.

Kolmannella runoelmalla on nimenä "Bereniken hiukset" ja se kertoo Egyptiläisestä kuningattaresta Berenikestä, joka lupasi uhrata hiuksensa Afroditelle, jos hänen miehensä onnellisesti palaisi sotaretkeltä. Kuninkaan palattua Berenike täyttikin lupauksensa, mutta tukka hävisi temppelistä. Egyptiläiset tähteintutkijat selittivät asian niin, että se oli muuttunut tähtikihermäksi, ja latinalainen runoilija kertoo tukan retkestä läpi ilmojen, kunnes se joutui Afroditen helmaan, josta se vietiin sille määrättyyn paikkaan lähelle Leijonanhännän tähtikihermää, vaikka se sieltä kuitenkin olisi mielellään tahtonut päästä pois kaunistamaan haltijattarensa päätä.

Lukretius.

Kuoli noin v. 55 e.Kr.

Lukretius polveutui jalosta romalaisesta suvusta ja kuoli parhaassa iässä. Hänen kirjailijamaaineensa perustuu opetusrunoelmaan *Aineiden luonnosta*, jossa tieteellisesti esitetään maailmakaikkisuutta sekä ihmisen suhdetta siihen ja samalla kuvataan ihmiskunnan kehitystä ja sivistystä. Muista runoilijoista poiketen kammoo hän kuvannollisten korulauseiden käyttämistä, esittää ajatuksensa mitä yksinkertaisimmalla tavalla ja koettaa ainoastaan todistaa väitöstensä totuutta. Hänen jälkeensä on tiede jättiläisaskelin edistynyt, vaan kuitenkin on kummastuttavaa, kuinka läheisesti hänen mielipiteensä pitävät yhtä nykyaikuisten luonnontutkijain mielipiteiden kanssa ja kuinka monta hänen ajatuksistaan ja opeistaan myöhimpinä aikoina ovat ilmestyneet aivan uusina keksintöinä.

Mutta Lukretion silmämääränä ei ollut ainoastaan ihmisten tutustuttaminen elämän salaisuuksiin, vaan myöskin tien osoittaminen parempaan ja onnellisempaan olemiseen, johon voitaisiin päästä ainoastaan aineen muuttumattomia lakeja uskollisesti seuraamalla.

Jotta hänen järjestelmänsä voitaisiin käsittää, on tarpeellista seurata tietämistä taaksepäin aikoihin, milloin sen ensin eloon herätti Tales, ensimmäinen Kreikkalainen filosofi, kuutta vuosisataa häntä ennen. Kaikki luonnon vaikutukset tapahtuivat vanhojen ajattelijain mukaan erilaisten näkymättömäin olentojen välityksestä, joita he jumalinaan palvelivat. Tales kumosi tämän opin ja otaksui, että maailmakaikkisuutta johti oma sisällinen, siinä löytyvä voima. Sitten seurasi oppi n.s. elementeistä: ilma, tuli ja vesi. Tämän jälkeen tuli oppi ainoasta, itsenäisestä, kaikkea vallitsevasta voimasta, jonka vaikutukset voitiin nähdä ja rajoittaa määrättyillä laeilla — toisin sanoin mielipide, että aine oli elollinen sekä vaikutti eläimen sielunvoimilla ja vieteillä. Sitten tuli aate ikuisesta liikunnosta, josta maailmakaikkisuus oli oman luomisvoiman kautta syntynyt, niin että elämä ensin oli kehittynyt kuumuudesta ja märkyydestä, ja kun vesi, joka alkuaan oli kaikkialla vallinnut, oli keräytynyt merien syvyksiin, muodostui elimellisiä olentoja, ihmisiä ja eläimiä.

Myöhemmin syntyi oppi elävästä tahdosta ja itselöllisistä voimista, jotka panivat aineet liikkeelle ja loivat olemassa olostaan taistelevia, eläviä olentoja; toiset kuolivat sukupuuttoon, toiset, jotka oloihin paremmin soveltuivat, jäivät elämään. Sen jälkeen opetettiin, että kaikki aine oli yhdistetty lukemattomista alkuperäisistä, erilaatuisista pienistä osista, joita yhdisti, muodosti ja järjesti ajatteleva voima, johtaen niitä vapaasti ulkoa päin, kuitenkin enään niihin yhdistyksiin vaikuttamatta, mitkä siten syntyivät. Kun oli niin pitkälle päästy, hylättiin aate korkeimmasta johtavasta sielullisesta voimasta, ja elämän arveltiin syntyneen aineen omasta, vapaasta liikunnosta. Erilaisten yritysten jälkeen laajentaa tätä oppia täydelliseksi järjestelmäksi esitti sen vähän muutettuna uudestaan Epikuros, jonka opin Lukretius täydellisesti hyväksyi. Viimemainitun kunnianhimoista tuumaa levittää ihka uutta filosofiaa helpotti kasvava mieltymys Kreikan kirjallisuuteen, joka hänen aikanaan heräsi koko Roman valtakunnassa, ja epäily edellisten sukupolvien uskonnollisten oppien ja taikauskoisten mielipiteiden totuudesta.

Alottaen kysymyksellä: millainen aineen alkuperäinen laatu oli, ja minkä muutoksen kautta se on saanut nykyisen muotonsa? osoittaa Lukretius, ettei mitään voi tyhjästä syntyä tai mikään tyhjäksi muuttua. Kaikki saatetaan hajoittaa tyhjyyteen eli avaruuteen ja atomeiksi; ilman avaruutta olisi kaikki jähmeätä, Aineiden synnyn ensimmäistä alkusyytä ei voida nähdä; se on salattu. Ajalla ei ole mitään omaa olemista, mutta mieli käsittää aineiden muuttuvaisuudesta menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden löytyvän.

Hänen toinen tehtävänsä on määrätä, kuinka maailma syntyi, ja hän väittää sen muodostuneen atomien yhteensattumisesta ja yhdistymisestä niiden lakkaamatta, lumihöytyvien lailla pudotessa äärettömän avaruuden läpi. Toiset kimmosivat toisistaan erilleen, mutta muutamat synnyttivät ilman ja auringonvalon, toiset kiven ja raudan, eri muotonsa ja kiinnitysvoimansa mukaan. Sama liikunto, joka oli synnä aineiden syntyyn, on aina jatkuva. Jokainen esine meidän ympärillämme on lakkaamatta liikkeessä, vaikka me emme sitä huomaa. Niinpä lammaslaukakin etäältä näyttää liikkumattomalta pilkulta, ja loitolta katsellessa kahta taistelevaa sotajoukkoa näkee ainoastaan loistavan hohteen. Hän hylkää painopistelain, väittäen että avaruudessa, joka on ääretön, ei saata mitään keskuskohtaa olla. Atomeja, sanoo, hän, on lukemattoman paljon, mutta niillä on määrätty muotonsa ja ne ovat värittömät; sillä värin synnyttää valo, eikä se kuulu aineiden omaan luontoon. Atomeilta myöskin puuttuu aistimiskyky, johon on synnä niiden sekavat yhdistykset. Maailmakaikkisuuden kehitys atomeista kesti, arvelee Lukretius, hyvin pitkän ajan, ja hänen kuvauksensa taivaitten ja maan järjestyksellisestä muodostumisesta pitää monissa kohdin yhtä ensimmäisessä Moseksen kirjassa olevan kertomuksen kanssa. Hän arveli maailmojen lukumäärää äärettömäksi, ja koetti vertaamalla määrätä taivaankappaleiden suuruuden. Yö syntyi sen kautta, että aurinko puhalsi tulensa sammuksiin, ja aamu siten, että kuumuuden siemenet määrättyinä hetkenä tulvasivat yhteen, aivan niinkuin puut kukkivat ja pojat saavat uudet hampaat määrättyyn aikaan. Atomien muodostamain ainelajien suureen lukuisuuteen on synnä niiden eri muoto ja koko, koska alkuaan ei löydy mitään, joka olisi ainoastaan *yhtä* lajia, ja kaikki on yhdistyksistä syntynyt.

Sitten selittää hän luonnon olosuhteet: kaiken olevan määrää atomien muoto ja aine, josta se on muodostunut, ja hänen suuri vaikuttava periaatteensa on lakkaamaton liikunto, joka estää taivaita maahan putoomasta — ja tyhjyys niiden välillä on täynnä ilmaa, samalla kuin pieniä hitusia alituisen haihtuu kustakin aineesta, joutuen uusiin yhdistyksiin, aineiden eri laadun ja luonnon mukaan.

Elämästä ja tietoisuudesta oli hänellä se mielipide, että kaikki aistimelliset olomuodot ovat muodostuneet aistimettomista alkuaineista. Niin esimerkiksi syntyvät madot mädäntyneistä aineista; joet ja laitumet synnyttävät karjaa, joka vuorostaan on aineksena meidän ruumiissamme, ja nämä taas usein joutuvat petojen ja korppikotkain lihaksi. Elämä on, väitti hän, ainoastaan määrätty aineen laatu; maa etupäässä antaa ne siemenet, joista ensiksikin kasvit ja sitten eläimet sekä ihmiset kehittyvät ja imevät ravinnokseen maidontapaista nestettä, joka tihkuu esiin maan huokosista. Mutta monet eläinmaailman muodoista ovat epätäydellisiä, ja ne, joilla ei itsessään ollut tarpeeksi voimaa, sortuivat taistelussa olemisesta. Mutta kaikki elävät olennot kehittyvät muodossa, minkä ovat saaneet, säilyttäen omat omituisuutensa määrätyn luonnonlain mukaan.

Lukretius uskoi elon aluksi hienon eeterin, joka oli yhdistynyt pienistä henki-, lämpö- ja ilma-atomeista ja jostakusta vieläkin hienommasta atomilajista, joka synnytti sielun toiminnan ja ajattelemisen. Nämät neljä elementtiä muka muodostivat ajatuksen ja elovoiman, jotka yhtyivät yhdeksi luonnoksi. Ajatuksella, joka johtaa, on asuinpaikkana sydän, kun sitä vastoin elovoima (sielu) on levinnyt koko ruumiiseen, jossa se vaikuttaa sopusointuisesti ajatuksen kanssa, vaikka tämän johdannon alaisena. Maku, haju ja kuulo ovat hänen mielestään heikompia tahi voimakkaampia meidän ruumistamme kohtaavia ja sen läpi tunkeutuvia aineellisten hitusten liikuntoja. Samoin syntyy näkeminen kalvojen tahi kuvien kautta, jotka alati lähtevät kustakin esineestä ja tulevat silmään. Etäisyyksien käsittäminen ei ole näkö-toimintaa, vaan riippuu siitä voimasta, millä ilma, jota nämä "kalvot" esiin työntävät, kohtaa silmää, ja heijastus syntyy toiminnan kautta eri taajoissa ilmoissa. Niinpä voidaan useampien kuvastimien avulla johtaa esineiden kuvia mutkistelevia teitä siten, että

vasen puoli tulee oikeaksi, sentähden että kalvo kimmoo takaisin ja palaa käännettynä toisin päin. Harhanäyt eivät synny sen kautta, että silmät pettävät, vaan käsitys tekee esitetyistä kuvista vääriä johtopäätöksiä.

Läheisessä yhteydessä Lukretion käsitykseen näöstä on hänen oppinsa mielikuvatista. Paitsi liiteleviä "kalvoja", jotka tulevat silmään, on ilma, väittää hän, täynnä toisia vielä hienompia, jotka vaikuttavat sieluun yhdessä niiden kanssa, joiden kautta näkeminen tapahtuu. Mutta unessa, kun silmät eivät tunne paksumpia kuvia, vaikuttavat sieluun ainoastaan ohuet, joista muodostuu kaikenlaisia sekavia yhdistyksiä — siinä on unen näkemisen selitys. Kalvoissa taas saattavat sieluun vaikuttaa ainoastaan määrättyt kuvat, eivätkä muut ensinkään, ja siitä on seurauksena, että sielu ajattelee tahdon määräyksen mukaan. Mitään selitystä tahdon itsenäisyydestä hän ei kuitenkaan anna.

Kun siten yhdistys sielun ja ruumiin välillä on aikaan saatu, esittää Lukretius, että elämää ei voi löytyä ilman ruumista ja että molemmat katoavat ja häviävät yhdessä, aivan kuin vesi juoksee pois, kun astia, jossa sitä säilytettiin, lyödään rikki. Sillä, sanoo hän, jos sielu olisi kuolematon ja voisi aistia ruumiista erottuaan, tulisi sillä olla viisi aistinta, joita taas ei voi löytyä ilman ruumista. Ruumiista eroitettun jäsenen vavahduksista näkyy, että siinä vielä on säilynyt osa elämää; mutta jos sielu sillä tavoin saatetaan jakaa, kuinka se siis voi olla kuolematon? Ja vielä, jos sielu ei kuolisi yhdessä ruumiin kanssa, niin se ei saattaisi olla levinnyt yli koko ruumiin, vaan sillä olisi oma paikkansa. Useista tällaisista analogioista tekee hän sen varman johtopäätöksen, että sielun oleminen riippuu ruumiin olemisesta ja ettei sielua voi olla olemassa muuten kuin yhteydessä jänteiden ja veren kanssa.

Hän koettaa vielä toteen näyttää, että maailma ja sen asukkaat monine puutteellisuuksineen eivät voi olla jumalallisen luojan työtä, ja samoin kuin luultavaa on, että maailmalla on ollut alku, niin sillä myöskin on oleva loppu, koska sen neljä peruselementtiä — tuli, vesi, maa ja ilma — alituiseen muuttuvat ja meidän maailmamme ainoastaan on kupla niiden lukemattomien samanlaisten maailmojen joukossa, jotka lakkaamatta putoavat läpi äärettömän avaruuden.

Katsahtaessaan ihmiskunnan kehityshistoriaan sanoo hän, että ihminen aluksi tuskin erosi alhaisemmista eläimistä; hänellä ei ollut vaatteita, asuntoa, lakeja eikä uskontoa, ja kaikki hänen ajatuksensa tarkoittivat vain ruoan hankkimista ja petojen torjumista. Vähitellen oppivat ihmiset sytyttämään tulta kahta puunkappaletta toisiinsa hankaamalla ja valamaan sulaa metallia eri muotoisiksi esineiksi; samoin myöskin kaatamaan eläimiä, käyttämään niiden nahkoja vaatteiksi ja rakentamaan majoja. Sitten syntyivät avioliitot ja perhesiteet. Älykkäät miehet alkoivat saada vaikutusvaltaa vertaistensa yli; opittiin tuntemaan kullan, hopean ja raudan arvoa ja ruvettiin kutomaan kankaita sekä harjoittamaan muita hyödyllisiä taitoja. Aikojen kuluessa alkoivat kuninkaat rakentaa kaupunkeja ja jakaa maat ja karjat ihmisten ulkomuodon ja sielunlahjojen mukaan; rikkaudet koottiin muutaman käsiin, ja niillä jo oli enemmän vaikutusvaltaa kuin hyveellä ja älyllä. Kieli syntyi vähitellen itsestään, ja tarve pakoitti ihmisen käyttämään eri ääniä, samoin kuin koiratkin ja muut eläimet erilaisella ääntämisellä ilmaisevat vihaansa, rauhattomuuttaan ja nälkänsä. Soitannon ihmiset oppivat linnuilta ja tuulen suhinasta ruovokossa.

Hyläten sen nykyaikana niin yleisen mielipiteen, että uskonto on syntynyt siitä ihmettelystä, jolla ihmiset katselevat luonnon ilmeitä, väitti Lukretius uskontoa tahallisen ajattelemisen tuottamaksi, ajattelemisen, joka arveli että kaikki tapahtui johtavien jumalten tahdosta. Ihmisten mielikuvattiin vaikuttivat myös, luuli hän, ajatukset ja haaveilut, joiden, kautta jumalat tulivat ihanammiksi luonnoltaan ja mahtavammiksi — korkeammiksi olennoiksi, jotka elelivät avaruuksissa lukemattomain maailmojen välillä, joista he muuten eivät paljoa välittäneet ja joihin he eivät ensinkään vaikuttaneet.

Suuri opetusrunoelma päättyy erittäin liikuttavalla kuvauksella ruton raivoamisesta Athenassa.

Caesar.

Kuoli v. 44 e.Kr.

Useimmat lukijat tuntevat ainakin nimeltä Julius Caesarin, mainion Romalaisen diktaatorin ja imperaatorin. Hänen "*Kommentarionsa*", ovat muistiinpanoja, jotka hän itse on kirjoittanut sotaretkistään Euroopan eri osissa, ensin Roman vihollisia ja sitten, Rubikonin yli käytyään, kilpailijoitaan vastaan, heidän kanssaan ylivallassa taistelllessaan.

Aivan toisin kuin muut historioitsijat kirjoitti hän ainoastaan siitä, minkä itse oli nähnyt tapahtuvan, ja omista teoistaan. Hänen teoksensa on uuden historialajin alkuna.

Syntyisin jalosta suvusta pääsi Caesar järjestään kaikkiin korkeimpiin valtion virkoihin, kunnes 41

vuoden ikäisenä tuli konsuliksi ja yhdessä Pompejon ja Crasson kanssa yhtyi ensimmäiseen triumviraattiin. Seuraavana vuonna (59 e.Kr.) annettiin hänelle Gallian ja Illyrian maakunnat viideksi vuodeksi, ja siitä ajasta hän aloitti muistiinpanonsa, jotka ovat hänen "*Kommentarioittensa*" pohjana. Hänen kirjoitustapansa on Ciceron arvostelun mukaan yksinkertainen, suora ja miellyttävä, ilman mitään korulauseita; mutta samalla se on hyvin supistettu, ja esittelyssä hän usein tekee suuria hyppäyksiä. Nykyaikuista lukijaa tosin loukkaavat ne monet ihmisteurastukset ja julmuudet, joihin hän alinomaa teki itsensä syypääksi; mutta kuitenkin tulee muistaa, että vanhat Romalaiset yleensä eivät arastelleet verenvuodatuksia, vaan yhtä helposti heittivät vaaralle alttiiksi omat henkensä kuin muidenkin.

Sotaretkiään kuvatessaan hän ei vähääkään ilmaise omia tuumiaan; mutta siitä ei liene epäilystä, että hän sodillaan Galliassa etenkin tahtoi legioneilleen hankkia sitä harjoitusta, jota tarvittiin hänen omien Roman ylivallan anastamiseksi tehtävain aikeittensa toteuttamiseksi. Hän ei koskaan ylvästele, vaan puhuu samalla järkähtämättömällä tyyneydellä vihollisen hävittämästä legionista, kuin kansanheimon kapinasta tai kaupungin polttamisesta vaimoineen lapsineen. Hän ei koskaan näytä unhottaneen itseluottamustaan, hän ei ketään pelännyt, ja hän saattoi ainoastaan muutamilla sanoilla palauttaa legioninsa kuuliaisuuteen.

Teoksensa ensimmäisessä kirjassa kuvaa hän yleisesti Galliaa ja kertoo sitten, kuinka hän ensi kerran voitti Helvetialaiset eli Sveitsiläiset, jotka olivat pyytäneet lupaa kulkea hänen maakuntansa läpi kotimaansa vuorilta alempana oleviin alankoihin. Sitten lupasi hän auttaa Aedualaisia Germaneja ja muita kansoja vastaan, jotka heitä hätyyttivät. Hän johti sotajoukkonsa esiin nopeissa marsseissa ja asettui lujaan asemaan; mutta hänen sotilaansa pelkäsivät niin suuresti hurjia, vaaleatukkaisia Germaneja, että kyynelöt tulivat heille silmiin, ja hänen täytyi rohkaista ja elähyttää heidän mieltään lupaamalla käydä taisteluun ainoastaan mielilegioninsa kanssa. Germanien kuningas ehdotti keskustelukokousta, mutta sen kestäessä hyökkäsi hän Caesarin kaartin kimppuun ja pani sittemmin hänen lähettiläänsä kahleisiin. Taistelu syntyi, Romalaiset voittivat, yksi kuninkaan tyttäristä otettiin vangiksi, lähettiläs vapautettiin ja vihollinen ajettiin takaisin Rheinin luo, jonka jälkeen Caesar asettui talvimajoille, pitääkseen kärkeä ja hankkiakseen enemmän sotamiehiä.

Heti kun elonkorjuu-aika oli loppunut, joten Caesar oli saanut tarpeeksi ruokavaroja lisääntyneelle sotajoukolleen, marssi hän Belgialaisia vastaan, jotka kaikki olivat liittoutuneet Romalaisia kukistamaan; ainoastaan Remit jäivät liitosta erilleen. Kun muut heimot olivat voittaneet Remit, löi Caesar voittajat pakoön, ja "hänen miehensä tappoivat näistä niin monta, kuin päivään pitkään ennättivät saavuttaa". Toinen toisensa perästä lannisti hän sitten kaikki läheiset heimot, ryösti heiltä aseet ja pakotti heidät antamaan panttivankeja. Nerveistä, jotka tulivat Flandrista, kertoo hän, että he eivät kärsineet luonaan kauppiaita, eivät juoneet viiniä eivätkä antautuneet mihinkään nautintoihin, kaikilla tavoin säilyttääksensä urhouttaan. Hän myöntää, että legioneja taistelussa näitä vastaan kovasti hätyytettiin, niin että joutuivat epäjärjestykseen; mutta silloin hän itse tuli avuksi, sieppasi soturilta kilven ja sai väkensä niin rohkaistuksi, että vihollisten hyökkäys torjuttiin. Kuitenkin jatkoivat Nervit taistelua, kunnes heidän lukunsa kuudestakymmenestä tuhannesta oli vähentynyt viiteen sataan, jolloin hän salli näiden palata kotiinsa ja kielsi naapureitaan heitä ahdistamasta. Sitten kääntyi hän Aduatilaisia vastaan, jotka olivat auttaneet Nervejä. Nämät taistelivat ensiksi kaupunkinsa valleilta; vaan kun heidän kimppuunsa hyökättiin liikkuvista torneista, jotka kohosivat heidän varustuksiaan korkeammalle, suostuivat he antautumaan, ehdolla että saisivat pitää aseensa. Caesar vaati kuitenkin heitä antamaan pois aseensa, ja kun huomattiin heidän näistä muutamia kätkeneen, hakattiin kaupungissa tuhannen miestä maahan ja muut myytiin orjiksi. Nyt olivat kaikki Belgialais-heimot lannistetut, ja Germanit niin peloissaan, että lähettivät rauhanhieroja. Kaikista näistä voitoista pidettiin Romassa julkinen kiitosjuhla.

Kolmannessa kirjassa kerrotaan legionista, jonka Caesar oli lähettänyt avaamaan kauppatietä Alppien kautta — Suuren Bernhardin yli. Helvetialaiset hyökkäsivät sen kimppuun, joten sen täytyi kolmenkymmenen tuhannen miehen läpi raivata itselleen tie Lyoniin. Vieläkin kerrotaan, että Venetit, Brittiläinen kansa, eivät olleet päästäneet pois lähettiläitä, joita oli heidän luokseen laitettu viljaa ostamaan. Caesar päätti nyt, estääksensä kapinavehkeitä syntymästä muissa heimoissa, hajoittaa sotavoimansa suuremmalle alalle ja laivastollaan hyökätä vihollisen kimppuun, samalla kuin hän maa-sotajoukollaan miehittäisi ympärillä olevat kukkulat. Voitettuaan Venetit taistelussa piti hän välttämättömänä ankarasti rangaista heitä, ja sentähden hän tappoi heidän senaattorinsa ja myi muut orjiksi. Hänen kenraalinsa taistelivat myöskin onnellisesti Normandiassa ja Aquitaniassa, ja koska hänellä oli muutamia viikkoja joutoaikaa, yritti hän lannistamaan Morineja, jotka asuivat siinä alangossa, missä nykyään Boulogne ja Calais ovat; mutta nämä pelastuivat metsiin, ja poltettuaan muutamia kyliä ja hävitettyään heidän laihonsa vetäytyi hän sotajoukkoineen talveksi eteläpuolelle Seinevirtaa.

Neljännessä kirjassaan Caesar kertoo, kuinka karkoitti Svevit yli Rheinin, jonka jälkeen hän marssi Scheldeä kohden auttaakseen Menapilaisia, joiden maahan oli asettunut muita Germaneja, väittäen

etteivät he nimeksikään pelänneet Romalaisia; mutta kuitenkin he sitten tarjoutuivat muuttamaan mihin muuhun paikkaan hyvänsä, minkä Caesar tahtoi heille määrätä. Hän sanoi heille, että he saattaisivat asettua Kölnin lähiseuduille. He sittenkin epäröivät, osoittaen halua sotimaan, ja kummallakin puolella harjoitettiin kavallusta. Kuitenkin löivät Romalaiset heidät ja karkoittivat heidät Meuse-virrälle, johon heitä syöksyi ja upposi lähes sata kahdeksankymmentä tuhatta — miehiä, vaimoja ja lapsia. Caesar päätti nyt kulkea joen yli peloittaakseen lähellä asuvia heimoja. Kymmenessä päivässä rakennettiin paalusilta ja koko sotajoukko kuljetettiin yli; mutta koska hänellä ei ollut aikomuksena taistella, poltti hän heidän kylänsä, hakkautti maahan heidän viljansa ja palasi takaisin siltaa myöten, joka sitten purettiin. — Sen jälkeen seuraa hyökkäys Britanniaan. Annettuaan vakoojien tutkia rannikkoa ja satamia lähti Caesar sydänyön aikana suurella laivastolla Boulognen seudulta ja saapui seuraavana aamuna kello yhdeksän aikana Kentin rannikolle. Sotajoukon maalle-nousu oli kovin vaikea, sillä hänen laivansa olivat liian suuret ja vesi matala; mutta kun kymmenennen legionin kotkankantaja hyppäsi mereen, seurasivat muut sotamiehet jälestä, kamppaillen aaltoja ja vihollisia vastaan. Tulisen taistelun perästä pakenivat Brittiläiset, ja Caesar lisää hyvin tyvenesti itseltään vain puuttuneen ratsuväkeä, — se ei vielä ollut saapunut — muuten hän heti olisi iskenyt pakenevien jälkeen ja "valloittanut saaren". Muutamien päivien perästä nousi myrsky, joka niin pahasti tärveli laivat, että, Caesaria rupesi takaisin-pääsy huolestuttamaan; vaan sitten kuin hän oli hajoituttanut huonoimmiksi turmeltuneet laivat ja niillä paikkauttanut muut, tuli hän, toisen kahakan jälkeen maan asukasten kanssa, sotajoukkoineen onnellisesti takaisin Gallian rannikolle.

Viidennessä kirjassa kertoo Caesar valmistuksista toista sotaretkeä varten Britanniaan. Sillä kertaa päätti hän ottaa mukaansa viisi omaa legionia ja kaksi tuhatta Gallialaista ratsumiestä, jotka olivat ruvenneet hänen palvelukseensa, ikäänkuin taatakseen maanmiestensä hyvää käytöstä. Hän läksi vesille noin 800 laivalla, mutta kun oli saavuttu Britannian rannikolle, ei mitään vihollisia näkynytäkään. Hän tapasi heidät kuitenkin kokoontuneina sisämaassa parin peninkulman päässä, ja muutamien taistelujen perästä vetäytyi hän takaisin leiriänsä varustamaan. Taas myrsky suuresti vahingoitti hänen laivojaan, ja hänen täytyi lähettää yksi kenraaleistaan Boulogneen uusia rakentamaan. Hän marssi nyt vihollisten jälestä, joiden yhdistettyä sotajoukkoa johti Kassivellaunus. Saaren sisä-osissa, sanoo hän, asui maan alkuasukkaita, vaan rannikoilla Belgialaisia siirtolaisia. Asunnot heillä oli samanlaiset kuin Gallialaisillakin, karjaa löytyi runsaasti, kansa käytti rahoja vaihtokaluna, sisämaassa löytyi tinaa ja rannikolla rautaa. Maan asukkaat pitivät jäniksiä ja kanoja mielieläiminä, vaan eivät käyttäneet niitä ruoaksi. Ilmanala oli lauhkeampi kuin Gallian, ja saari oli kolmion muotoinen. Kansa eli lihalla ja maidolla, viljasta välittämättä, ja käytti vaatteinaan nahkoja. He pitivät pitkää tukkaa, maalasivat kasvonsa ja ruumiinsa morsinko- (*Isatis*-) kasvin nesteellä, ja heillä oli yhteiset vaimot. Taistelussa kiitivät he esiin sotavaunuissa, joita ajoivat suurella taitavuudella, ja taistelivat myöskin jalkaisin. Vähitellen lähestyy Caesar Thames-virtaa, jonka poikki hänen miehensä suurella vaivalla kulkevat. Kun Brittiläiset vihdoinkin olivat voitettut, panttivankeja oli otettu ja vuotuinen vero Romalle määrätty, läksi Caesar sotajoukkoineen saaresta, jossa hän sittemmin ei enään käynyt. Galliaan palattuaan täytyi hänen jakaa sotajoukkonsa eri heimojen luo, koska oli puute ruokatavaroista. Yksi heimo, jota johti Ambiorix, käytti tilaisuutta hyväkseen ja saarsi erään legionin, joka hakattiin mahan melkein viimeiseen mieheen. Sitten hyökkäsivät toisen legionin kimppuun, mutta Caesar, joka nuoleen kätkeystä kirjoituksesta oli siitä saanut tiedon, tuli avuksi ja pelasti sen. Muutamia muita heimoja, jotka olivat aikeissa heittää niskoiltaan Romalaisen ikeen, peloitti sanoma heidän maanmiestensä tappiosta. Caesarin täytyi kuitenkin jäädä sinne talveksi.

Kuudennesta kirjasta saamme tietää Caesarin päättäneen ryhtyä seuraavaan sotaretkeen vieläkin suuremmalla sotavoimalla, ja sitä varten pani hän toimeen uuden sotaväen-oton, vieläpä lainasi Pompejoltakin yhden legionin. Etupäässä hänellä oli aikeena kostaa Ambiorixille, vaan sitä ennen täytyi hänen kurittaa muutamia tämän liittolaisia. Sitten hän rakensi uuden sillan Rhein-virran yli estääkseen Ambiorixia pakenemasta Svevien turviin. Tähän liittää Caesar kuvauksen Gallialaisten ja Germanien tavoista, verraten niitä toisiinsa. Edellisten heimoissa, kylissä, vieläpä perheissäkin on, sanoo hän, aina kaksi puoluetta, joten toista aina voipi käyttää vastapainona toiselle, niinkuin hän itse usein tekikin. Etevimmat säätyluokat olivat druidit eli papit ja ritarit eli sotapäälliköt. Edellisillä oli käsissään korkein valtiollinen mahti, sillä heillä oli pannaanpano-oikeus. Heidän etevin pyhäkkönsä oli Chartres'in lähistössä, ja heidän uskonnolliset menonsa ja salatempunsa olivat Britanniaasta saatuja. He uskoivat sielunvaellusta ja olivat taitavia tähti- ja muissa tieteissä. Kansa oli hyvin taikauskolta ja käytti ihmisuhria. He palvelivat etunenässä Merkuriota, vaan myöskin Apolloa, Marsia, Jupiteria ja Minervaa. Orjat, eläimet ja muut esineet, jotka olivat olleet vainajalle rakkaat, poltettiin yhdessä hänen kanssaan. Valtioasioista ei milloinkaan puhuttu muualla kuin yleisissä kokouksissa. — Germanit palvelivat aurinkoa, kuuta ja tulta. He viettivät aikaansa sotia käymällä ja metsästämyllä ja elivät maidosta, juustosta ja lihasta. He eivät koskaan jääneet yhteen paikkaan kauemmaksi ajaksi kuin vuodeksi, peläten muuten rupeavansa pitämään rauhallista elämää ja maanviljelystä sotaa hauskempana, josta myöskin seuraisi että toinen pyrkisi pääsemään suurempaan arvoon kuin toinen. He karttoivat asettumista muiden heimojen läheisyyteen, ja naapurien ryöstämistä he pitivät kunniana. Sveitsin ja Donaun välillä oli suuri metsä, jossa löytyi paljon metsäeläimiä, joiden joukossa myös peuroja ilman

niveliä jaloissaan (hirviä). — Uudestaan ruveten kuvaamaan sotaretkiään kertoo Caesar lähteneensä liikkeelle Ambiorixia etsimään, joka kuitenkin ennätti päästä pakoon. Caesar jakoi nyt sotajoukkonsa vähempiin osiin, aikoen etsittää läpi rämeiset maat Schelden ympärillä, mutta hänen ollessaan poissa ruokavaroja hankkimassa hyökkäsivät Sigambrit Romalaisten leiriin. Mutta Caesar saavutti heidät saaliineen, ja hävitettyään toisen heimon maan ja kidutettuaan erään kapinantekijän kuoliijaaksi, asettui hän talvimajoille Rheimsiin ja matkusti Italiaan.

Seitsemännessä kirjassa Caesar ensiksi kertoo Gallialaisten, Klodion kuoleman johdosta, tulleen siihen luuloon, että Caesarille antaisivat Roman tapaukset: niin paljon tekemistä, ettei hän ensinkään joutuisi ajattelemaan Gallian kurissapitämistä. Kuitenkin palasi hän sinne, ja hän kertoo vaarallisesta matkastaan lumihuippuisten vuorten yli sydäntalvella. Hänen tehtävänä oli kukistaa vaarallinen salaliitto, johon hänen poissa ollessaan useat heimot olivat ryhtyneet. Vihollinen, sanoo hän, poltti 20 kyläänsä, ryöstääkseen häneltä kaikki keinot sotajoukkonsa ylläpitämiseksi, ja hänen piirittäessään Bourgesin kaupunkia, jota he olivat päättäneet säästää, kärsivät hänen sotamiehensä suurta puutetta ja lausuivat julkisesti mielemmin kärsivänsä mitä vaivoja tahansa, kuin puutetta. Rohkaistakseen Gallialaisia tuotti heidän päällikkönsä esiin vankeja, jotka kertoivat Romalaisen sotajoukon kurjasta tilasta. Näiden vankien sanottiin olevan Romalaisia legionisotureja, mutta Caesar väittää niiden olleen halpoja orjia. Hän kuvaa piiritystä hyvin tarkasti ja kertoo Gallialaisten olleen taitavia salahaudan-kaivajia. He kaatoivat piirittäjien niskaan tulista pikeä ja kiehuvaa rasvaa. Vihdoin kaupunki kuitenkin valloitettiin ja, tavallisuuden mukaan, hakattiin kaikki asukkaat maahan. Sillä välin menivät Aedualaiset, Caesarin liittolaiset, Gallialaisten puolelle, jotka nyt pystyttivät kolme kelvollista leiriä virran takaiselle kukkulalle. Romalaiset kyllä valloittivat nämä varastukset, mutta pakoitettiin heti sen jälkeen peräytymään ja menettivät ruokavaransa ja kuormastonsa. Caesarin sotajoukko oli nyt nälkään kuolemaisillaan; sen vuoksi hänen täytyi kahlata Loire-virran poikki, jonka vesi ulottui sotilaille hartioihin asti. Gallialaiset pysyivät aikeessaan karkoittaa Romalaiset maasta, ja muutamien taistelujen perästä rupesi Caesar piirittämään Alesian kaupunkia. Tässä antaa hän piiritettyjen itse kertoa kärsimyksistään. Kun heidän ruokavaransa olivat loppuun syödyt, ehdotettiin, että ne, jotka jaksoivat taistella, söisivät ne, jotka eivät mihinkään kyenneet. Sillä tavoin pysyisivät he hengissä kunnes apua ennättäisi saapua läheisiltä heimoilta, joiden luo he olivat lähettäneet ratsastavia sanansaattajia. Sen sijaan päätettiin kuitenkin, että kaikki ukot, naiset ja lapset ajettaisiin ulos kaupungista. Niin tehtiinkin, ja nämät onnettomat menehtyivät nälkään ihan Romalaisten silmien edessä. Gallialaiset kokoontuivat nyt joka taholta piirityksestä loppua tekemään, vaan Romalaiset saivat täydellisen voiton, kun Caesar tuli ja ajoi viholliset hurjaan pakoon. Eloon jääneiden kaupunkilaisten täytyi silloin antautua, ja he saivat kaikki anteeksi, paitsi ei Vercingetorix, heidän päällikkönsä, joka vietiin vankina Romaan, missä häntä pidettiin kuusi vuotta ja sitten, kun häntä oli kahleissa kuletettu triumfiretkessä Caesarin kunniaksi, surmattiin. — Tähän loppuvat Caesarin muistiinpanot Gallian sodasta. Mitä hän toimitti kahtena seuraavana vuonna, jona sitä vielä jatkettiin, sen on pannut muistiin Aulus Hirtius.

Caesarin toiset kommentariot, jotka ovat jaetut kolmeen kirjaan, kertovat siitä *sisällisestä sodasta*, jota käytiin hänen ja Pompejon välillä Roman ja tasavallan yliherruudesta. Ensimmäisessä kirjassa kertoo Caesar, kuinka hänen ystävänsä vaiennettiin senaatissa ja kuinka Pompejus muuttui hänen vihollisekseen. Hän oli silloin maakunnassaan, jonka rajana Italiaan päin oli Rubikon. Senaatti oli häntä käskenyt hajoittamaan legioninsa, ja Romassa vallitsi suuri levottomuus. Caesar esitti sotamiehilleen, kuinka väärin häntä oli kohdeltu ja mitä pahaa Pompejus oli hänelle tehnyt. Hänellä oli luonaan ainoastaan yksi legioni (noin 6,000 miestä), mutta tämä lupasi häntä seurata. Muutamia Caesarin puolta pitävistä tribuneista oli tullut Ravennaan, ja hän meni nyt yli Rubikonin. Lähettiläitä kulki hänen ja Roman johtomiesten välillä. Hän pyysi Pompejoa lähtemään Hispaniaan, ja Pompejus vaati Caesaria palaamaan Galliaan. Caesar miehitti kolme kaupunkia Romalaisella alueella; konsulien sotavoima peräytyi Brundusiumiin, ja hän voitti ensimmäisessä yhteentörmäyksessä. Pompejus, joka oli kerskannut helposti voivansa jalallaan legioneja maasta esiin polkea, väistyi kuitenkin sotajoukkoineen Illyriaan. Nyt Caesar lähetti kenraalinsa suostuttamaan puolelleen niin monta maakuntaa kuin mahdollista; itse hän päätti käydä Hispanjassa ja kulki sinne Roman kautta, jossa otti haltuunsa aarteen Saturnon temppelistä. Matkalla Hispaniaan lähetti hän sotajoukon-osaston piirittämään Marseillea, vaan marssi itse ravakasti eteenpäin ja kohtasi Pompejon sotajoukot Leridan luona. Hänen oli vaikeata saada sotajoukolleen ruokavaroja, mutta hän käytti kaikenlaisia sotajuonia, niin että vihdoin kaikki vihollis-legionit heittivät hänelle aseensa. Hän soi heille lempeät rauhan ehdot, ja 40 päivän kuluttua oli sotaretki päätetty, kenraali, jonka hän oli Marseilleen laittanut, voitti kaupunkia puolustamaan lähetetyn laivaston.

Marseillen piirityksestä kerrotaan toisessa kirjassa joukko yksityiskohtia. Caesar mainitsee sotilaittensa, jotka olivat asettaneet leirinsä kukkulalle, saattaneen nähdä, kuinka asukkaat rukoilivat Jumaltensa apua. Merellä saadun tappion jälkeen taistelivat kaupunkilaiset yhä edelleen urhoollisesti, sillä he tiesivät, ettei heillä ollut mitään armoa toivottavana, jos kaupunki joutuisi Caesarin käsiin. Valleilla olevista heittokoneista viskelivät he kahdentoista jalan pituisia, rautakärkisiä puunrunkoja; mutta Caesarin joukot rakensivat korkean tornin, joten heidän onnistui, saatuaan vielä kaivetuksi

maanalaisen salatien, tärkeä aukko kaupungin valliin, jolloin tehtiin välirauha siksi, kunnes Caesar ennättäisi saapua. Mutta piiritetyt, jotka pitivät tilaisuutta suotuisana, syyttivät siitä huolimatta hyökkääjien piirityskoneet tuleen. Se heitä ei kuitenkaan vähääkään hyödyttänyt; he kärsivät uuden tappion ja pakoitettiin antautumaan. Caesar ryösti heidän aarteensa ja laivansa viedäkseen ne Romaan, vaan säästi heidän henkensä ja jätti kaupunkiin ainoastaan kaksi legionia. Ennen Hispaniasta lähtöään oli hän myöskin käynyt Andalusiassa, tehdäkseen liittosopimuksen erään Pompejon kenraalin kanssa ja suostuttaakseen sen maakunnan kaupungit puolelleen. Sillä välin ei Caesarilla Afrikassa ollut samaa menestystä. Kurio, joka siellä oli päällikkönä, oli nuori, eivätkä sotamiehet luottaneet häneen; sitä paitsi nämät pelkäsivät Numidian kuningasta Jubaa, joka oli Pompejon ystävä. Kurio piti sotamiehilleen puheen, jossa vetosi heidän kunniantuntoonsa, muistuttaen heille kaikkea, mitä Caesar heidän avullaan oli toiminut. Sitten vei hän heidät taisteluun Pompejon joukkoja vastaan; mutta Juba lähetti kavalasti avuksi pienen ratsujoukon, jota vastaan Kurio käänsi hyökkäyksensä, vaan huomasi äkkiä joutuneensa väkineen vihollisten koko sotavoiman keskelle. Kurio löytiin; Caesarin sotajoukon jäännökset pakenivat laivoille, mutta heitä hätyytti Juba, joka tuhosi pakolaiset kaikki paitsi joitakuuta, jotka ynnä kaksi senaattoria hän lähetti vankeina valtakuntaansa.

Kolmannessa ja viimeisessä kirjassansa Caesar kertoo viipyneensä Romassa yksitoista päivää, nimitettyään toiseksi konsuliksi miehen, joka vetäisi yhtä köyttä hänen kanssaan, minkä jälkeen hän matkusti Brundisiumiin, käydäkseen itse Pompejon kimppuun, jonka sotavoimasta ja varustuksista hän tarkalleen kertoo. Omille legioneilleen ilmoitti hän tuumansa, meni yhden osan kanssa Illyriaan ja asettui leiriin niin lähelle Pompejoa, että ainoastaan virta heidät erotti toisistaan, joten sotamiehet saattoivat puhella keskenään. Turhain rauhanehdotusten jälkeen ja kun jäljellä oleva osa hänen sotajoukkoaan, jota johti Markus Antonius, oli saapunut, koetti hän saada puolelleen Kreikkalaiset, mutta nämät olivat kahdella päällä. Silloin Caesar päätti pakoittaa kilpailijansa taisteluun. Pompejus oli asettunut lujaksi varustetulle Petra nimiselle kallioniemelle, josta hänellä oli vapaa pääsy merelle. Caesar, jonka hallussa oli ympärillä oleva seutu, koetti saartaa vihollisensa ja estää häneltä juomaveden tuonnin. Alituisia kahakoita tapahtui molempain sotajoukkojen välillä, ja Caesar mainitsee yhdellä upseereistaan olleen kilvessään 230 nuolen reikää. Silloin pakeni kaksi Gallialaista Pompejon luo, joka näiltä sai tietää, kuinka Caesar oli järjestänyt varustuksensa, jonka jälkeen Pompejus yön aikaan vei maalle suuren sotajoukon vihollisensa varustusten väliin ja kävi hänen kimppuunsa sillä menestyksellä, että Caesar menetti lähes tuhannen miestä ja 32 lippua. Tätä voittoa Pompejus piti niin suurena, että luuli melkein kokonaan kukistaneensa vastustajansa, ja Caesar itse koki laveasti puolustaa tätä tappiotaan. Kuitenkin piti hän puheen sotamiehilleen ja vetäytyi väkineen Tessaliaan, jonne Pompejus oli marssinut yhdistääkseen omat joukkonsa idästä päin tulevaan sotajoukkoon. Labienus, eräs Caesarin kenraaleja, joka oli mennyt Pompejon puolelle, vakuutti että ne legionit, joita Caesar nyt johti, eivät olleet niitä, joilla hän oli Gallian ja Germanian valloittanut, vaan ainoastaan vasta pestattuja, jonka vuoksi voitto oli tuleva Pompejolle. Taistelukentäksi valittiin paikka Pharsalon kaupungin läheisyydessä Tessaliassa Eunipius-virran rannoilla. Pompejon yhdistyneessä sotajoukossa oli 45,000 taistelukelpoista miestä; Caesarilla oli vain 22,000. Tappelu kuvataan tarkoin, ja Caesar myöntää vastustajiensa urhoollisesti taistelleen. Mutta heidän lukuisuudestaan ja heidän jousimiestensä paljoudesta huolimatta karkoitti Caesar heidät hurjaan pakoon ja ajoi vuoristoon turvaa etsimään. Pompejus pelastui leiriinsä, josta läksi meren rantaan ja astui siellä lastilaivaan. Hän valitti, että hänet olivat pettäneet juuri ne, joiden avulla oli luullut voittavansa. Seuraavana päivänä pakoitettiin pakenijat antautumaan voittajien armoille, ja Caesar säästi heidän henkensä. Oman mieshukkansa Caesar ilmoittaa 200 mieheksi, kun sitä vastoin Pompejon sotajoukosta 15,000 tapettiin ja 24,000 tehtiin vangiksi. Pharsalon tappelun jälkeen lakkasi Roma olemasta tasavalta.

Caesarin aikomus oli nyt ennen kaikkia ajaa Pompejoa takaa; mutta tämän, joka oli paennut Egyptiin, surmasivat kuningas Ptolemaion palkkaamat murhamiehet, ennenkuin oli ennättänyt maallekaan nousta. Seitsemässä viimeisessä luvussa kertoo Caesar, kuinka hän 3,000 miehellä ajoi pakenevaa vihollistaan takaa, ensiksi Kyproon ja sitten Alexandriaan, jossa auttoi Kleopatran luovuttamaan veljeänsä, kuningas Ptolemaioa, hallituksesta ja poltatti Egyptiläisen laivaston, mikä hänen sanojensa mukaan oli alkuna Alexandrialaiseen sotaan.

Cicero.

Kuoli v. 43 e.Kr.

Vaikka Ciceron päivät, vuosien kulun mukaan laskien, kuuluvat kaukaiseen muinaisuuteen, muistuttavat ne kuitenkin elämäntapojen, ajatusparsien ja valtiollisten olojen kautta niin suuresti meidän omia aikojamme, että ne jo senkin vuoksi meitä huvittavat enemmän kuin muu muinaisajan historia.

Cicero, joka oli saanut hyvän kasvatuksen, valmistautui lakitieteelliselle toimialalle täytettyään sotilasvelvollisuutensa. 25:n vuotisenä rupesi hän asianajajan toimeen, ja melkein liian äkkinäisen menestyksen jälkeen läksi hän Athenaan terveyttänsä hoitamaan. Siellä tapasi hän koulutoverinsa Attikon, jonka kanssa sittemmin monta vuotta piti kirjevaihtoa. Näistä kirjeistä on meille säilynyt lähes 400. Hän matkusti myöskin Vähässä Aasiassa. Romaan palattuun lisäsi hän asianajaja-mainettaan, sai useita yleisiä toimia ja pääsi senaattiin. Hänen toimittaessaan quaestorin virkaa Siciliassa — quaestor oli jonkinlainen veronkantaja ja maakunnan-hallitsijan apulainen — saavutti hän kelvollisuudestaan ja rehellisyydestään suuren maineen, josta kävi niin ylpeäksi, että, kuten itse kertoo, kotimatalla tultuaan Puteoliin juuri terveystuonti-aikana ja huomattuaan, ettei kukaan hänestä juuri mitään puhunut, pahasti äimistyi. Kuitenkin piti hän sitä hyvänä läksytyksenä. Hänen seuraava ansionsa yleisissä toimissa oli syytös Verrestä vastaan, joka Sicilian varahaltijana oli tehnyt itsensä syypääksi moniin ilkeyksiin ja väkivaltaisuuksiin. Muun muassa oli tämä kiduttanut erästä Romalasta kansalaista. Sitä syytöspuhetta, minkä Cicero häntä vastaan valmisti, pidetään verrattomana kaunopuheliaisuuden tuotteena. Vaikka se kirjoitettiin ja on meidän päiviimme saakka säilynyt, ei hän sitä koskaan esittänyt, koska Verres pakeni Marseilleen ja siten heittäytyi niskoittelutuomion alaiseksi. Oikeusjutun päätös kuitenkin teki Ciceron Roman etevimmäksi asianajajaksi ja hankki hänelle voiton kilpailijastaan Hortensiosta.

Ensimmäisenä miehuusvuotenaan tuli hän valituksi ensimmäiseksi niistä kahdesta konsulista, jotka valittiin siksi vuodeksi, mikä on tullut niin mainioksi Katilinan salaliiton kautta. Puheessa, jonka Cicero piti erään nuoren, Katilinan vaikutuksen alaiseksi joutuneen ystävänsä puolustukseksi, kuvaa hän sattuvasti Katilinan luonteen. Senaatissakin piti hän Katilinaa vastaan kaunopuheliaan syytöspuheen, johon tämä yritti vastaamaan, mutta vaiennettiin huudoilla: "kavaltaja!" Ciceron toimesta oli muutamia Katilinan puoluelaisia otettu kiinni ja hirtetty — rohkea teko, josta kansa Ciceroa tervehti kunnianimellä "isänmaan isä". Vähää sen jälkeen kaatui Katilina taistelussa liittolaisten sotajoukkoa kukistamaan lähetettyjä legioneja vastaan. Cicero oli nyt Roman etevin mies, ja turhamielisyydessään hän vähän väliä julki lausui, ettei kukaan hänen ansioitaan paremmin käsittänyt kuin juuri hän itse. Kun hänen konsulitoimensa oli loppumaisillaan, syytti kuitenkin eräs tribuni häntä siitä, että oli tutkimatta hengeltä pannut Romalaisia kansalaisia. Cicero oli nyt hyvin varakas mies: hänellä oli kaupungissa komea talo ja monta tilusta maalla. Mieluimmin oleskeli hän Tuskulumissa Albanilais-vuorilla, missä antautui hienon elämän nautintoihin, viihtyen paraiten kirjastossaan. Ilman kirjastoa, sanoi hän, talo on ruumis ilman sielua. Siellä hänen luonaan usein kävi vieraita, vaan kirjeissään Attikolle hän päivittelee, että muutamat näistä olivat kovin ikäviä. Eräälle toiselle ystävälleen kirjoittaa hän: Pysy kaupungissa ja elä sen valossa; kaikki mitä muualla saat aikaan on arvotonta niille, jotka voivat Romassa saavuttaa mainetta. Toiset kirjeet osoittavat hänen siihen aikaan olleen perheessään hyvin onnellinen. Mutta hänen valtiolliset vihollisensa eivät olleet häntä unhottaneet, ja vihdoin ehdotti Klodius, irstas nuori mies, jota vastaan Cicero oli ollut todistajana pyhänryöstö-jutussa, että jokainen, joka ilman laillista tuomiota oli surmauttanut Romalaisen kansalaisen, ajettaisiin maanpakoon. Turhaan pyysi Cicero apua Caesarilta ja Pompejolta. Julistusta odottamatta läksi hän vapaaehtoiseen maanpakoon, hänen omaisuutensa otettiin takavarikkoon ja hänen talonsa entiselle paikalle rakennettiin Vapauden temppele. Puolentoista vuoden kuluttua, jolla aikaa Cicero kuleksi paikasta toiseen vaikertain kuni nainen ikään, saivat hänen ystävänsä suurilla ponnistuksilla aikaan että hänet kutsuttiin takaisin, ja hän itse kertoo, että hänelle unessa oli ennustettu tätä onnea. Anteeksi annettavalla ylpeydellä puhuu hän siitä vastaanotosta, jota hän kotiin tullessaan sai osakseen: häntä kannettiin Romaan "Italian olkapäillä", kuten hän sittemmin kerskaavasti sanoo. Kuitenkin Klodius lähes neljän vuoden kuluessa yhä ärsytteli kansaa häntä vastaan, kunnes tuo leppymätön ilkimys surmattiin katumetelissä, joka oli syntynyt hänen seuralaistensa ja hänen kanssaan konsulivirasta kilpailevan Milon puoluelaiden välillä. Cicero piti komean puheeni Milon puolustukseksi, mutta Pompejus pelästytti oikeustoa kutsumalla sinne sotaväkeä, ja puhuja joutui ihan suunniltaan. Vasten omaa toivomustaan annettiin hänelle sen jälkeen hallittavaksi Sicilia, mutta hän leppyi sinne tultuaan, kun huomasi tässäkin kaukaisessa maakunnassa olevansa tunnettu "isänmaan pelastajana". Ja sekä Romassa että Siciliassa ihmetteli kansa, ettei hän harjoittanut kiskomista eikä ketään pahoin kohdellut maakunnassaan, ja hänen turhamielisyyttänsä tyydytti vieläkin enemmän se seikka, että oli saanut voiton, joka hänelle hankki kunnianimen "imperator". Epäilemättä olisi hän kotiin tullessaan saanut viettää n.s. triumfin, ellei vallankumous olisi sattunut väliin.

Cicero oli ennustanut sortovaltaisen hallituksen tulevan Caesarin ja Pompejon välillä käydyn taistelun päätökseksi, ja hänen valtio-oppinaan oli, samoin kuin muidenkin valtiomiesten, oleviin oloihin mukautuminen. Pompejon kuoltua kieltäytyi Cicero rupeamasta ylipäälliköksi ja tuli, Romaan palattuun, Caesarin hyväksi ystäväksi, vaan hänen valtiollinen toimintansa oli nyt lopussa, ja hän antautui kirjallisiin toimiin. Tyttärensä Tullian kuolema, joka tapahtui tähän aikaan, oli hänelle raskas isku, ja hän etsi lohdutusta suruunsa enemmän niissä ponnistuksissa, joita kirjallinen toiminta vaati, kuin niissä filosofillisissa mietinnöissä kuolemasta, tuskasta ja hyveen viljelemisestä, joita hän kirjoitti.

Ciceron täytyi kuitenkin vielä ottaa osaa toiseenkin, paljoa suurempaan sisälliseen taisteluun.

Maaliskuun 15 p:nä (44 e.Kr.) murhasivat Caesarin Kapitoliumilla Brutus ja Cassius, ja tämän sijalle nousi Antonius. Cicero aavisti Roman ei enää suovan itselleen kylliksi turvaa, ja lähti kiireesti sieltä. Vaeltaen paikasta paikkaan harjoitti hän filosofillisia opintoja. Nyt kirjoitti hän teoksensa "Ystävyydestä", "Vanhuudesta" ja "Velvollisuuksista". Mutta hänen mielensä hehkui yhä vielä Roman forumiin, ja sinne hän palasikin. Kansanjoukkoja virtaili häntä tervehtimään, ja siitä hetkestä lähtien käytiin hänen ja Antonion välillä taistelua elämästä ja kuolemasta. Kun uusi diktaatori oli senaatissa syyttänyt häntä kavalluksesta ja pelkuruudesta, piti hän seuraavana päivänä ensimmäisen "Filippiläisen puheensa", kuten hän itse niitä nimitti, diktaatorin valtio-oppia vastaan. Parin viikon kuluttua vastasi siihen Antonius, lisäten muihin syytöksiinsä vielä senkin, että Cicero muka oli ollut osallisena Caesarin murhaan. Cicero ei itse ollut saapuvilla, sillä hän pelkäsi itselleen tehtävän väkivaltaa, mutta hän vastasi toisella puheella, joka oli täynnä hyökkäyksiä Antoniota vastaan ja jonka hän kirjoitettuna antoi ystävilleen. Myöhemmin kirjoitti hän vielä useita muitakin puheita samasta asiasta. Antonius oli nyt asettunut legioniensa etupäähän, uhaten senaattia, mutta Konsulit löivät hänet. Silloin Cicero piti neljännen toista filippiläisen puheensa ja melkein jo luuli uudestaan pelastaneensa tasavallan. Mutta Antonius, joka oli yhdistänyt sotajoukkonsa Caesarin sisarenpojan Oktavianon sotajoukkoon, rupesi yhdessä Oktavianon ja Lepidon kanssa Bolognassa toiseen triumviraattiin, ja Cicero kirjoitettiin lainhylkyläisten joukkoon. Hän olisi voinut päästä pakoon, jos ei päättämättömyydessään olisi lähtenyt takaisin maalle laivasta, jossa oli etsinyt turvaa, joten triumvirien lähettämät murhaajat vihdoin saavuttivat hänet, juuri kun hän kantotuolissa kiiruhti meren rannalle. Hänen päänsä hakattiin poikki ja vietiin Antoniolle, jonka käskystä se naulattiin puhujaistuimen yläpuolelle, missä se vielä selvemmin sanoin, kuin mitä puhuja-vainajan huulet olivat saattaneet sitä tehdäkään, puhui Roman vapauden kuolemasta.

Eräässä monista tuttavallisista kirjeistään Attikus ystävälleen sanoo Cicero: "Mitäpä historia on minusta sanova kuusi sataa vuotta tämän jälkeen?" Historia ei vielä ole päässyt siitä selville. Tuskin kenenkään muinaisajan miehen yksityisten tarkoitusten, aikeiden, salaisten kateustunteiden ja toiveiden arvostelemiseen meillä on niin paljon apukeinoja, kuin Ciceron; mutta toiselta puolen me liian vähän tunnemme Roman senaikuista todellista puoluetilaa voidaksemme varmaan ruveta arvostelemaan Ciceron toimia isänmaanystävänä ja valtiomiehenä. Hänen yleiset toimensa, samoin kuin hänen yksityiset tunne-ilmiaisunsaakin, nähtävästi kuitenkin osoittavat, että hänellä ei ollut lujaa miehen mieltä, joka todellisuudessa olikin kuolemaisillaan Romalaisten keskuudessa näinä nautinnon ja petollisuuden kurjina aikoina. Mielenpitoita muutamista tärkeistä valtiollisista kysymyksistä ilmaisi hän usein ivallisella tavalla. Niin esimerkiksi sanoo hän salaisesta äänestyksestä; "Se tekee miehille mahdolliseksi esiintyä avoimin kasvoin mutta peitetyin ajatuksin." Äänestyslippu on "kirjoitustaulu, joka suojelee vaitiolon vapautta". Moni sattuva kohta hänen puheissaan menettää pontensa, kun ei *kuulla* hänen itsensä niitä esittävän, ja sitä paitsi useimmat hänen puheensa ovat uudestaan muodostettuja ja muokattuja. Hänen tulinen esitystapansa ja vilkkaat kasvonliikkeensä olisivat luultavasti enemmän vaikuttaneet Ranskalaisiin, kuin Pohjoismaalaisiin kuulijoihin.

Hänen teoksensa *Kaunopuheliaisuudesta* oli Romalaisten ensimmäinen yritys tehdä puhetaitoa tieteeksi. Etevin kaunopuhelija oli hänen mielestään se, joka oli täysin sivistynyt ja oppinut mies ja osasi puhua kaikista asioista laveasti ja vaihtelevaisesti. Vasta-alkajia hän neuvoo, että on tärkeämpää olla puhumatta sellaista, joka voi puolustettavaa asiaa haitata, kuin jättää mainitsematta sellaista, joka mahdollisesti voisi sitä edistää. Muuten ei hän halveksi tarvittaessa käyttää asianajaja-koukkuja ja polvekkeita, joilla saa tuomion sellaiseksi kuin sen tahtoo, esim. sellaista kujetta, että veisi mukaansa itkevän puolustettavansa ja hänen huolestuneen perheensä; itse puolestaan osasi hän, milloin tahansa vain tarvitsi, pusertaa kyynelensä esiin. Varsin usein käytti hän rumia haukkumasanoja ja terävää ivaa, pilkaten usein yksityistenkin vikoja, ja käytti taas toisissa tilaisuuksissa hyväkseen juorujuttuja ja pilaa. Hänen puheensa Caelion puolesta on täynnä sukkeluutta ja ivaa, ja puhetta, jossa hän puolustaa kavalluksesta syytettyä Ligariota, on myöskin syystä kiitetty hyväksi. Caesar, joka siihen aikaan oli diktaatori, tutki itse asiaa ilman mitään tuomiokuntaa, mutta Cicero rukoili tuomaria käyttämään leppeyttä ja esitti syytä armahtamiseen tavalla niin rohkealla ja kaunopuheliaalla, että sanotaan suuren voittajan tulleen niin liikutetuksi, että antoi Ligariolle anteeksi.

Ciceron runollisista yrityksistä on meillä tallella ainoastaan muutamia katkelmia, jotka osoittavat ennemmin kekseliäisyyttä kuin neroa. Eräässä puheessaan juttelee hän opintohalustaan, ja tunnustaa pitävänsä myöskin paljon vieraspidoista, joissa vapaasti saa sanoa mitä hänelle mieleen johtuu ja saa nauraa sydämensä pohjasta. Hän rakasti suuresti leikkipuhetta, mutta esitti aivan oikein, että pilan pitää tulla etsimättä ja ettei sitä voida oppia. Eikä koskaan, sanoo hän, sukkeluus tee niin hyvää vaikutusta, kuin silloin, kun se, joka sen sanoo, on hyvin totisen näköinen. Kreikkalaisia ihasteli — hän suuresti heidän etevän kirjallisuutensa ja hyvien yhteiskunnallisten laitostensa takia, vaan moitti heitä siitä, että halveksivat totuutta. Demosteneen kaunopuheliaisuutta piti hän puhtaana täydellisyytenä. Kreikkalaisilta oppi hän myös pitämään arvossa ja ymmärtämään taidetta, ja hän näyttää tarkasti tunteneen aikansa etevimpien kuvanveistäjien ja maalarien teokset.

Kirjoitellessaan teoksiaan oli hän uutterassa kirje vaihdossa kaiken arvoisten ja kaiken luontoisten miesten kanssa. Hänen kirjeensä Attikolle Athenaan ovat kirjoitetut 24 vuotena. Eräässä niistä kertoo hän, miten kerran taloonsa Puteolin lähistössä otti vastaan Caesarin ja miten häntä kestitti. Eräässä toisessa pyytää hän ystäväänsä tulemaan hänen kirjekääryjään katsomaan ja ottamaan morsiamensa mukaansa. Kirjeessä Paetolle puhuu hän vieraistaan ja päivällisistään ja huvittaa itseään kompasanoilla. Muuten hän pilkkaa Paettoa siitä, että tämä oli saanut kovan luuvalon ja oli ollut pakoitettu lakkaamaan pöytänautinnoista. Cicero neuvoo häntä palaamaan vanhoihin tapoihinsa, etsien hauskojen toverien seuraa, sillä se enemmän kuin mikään muu tekee elämän onnelliseksi. Veljensä Kvinton kanssa oli hän mitä hellimmässä kirjevaihdossa, ja näistä kirjeistä on merkillisin se, jonka hän kirjoitti Kvintolle tämän saadessa Aasian maakunnakseen. Se on täynnä käytännöllistä viisautta ja jaloja aatteita. Hän neuvoo veljeään, kuinka tämän tulisi kohdella maakuntansa sekalaista väestöä kuinka hän pitäisi kurissa monellaiset alamaisensa. Hän noudattakoon mitä ankarinta rehellisyyttä ja itsensä hillitsemistä, älköön koskaan kuunnelko mairittelijoita tai saattako itseään toisten tahdon välikappaleeksi, ja pitäköön vihollisenaan jokaista, joka antaa tahi ottaa lahjoja — lyhyesti, käyttäköön valtaansa niin, että alamaisilla ei koskaan ole syytä toivoa itselleen parempaa hallitsijaa, kuin hän. Ystävällisemmin ei Cicero kirjoittanut kellekään ystävistään, kuin kirjurilleen, orja Tirolle, jonka hän sairaana jätti Patraehen Siciiliasta palatessaan. Eräässä kirjeessään ilmoittaa hän, kuinka suuresti hän Tiroa kaipaa, mutta lisää, että ennen kaikkea katsottakoon, mikä on hänen terveydelleen edullisinta, ja koko perheen nimessä rukoilee Tiroa, ettei tämä liian kiireesti palaisi kotiin ja siten antautuisi talvisen matkan vaivaihin, ja kertoo Tirolle kaikki ne Roman uutiset, jotka luuli häntä huvittavan.

Juuri tämä Tiro kokosi Ciceron kirjeet ja kirjoitti myös hänen elämäkertomuksensa, joka kuitenkin on hävinnyt. Toinen hänen talonväestään, jota hän yhtä paljon rakasti, oli Sositheus, hänen esilukijansa, jonka kuolemaa hän suri kuin ystävän ikään. Kaikki nämä seikat Ciceron kirjeissä todistavat hänen hellää sydäntään, vaikka melkein kaikki, mitä me tunteellisuudeksi mainitsemme, oli tuntematonta Romalaisille, joiden isänmaanrakkaus tukahutti kaikki yksityiset tunteet.

Ciceron teos *Vanhuudesta* on esitetty puheenvaihtelun muodossa, johon osanottajaksi edellytetään censori Kato. Hän koettaa puolustaa eriskummallista väitöstä, että on hyvä vanhuutua, ja puolustaa sitä korvausteorian mukaan. Hän esittää kolme syytä, joidenka tähden vanhuutta yleensä pidetään surkeana: se tekee meidät kykenemättömiksi tehokkaaseen toimintaan; se heikontaa ruumiin voimat, se kieltää meiltä melkein kaikki nautinnot ja lähentää meitä kuolemaa likemmäksi. Mitä ensinmainittuun tulee, niin on varmintä uskoa useitakin tärkeitä valtiotoimia vanhoille, kokeneille miehille: perämies ehkä ei voi kiivetä mastoihin, mutta ei hän ohjaa laivaa sen huonommin, vaikka onkin ikämies. Toista syytä vastaan väittää hän voiman olevan ainoastaan verrattaissa suuremman tai pienemmän; eihän aivan usein ole tarvis kantaa sonnia selässään. Mitä nautintoihin taas tulee, pitää hän sitä etuna, eikä vahinkona, että ihminen on vapaana moisten tyranniin ikeestä, kuin himot ovat. Hän myöntää vanhuksista heidän tietäessään, että heidän seuraansa aivan vähän etsitään, tuntuva siltä, kuin nuori sukupolvi työntäisi vanhat ihan syrjään; mutta se riippuu paljon myöskin heistä itsestään, heidän taipumuksistaan ja luonteistaan. Kaikki vanha viini, sanoo hän, ei vuosien kuluessa hapannu, ja sitä eivät myöskään kaikki luonteet tee. Meidän pitää torjua vanhuutta ja taistella sitä, kuin kipua vastaan. Samoin kuin nuorena mieheissä pitää aina löytyä jotakin vanhaa, niin pitää myös vanhuksessakin olla jotakin nuorukaisesta jäljellä. Se, joka seuraa sitä periaatetta, saattaa tosin tulla vanhaksi ruumiiltaan, mutta ei koskaan sydämetään. Cicero on aivan ihastunut maa-elämän huvituksiin ja kuvaa vilkkaasti sen riemuja, joita nauttimasta ei mikään vanhuus saata meitä estää. Jos joku kysyy iäkkäältä maanmieheltä, kenen hyväksi hän kylvää ja istuttaa, saattaa tämä vastata: Kuolemattomien jumalten hyväksi, jotka ovat tahtoneet että perisin nämät maat esi-isiltäni ja jotka myös tahtovat että jätän ne jälkeisilleni. Hän muistuttaa lukijoitansa myöskin siitä, etteivät harmaat hiukset ja rypyt yksistään saata vaatia kunnioitusta; ainoastaan kunniallisissa toimissa vietetty elämä saa loppupuolellaan osakseen ansaittua kunnioitusta. Puhuessaan viimeisestä pahasta, jonka vanhuus tuo mukanaan, kuoleman lähestymisestä, sanoo hän nuorille kuulijoilleen puheenvaihtelussaan: "Minä olen täydellisesti vakuutettu siitä, vanhat, rakkaat ystäväni, että teidän molempien isät nyt elävät, ja elävät elämää, joka yksin ansaitsee tulla sillä nimellä mainituksi", ja hän päättää esityksensä kauniilla sanakäänteellä, jossa vertaa maallista elämää satunnaiseen asuntopaikkaan, josta me olemme pois lähtevät yhtyäksemme ruumiista vapautettujen henkien onnelliseen seuraan.

Teos *Ystävyydestä* on omistettu Attikolle ja esitetään myöskin puheenvaihtelun muodossa, mutta se ei ole niin viehättävä kuin teos vanhuudesta. Itse pääpiirteet ovat lainatut Kreikkalaisilta filosofeilta, ja hän määrää ystävyyden ehdoiksi mielipiteiden täydellisen yhdenkaltaisuuden ja molemminpuolisen hyväntahtoisuuden ja rakkauden. Muuten arveli hän todellisen ystävyyden saattavan syntyä ainoastaan hyvien ihmisten välillä ja sanoi myös saattavan tapahtua, että ne ominaisuudet, joita luulemme jollakin ystävällämme olevan, löytyvät ainoastaan meidän mielikuvituksessamme. Hän myöntää hyvienkin henkilöiden joskus, kun niin sattuu, olevan vastenmielisiä ja sievän puhe- ja käytöstävän suuresti viehättävän. Ystävän tulee toisinaan sanoa meille vastenmielisiäkin totuuksia, mutta ne, jotka aina puhuvat siitä, mitä ovat meidän hyväksemme tehneet, ovat ikäviä seuralaisia. Ciceron oma luonne tulee

ilmi tässä teoksessa. Hän käsittää aivan oikein todellisen ystävän velvollisuudet ja ominaisuudet, mutta selvästi osoittuu hänen tarkoittavan valtiollista ystävyyttä. Kun hän kuitenkin sanoo, että "ei löydy maailmassa mitään arvokkaampaa kuin ystävyys", on hän sillä sanonut lauseen, joka kaikkina aikoina on pysyvä totena.

Cicero, joka arveli ihmismielen tuntemisen olevan puhujan tärkeimpiä ominaisuuksia, käytti myöskin kaiken vapaan aikansa tutustukseen menneiden aikojen suurien miesten luonteisiin. Mutta hän myöntää itsellään siinä suhteessa ei olleen juuri muuta ansiota kuin kääntäjän, sillä niin vakuutettu oli hän siitä, että Roman tuli kiittää Kreikkaa koko kirjallisesta sivistyksestään. Hänen kunnianhimosna pääpyrintönä oli laatia yleistajuinen kirjoitus filosofiasta nimellä *Elämän oikeasta tarkoituksesta*. Molempien suurien ajattelijakoulujen edustajat esittävät vuoroon oppinsa. Epikuroslainen sanoo: kuule luonnon ääntä, joka kehoittaa sinua etsimään huvitusta. Kärsiminen ei ole uhrausta, vaan hetkisen pahan valitsemista vastaisen korvauksen saamiseksi. Himojen raastaman mielen on yhtä mahdoton saavuttaa onnea, kuin taisteleviin puolueisiin hajonneen kaupungin. Mutta miksikä, virkahtaa stoialainen, tuodaan nautinto hyveen neuvotteluun? Epikuroslainen muuttuu pian himojensa orjaksi, ja syntyy ihmisluokka, joka menettää kaiken omaisuutensa kokeille ja suloisten hajuaineiden tekijöille. Epikuroslainen opetti, että ei löytynyt mitään, jota voi pitää arvokkaana, muuta kuin nautinto — ei tunnetta, ei mielenliikutusta, ei ruumiillista terveyttä voitu siihen verrata. Ja kuitenkin on kaikki nautinto niin lyhyttä, niin arvotonta, kun sitä jälestäpäin ajattelemme! Varmaankin synnyimme me jalompaan tarkoitukseen, eikä kenenkään, joka ansaitsee miehen nimeä kantaa, pitäisi hyväksyä oppeja, jotka kumoovat kaiken kunnian ja ritarillisuuden. Sitte esittää stoialainen koulunsa periaatteet. Hän pitää kunniaa korkeimpana ja luonnonmukaista elämää ihmisen tarkoituksena. Vääräys ja pahuus ovat enemmän meidän luontoamme vastaan, kuin köyhyys, kärsimykset tai muu ulkonainen pahe. Ruumiilliset nautinnot himmenevät hyveen loistosta. Jokaisella on paikkansa ja tarkoituksensa elämässä, ja jokaisen tulisi ottaa ohjaajikseen nuo vanhat kultaiset säännöt: "Tottele jumalia; tunne itsesi; kammo liiallisuutta". Kenpä, sanoo Cicero, saattaa olla moisen siveysopin sanomatonta suloutta ihastelematta? Mikä luonne historiassa tai runoudessa saattaa olla suurenmoisempi tai pysyväisempi kuin stoialaisten "viisas"? Koko maailman rikkaus on hänen, sillä hän yksin voi oikein käyttää kaikkea. Hän on vapaa, vaikka olisikin kahleissa; rikas, vaikka eläisi keskellä köyhyyttä; ihana, sillä sielu on ihanampi kuin ruumis; kuningas, sillä hän on oman itsensä herra, jota eivät ole maailman valtiat; onnellinen, sillä hänen ei tarvitse muistaa Solonin varoitusta, että ensin on nähtävä miten päivät päättyvät, sillä siveä elämä on lakkaamatonta onnea. — Cicero jatkaa sitte esitystään koettaen puolustaa vanhojen — Sokrateen ja hänen koulunsa — viisautta stoialaisten uusia aatteita vastaan. Aivan oikein liittävät he yhteen onnen ja hyveen, hyveen ja viisauden; mutta sen teki jo Aristoteles muutamia vuosisatoja heitä ennen. Siinä he tekevät virheen, että halveksivat elämän käytännöllistä puolta ja kieltävät meiltä rakkauden, ystävyuden, kiitollisuuden ja kaikki muut ihanat ihmistunteet. Hän vie meidät sitten takaisin Athenan autioihin lehtoihin, joissa Platon kuljeskeli, porttikäytävään, jossa Zeno opetti, laineiden luo, joiden pauhun yli Demosteneen ääni kaikui, ja lukemattomiin muihin muistettaviin paikkoihin. Verrattuina sen ajan kehnoihin ajattelijoihin olivat nämä vanhat filosofian jättäjänsä, joiden kirjoituksista kaikki vapaa oppi, kaikki historia, kaikki kielen hienontuminen oli saanut alkunsa. Ja suurin heistä oli Aristoteles. Mutta, kysyy hän, mikä on käytännöllinen loppupäätös kaikista näistä opeista: mikä on luonto? Selvää on että se on yhdistys sielusta ja ruumiista; mutta kuten sielun tulee vallita ruumista, siten tulee järjen vallita sielua. Hyve taas ei ole mitään muuta kuin järki täydellisyyteen kehittyneenä, ja ajatusvoima on jotakin jumalallista. Lapsessakin löytyy "hyveen kipeniä", puoleksi vaistomaisia käsitteitä rakkaudesta ja kiitollisuudesta, jotka kantavat hedelmää lapsen kypsyessä mieheksi. Vaiston kehoittamina viisautta etsimään, uhraavat miehet päivät ja yöt tieteelle, ja filosofit kuvaavat rauhallisissa tutkimuksissa onnelan saarilla vietetyn elämän riemuja. Mutta toiselta puolen eivät meidän sielumme koskaan pääse lepoon; meissä itsessämme kasvaa toimintahalu, ja elämä on vietettävä jonkinlaisessa toimeliaisuudessa. Vallitsevana pohjaperusteena todellisessa toimi-elämässä on kunnia. Palaten stoialaisten epäväitteesen, että viisas aina on onnellinen, kysyy Cicero: Voiko siis oikeastaan ketään, joka on sairas ja köyhä, sokea tai lapseton, maanpakoon ajettu tai rääkätty, sanoa "onnelliseksi", kääntämättä aivan nurin kielen käytäntöä? Ja siihen loppuu puheenvaihtelu. Cicero ei vastaa itse kysymykseen, vaan jättää sen yhtä ratkaisemattomaksi ja selittämättömäksi, kuin se oli ennenkin.

Ciceron teoksesta *Akatemiallisia kysymyksiä* on ainoastaan katkelmia säilynyt jälkimaailmalle. Penkerellä Varron huvilan ulkopuolella Kumaessa keskustelevat Cicero ja Attikus vanhan ja uuden Akatemian ansioista. — Toinen puheenvaihtelu, joka, tapahtuu Ciceron huvilassa Tuskulumin luona, käsittelee aistimien petollisia ilmaisuja ja vaikeata tehtävää määrätä sitä paikkaa, jossa luulo muuttuu varmuudeksi. Me emme todellakaan ole varmat mistään, emmekä tiedä mitään. Sitte kääntää hän aineen toisinpäin, tarkastaa sitä aineelliselta katsantokannalta ja päättää esityksen kysymällä, miten me, jotka emme edes käsitä oman ruumiimme rakennusta, saatamme luulla voivamme tunkea katseemme taivaan ja maan salaisuuksiin?

Teoksessaan *Tuskulanumilaisia tutkimuksia*, harkitsee hän ystävineen muutamia kuolevaisuuden

vaikeimpia kysymyksiä; sillä silloin, niinkuin nytkin, oli kuolema ihmiskunnan suurin ongelma. Vanha usko Elysiumiin (onnen valtakuntaan) ja Tartaroon (rangaistusvaltakuntaan) oli hävinnyt, ja Cicero kokee viittaamalla menneisiin aikoihin todistaa kuoleman ei olevan pelkkää tyhjäksi tekemistä. Ihminen ei voi kokonaan hävitä olemasta; vainajien henget palaavat luoksemme öisin näyissä. Meidän sielussamme on katoamaton aavistus tulevasta elämästä: me kylvämme, jotta lapsillamme olisi viljaa korjattavana; me ponnistamme ja puuhaamme, jotta muut sitte ryhtyisivät työhön, halu ikuisesti elää ihmisten muistossa, sepä innostuttaa isänmaan ystävää ja marttyyriä. Vaistomainen kuolemattomuuden tunne on voimakas meissä. Älkää uskoko, sanoo hän, todellisen helvetin kauhuja, älkääkä paratiisin lihallisia riemuja. Olkaa ennemmin yhtä mieltä Platonin kanssa, että sielu on ikuinen elin-aika ilman alutta ja loputta. Mikä voima muuten tekisi meille mahdolliseksi muistaa menneitä, aavistaa tulevia ja käsittää nykyisiä? Katsokaa aurinkoa ja tähtiä, vuodenaikain vaihdoksia, päivän ja yön vuorottelua, maata, joka kasvattaa hedelmiä ihmiselle, eläinkuntaa, itse ihmistä — ja epäilkää sitte, onko olemassa olento — meille näkymätön — joka on luonut maailman ja hallitsee sitä! Cicero esittää Sokrateen lausumia samallaisia mietteitä ja sanoo moittien samalla kuoleman pelkäämistä ja itsemurhaa: jos vertaa elämää maan päällä ijankaikkisuuteen, on edellinen lyhyt kuin päiväkorenon elämä, joka kestää kesäpäivän ja joka on vanhuuteensa ehtinyt auringon laskettua. Perustakaamme siis onnemme maallisten nautintojen halveksimiseen ja hyveen ankaraan harjoittamiseen.

Sitten käsitellään kärsimistä. Voiko mikään lohduttaa kärsivää? Viisas ei voi olla tuskista väliä pitämättä, mutta hän voi ne rohkeudella kantaa. Samoin on sielun kärsimisen laita; lääkityksen saa se ylevästä mielen rauhasta. Mutta ei kukaan kannu helpommin onnettomuuksiaan sentähden että pitää ne välttämättöminä tai sentähden että muut ovat niitä ennen häntä kantaneet. Ennemmin antautukoon kärsijä toimeliaasen elämään ja unohtakoon tuskansa muistaen, että vaikerrukset eivät hädästä päästä, eivätkä sovi miehelle.

Viimeisenä kysymyksenä on, voiko hyvettä itsessään pitää riittävänä elämää onnelliseksi tekemään, ja vastaus siihen on myöntävä. Elämässä olemme me aina vallitsevan aatteen johdettavina; mutta ainoastaan ne ovat onnellisia, joiden mielet ovat kuin tyvenen järven pinta; joilla ei ole mitään varottavaa ja peljättävää, joita eivät huolet rasita, eivätkä himot polta, eivätkä veltostuttavat nautinnot heikonna — ja sellaisen rauhan saattaa hyve yksin hankkia.

Ciceron teos *Velvollisuuksista* on kirjoitettu ohjeeksi hänen pojalleen tämän harjoittaessa opintoja Athenassa. Ydinkohtana on tässä kunnia, jolla, on velvoituksia kaikissa elämän oloissa. Luonteen koko aateluus perustuu näiden velvoitusten täyttämiseen, vaan niiden laiminlyöminen halventaa sitä. Me emme synny yksin itseämme varten, vaan sukulaisiamme ja isänmaata varten. Kunnia perustuu meidän luonteemme omaan oivallisuuteen, ja siitä lähtevät totuudenrakkaus, myötätuntoisuus ja vilpittömyys, kun sitä vastoin oikeudentunnon puute tulee ahneudesta, kunnianpyynnöstä tai itsekkäisyydestä. Cicero pitää julkista väkivaltaa vähemmän vihattavana kuin kavala konnamaisuutta. Sotaa on käytävä jalomielisesti, eikä ainoastaan tarkoituksella murhata mitä eteen sattuu. Joskus voidaan myös olla anteliaita toisen kukkarosta ja joutua vararikoon tuhlaavaisella vieraanvaraisuudella. Jokainen on itseään lähinnä, mutta yleiset velvollisuudet muita kohtaan eivät saa kuitenkaan rajoittua ainoastaan niihin, jotka ovat meitä lähinnä veren, mielipiteiden tai puolue-etujen kautta. Meidän tulee menetellä niinkuin vanha laki käskee: "Ellös estäkö ketään menemästä juoksevan virran luo tai kieltäkö ketään sytyttämästä tulisoihtuaan sinun liedestäsi!" Kunniaan kuuluu myös rohkeus eli mielen ylevyys, jota seuraa kunnianhimon tavallisten pienten tarkoituserien ylenkatsominen. Liikennöt ja käytöstapa vaikuttavat myös paljon luonteen muodostumiseen. Olla välittämättä muiden arvostelusta on pikemmin häpeämättömyyden kuin ylpeyden merkki. Huono käytöstapa synnyttää seuraelämässä samallaisen epäsoinnun, kuin väärä ääni musiikissa. Ei mikään ole vaikeampaa, kuin elämän-uran valitseminen, joka tavallisesti on tehtävä arvostelukyvyyn vielä ollessa heikoimmallaan. Kalliin perintö, minkä isä saattaa jättää pojalleen, on avujen ja mainehikkaiden tekojen kautta saavutettu kunnia; ja surkeinta on nähdä, miten suvustaan huonontunut jälkeläinen vetää jalon perheen lokaan. Ciceron muistutukset ammasteista ja elinkeinoista muistuttavat meidän päivistämme. Veronkantajat ja koronkiskurit olivat yhtä vihattuja silloin, kuin nytkin. Pikkukauppiaita ja käsityöläisiä milt'ei pidetty roskaväkenä, varsinkin jos he palvelivat ahneutta ja ylellisyyttä. Sitä vastoin pidettiin opettajana, rakennuttajana, maanviljelijänä ja — tukkukauppiaina olemista kunniana. Kauppamiestä, joka vetäytyi pois kauppapuhista ja osti maatiluksen, ylistettiin tavattomasti. Osa päättyy kehoituksella, että kaikki käytännöllisesti panisivat toimeen periaatteensa; kukin kansalainen asettukoon paikalleen julkisessa elämässä, kun ajat niin vaativat; vaikka olisikin niin oppinut, että taitaa lukea tähdet ja mitata maan ympärystä.

Toisessa kirjassa huomauttaa Cicero, että tavallisesti erehdytään suuresti edellytettäissä oman edun kärsivän siitä, että ollaan rehellisiä teoissa ja toimissa. Asian laita on aivan päin vastoin: tarkoitusten perille päästään ainoastaan rehellisyyden ja vilpittömyyden kautta, mutta ei suinkaan ilkeyden ja petollisuuden. — Toinen tärkeä kysymys on, miten ihmisten ystävyys ja luottamus ovat saavutettavat; sillä ei mikään voima voi vastustaa yleisen vihan virtaa, ja jos vapaus joskus on ollut kytkettynä, puree se syvemmin jälleen irti päästyään, kuin jos olisi aina ollut vapaana. Lyhyin tie miehen päästä

todelliseen vaikutusvaltaan on se, että hän on, minä tahtoisin että muut häntä pitäisivät. — Ken tahtoo pysyä kansan suosiossa, älköön riistäkö siltä isiltä perittyjä oikeuksia, älköön rasittako sitä epätasaisesti jaetuilla veroilla, älköön hävittäkö velkakirjoja ja ottako maata toiselta antaaksen sen toiselle. Samalla kuin miehen siten on huolta pitäminen yhteiskunnan ruumiin parhaasta, ei hänen kuitenkaan sovi unohtaa omaansa; mutta tässä suhteessa kehoittaa Cicero poikaansa seuraamaan Xenofonin talouden hoito-oppia, samoin kuin hän raha-asioissa neuvoo häntä pörssiherrojen luo, jotka saattavat opettaa hänelle näitä asioita paremmin kuin mikään filosofi.

Viimeinen kirja alkaa Kato vanhemman lausunnolla: "En ole koskaan vähemmin toimeton kuin ollessani toimetonna, enkä koskaan vähemmin yksinäni kuin ollessani yksinäni". Cicero on yhtä mieltä hänen kanssaan yksinäisen, syrjäisen elämän eduista, mutta selvästi huomaa hänen sydämensä riippuvan kiinni julkisessa elämässä. Hän tarkastaa tässä kysymystä, kummanko tulee väistää, kunnian vai edun, jos molemmat joutuvat ristiriitaan, ja tulee siihen loppupäätökseen, ettei valan pitäminen ole kellekään turmioksi, sillä ei voi löytyä suurempaa turmiota, kuin väkivallan tekeminen omalle tunnolle.

Kolmesta teoksesta, jotka Cicero on kirjoittanut valtiollisista asioista, on vielä osia tallella, nimittäin yksi puheenvaihtelu Hallituksesta ja kaksi Lakitutkimusta. Kaikki hänen historialliset teoksensa sitä vastoin ovat hävinneet.

Mitä Ciceron uskonnollisiin käsitteisiin tulee, on meidän muistaminen, että vanha monijumaloiminen oli sukupuuttoon kuolemaisillaan ja että ei ollut mitään muuta sen sijaan pantavaa, kuin filosofillisia mietteitä. Kirjoitelmassa *Jumalten olemuksesta* tarkastaa hän kaikkia vallitsevia uskonkäsitteitä, mutta ei mainitse mitään omasta kannastaan. Väittelijöinä on tässä, samoin kuin muissakin puheenvaihteluissa, eri koulujen edustajia. Eräs puhuja julistaa kaikkien entisten filosofien mietinnöissään ilmeisesti erehtyneen, ja väittää kansan jumaluusoppia pelkäksi satukokoelmaksi. Ainoastaan epikurolaiset ovat oikeassa, lausuessaan, että ihmiskunnan yleinen usko osoittaa jumalia löytyvän, vaikka me emme mitään tiedä niiden ominaisuuksista. Muudan toinen väittää maailmakokonaisuutta jumaluudeksi, tai jumaluudeksi maailmakaikkisuuden sieluna olevaa henkeä. Kolmannen mielestä on varsin kummallista, että löytyy pahuutta maailmassa, jota sanotaan hyväatekeväisen voiman luomaksi ja johtamaksi. Keskustelu loppuu ilman että tullaan mihinkään ratkaisuun; mutta omana mielipiteenään esittää Cicero, että stoialaisten syyt ovat todenmukaisimmat. Mutta, sanoo hän, kaikkien totuuksien yhteydessä on muutamia vääriä käsitteitä, jotka ovat niin lähellä totuutta, että meidän arvostuksemme on vaikea löytää mitään varmaa tuntomerkkiä, josta ne voitaisiin erottaa. Cicero ehkä ilmaisee oman epäilyksensä seuraavassa tarinassa, jonka hän panee erään epikurolaisen huulille.

— Jos te kysytte minulta, mitä jumaluus on eli sen olemus ja ominaisuus, niin seuraan Simonideen esimerkkiä, joka, yksinvaltiain Hieron tehtyä hänelle saman kysymyksen, pyysi päivän ajatusaikaa. Kun kuningas seuraavana päivänä vaati vastausta, pyysi Simonides vielä kaksi päivää. Ja kun hän siten lakkaamatta vaati kahdistettua ajatusaikaa antamatta mitään vastausta, ja Hiero oudoksuen kysyi syytä siihen, vastasi Simonides: "Sentähden että, mitä kauemmin ajattelen asiaa, sitä hämäämältä se minusta näyttää."

Toisessa teoksessa *Ennustamisesta* esittää hän syytä, joista toiset puolustavat, toiset vastustavat Romalaisten uskoa enteisiin, ennusmerkkeihin ja uniin, ja tulee siihen loppupäätökseen, että "järki kaikin tavoin on sitä vastaan, mutta usko sen puolesta."

Irtonaisessa kappaleessa — *Scipion uni* — sanoo hän: "Kaikilla, jotka ovat suojelleet, hyödyttäneet ja vieneet eteenpäin isänmaataan, on varma ja määrätty paikka taivaassa, jossa he onnellisina tulevat elämään ikuista elämää. Mutta niiden sielut, jotka ovat antautuneet lihallisiin nautintoihin ja tekeytyneet näiden orjiksi — jotka nautintoja tavoittavien himojensa kiihoituksesta ovat rikkoneet jumalten ja ihmisten lakeja vastaan, — ovat ruumiista erottuaan alituisesti liitävät maailman ympärillä, eivätkä pääse näihin (rauhan) asuntoihin ennen kuin monien vuosien harhailun jälkeen."

Sallustius.

Kuoli v. 35 e.Kr.

Krispus Sallustius oli syntynyt Sabinilaisella Amiternumin alueella ja tuli aikaisin Romaan, jossa harjoitti opintoja ja muuten antautui nauttimaan kaikkea, mitä pääkaupungin elämä tarjosi. Samaten kuin kaikki muutkin hyvälahjaiset Romalaiset etsi hän mainetta valtiollisella alalla ja pääsi ensin kvestoriksi ja sitte tribuniksi. Hän yhtyi Caesarin puolueeseen ja ajettiin sentähden pois senaatista, jonka tähden hän oitis lähti Caesarin luo, ja tämä antoi hänelle päällikön viran sodassa Pompejoa vastaan ja asetti hänet sitten prokonsuliksi, jossa sai mellastaa mielensä mukaan ja hyötyi suuresti. Syytettynä

kiskomisista vapautettiin Sallustius Caesarin välityksestä. Vetäytyttyään pois virkatoimistaan, rakensi hän itselleen mukavan asunnon Romaan Kvirinuskukkulalle, nai Ciceron eroitetun puolison Terentian ja harjoitti sitten kuolemaansa saakka kirjallisia toimia.

Hänen pääteoksestaan *Roman historia* (vuodelta 78 vuoteen 67) on meidän aikoihin säilynyt ainoastaan katkelmia. Sitä vastoin ovat aivan täydellisinä meillä tallella kuvaus Katilinan kapinallitosta ja sota Jugurthaa vastaan.

Kuvauksensa *Sota Jugurthaa vastaan* aloittaa hän vertaamalla persoonallisten etevyyksien ja rikkauksien katoavaisuutta henkisellä alalla tehtyjen urotöiden pysyväisyyteen; kunnianhimoa, joka oli kiihoittanut muinaisuuden mainioita miehiä seuraamaan esi-isiään mainetta ja kunniaa saavuttakseen, aikansa tapain turmelukseen, kun ihmiset kilvan koettivat kunnostaa itseään ylellisyydellä ja laiskuudella enemmän kuin hyveellä ja työllä. Hän johtaa sitte lukijansa muistamaan, miten Hannibal toisessa Punilaisessa sodassa enemmän kuin mikään muu vihollinen oli heikontanut Roman voimaa, ja että oli tehty liitto Numidialaisten kanssa, joiden kuningas Micipsa oli kasvattanut veljenpoikansa, nimeltä Jugurtha, yhtä huolellisesti kuin omatkin poikansa. Kun Jugurtha oli kasvanut mieheksi, saavutti hän rohkeudellaan ja viisaudellaan sekä omien maanmiestensä että Romalaisten kenraalien suosion, ja hänen setänsä oli kuollessaan palkaksi urhoudesta, jota Jugurtha oli osoittanut Numantian piirityksessä, perinnöksi määrännyt hänelle toisen puolen valtakuntaansa.

Jaettuaan aarteet ja maat serkkujensa kanssa murhautti Jugurtha nuoremman heistä, Hiempsalin, ja pakoitti vallanhimoisilla pyyteillään vanhemman, Adherbalin, pakenemaan Romaan valittamaan senaatille. Peläten rangaistusta, laitti Jugurtha lähettäjäitä Romaan, jotka runsailla lahjomisilla saivat aikaan, että senaatti, tekemättä mitään Hiempsalin murhan kostamiseksi, päätti jakaa Numidian molempien valtaan pyrkijöiden välillä; ja Jugurtha toimitti niin, että hedelmällisimmät ja väkirikkaimmat maat tulivat hänen osalleen.

Sallustius kertoo nyt Afrikan asemasta ja sen asukkaista, mainiten useimpien kirjailijoiden pitävän sitä kolmantena maanosana. Pohjoisrannikolla asui alkuaan ainoastaan Getuleja ja Libyalaisia, ja myöhemmin Medialaisia ja Persialaisia, jotka olivat sotilaina palvelleet Herkulesta Hispaniassa. Nimen Medialaiset olivat Libyalaiset vähitellen vääntäneet nimeksi Maurilaiset; ja Getulien sekä Persialaisten jälkeläiset olivat perustaneet Numidian valtakunnan. Sitä myöhempänä aikakautena perustivat Foinikialaiset ja muut siirtolaiset useita kaupunkeja, ja Kyrenen asukkaista kasvoi mahtava kansa. Toisella puolen heitä asuivat Etiopialaiset, ja kauempana etelässä päin alkoi pitkä jono auringon paahuttamia maita. Siihen aikaan, jolloin sota Jugurthaa vastaan alkoi, hallitsivat useampia punilaisia kaupunkeja Romalaiset preetorit; Maurilaisten hallitsijana oli kuningas Bocchus.

Vakuutettuna siitä että Romassa kaikkea saattoi ostaa rahoilla teki Jugurtha uudelleen hyökkäyksen Adherbalin alueelle ja piiritti Cirta-kaupunkia, nykyistä Konstantinea Algierissa. Roman senaatti lähetti ruhtinaille käskyn, että heidän pitäisi lykätä riitansa erityisen tuomiokunnan ratkaistavaksi, mutta Jugurtha vakuutti ainoastaan ryhtyneensä varokeinoihin estääkseen Adherbalin vehkeitä, ja sillä vastauksella läksi lähettiläs kotiin. Adherbal lähetti nyt vuorostaan valituskirjeen senaatille, jonka jälkeen laitettiin uusi lähetyskunta varoittamaan Jugurthaa. Mutta siitä ei lähtenyt mitään hyötyä, ja kun Cirta oli pakoitettu heittäytymään viholliselle, surmattiin Adherbal ja hänen kanssaan kaikki kaupungin asukkaat. Nyt lähetettiin sotajoukko konsuli Kalpurnion johdolla Numidiaan. Jugurtha kuitenkin lahjoi päällikön, ja vale-antautumisen jälkeen, joka maksoi Jugurthalle muutamia norsuja ja nautaeläimiä, mitkä hän sittemmin sai takaisin, palasi konsuli Romaan. Mutta kansantribuni Memmius, joka vihasi ylimyksiä, yllytti kansaa vaatimaan että Jugurtha noudatettaisiin Romaan ja pantaisiin kanteeseen. Se tapahtuikin, ja Jugurthaa käskettiin ilmaisemaan rikoskumppaninsa, uhalla että muuten surmattaisiin. Mutta toisen tribunin, Boebion, avulla, jonka Jugurtha oli lahjonut, teki hän tyhjäksi kansankokouksen päätöksen. Jugurtha, joka sitä paitsi runsaalla lahjomisella oli saanut erään uuden kilpailijansa salaa surmatuksi, sai nyt käskyn heti lähteä Romasta, ja hän tekikin sen sanoen: "Kurja kaupunki, sinut saisi kokonaan ostaa ja hävittää, jos vain löytyisi ostaja!" Kun sotaa häntä vastaan nyt jatkoi konsuli Albinus, saarsi hän öiseen aikaan romalaisten leiriin ja pani vastustajansa niin ahtaalle, että tämän täytyi myöntyä mitä häpeällisimpiin rauhan ehtoihin. Mutta senaatti julisti, ettei mitään rauhaa voitaisi tehdä ilman sen ja kansan suostumusta, ja tutkijakunta asetettiin vetämään kanteen alaisiksi ja rankaisemaan niitä, jotka olivat ottaneet lahjoja viholliselta.

Sallustius huomauttaa tässä ohimennen Punilaisten sotien loputtua syntyneen mahtavia puolueita sekä kansassa että senaatissa; patriciot — ylimykset — olivat kohottaneet valtavaatimuksensa, ja plebejit — alhainen kansa — vapausvaatimuksensa niin korkealle, että ne uhkasivat valtiolle perikatoa.

Metellus, toinen uusista konsuleista, voimakas ja rehellinen mies, tuli nyt Numidiassa Roman sotajoukon päälliköksi ja sai Jugurthasta ja tämän kenraalista Bomilkarista tärkeän voiton, joka herätti suurta riemua ja tyytyväisyyttä Romassa; mutta vihollisuuksia jatkettiin kuitenkin vaihtelevalla onnella. Kertomuksen päähenkilöksi tulee nyt Marius, Metellon alipäällikkö, jonka onnistui itselleen saada lupa

palata Romaan, jossa hän valittiin konsuliksi. Sillä aikaa lisäsi Jugurtha sotavoimaansa pestaamalla Getuleja ja yllytti Mauretanian kuningasta Bocchoa julistamaan Romalaisille sotaa. Sallustius kertoo nyt muutamia hauskoja tapauksia, ja hänen kuvauksensa taisteluista, maan luonnosta, kansan tavoista ja sotajuonista, joita taistelijat käyttivät voittaakseen toisensa, ovat hyvin hauskoja. Metellus nolostui niin vastarinnasta, jota hänelle tehtiin, että hän, siihen sijaan kuin hänen olisi pitänyt voimakkaasti jatkaa sotaa, koetti välttää yhteeniskemistä. Sillä välin oli Marius osannut saattaa Metellon epäluulon alaiseksi ja samalla herättänyt kansassa suuria toiveita itsestään, jos pääsisi ylipäälliköksi. Se onnistuikin; Metellus kutsuttiin pois ja Marius valittiin hänen seuraajakseen.

Kun Marius oli saapunut Afrikaan ja niin vähitellen totuttanut mukanaan tuodut apujoukot pelotta kohtaamaan vihollista, valloitti ja poltti hän monta tärkeätä kaupunkia ilman mainittavaa mieshukkaa Romalaisten puolelta, josta oli seurauksena, että Numidialaiset alkoivat pelätä häntä ylenluonnollisena olentona. Keskellä näitä voittoja tuli Marion sotajoukkoon lisäksi suuri ratsujoukko; sen oli Romassa koonnut Marion kvestori Sulla; häntä Sallustius esittää jalosukaiseksi mieheksi, joka suosi kirjallisuutta ja nautintoa, mutta rakasti vielä enemmän kunniaa ja oli varustettu ominaisuuksilla, mitkä pian tekivät hänet sekä Marion että halvimpien sotamiestenkin suosikiksi. Bocchus oli nyt liittynyt Jugurthaan, ja yhdistynein voimin viskautuivat he niin tulisesti Romalaisten päälle, että näiden mieshukka oli suurempi kuin kaikissa edellisissä taisteluissa yhteensä. Uudessa tappelussa paria päivää myöhemmin lyötiin barbarit uudelleen, ja Bocchus, jonka Marion luo lähetyt lähettiläät joutuivat rosvojen kynsiin ja Sullan ruokittaviksi, saatiin laittamaan lähettiläitä Romaan rauhaa rukoilemaan. Senaatin luvattua hänelle ystävyyttä ja liittoa, jos hän sitä ansaitsisi, pyysi hän päästä keskustelemaan Sullan kanssa. Se hänelle myönnettiin, mutta Sulla tuli paikalle vahvan vartiojoukon turvissa, jossa oli myös muutamia Balearialaisia linkoja, ja kuninkaan poika Volux tuli hänelle vastaan. Sulla, jota oli kehoitettu olemaan varuillaan, koska Jugurthan luultiin olevan lähiseuduilla, aavisti petosta, mutta kehoitti sotamiehiään pysymään rohkealla mielellä. Ei koskaan aseellisen miehen, sanoi hän, tarvitse kääntää selkäänsä viholliselleen. Ja niin saapuivat he vahingoittumattomina Maurilaisten leiriin. Yksityisessä neuvottelussa sitoutui Bocchus hiukan epäroittyaan pettämään Jugurtha. Tämä houkuteltiin useimpine seuralaisineen aseitta tulemaan muka rauhanpäätöksestä keskustelemaan. Väijyksistä hyökättiin heidän päälleen, ja Jugurtha jätettiin sidottuna Sullalle, joka vei hänet Mariolle. Itse ei Sallustius enempää kerro Jugurthasta, mutta muilta saamme me tietää, että hän ja kaksi hänen poikaansa kuletettiin vankeina triumfiretkessä Romassa. Kansan pilkkaamana ja sotamiesten räökkäämänä heitettiin Jugurtha vankihuoneeseen, jossa hän muutamien vuorokausien kuluttua menehtyi nälkäkuolemaan.

Sallustion kertomus *Katilinan salaliitosta* alkaa huomautuksella, että jokaisella ihmisellä, joka pyrkii kohoomaan muita luotuja olentoja ylemmäksi, on velvollisuutena koettaa elää toisella tavoin kuin elukat, ja pitää ajatusmahdin kunniaa ruumiillista voimaa parempana. Lyhyesti kuvattuaan Katilinan rohkeata, kunnianhimoista luonnetta, puhuu hän Roman perustajain avuista, ja huomauttaa sitäkin, että Athenalaisten urotekoja ylistettiin koko maailmassa mitä mainehikkaimpina sankartoina, ja siitä tuli kiittää Kreikan suuria kirjailijoita, kun Romalaisilla sitä vastoin lahjakkaat miehet mieluummin toimivat kuin puhuivat ansioistaan. Hän osoittaa Roman kansan nyt suvustaan huonontuneen ja esittää, kuinka helposti Katilina, saituuden ja siveellisen turmion hävitettyä kaikki perusaatteet, saattoi niiden joukosta, jotka olivat tuhlanneet perityn omaisuutensa pelissä ja kalleissa nautinnoissa, koota ympärilleen kunniaa huolimattoman liittolaisjoukon, johon kuului muutamia senaattorejakin ja monta nuorta jalosukuista miestä. Sellaisten toverien avulla päätti hän kumota hallituksen, jo ennen otettuaan osaa tuumaan murhata useimmat senaattorit. Kun hänen ensimmäinen yrityksensä päästä konsuliksi oli rauennut tyhjiin, keksi hän uusia tuumia sekä Roman että koko Italiankin suhteen; niihin kuului myös yritys murhata Cicero, joka hänen sijaansa oli valittu konsuliksi. Vihdoin viimeinkin päätti hän panna toimeen julkisen kapinan. Eräs hänen liittoveljiään, Manlius, koetti Etruriassa yllyttää rahvasta ja ympärilleen koota rosvoja kaikenlaisia.

Nyt puhuttiin jo yleisesti salaliitosta, ja senaatti päätti, että "konsulien tulisi varoa, ettei valtio kärsisi mitään vahinkoa". Sanoma tuotiin Manlion ruvenneen taisteluun, ja puhuttiin ennusmerkeistä ja enteistä, vieläpä orjien kapinahankkeistakin. Vaaran suuruuden mukainen väennosto tehtiin, levottomuus painoi kaikkien mieliä, kamala kauhistus valtasi kaikki kansanluokat ja naiset kohottelivat rukoillen käsiänsä taivasta kohden.

Huolimatta monista varokeinoista, ilmestyi Katilina senaattiin, kun Cicero häntä vastaan piti mainion puheensa. Katilina koetti vastata, mutta kaikki läsnäolijat vaiensivat hänet huudoilla, että hän oli vihollinen ja kavaltaja. Hän uhkasi silloin sammuttaa ympärilleen sytytetyn tulen saattamalla kaikki perikatoon, ja matkusti heti Manlion leiriin, antaen Romaan jääneille tovereilleen tehtäväksi yleisen verilöylyn toimeenpanemisen ja kaupungin tuleen sytyttämisen, hänen itsensä johtaessa sotajoukon ryntäystä Romaan. Senaatille lähetti Manlius sen selityksen, että hän ja hänen, seuralaisensa olivat tarttuneet aseisin ainoastaan päästäkseen rauhaan koronkiskurien ja preetorien nylkemisistä. Katilina taas selitti kirjeessä väärän ja huonon kohtelun pakoittaneen hänet tuohon turmiokkaaseen tekoon: sitä ansaitsemattomille miehille oli hän nähnyt suotavan kyllin kyllä kunnian osoituksia, mutta itse oli hän

perättömien epäluulojen tähden ajettu maanpakoon. Hän kuljeskeli nyt kunniaavartijaston saattamana, kuni olisi ollut korkea hallitusmies. Senaatti vaati Antoniota, toista konsuleista, kiireesti nostojoukoilla marssimaan häntä vastaan, kun sitä vastoin toinen konsuli, Cicero, jäisi kotiin kaupunkia suojelemaan.

Sallustius huomauttaa tässä, että kaikki kansat auringon noususta sen laskuun saakka olivat Roman vallan alla. Rauha ja yllellisyys vallitsivat, mutta kuitenkin oli tyytymättömyys ikäänkuin ruttosaasta levinnyt kaikkien mieliin. Alemmat kansanluokat kadeksuivat ylempiä eivätkä näyttäneet olevan milläänkään, vaikka yhteiskuntaa kumoovat vaarat; niin lukuisina uhkasivat Romaa; sillä köyhällä ei ole mitään menetettävää. Sallustius mainitsee monta syytä tähän tilaan, muiden muassa kansanvallan sortumisen ja harvainvallan kasvavan vaikutuksen, lisäksi kuitenkin, että tasavalta olisi joutunut perikadon partaalle, jos Katilinan vehkeet olisivat onnistuneet.

Lentulus, eräs Katilinan liittolaisia, koetti saada apua Allobrogeilta, Gallialaiselta kansanheimolta, joka oli laittanut lähettiläitä Romaan; mutta lähettiläät ilmaisivat ne tarjoukset, joita heille oli tehty, ja kapinat, joita Katilina yllyttämällä oli saanut aikaan sekä itäisessä että läntisessä Galliassa, herättivät enemmän levottomuutta kuin kauhua. Romassa ryhdyttiin kuitenkin laajoihin tuumiin yleisen kapinan toimeenpanemiseksi, niin pian kuin salaliittolaisten sotajoukko lähenisi. Mutta Cicero sai aikaan, että etevimmät salaliittolaisista vangittiin ja vietiin senaatin eteen; sinne oli todistuksia heitä vastaan jo edeltäpäin koottu, joten syytetyt oitis pantiin vankeuteen. Nyt seurasi neuvottelu kavaltajien rankaisemisesta. Kajus Caesar vastusti liian suurta ankaruutta ja ehdotti, että päätettäisiin heidän tehneen itsensä syllisiksi ainoastaan omaisuutensa menettämiseen ja että heitä pidettäisiin vankina jossakin kaukaisessa Roman valtioon kuuluvassa kaupungissa. Mutta Markus Kato sitä vastoin esitti, ettei jumalten suojelusta saada lupauksilla ja pelkurimaisilla rukouksilla, vaan varovaisuuden ja viisauden varokeinojen kautta; sentähden neuvoi hän, että syytettyjä kohdeltaisiin kuin kuolemaa ansaitsevia rikoksentekejiä. Hänen mielipiteensä hyväksyivät useimmat, ja tuomio tehtiin sen mukaan. Sallustius lausuu tässä omana mielipiteenään, että muutamien harvojen kansalaisten avut olivat syynä Romalaisten moniin mainehikkaisiin urotekoihin, ja ylistää molempia senaattoreja, esittäen heidän puheensakin. Me saamme sitten tietää, että Ciceron käskystä viisi liittoutuneista surmattiin samassa vankilassa, jossa Jugurtha oli päivänsä päättänyt.

Sillä aikaa oli Katilina koonnut kaksi legionia, voimatta kuitenkaan hankkia mukavia aseita enemmän kuin neljännelle osalle, jonka tähden hän Antonion lähestyessä vältti taistelua, siksi kuin oli saanut kuulla, mitä hänen puoluelaisensa olivat toimittaneet Romassa. Kun sanoma tuli heidän vangitsemisestaan ja surmastaan, lähtivät monet tiehensä Katilinan leiristä, ja jäljellä olevien kanssa kiiruhti hän rientomarsseilla Pistoriaa kohden, toivoen pääsevänsä pakenemaan Galliaan. Mutta sinne pääsö suljettiin häneltä; hänelle tulivat vastaan konsulien joukot, ja hän päätti sentähden koettaa sotaonneaan tappelunsa. Pidettyään kiihoittavan puheen joukolleen antoi hän tämän asettua kentälle vastapäätä vihollis-sotajoukkoa, jota johtaja muistutti, että tässä tuli taistella isänmaan, lasten, temppelien ja kodin puolesta. Merkki annettiin ja nyt alkoi taistelu, jossa molemmin puolin tapeltiin mitä suurimmalla vimmalla. Katilina täytti yht'aikaa velvollisuutensa sotilaana ja taitavana päällikkönä, ja huomattuaan omiensa joutuneen tappiolle syöksyi tulisimpaan tappeluun ja kaatui taistellen viimeiseen hengenvetoonsa. Sallustius lisää kaikkien salaliittolaisten kuolleen haavoitettuna etupuolelta ruumistaan, ja että urhoollisimmat Roman sotajoukossa joko kaatuivat tahi lähtivät taistelukentältä pahasti haavoitettuna. Patsas Florensin läheisyydessä osoittaa vielä, missä tämä taistelu lähes kaksituhatta vuotta sitten tapahtui.

Sallustion *Roman historia* käsittää kolmentoista vuoden ajan Sullan kuolemasta lukien Mithridateen sodan alkuun. Irtonaisia kappaleita, jotka tästä historiasta löytyvät jäljellä kieliopin tekijöiden ja muiden kirjailijain teoksissa, on neljä puhetta, kaksi kirjettä yleisistä asioista ja muutamia lyhyitä katkelmia.

Sallustion arvellaan muodostaneen kirjoitustapansa Tukydiddeen mukaan, ja Kvintilianus sanoo siitä, että sivistyneiden korvien kuulla ei voi löytyä mitään täydellisempää. On tehty huomautuksia niitä siveellisiä mietteitä vastaan, joita hän on pistänyt väliin kertomuksiinsa, ja arveltu niiden häiritsevän historiallisen kuvauksen tasaista kulkua; mutta se ei ole luettava Sallustiolle kovin suureksi viaksi, koska hänen tarkoituksenaan varmaankin oli "Jugurthassa" paljastaa ylimyspuolueen yleistä ja yksityistä siveettömyyttä, ja "Katilinassa" osoittaa seuraukset ylimysten paheista.

Virgilius.

Kuoli vuonna 19 e.Kr.

Virgilius — eli täydeltä nimeltään Publius Virgilius (myöskin Vergilius) Maro — on meidän päiviimme saakka saanut pitää kunnian olla vanhan Roman yleisimmin arvostettu runoilija. Jo muutamia vuosikymmeniä hänen kuolemansa jälkeen olivat hänen runoelmansa nousseet sellaiseen maineesen,

että niitä käytettiin kouluissa lukukirjoina, ja tietävähän kaikki kumminkin yhden niistä, Aeneidin, vielä tänä päivänäkin olevan opetuskirjana koko sivistyneessä maailmassa. Keskiajalla, jolloin Kreikan kirjallisuus oli melkein unhotuksissa, luettiin kuitenkin Virgiliota hyvin uuteraan, ja se oli kaikille hyvin mieluinen kirja. Hänen teoksensa olivat ilmestyneet painosta 40 kertaa ennen kuin Homeron teoksia ruvettiin painamaan. Eräitten Virgilion runoissa tavattavien salaperäisten kohtain tähden muuttui hän keskiajan kansanluulossa loihtijaksi, josta taru tiesi kertoa monta kummallista seikkaa.

Virgilius eli Auguston hallitessa ja romalaisen kirjallisuuden kultaisella aikakaudella. Hän oli syntynyt Mantuan läheisyydessä ja sai, vaikka oli vain vähäarvoisen tiilitehtailijan poika, huolellisen kasvatuksen, joka täydentyi Romassa, missä hän tutkiskeli viisaustiedettä, luonnontiedettä ja lääketiedettä. Perintötilansa menetti hän sisällisen sodan kautta, kun Augustus voittonsa jälkeen jakeli maapalkintoja vanhoille sotilailleen, mutta sai sittemmin korvausta keisarilta, kun tämä Maecenaan kautta oli tullut tuntemaan ja arvossa pitämään lahjakasta, rakastettavaa runoilijaa ja rauhausaa, aivan vaaratonta kansalaista. Sen jälkeen eli Virgilius suloisessa levossa milloin maatilallaan Roman läheisyydessä, milloin Neapelissa. Ollen aina heikko terveydeltään, sairastui Virgilius paluumatkalla lyhyemmän Athenassa käynnin jälkeen ja kuoli Brundisiumissa (nykyisessä Brindisissä) lähes 51 vuoden vanhana.

Virgilius esiintyi ensin kymmenellä paimenrunolla, *Bucolica*, joita myös kutsuttiin "Eklogeiksi", ja jotka ovat idyllisiä kuvauksia paimenelämästä Teokriton mallin mukaan, mutta paljon "hienonnettuja", melkeinpä hovipukuun. Näistä runoista on järjestykseltään neljäs, kirjoitettu 40 vuotta ennen Kristuksen syntymää ja omistettu "Polliolle", erittäin huomiota ansaitseva sentähden, että sen sittemmin katolisena keskiaikana arveltiin sisältävän ennustuksen — Messiaasta. Todellakin puhutaan siinä pojasta, joka siihen aikaan syntyi konsuli Polliolle, ja runoilija ylistää laulussaan lapsen onnellista tulevaisuutta dityrambisesti ylevin, leijailevin sanoin, joista varsin helposti saattaa niille sellaisen valeselityksen antaa. Näin lausuu hän:

"Taas pian uudestaan jono vuossatain alkavi suuri. Nään tulevan Saturnon ajan taas ja Astraeen [Oikeuden jumalatar], uuden myös sukuheimonkin. Olympost' alas tulleen. Kaino Lucina [Valotar], sä suosiohos ota syntyvä poika tuo, jota väistyvi Raudan aika ja kasvavi uusi, maaliman piirin täyttävä kultainen suku... Pois kuluv' on rikostemme jok'ainoa pieninkin jälki hallitessas, sekä poistuva maaliman kauhu ja pelko. Hän jumalten elohon on pääsevä. Ympärillänsä vain urohot, jumalat näkev' on, mihin niin sekoittuin hän rauhausaa isien saa kunnias' hallita mailmaa.

Tervehdykseks maa suo halvat antimens' sulle... Maidon itsestään kotihin nisin paisuvin vuohi kantavi, eikäpä laumatkaan jalopeuroa pelkää. Kukkia joukoittain sun kasvavi kehtosi kauneiks, käärmeet kuolevi, myrkkyyiset häviää tuhoruohot, höysteit' Assyrian kaikk' antavi maat sadon runsaan."

Runoilijan lähin teos *Georgica*, opetusruno maanviljelyksestä, muistuttaa myöskin kreikkalaisia malleja, erittäinkin Hesiodon teosta "Työ ja päivät", mutta se on samalla kertaa syntynyt reippaista ja vapaista itsenäisistä havainnoista, jotka sille antavat viehättävän alkuperäisyyden. Runoelma, joka alkaa rukoilemalla keisaria, että hän antaisi runollista henkeä, jakaantuu kolmeen kirjaan, joista ensimmäinen puhuu maanviljelyksestä, toinen puunistutuksesta, kolmas karjanhoidosta ja neljäs mehiläisten sikiöistä. Maanviljelijää neuvotaan kylvämään aikaisin, kyntämään syvään ja kyntämään kedot neljään kertaan. Hanhet, kurjet, pikkulinnut ja hiiret tulee hänen karkoittaa pois pellost ja hävittää rikkaruohot. Mainitaan etuisia ja huonoja päiviä töitä varten ja häntä opetetaan ennustamaan ilmaa ilma-merkeistä ja eläinten käyttäytymisestä. — Toinen kirja opettaa omena-, puuperuna- ja öljypuiden istuttamista ja varsinkin viinitarhan hoitoa. Viinijumalan apua rukoillaan, ja runoelmassa tavataan paikka paikoin oivallisia mietelmiä Italian erinomaisesta ilmanalasta ja hyvistä tuotteista sekä sen poikien urhoudesta. — Kolmas kirja puhuu karjasta ja hevosista. Hyvällä lehmällä pitää olla synkkä katse, ruma pää, voimakas niska, pitkälle alas riippuva kaulamallo, pitkäkkäät kyljet, hieno pää, kapea vatsa, pyöreä selkä ja rikasjänteinen rinta. Parhaat ovat kastanjan ruskeat ja harmaat; huonoimmat valkeat ja vaalean harmaat. — Neljäs ja viimeinen kirja, joka on omistettu Maecenaalle, puhuu pelkästään mehiläisistä, joiden hunaja ennen sokeriruovon löytöä oli tärkeämpi, kuin mitä se sittemmin on ollut. Siihenkin osoittaa Virgilius olevansa hyvin perehtynyt ja mieltynyt, vaikka hän monissa kohdin on aivan harhateillä, niinkuin esim. pitäessään mehiläisten noukkivan poikasia itselleen lehdistä ja kukista ja hunajan sateena putoovan alas taivaasta.

Virgilion viimeinen ja suurin teos on sankarirunoelma *Aeneis* eli "Aeneidi", laulu Aeneasta, Troijan häviön jälkeen pakoretkillä harhailevasta sotilaasta, joka monien vaarallisten retkien perästä — vihdoin laski maalle Latiumiin ja perusti sinne Alba Longan kaupungin, josta johtui Roman alkuperä.

Tämäkin kahteentoista lauluun jaettu runoelma on jäljennös kreikkalaisista malleista. Virgilius koetti päästä samaan asemaan Romassa, kuin Homerolla oli ollut Kreikassa. Jossakin määrässä hän siinä

onnistui, vaikka hän alkuperäiseltä voimalta jäi esikuvaansa paljoka jälemmäksi. Laulu Aeneasta, jonka edellinen puoli kertoo sankarin harharetkistä ennen hänen Latiumiin saapumistaan ja jonka jälkimmäinen puoli sisältää jotensakin pitkäjuonisen kuvauksen tappeluista, joita Aenealla oli taisteltava Italiassa, ennen kuin siellä sai pysyvästä jalan sijaa, tuli aikansa romalaiseksi kansallisepokseksi, ja sen on hienolla, viehättävällä kielellään onnistunut pysyä suuressa maineessa meidän päiviimme saakka.

Runoelman sisällös on lyhyesti seuraava. Seitsemän vuotta harhailtuaan Troijan valloituksen jälkeen saapuu Aeneas Siciiliaan, ja aikoo juuri mennä etsimään sitä maata, jonka kohtalo oli hänelle luvannut, kun Troijalaisia vihaava Juno antaa myrskyn ajaa hänen laivansa Afrikan rannikolle, missä kuningatar Dido parhaallaan rakentaa Karthagon kaupunkia. Kuningatar ottaa ystävällisesti vastaan Aeneaan ja hänen seuralaisensa, mutta vielä lujemmaksi vahvistaakseen hyvää väliä, herättää sankarin äiti, Venus, Didon sydämessä palavan rakkauden Aeneasaan. Lemmestyneen kuningattaren kehoituksesta kertoo Aeneas menneet vaiheensa, puhuu Kreikkalaisten ryntäyksestä Troijaan ja kuvaa kaunopuheliaasti, kuinka kaupunki miekkaan ja tuleen sortui. Näin sanoo hän muun muassa:

"Kuulla myös tahtonet, loppu mik' olj Priamon kovan onnen? Nähdessään asuntonsa ja kaupungin hävityksen, nähdessään vihollisten huoneisin sisempiinkin tunkevan, ottavi hartioilleen iän heikontamille, jäykkänä vuosist' unhoon jäänehet hän asehensa, vyöttää myös kupehilleen tylstynehen teräsmiekan; niin kulun ohjaa sitten varmaa kuoloa kohti".

Kun vanhan kuninkaan puoliso näkee vanhuksen tulevan nuorukaisen varusteihin puettuna, virkahtaa hän:

"Voi mikä toivottuus on, puoliso raukkain, saanut sun varuksiin? Sano, minne sä pyrkiä aiot. Moisia puolustajojta ja moist' ei kohtalo turvaa kaipa. Suottapa Hektorin jalo sois apuansa. Väistyös tänne sä nyt! Tämä alttari kaikkia suojaa, tai myös kuollaan yhtenä kaikki!"

Nyt syöksyy Priamon poika Polites sisälle Neoptolemon takaa ajamana, joka vanhempien silmään edessä surmaa nuorukaisen keihäällään. Epätoivoinen vanhus puhkee vaikerruksiin nähdessään tämän kamalan teon ja viskaa heikolla kädellään murhaajaa kohti peitsensä, joka julmuria haavoittamatta jää kilven kupuraan riippumaan. Raivostuneena huudahtaa Neoptolemus:

"Siis sana vie sekä uutiset joutuhun saata nyt isällein Akilleylle ja kerto'os mun tuhotöistäin, myös kuink' unhotin jo mä kaikk' hänen antamans' ohjeet! Nyt heti kuole! Sen lausuen laahaa hän pojan hurmeess' alttarin juurehen oitis vanhuksen vapisevan, kääri viin vasempaan kätehens' tukan, oikea nostaa miekan, kahvoa myöten sen upottaa ukon kylkeen. Päätyi niin Priamon elo, niin Osatar hänen päiväns' loppuun surkeahan vei, kun palavan olj nähnyt Troijan, valtans' sortuvan hän, jok' oli valtias muinoin Aasian maiden, kansojen niin useoiden".

Kun kaikki toivo on menetetty, päättää Aeneas yhdessä likeisimpien sukulaistensa ja muiden kokoontuneiden seuralaisten kanssa paeta yli meren uutta kotia etsimään. Hän tekee monta yritystä uutta kaupunkia perustamaan, mutta ilman menestystä, ja ohjaa vihdoinkin kulkunsa Italiaa kohden, jossa hän ennustusten mukaan vihdoinkin on saava toivonsa täytetyksi, ja on jo perille saapumaisillaan, kun myrsky viskaa hänet Afrikan rannikolle.

Lemmettären käsivarsilla kahlehdittuna on Aeneas nyt valmis ainaiseksi jäämään Didon luo, mutta silloin saa hän Jupiterilta käskyn lähteä Karthagosta ja purjehtia Italiaan. Taisteltuaan ankaran taistelun itsensä kanssa, tempautuu hän irti ja pakenee. Mielettömän surun sortamana surmasihe silloin Dido.

Myrsky ajaa Aeneaan Siciiliaan, jossa hän laatii kuolinuhrin isälleen. Väsyneinä tähän kiertolaiselämään koettavat Troijalaiset naiset polttaa laivat, mutta rankkasade tekee tyhjäksi tämän tuuman. Täten varoitettuna päättää Aeneas Siciiliaan jättää vaimot ja ukot; itse lähtee hän täysivoimaisten miesten kanssa edemmäksi ja saapuu vihdoinkin Italian rannikolle Kumaesen. Sieltä lähtee hän kohta etsimään Sibyllan luolaa. Noita-akka ilmoittaa hänelle, mitä sotia ja vaaroja hänellä vielä on odotettavana, ja opettaa hänelle, kuinka hän on löytävä tien tuonen valtakuntaan. Sibyllan saattamana ohjaa hän kulkunsa alas varjojen maahan, ja näkee siellä Didon, joka vaiti ollen ja suutuksissaan kääntyy hänestä pois. Autuuden valtakunnassa tapaa hän isänsä Ankiseen; tämä näyttää hänelle hänen jälkeistensä sielut sekä Alba Longan ja Roman tulevat hallitsijat, joista runoilija tietysti ylennä muita mainitsee Auguston. Kun Aeneas jälleen on palannut ylämaailmaan ja tavannut matkakumppaninsa, purjehtii hän Kumaesta Kajetaan.

Sen jälkeen seuraa jällellä olevissa kuudessa runossa pitkä vaan ei juuri huvittava historia niistä monista taisteluista, joita Aeneaan vielä tuli kestää, ennen kuin hän vihdoinkin, viimeiseksi pantuaan hengiltä sitkeähenkisen Rutuli-prinssin Turnon, pääsi rauhaan uudessa kotimaassaan.

Horatius.

Kuoli vuonna 8 e.Kr.

Se mieltymys, jota lähes kaksi tuhatta vuotta kaikki romalaisen kaunokirjallisuuden ystävät ovat osoittaneet Kvintus Horatius Flakkolle, perustuu hänen syvään ihmisluonnon tuntemiseensa, hänen iloiseen, suruttomaan elonfilosofiaansa ja hänen hienoon, huolelliseen kieleensä, joka on voimakasta ja samalla viehättävää.

Hänen isänsä oli ollut orja, mutta vapautettiin ja osti sen jälkeen pienen maatalon Venosan läheisyydessä Apuliassa, jossa poika kasvoi mieheksi mitä ihanimmassa luonnossa. Runoilija itse kertoo, kuinka huolellisesti isä valvoi hänen opintojaan ja osoittamalla esikuvia teroitti häneen hyvettä ja siveyttä. Sittemmin vietti hän jonkun ajan Athenassa ja tapasi siellä Bruton, joka oli matkalla Syriaan, ja tämä sai hänet rupeemaan yhden legioninsa päälliköksi. Useissa hänen runoelmissaan on sivuviittauksia sotaretkeen Aasiassa, jonka kestäessä hän eräässä käräjätilaisuudessa ensi kerran yritti laatimaan ivallista kirjoitusta. Runoilijan sota-ura loppui Bruton jouduttua tappiolle Filippin luona. Tästä kovan onnen päivästä laulaa hän Pompejolle:

"Paon Filippin seurassais olen kestänyt, ja maineetonna kentälle kilpi jäi, kun miehuus murtui ja sankar uljas kosketti tannerta kurjaa leuoin."

Kun Horatius palasi Romaan, oli hänen isänsä kuollut ja hänen omaisuutensa otettu takavarikkoon. Itse lausuu hän kotiin palauksestaan:

"Leikatuin siivin maahan sain — isien jumaloita vaill', isän kartanoai — niin mun sai rohkea kurjuus ryhtymähän runotyöhön".

Hänen ensimmäiset yrityksensä olivat enimmäkseen ivallisia moitehyökkäyksiä tunnettuja henkilöitä kohtaan. Mutta jo silloinkin hän toisinaan sepitti lyyrillisiä runoelmia, jotka uhkuivat lämmintä tunnetta ja hellää isänmaanrakkautta. Niin kuvaa hän oodissa, jonka omisti Roman kansalle, autuaitten saaria, sellaisina kuin hän ne oli haaveissaan nähnyt: onnen ja rauhan kotina. Toisessa ilmoittaa hän rakkauttaan rauhalliseen maaelämään:

"Se onnekas, ken puuhist' erillään, kuin entisaikain kuolevat, käy isäin pelot omin härin kyntämään ja kiskureilta rauhass' olla saa".

Mielikuvituksensa voimaa ja suurta kuvaamistaitoaan, joka kykeni synkkiäkin kuvia luomaan, osoittaa hän öisessä kuvauksessa, missä hän esittää loihtuakka Kanidian muutamien muiden painajaisämmien avulla räähkäävänä kuoliaaksi pientä poika raukkaa, jonka he tekivät valmistukseensa lemменjuomaa hänen maksastaan. Noita-akat tuodaan myöskin esiin ivarunoelmassa, jossa esitetään, miten he ovat loihtimassa vanhalla hautauspaikalla Eskvilinumin kummulla ja siellä

"Raappivat kynsin maata, hampain silpovat lampaan rikki ja kuoppaan kauhoilevat veren, haamuja, joita siit' esihin tulis, joilta he mielivät vastimen saada".

Siinä saapuu ilmoille käärmeitä ja "helvetinkoiria" joukoittain, ja näky on niin kauhea että punertava kuu kätkeytyy hautakiven taakse, päästäkseen sitä näkemästä. Mutta silloin halkeaa vanha viikunapuinen Priapus-kuva, ja pelästyneet ämmät pakenevat sellaista kyytiä, että mikä hukkaa korkean tekotukkansa, mikä tekohampaansa, loihtusiteensä ja yrttinsä. Tämän ilmeisen pilkanteon ohessa ansaitsee kuitenkin mainitsemista, että Horatius toisessa paikassa selittää olevansa erään noita-akan vaikutusvoiman alaisena niiden soimaavien puheiden takia, joita on tästä akasta käyttänyt, ja on valmis antamaan hänelle hyvitystä.

Vähitellen tuli runoilija tunnetuksi, ja kirjoituksistaan saaduilla tuloilla hankki hän itselleen paikan veronnosto-toimistossa, ja pysyi tässä virassaan monta vuotta. Ystäviensä Virgilion ja Varion kautta pääsi hän Maecenaan tuttavaksi, joka pian niin ihastui miellyttävään runoilijaan, että vei hänet likeisimpään seurapiiriinsä ja lahjoitti hänelle sen sabinilaisen maatalon, josta Horatius sitten runoissaan niin monesti laulaa. Jyrkkänä vastakohtana siihen hauskaan, rauhalliseen elämään, jota hän täällä vietti ja johon "kaikessa vaatimattomuudessaan" osaa ottamaan hän tuon tuostakin kutsui vaativimmat ystävänsä, kuvaa hän pilarunoelmassa rohkeilla mutta tosilla väreili Roman metelikästä, vaivaloista elämää, joka ei näytä koskaan häntä miellyttäneen. Tässä ja muissa kohdin levittää hän eteemme mitä elävimpiä tauluja suuresta maailmankaupungista. Me näemme väen tungoksen kaduilla, ansiota haluavia ja vetelehtijöitä sekaisin. Raskaiksi kuormitetut vaunut ahtailla kaduilla, hautakulkueet, tekeillä olevat rakennustyöt, karanneen porsaan kadun ojassa, hullun koiran, kerjäävän veijarin, joka on olevinaan rampa, ja pienet katupojat, kaikki näkee hän ja kaikki kuvaa hän elävästi ja sattuvasti. Hän vie meidät teatteriin, jossa olemme kuulevinamme parterrin kättentaputukset ja ihastushuudot loosiriveistä, joko sitte kappale niin miellyttää tai tavattoman hyvin onnistunut puku.

Siellä seuraamme häntä ajan mukaiseen päivälliskestiin, jossa Maecenas on läsnä ja hänen mukanaan kaksi hänen loisioistaan eli lautasennuolijoistaan, ja jossa Varius, suosittu näytelmäkirjoittaja, esiintyy sukkelana ja leikkilisenä, kuin ainakin. Hänen läheisyydessään istuu tai makaa nuori keikari, joka ajattelee lemmyistään ja huoahtaa, kun uusi laulajatar esittää erästä Sapphon runoelmaa. Viinipikari kulkee ympäri seuraa ja keskustelu käy metelikkääksi, mutta vihdoinkin vieraat lähtevät tiehensä, iloissaan päästessään rauhaan tunkeilevalta nuorelta kirjailijalta, joka välttämättömästi tahtoo heidän kuullen lukea kirjoittamansa teoksen.

Kaikesta näkyy, että Horatiolla on ollut vapaa pääsö Roman hienoimpiin seurapiireihin ja että hänen tuttavinaan ovat olleet sen ajan etevimmät miehet. Hän kertoo itse sen alussa herättäneen kateutta; mutta samassa määrässä kuin hänen runoilijamaineensa kasvoi, lakkasi panettelu. Kuitenkin pysyi Horatius yhtä vaatimattomana kuin ennenkin ja rakasti yhä vielä yksinkertaista elantotapaa. Myöskin kutsuessaan rikkaat ystävänsä maatilalleen sanoo hän suoraan, ettei heillä ole odotettavissa muuta kuin halpaa, mutta hyvin valmistettua ruokaa, siisti pöytäliina, puhtaat servetit ja peilikirkkaat vadit ja juomakannut. Nähtävästi ei hän voinut sietää niitä ylellisen "loistoisia" aterioita, joissa muinaisina aikoina rikkaat ja korkeasukuiset herkkuilivat yhtä usein kuin nytkin, ja jotkut hänen terävimmistä pilarunoelmistaan ivaavat juuri tämän ylellisyyden terveydelle ja rahakukkarolle haitallisia vaikutuksia. Hän haluaa yksinkertaista ruokaa, mutta parasta laadultaan, sillä, sanoo hän varoittaen:

"Voithan nähdä, kuin kalpeina kaikki nousevat herkkukkaast' ylös pöydästä'. Uupunut ruumis itseään rasittaa sekä sielua eilisin virhein, niin jumaltuulahdustaan vaivuttain osans' maahan. Toinen taas, joka oitis kyllin syönehen ruumiin helmahan saattavi unten, nousevi virkkuna toimiin."

Ei ole ensinkään välttämätöntä elää ylellisesti, vaikka onkin siihen varoja; saattaahan omaisuutta parempaankin käyttää:

"Sulla mit' jäljell' on, eik' oo parempaa, mihin käyttää? Miks, rikas, puute on suotuna syyttä, ja miksi vanhat raivoilee jumalperheet? Miks isänmaalle, kunnoton, et mitä suo, kun röykkiös onpi niin suuri? Yksin sulle vain, tietenkin, hyvin käyköhön aina. Oi, mikä aihe on tuo vihollisten vastedes nauraa!"

Horation rakkaudenrunoista huomaa, että hän nuoruudessaan innokkaasti on antautunut nuoruuden huvituksiin; mutta, vaikka hän helposti viehättyi kauneudesta ja suloudesta, huomaa helposti, ettei hän koskaan ole ollut syvemmin rakastunut. Hänen lemmenlaulujaan on sentähden verrattu kauniisiin, loistavavärisiin kukkiin, joilla ei ole mitään hyvää hajua. Kuitenkin ovat myöhempiaikuiset runoilijat lemmenlauluissaan lainanneet sekä niiden kaunottarien nimet, joita Horatius on ylistänyt, että myöskin omistaneet itselleen suuren osan niistä komeista lauselmista, joilla hän kohteliaisuutensa esitti. Horation olikin muuten helpompaa leikkillisesti osoittaa rakkauden tuskallisia vaikutuksia muihin, kuin kuvata itseään sen onnettoman uhrina. Samalla kuin hän osasi taitavasti ivaten mukailla serenaadia, taisi hän kuitenkin voimallisesti kuvata sukkamielisyys tuskia. Avioliittoa piti hän isäin tavalla kunniaissa, mutta senkään oikea kotiliesi ei ole, arvelee hän, Romassa. Se viihtyy, samoin kuin hän itsekin, parhaiten maalla:

"Jos vaimo kunniakas siten hoitelee taloa, pienokaisiaan; jos kuin Sabinitar tai vaimo ruskea Apulialaisen reippahan pyhän lieden latoo puita täyteen hän, kun väsyneenä kotiin palaa mies, jos tarhaan sulkee karjan leikkisän ja täydet nisät tyhjentää ja laskee somaan kulppoon uutisviiniä ja itse ruoan valmistaa: minull' ei Lukrinon ois ustrit mielummat."

Horation runoelmista kumpuvat kuitenkin ne, jotka hän on kirjoittanut ystävilleen, hänen syvimmästä sydämestään, ja hänen siveellinen vakavuutensa ei ole milloinkaan lujempi, kuin hänen vastustaessaan aikansa rikkauden ja turhamielisyyden julkeita pyyteitä. Itse puolestaan on hän onnellinen ja halpaan kohtaloonsa tyytyväinen. Jos hän olisi tullut vaativampaan asemaan, sanoo hän:

"Oitis suuremmat tulot saatava ois minun ollut, ois kylät käyskenneltävä, matkaan vietävä toinen, ken vain, jotta en näyttäis maalla ja vierahan luona yksinäin kulkevan; täytyis palvelijoit' useampi, myös hepoloit' elätellä ja vaunuin kulkea... Siinäpä kohdin, muissakin viel' useiss', senatoori, haus Kemp' paljon on mun kuni sun".

Ja mitä hyödyttää kaikki rikkaus, kaikki luuloteltu suuruus? Meidän kaikkien täytyy kuitenkin kuolla, ja kuolema tekee kaikki samallaisiksi.

"Luot' ostopuistoin lähdet ja kartanon, jon rantaa Tiber huuhtovi keltainen; sä lähdet; aarteet vaivoin kootut perijä jälkehes saapi kaikki.

Oot rikas, Inakosta sä polveut —
ei auta se! — oot köyhä ja alhainen

ja elät paljaan taivaan alla —
uhr' olet Orkon armottoman.

Kaikk' yhtä tietä käymme, ja kaikkien jo hylkkyä uurna; nyt tahi myöhemmin käy esiin arpa,
saattain lautoin maanpakohon ikipäiviks' meidät."

Tähän käsitykseen elämän lyhydestä ja "ikuisesta maanpaosta", joka sitten meitä odottaa, liittyvät tietysti runoilijan innokkaat kehoitukset nauttimaan pakenevaa päivää. Maecenaskin saa neuvon, ettei liian paljon vaivaisi päätään valtion asioilla ja sillä mitä tapahtuva on.

"Meilt' yöhön mustaan jumala viisaasti kohtalot kaikki kätkevi vastaiset, ja hymyilee, kun ylenmäärin vaikeroi ihminen. Nykyaikaa Sä oikein käytä. Vauhdilla virran muu rientävi pois päin."

Itsestään on selvää, että Horatius, joka oli niin läheisessä yhteydessä useiden keisarin suosikkien kanssa, joille hän omisti ylisteleviä runoelmia, ei saattanut, runoelmissaan olla itse suurelle Augustolle kunnioitustaan osoittamatta. Sen hän tekikin, ja jos hänestä saattaisikin sanoa, että hän näissä vallalle ja mahtavuudelle omistamissaan runoissa ei säästänyt tavallisia korulauseita, niin ei hän kuitenkaan kokonaan unohtanut omaa vapaata itsenäisyyttään majesteetin edessä. Hän ylistää miltei liioitteluun asti Caesarin avuja, neroa ja suuria hallitsijalahjoja, mutta hän tekee sen, siltä ainakin näyttää, täydestä, vilpittömästä vakuutuksesta.

Ollen koko olemukseltaan ajattelevaa luonnetta ei Horatius saattanut olla tekemättä taidetta, jota itse harjoitti, mietintöjensä esineeksi, ja useissa kohdin hänen runoelmissaan tavataan havaintoja, jotka osoittavat, ettei hän ainoastaan vaistomaisesti seurannut neron johdatusta. Niin sanoo hän muutamassa satiirissaan:

"Lyhyys tarvitahan, jott' aatos juoksisi eikä verhouis ongelmiin väsyneiden korvien vaivaks.
Kieli, milloin leikkisä, milloin taas juro ollen, selvänä ilmaiskoon puhujan, runonlaatijan taiteen, mailmanihmisen myös, joka säästäin voimia tuota kuin ohennuttaa uttera ollen."

Ja erityisessä runomuotoisessa kirjeessä — *kirje Pisoille*, joka on saavuttanut niin suuren maineen ja jota niin monet ovat kommenteeranneet — antaa hän koko joukon oivallisia neuvoja sellaisille kirjailijoille, jotka haluavat saada hyvän runoainin ja puhtaan kielen.

Häveliäänä, mutta hyvin tuntien oman arvonsa, on hän itselleen muistopatsaaksi pystyttänyt seuraavan komean runon:

"Pronssia kestävämp' on patsas, jon pystytin, ei kuninkaallinen oo pyramiidi sen korkuinen.
sit' ei ylväkäs saa sortumaan pohjainen, ei sadekuurokaan syö, ei lukemattomain jakso vuosien, ei aikakaan vierieessään. Tuon' ei tykkönään mua vie. Libitina [Kuolinjumalatar] saa paljon jätettä pois; uutena kasvan vain uuteen kunniahan, pappi kun immytt' taas saattain vaikenevaa käy Kapitolioon. Mua luon' mainittav' on Aufidon kuohuisen, myös miss' on vähäisen vettä ja hallinnut Daunus kansoja lie — kuinka mä noussut oon, kuinka ensinnä mä Aeolian laulun loin rytmiin Italian. Nostaos päätäsi ansioist' ylpeänä; otsahain alttiisti kieto'os, Melpomene, Delfolais-laakeri!"

Livius.

Kuoli vuonna 17 j.Kr.

Titus Livius, kuuluisa Romalainen historiankirjoittaja, oli syntynyt Pataviumissa (nykyisessä Paduassa) ja tuli noin 28 vuoden ikäisenä Romaan harjoittaakseen kirjallisia toimia. Pääkaupungissa tuli hänkin aikansa mainioimpien miesten pariin, ja hänen onnistui, vaikka mieleltään oli tasavaltainen, päästä keisari Auguston suosioon.

Noin vuoden 26 vaiheilla e.Kr. aloitti hän teoksensa, *Aikakirjat*, jotka käsittelivät Roman historiaa kaupungin perustamisesta lähes kristillisen aikaluvun alkuun Tästä suuremmoisesta teoksesta, jonka Livius lopetti kolmea vuotta ennen kuolemaansa, on kuitenkin ainoastaan noin neljäs osa tallella, ja valitettavasti kyllä puuttuu teoksesta kuvaus kaikkein huomattavimmista aikakausista. Mutta siitä, mitä on tallella, saamme kuitenkin tietää, että ensimmäisestä viidestä sadasta vuodesta Roman oloaikaa ei löytynyt mitään luotettavaa kirjallista kertomusta, mm että kaikki, mitä tiedämme näistä ajoista, melkein kokonaan perustuu salaperäisiin ja sepitettyihin kertomuksiin jotka ovat laaditut joko vaillinaisten, temppeleissä säilytettyjen muistiinpanojen mukaan tahi vanhojen satujen ja tarujen, jotka kansan suussa ovat kulkeneet sukupolvesta sukupolveen. Niin voimakas oli kuitenkin Romalaisten usko

sankari-syntyperäänsä, että Livius ei uskaltanut epäillä tarua Aeneaasta, joka pakeni hävitetyistä Troijasta ja rakensi uuden yhteiskunnan Latiumiin. Todella liittääkin Livius historiansa tavallaan Aeneidin jatkoksi, kuitenkin sillä muutoksella, että päättää Askanion Lavinian, eikä Kreusan pojaksi ja antaa äidin hallita pojan alaikäisyyden aikana. Myöskin tarut Romulosta ja Remosta käyvät tosina, sillä vielä oli jäljellä viikunapuu, jonka alla naarassusi heitä imetti. Sitten kerrotaan historia kaupungin rakentamisesta, ja kun se on täytetty asukkailla läheisistä heimoista, antaa hän Romulon valita sadasta vanhuksesta senaatin, vetää ylleen valkoisen, purppurareunaisen viitan ja koota ympärilleen kirveillä ja vitsakimpuilla varustettuja liktoreja valtansa merkiksi. Sen jälkeen seuraa Sabinilaisten naisten ryöstäminen, joista oli tuleva vaimoja uuden valtion miehille, ja molempien kansojen yhteensulaminen. Romulon kuuden seuraajan toimista kerrotaan myös ajan tarujen mukaan: taistelusta Horatioiden ja Kuriatioiden välillä, Alba Longan murien maahan repimisestä, maanalaisten viemärien rakentamisesta, kansalaisoikeuden myöntämisestä plebeijeille, Jupiterin temppelin rakentamisesta, Lukretion kuolemasta ja Tarkviniolaisten karkoittamisesta.

Tasavaltaisen hallitusmuodon ensimmäistä aikaa, heti kuninkaiden jälkeen, kuvataan myöskin tarujen mukaan. Etevimpiä kansan valitsemia hallitusmiehiä mainittiin ensin preetoreiksi ja sitten konsuleiksi. Yksi niistä, Brutus, tuomitsi, niin sanotaan, omat poikansa kuolemaan sentähden että nämät olivat ottaneet osaa vehkeisin karkoitettun kuninkaan auttamiseksi, joka Etruskien ja muiden heimojen avulla koetti päästä takaisin valtaistuimelle. Livius kertoo hyvin romantillisesti, miten koko vihollisjoukkoa pidätti yksi mies, sillä aikaa kuin silta Tiberin yli hakattiin maahan, eikä unohda sitä rohkeata nuorukaistakaan, joka, kun oli joutunut vangiksi menestyksettä tehtyään yrityksen murhata vihollisten päällikön Porsenan, kärvensi alttaritulessa kätensä, osoittaaksensa kuinka vähän Romalaiset pelkäsivät tuskia.

Kun toinen yritys tehtiin Tarkvinion valtaistuimelle saattamiseksi, oli kolmekymmentä kansaa yhtynyt Romaa vastaan, ja sentähden valittiin siksi aikaa diktaatori rajattomalla vallalla. Vihdoin voittivat Romalaiset tappelussa Regillus-järven luona, ja Latiumin kansojen välillä tehtiin rauhasovinto, jonka määräykset piirrettiin vaskipatsaasen. Sitä lähin tärkein tapaus oli ankara taistelu patricien ja plebejein välillä laista, joka koski velkojia ja velallisia. Silloinpa Menenius Agrippan onnistui aikaan saada sovinto tarullaan riidasta vatsan ja muiden ruumiinosien välillä, jolla hän tahtoi heille selittää, että valtiossa ei yksi kansanluokka pysy voimissa ilman muita. Siihen aikaan valitsi myöskin kansa tribuneja sen oikeuksia puolustamaan — se oli ensimmäinen askel alempien kansanluokkien valtionhallituksen osallisiksi pääsemiseen. Vähää sen jälkeen annettiin peltolaki, joka määräsi jotkut aitaamattomat maa-alat jaettaviksi plebeijeille. Sitten seurasi köyhä vuosi, kansa nurisi ja legionit kieltäytyivät lähtemästä tasavallan vihollisia vastaan. Vihdoin päätti kuitenkin Fabioiden suku, johon kuului kuusi sataa miestä, suojella Romaa Veijiltä; mutta kaksi vuotta puolustettuaan rajaa hyökkättiin äkkiarvaamatta heidän päällensä, ja joka kynsi surmattiin, niin että ainoastaan eräs poika pääsi pakoon. Palaten sisällisiin riitaisuuksiin mainitsee Livius uuden vapausoikeuden, jonka plebeijit saivat, kun heille myönnettiin oikeus yksin valita tribunit, jotka ennen oli valittu yhteisesti. Hän kertoo myöskin useista onnettomista sotaretkistä läheisiä heimoja vastaan ja kolmesta ankarasta Romassa raivonneesta rutosta. Hän puhuu vielä maanpakoon ajettujen ja orjien hyökkäyksestä Kapitoliumiin. Hyökkäys torjuttiin Tuskulumista saadun melkoisen sotajoukon avulla, joka oli kutsuttu Romaan sentähden että hallitus ei luottanut omiin joukkoihinsa. Sitten seuraa historia Cincinnatosta, joka kutsuttiin auraltaan diktaatoriksi sotaan Aekviläisiä vastaan. Sen jälkeen kiisteltiin kymmenen vuotta umpeensa uudesta lakikirja-ehdotuksesta. Kolme senaattoria lähetettiin Kreikkaan Solonin lakeja tutkimaan, jonka jälkeen valittiin kymmenmiehistö; tämä laati kymmenen lakitaulua, jotka Livion aikaan asti pysyivät yleisen ja yksityisen oikeuden pohjana. Nuo kymmenen lainlaatijaa valittiin uudestaan tekemään vielä kaksi taulua, mutta he anastivat sillä aikaa korkeimman vallan, eivätkä suostuneet luopumaan, kun määrätty vuodet olivat kuluneet. Kun vihdoin yksi heistä oli langettanut väärän tuomion ja sanonut centurio Virginion tytärtä orjaksi — josta oli seurauksena että suuttunut isä keskellä toria tikarilla murhasi oman lapsensa, lausuen: "tällä tavalla, joka on ainoa mahdollinen, teen sinut vapaaksi, tyttäreni!" — nousi koko kansa, ja tyrannit vangittiin ja ajettiin maanpakoon.

Muutamia vuosia myöhemmin teki rikas plebeiji Maelius patricit kateellisiksi myymällä halpaan hintaan tai ilmaiseksi jakamalla viljaa köyhille. Arveltiin, näet, hänen sillä koettavan saavuttaa kansan suosiota tekeytyäkseen sitten yksivaltiaaksi, ja meteli syntyi, josta oli seurauksena, että Cincinnatus toisen kerran tehtiin diktaatoriksi. Maelius kutsuttiin diktaatorin luo, ja, kun hän kieltäytyi sinne tulemasta, surmasi hänet joukko nuoria patriceja.

Siitä ajasta lähtien alkoivat Romalaiset laajentaa valtaansa; he saarsivat Veijin, vahvan Etruskilaisen kaupungin, joka valloitettiin ja ryöstettiin. Silloin ensi kerran sotakysymys jätettiin kansan päätettäväksi ja joukot saivat palkkaa. Taitavan päällikön Kamillon johdolla valloitettiin muita kaupunkeja; mutta kun voittajaa oli kunnioitettu triumfilla, vangittiin hän syytettynä siitä että oli kätkenyt osan saaliista, ja ajettiin maanpakoon. Nyt tuotiin sanomia, että keltatukkaiset, puolialastomat Gallialaiset, jotka jo olivat käyneet Etruskien kimppuun, marssivat Romaa kohti. Heitä vastaan kiireesti

lähetetyt joukot voitettiin täydellisesti Allia-joen luona. Livius kuvaa nyt tarun mukaan, miten Gallialaiset hakkasivat maahan juhlapukuun puetut senaattorit, jotka olivat istuutuneet tuoleilleen talojensa porttien luo, ja kertoo, että kaupunki epäilemättä olisi kokonaan hävitetty, jolleivät hanhet varoittavalla kirkunallaan olisi pelastaneet Kapitoliumia vihollisten yöllisestä hyökkäyksestä. Kuitenkin löi Gallialaiset maanpakoon ajettu Kamillus, joka kaunopuheliaisuudellaan sai Romalaiset jäämään kaupunkiin ja luopumaan aiotusta yleisestä siirtymisestä Veijiin.

Historioitsija alkaa nyt uuden kirjan kertomuksella niistä uusista voitoista, joita Romalaiset, uudestaan rakennettuaan kaupungin ja väkiluvun lisääntyneenä, Kamillon johdolla saavuttivat vihollisista naapurikansoista, jotka olivat koettaneet käyttää hyväkseen Romalaisten tappioita. Kuitenkin olivat suuret verot ja velat kansalle kovana kuormana, ja tätä Manlius koetti huojentaa antamalla apua köyhimmille. Kiitokseksi syytettiin häntä, kuten ennen Maeliota, siitä että vehkeili saadakseen korkeinta valtaa, ja siksi syöstiin hän alas Tarpejan kalliolta.

Kateus kahden naisen välillä, molemmat sisaruksia ja naimisissa, toinen erään patrioin, toinen plebeiji Licinion kanssa, oli sitten, kuten sanotaan, syynä pitkälliseen kiistaan valtaa pitävien ja kansan välillä edellisten etuoikeuksista, joka loppui siihen että hyväksyttiin Liciniolaiset lait, jotka paransivat köyhien ja velkaantuneiden tilaa, rajoittivat oikeuden vuokrata valtiomaata, niin että ei kellekään saanut antaa viittä auranalaa enempää, ja avasi plebeijeille pääsön valtion virkoihin. Sota Volskeja ja Latalaisia vastaan jatkui, ja viidennen kerran tehtiin Kamillus diktaatoriksi, jotta torjuisi Gallialaisten uuden hyökkäyksen. Tähän aikaan avautui halkeama äkkiä forumiin, johon Majikus Kurtius täysissä varuksissa ratsain syöksähe, oraakelin lausuttua, että se vasta sitten voitaisiin täyttää, kun Roma oli siihen viskannut mitä sillä oli parasta. Sodassa Etruskilaisia vastaan uhrasivat nämät kolme sataa vangiksi saatua Romalaista soturia, josta oli seurauksena, että Romalaiset antoivat piestä ja surmata yhtä monta Etruskilaista. Roma aloitti nyt sodan Samniiteja vastaan, joka kesti yli viisikymmentä vuotta. Ensin olivat Romalaiset voitolla, mutta heidän vietettyään talvea ylellisessä Kapuassa rupesivat sotamiehet niskoittelemaan, ja sisällisten valtiollisten riitaisuuksien johdosta laajennettiin alhaisen kansan oikeuksia. Sen jälkeen syntyi sota Latalaisia vastaan, jotka avioliittojen ja rauhallisen yhteiselämän kautta olivat sulaneet melkein yhdeksi kansaksi Romalaisten kanssa, niin että ainoastaan eri suuri urhous heidät erotti toisistaan. Sota loppui siten, että Latalaiset joutuivat tappiolle ja rupesivat Roman alamaisiksi. Samniititkin vihdoinkin kukistettiin, ja heidän täytyi alistua mitä häpeällisimpiin rauhan ehtoihin. Mutta seuraavana vuonna houkuttelivat he vastustajansa "Kaudiumin vuorensolaan" ja pakoittivat koko Romalaisen sotajoukon, jonka he helposti olisivat saattaneet maahan hakata, heittämään aseensa. Roman kansa kieltäytyi kuitenkin vahvistamasta konsulien tekemiä rauhan ehtoja, ja monivuotisen taistelun jälkeen loppui myös sota Samniiteja vastaan niin, että Romalaiset voittivat.

Tämän sodan aikana annettiin lakisääntö, joka määräsi, ettei ketään saanut veloista panna vankeuteen, ensimmäinen suuri vesijohto laadittiin ja tuo kuuluisa tie Romasta Kapuaan — "Appiolainen tie" — rakennettiin, kuten luullaan, Samniitilaisten sotavankien avulla. Samaan aikaan kävivät Romalaiset sotaa muita naapurikansoja vastaan, ja heitä uhkasi sitä paitsi Gallialaisten kolmas hyökkäys, josta Samniitit kävivät niin rohkeiksi, että uudelleen tarttuivat aseisiin ja yhtyivät Gallialaisiin ja Etruskeihin. Tästä oli seurauksena suuri yleinen taistelu, jossa Gallialaisten sotavaunut herättivät niin suurta pelkoa Romalaisten riveissä, että kaikki näytti olevan hukassa; mutta silloin toinen konsuleista, Decius, uhraten oman henkensä, syöksi vihollisia vastaan siinä, missä heitä oli taajimmin, ja siten raivasi taisteleville tien. Fabion, toisen konsulin, onnistui sillä siivellä, jota hän johti, saada viholliset peräytymään, ja nyt, kun Gallialaisten kimppuun oli käyty takaapäin, saivat Romalaiset täydellisen voiton, vaikka suurella mieshukalla. Samniitit tekivät uuden vimmatun hyökkäyksen, joka kuitenkin päättyi niin, että heidän päällikkönsä ja 20 tuhatta miestä tehtiin vangiksi.

Niin pitkälle saattaa seurata Roman aikaisinta historiaa neljänä satana vuonna, sellaisena kuin Livius sen kertoo; mutta tässä kertomus keskeytyy: seuraavat kymmenen kirjaa hänen aikakirjojansa ovat hävinneet, jonka vuoksi muista lähteistä täytyy koota tietoja sen viiden kahdeksatta vuotisen aukon täytteeksi, joka siten on syntynyt.

Tämän aikakauden kuluessa anasti Roma ylivallan Italiassa ja rupesi ajattelemaan valloituksia Italian ulkopuolella. Ensin koetti se voimiaan Epeiron kuningasta Pyrrhoa vastaan, jonka kunnianhimon pyrintönä oli tulla toiseksi Aleksanteri suureksi. Sotataidollaan ja pelättävillä elehvanteillaan onnistui Pyrrhon, saada muutamia voittoja, mutta vihdoinkin karkoittivat Romalaiset hänet Italiasta. Sen jälkeen sekaantuivat he Sicilian asioihin ja joutuivat siten riitoihin Kartagolaisten kanssa, jotka alkuperältään olivat Foinikialaisia ja rohkeina merenkulkijoina tekivät uskaliaita kaupparetkiä, purjehtien Gibraltarin salmen kautta valtamerelle, pohjoisessa Englannin rannikoille ja etelässä hyvän matkaa alaspäin pitkin Afrikan länsirantaa. Kaksikymmentä vuotta taistelivat nuo kaksi kansaa keskenään, siksi kuin Romalaiset suuren merivoiton jälkeen saivat Sicilian haltuunsa. Siihen loppui ensimmäinen n.s. Punilainen sota, joka on saanut nimensä sanasta Puni eli Poeni, joksi Romalaiset kutsuivat Foinikialaisia.

Livion yhdeskolmatta kirja alkaa toisella Punilaisella sodalla, joka hänen mielestään on merkillisin sota, mitä koskaan on käyty, sillä ei koskaan ollut kaksi niin mahtavaa ja samalla niin tasavoimaista ja niin suuresti toisiaan vihaavaa valtiota ollut seisonut vastakkain.

Hannibal, Kartagolaisten päällikkö, oli jo pienenä poikana vannonut, että aina oli vihaava Romalaisia, ja Livius kertoo paljon hänen erinomaisista lahjoistaan ja hyvistä ominaisuuksistaan ja mainitsee samalla hänen huonotkin puolensa, jommoisia hänellä oli julmuus, petollisuus ja siveellisten sekä uskonnollisten velvollisuuksien halveksiminen. Mahtavalla sotajoukolla lähti hän liikkeelle Hispaniasta, kulki Pyrenien vuorten ja Alppien yli ja kohtasi Romalaiset Piemontin lakeilla. Ensimmäisessä yhteenhyökkäyksessä karkoitettiin Romalaiset Po-virran taakse ja pakoitettiin sitten peräytymään Etruriaan. Seuraavana keväänä kulki Hannibal Apenninien yli Florensin eteläpuolella oleville rämeille, jossa hän vilustumisesta menetti toisen silmänsä. Täällä löi hän Romalaiset uudelleen Trasimenusjärven luona ja jatkoi marssiaan etelään päin. Kerran oli hän joutumaisillaan saarroksiin, mutta pelastui sotajuonen kautta: hän ajatti yöllä kaksi tuhatta härkää, joiden sarviin oli sidottu tulisoituja, kukkulain yli, sillä aikaa kuin itse sotajoukkoineen vetäytyi pois toista tietä. Romassa vallitsi suuri kauhistus, mutta ei mihinkään ratkaisevaan taisteluun ryhdytty ennen kuin vuoden kuluttua, jolloin Romalainen sotajoukko hakattiin maahan melkein tykkönään tai vangittiin tappelussa Apulien kaupungin Kannaen luona. Kuitenkaan ei Hannibal oitis marssinut Romaa vastaan, jossa kauhistus oli rajaton. Kartagolaiset asettuivat talveksi Kapuaan, ja sillä aikaa alkoi Romalaisten rohkeus jälleen kasvaa. He saivat suuren voiton Sardiniassa ja vielä tärkeämmän Hispaniassa. Vallankumous-meteli, joka oli syntynyt Syrakusassa kuningas Hieron kuoleman jälkeen, antoi Romalaisille aiheita käydä tämän kaupungin kimppuun sekä maalta että mereltä päin, ja vaikka puolustusta johti mainio Arkimedes, onnistui Romalaisten, kaupungin viettäessä Diana-juhlaa, äkkiarvaamatta hyökätä sinne ja valloittaa se, ja ennen pitkää olivat panneet valtansa alle koko Sicilian. Italiassa koottiin kaikki heidän voimansa Kapuaa vastaan. Hannibal teki, saadakseen Romalaisen sotajoukon menemään tiehensä, sellaisen liikkeen, kuin olisi aikonut hyökätä Romaan; mutta siitä ei lähtenyt mitään hyötyä, sillä Romalaiset pysyivät alallaan. Hän jätti sen jälkeen Kapuan asukkaat oman onnensa nojaan: Romalaiset surmasivat etevimmät porvarit ja myivät heidät orjiksi. Hispaniassa ei asiat olleet niin hyvällä kannalla, mutta nuori Publius Scipio, joka valloitti Uuden Kartagon, pelasti romalaisen kansalliskunnian. Ystävällisesti kohtelemalla henkilöitä, jotka muut kaupungit olivat jättäneet sinne panttivangeiksi, taivutti hän heidän maanmiehensä puolelleen. Näiden joukossa mainitsee Livius nuoren kauniin tytön, joka kunnialla sai palata sulhasensa ja vanhempiensa luo, vieden mukanaan morsiuslahjana sen rahasumman, joka oli lähetetty hänen lunastimekseen. Kuitenkin vallitsi pelkoa vielä Romassa ja liittolaiset niskoittelivat; mutta senaattorit ja ritarit antoivat kulta- ja hopea-astiansa valtiorahastoon. Pyhät aarteetkin otettiin valtion käytettäväksi.

Sillä aikaa oli Hasdrubal, Hannibalin veli, mennyt sotajoukolla Alppien yli yhtyäkseen veljeensä; mutta toisen konsulin, joka oli saanut tietää tämän vangiksi otetulta sanansaattajalta, onnistui rientomarssia kulkien tulla avuksi toiselle virkaveljelleen, ja Kartagolaiset lyötiin perin pohjin Metaurus-joen luona. Hasdrubal itse ratsasti muutamaa romalaista kohorttia vastaan ja kaatui taistellen viimeiseen hengenvetoonsa asti. Tämä voitto oli ylen tärkeä, ja sentähden kuvaa Livius mieltä jännittävällä tavalla hyvin osaavasti, kuinka sanoma tästä onnellisesta tapahtumasta vastaanotettiin Romassa. — Päätettyään Hispanian valloittamisen riensi Scipio Romaan ja valittiin siellä konsuliksi; mutta häntä ei kumminkaan valittu päälliköksi Afrikaan, kuten itse oli toivonnut, vaan sai jäädä neljäksi vuodeksi vartioimaan Hannibalia, joka sitkeästi pysyi asemillaan Bruttiumin vuoristossa, siksi kuin suureksi harmikseen kutsuttiin takaisin Karthagoon. Silloin purjehti Scipio valitulla sotajoukolla Afrikaan ja aloitti sotaretken surmaamalla 30,000 Karthagolaista ja 60,000 Numidialaista. Karthagosta oli tuonnoittain tullut lähettiläitä, jotka rukoilivat rauhaa mitä häpeällisimmillä ehdoilla; mutta silloin Hannibalin tulo teki välirauhasta lopun, ja molemmat päälliköt varustautuivat tappeluun. Taistelu oli pitkälinen ja ankara, mutta Romalaiset voittivat. Entisiä vielä kovemmat rauhan ehdot tehtiin, ja Karthagolaiset hyväksyivät ne Hannibalin neuvosta. Niin loppui toinen Punilaisesta.

Nyt tuli Roma vihoihin Kreikan kanssa. Filippus Makedonialainen oli hyökännyt Rhodon ja Pergamon kimppuun, jotka olivat Roman liitossa. Apua pyydettiin, ja sotajoukko lähetettiin Brundisiumista Epeeroon. Kahden vuoden kuluttua oli Makedonian voima murrettu, Filippus pakoitettiin luopumaan valloituksistaan Kreikassa ja Aasiassa ja tuli Roman vallan alaiseksi ruhtinaaksi. Rauhan ehdot vahvistettiin suurella juhllisuudella Istmolaisissa leikeissä Korinton kaupungissa, ja kun kenraali Flaminius sitten vietti Romassa triumfiaan, kuletettiin juhkakulkueessa suuri joukko vapautettuja Romalaisia, jotka oli otettu vangiksi Punilaisissa sodissa ja myyty orjiksi. — Sitten käänsi voittoisa Roma aseensa Syriaan, joka myöskin pakoitettiin mitättömäksi vaipumaan. Samaan aikaan syytettiin Hannibalia salajuonista Romaa vastaan. Hän pelkäsi Karthagolaisten jättävän hänet vihollisten käsiin ja pakeni Antiokon luo, joka antoi hänelle päällikkyyden merellä. Hän etsi sitten turvaa Bityniassa, mutta kun Roman kosto seurasi häntä sinnekin, pelastui hän myrkyä juomalla vihollistensa käsiin joutumasta. Se tapahtui samaan aikaan, kuin hänen vastustajansa Scipio pantiin vankeuteen hänelle uskottujen rahojen anastuksesta, johon oli tehnyt itsensä syypääksi Afrikassa. Myöskin Scipion veljeä

Luciota syytettiin siitä, että oli ottanut lahjoja Antiokolta, ja hänen omaisuutensa otettiin takavarikkoon. Livius huomauttaa tässä, että Aasiasta palaava sotajoukko toi mukanaan itämaisen ylellisyyden; kaikenlaisia ilkitöitä ruvettiin nyt harjoittamaan, ja kokin ammatti, jota ennen oli pidetty ylen halpana toimena, muuttui nyt hyvinkin kunnioitettavaksi viraksi. Hän varoittaa maanmiehiään myöskin ahneudesta ja tuhlaavaisuudesta, jotka ovat olleet syynä kaikkien valtioiden perikatoon, ja sanoo, ettei mikään pelko ole halveksittavampaa, kuin köyhyyden ja puutteiden pelko. Me saamme myöskin tietää censori Katon ankarasti asettuneen kasvavaa siveetömyyttä vastaan ja moittineen naisia siitä että niin mielellään rupesivat noituutta, loihtimista ja salaista myrkytystä harjoittamaan. Astrologia ja Kybelen palveluskin oli tuotu maahan Aasiasta. Filippos Makedonialainen, joka ei koskaan kokonaan sortunut vastustajiensa voiman alle, kuoli vihdoon omantunnon vaivoista, kun oli antanut suostumuksensa nuorimman poikansa murhaan, jota oli syytetty sydämeltään ja sielultaan Romalaiseksi ja isänmaan kavaltajaksi. Perseus, hänen jälkeisensä, rupesi liittoa rakentelemaan Karthagon kanssa, ja epäiltiin hänellä olevan tuumana hyökätä Italiaan. Hän ei kuitenkaan onnistunut yrityksessään synnyttää liittokuntaa Romaa vastaan sen kreikkalaisten alavaltioiden kesken, jonka vuoksi hän oli pakoitettu ryhtymään sotaan. Livius huomauttaa monen vanhan upsierin ja sotamiehen Romassa ottaneen pestin tähän sotaan, ei kunnian vuoksi, vaan sentähden että ne, jotka hiljakkoin olivat palanneet Aasiasta "olivat palanneet kotiin rikkaina." Toiset sitä vastoin nureksivat sotaväkeen joutumisestaan, sentähden että heidän liian vanhoina pitäisi olla siitä vapautetut ja sitä paitsi täytyi palvella alemmalla arvoasteella, kuin ennen.

Sota kesti neljä vuotta. Ensin voitti Trakialainen ratsuväki Romalaiset kerran; mutta sitä seuraavassa tappelussa Pydnan luona murrettiin Makedonialaisten falangi, Romalaisten voitto oli täydellinen, Perseus molempine poikineen sai kahleissa kulkea konsulin triumfivaunujen edessä, ja maa tehtiin romalaiseksi provinciaksi. — Tähän loppuvat Livion Aikakirjat; hänen historiansa muut kirjat ovat hävinneet.

Useita hänen kertomuksiaan ovat arvostelijat pitäneet epäluotettavina, ja todellakaan ei hänellä ollut kaikkia niitä ominaisuuksia, joita vaaditaan oikealta historiankirjoittajalta. Kuitenkin on hän antanut yleensä jokseenkin tarkan kuvan Roman asteittain kasvavasta suuruudesta, ja hänen taiteellinen kirjoitustapansa yhteydessä hänen dramatisen kertomakykynsä kanssa on hänen esitykseensä luonut viehätöksen, joka ei suuresti vähenny siitä, että lukija toisinaan ei ole täydellisesti vakuutettu hänen kertomustensa totuudesta.

Tibullus.

Kuoli vuonna 19 j.Kr.

Albius Tibullus polveutui rikkaasta ritarisuvusta, mutta menetti suurimman osan omaisuuttaan ja kuoli noin 70 vuoden ikäisenä. Nuorilla päivillään oli hän suojelijansa, Messalan, seurassa Akvitaniassa ottanut osaa tämän voitollisiin taisteluihin; mutta häntä itseään miellytti rauha enemmän, ja samoin kuin Horatius ylistää hän runoelmissaan ennen kaikkia hauskaa iloista maaelämää. Näin lausuu hän:

"Peltoja viljelev' oon, ja mun Deliaian vartioi heelmät, poutana luuvassain viljoa kun tapetaan; niin, tahi tulpitettuun on kaukalohon rypäleitä ahtava säilymähän, valkeavaahtosen myös taltehen kaatava hän mehun viinin tuon, jota jalka kiireinen pusertaa; tottuva lukemahan laumaan', orjien lapset ottamahan sylihinsä ehtoisen iloten leikkimähän emännän".

Maaelämän todellisuus ei kuitenkaan näytä aina vastanneen runollisia vaatimuksia; ainakin puhkee hän kerran seuraavaan valitukseen:

"Syntymäpäiväin ei tule hauskaksi; maall' ikävällä
Kun, Kerinthus, olet pois, murheiseksi se käy".

Synkänpuoleisissa elegioissa ilmaisee hän rakkauttaan ihanaan Deliaan y.m. suurella lämmöllä ja erittäin kauniissa runopuvussa. Meille ovat hänen runoelmansa erinomaisen tärkeitä lähteenä, josta saattaa ammentaa tietoja Romalaisten sen aikuisista tavoista ja elämästä. Siten saamme tietää, että arpanoppia käytettiin onnen ja onnettomuuden ennustajana, ja että ylhäiset Tibyllon aikuiset Romalaiset naiset palvelivat Egyptiläistä Isis-jumalatarta. Hänkin puhuu noita-akoista ja sanoo saaneensa sellaiselta apua henkilöä vastaan, jota epäili kilpailijakseen. Loihtuakan tavattomasta voimasta lausuu hän:

"Taivaast' itse sen näin mä, hän tähdet laulavi maahan, aivan toisia päin kääntävi mahtavat
vuot; loihtivi auki maan sekä vainajat haudasta kutsuu, luut alas laulaen saa päältä' tulisen

rovion. Nyt hän varjoja tenhoavall' lumoa jupinalla, maidoitettuaan ne häätävi taas takasin. Jos haluaa, hän tummat pilvet taivahan poistaa; jos haluaa, kesän saa lunta hän tuiskuamaan".

Toisessa paikassa puhuu hän levottomuudestaan pitkän poissa olon aikana seuraavalla vertauksella:

"Niin mä nyt ahtaall' oon kuni kenttää pyörivä hyrrä,
Jon lyö poikanen tuo vauhtiin sukkelahan".

Hyrrä oli siis jo siihenkin aikaan lapsille mieluinen leikkikalua.

Helppoa on arvata, että ne maalaisjuhlat, joita silloin isiltä perityn tavan mukaan vietettiin, olivat runoilijalle jokapäiväisen "ikävyiden" mieluisena hauskutteenä. Ilolla pyhittää hän päivän Cereelle ja Baccholle:

"Maa levätköön nyt juhlanan, kyntäjä myös levätköön nyt; aura jo riippumahan, loppukohon rasisus. Aukaistaa ies härkien: täysien seimien luona vihrein seisköhöt nuo seppelin hinkaloissaan. Vain jumaloita kaikk' kunnioitkoot, käsin kehreävin nyt naiset värttinähän älköhöt koskekokaan".

Ja, kuten tavallista, ei juhlapäivää vietetty ainoastaan toimetttömyydellä ja paastolla:

"Päivän kunniaks juotakoon; ei häpee juhlanan juopua,
horjuvill' pitää tiet' tuskin töin jaloillaan".

Propertius.

Kuoli noin vuonna 18 e.Kr.

Propertius oli kotoisin Umbriasta. Hänen isänsä kuoli aikaisin ja hän lähetettiin kasvatettavaksi Romaan, jossa hänen, menetettyään suuren osan peritystä omaisuudestaan, täytyi ruveta kirjallisilla toimilla itseään elättämään. Hänen tuttavinaan olivat, Ovidius, Virgilius ja Horatius. Hänen ensimmäinen suosijansa oli Tullius, saman-nimisen konsulin veljenpoika. Sitten pääsi hän Maecenaan ystäväksi ja keisari Auguston suosioon.

Propertius seurasi runoilijana Alexandrinilaisia esikuvia, ja hänen runoelmissaan on erinomaisen paljon jumaluustarullisia viittauksia ja vertauksia. Mutta hänen intohimoinen, usein lihallinen, mutta aina todellinen tunteensa työntää syrjään kaiken muun ja antaa hänen teoksilleen itsenäisen leiman. Polttokehtana hänen runoelmissaan on rakkaus, ja erittäinkin rakkaus Kynthiaan, hyvin lahjakkaasen mutta ylen kevytmieliseen, huikentelevaiseen ja saitaan Romalaiseen naiseen. Häntä rakasti hän tulisesti hyvin kauan, moittien toisinaan katkerasti hänen haureuttaan ja huikentelevaisuuttaan. Muun muassa lausuu hän näin:

"Kartanon' oot, koton', Kynthia, vanhempain sinä ain' oot; riemuni ainoastaan sulta mä ainian saan. Muita en lempiä taida mä, hänt' en jätteä koskaan: ensi on lempeni hän, viimeinen lempeni myös".

Hän koettaa, kuten muutkin sen ajan runoilijat, noita-akkojen avulla saavuttaa lemmittynsä rakkautta; mutta kaikesta hellyydestään huolimatta ei hän kuitenkaan ole mikään sokea ihailija, vaan ilmaisee lauluissaan, vaikka ensiksi hyvin ystävällisesti, tyytymättömyyttään Kynthian turhamielisyyteen:

"Hyödyks miks, elämäin, sano, on somat pääkoristukset, miks puku Ko'ilainen löyhyväpoimuinen? Hyödyks miks Oronteen on myrroa kutrihin kaataa, loistollai lumota maiden vierahien? Miks ihanaa on ruumist' ostetuin kaunehin tärvää, loistavan kun sä et suo sen omin kauneuksin?"

Vähää myöhemmin käyttää hän terävämpää moitetta ja sanoo:

"Nyt sinä, mieletön, maalatuita jo Brittejä matkit, loistein vierahin pääs varjoilet pilallas".

Toisissa elegioissa kuvaa hän kuitenkin kaunopuheliaasti ja hellästi kahlehtivaa voimaa, jolla Kynthia häntä vallitsi. Kuitenkin kasvaa salaa myös sukkamielisyys, johon hänen lemmittynsä kaikin tavoin antoikin aiheita. Niinpä moitti Propertius häntä kerran siitä, että hän käyttää luonaan ihailijoita, sanoen niitä vain sukulaisikseen, sillä tarkoituksella jotta hänellä aina olisi lukuisasti miehiä, jotka jonkinlaisella oikeudella saattaisivat häntä suudella. Vihdoin tuskaantui hän kokonaan, ja rakkaus Kynthiaan sammui vähitellen, kuni tuon tuostakin liekkiin liehahtava rovio, johon on vettä heitetty. Nyt

sanoo hän lemmitylleen suorastaan, ettei rakkaudessaan koskaan ole ollut mitään kerskattavaa, vaikka Kynthia kyllä hänen silmissään on ollut ihmeellisen kaunis, ja valittaa sitä, että hän, rakkautensa sokaisemana, on runoillaan tehnyt Kynthian kuuluisaksi. Ja samalla ilmoittaa hän hänelle myöskin vanhojen haavojen olevan jo paranemaisillaan. Kaikki heidän välillään oli siis rauennut.

Propertius käsitteli myös joskus, miten sattui, muita runoaloja. Niin on hän yhdessä elegioistaan lyhyesti kuvannut Roman aikaisimman historian. Toisessa kertoo hän tarun Tarpejasta, Romalaisesta naisesta, joka tahtoi kavaltaa kaupungin sitä piirittävälle Sabinilaiselle Tatiolle, johon oli rakastunut. Kaikki on edeltäpäin varustettu, mutta

"Tatius, vaikkakin on vihamies, toki ei rikost' tahdo
palkita, vaan: 'minun käy vuotehellen kuninkaan!'
Niin hän; äkkiä, kas, asehet tytön peittävi miesten.
Morsiuslahja se ol' ansiotyös mukainen".

Toinen runoelma kuvaa Aktiumin tappelua. Mutta kokoelman helmiä ovat Arethusan kirjeet sodassa olevalle miehelleen Lykotaalle ja kaunis puhe, jonka hän antaa kuolleen Kornelian — keisari Auguston tytärpuolen — pitää puolisolleen Paullolle. Arethusan kirjeet hehkuvat vaimon hellintä rakkautta. Ajatuksillaan seuraa hän puolisoaan kaukaisuuteen, missä tämä kärsii sodan kaikkia vaivoja, seuraa häntä kirjavalla kartalla, jota ahkerasti tarkastaa, painaen muistonsa muiden maiden kuvat. Itse on hän laihtunut ikävästä ja toivottaa miehelleen samaa, toivoen hänen palaavan ainoastaan sillä ehdolla, että hänkin yhtä uskollisesti on pysynyt liittolupauksessaan ja pitänyt aviovuoteen puhtaana. — Yhtä ylevä kaikessa mieltä liikuttavassa kauneudessaan on se puhe, jonka varjojen maahan temmattu Kornelia pitää eloon jääneelle miehelleen. Hän muistuttaa miestänsä velvollisuudesta nyt yksinään ruveta lapsia hoitamaan. Nyt, isä, sanoo hän, tulevat sinun osaksesi myöskin äidin velvollisuudet: kaikki ovat he nyt riippuvat *sinun* kaulassasi. Jos suutelet heitä, niin suutele heitä myös heidän äitinsä puolesta; ja jos poskesi kostuu kyynelin häntä ajatellessasi, niin älä anna lastesi sitä huomata. Pyyhi salaa pois kynelet ja tarjo poskesi heidän suudeltavakseen. Lapsilleenkin lausuu hän neuvoja ja varoituksia, jotka osoittavat mitä liikuttavinta, puhtainta äidinrakkautta. Jos niin tapahtuisi, sanoo hän, että äitipuoli perisi minun vuoteeni, niin kiittäkää isänne uutta avioliittoa, älkääkää liian paljon ylistäkö äitivainajaanne, ettei uusi äiti panisi sitä pahakseen. Jos taas niin käy, että isänne tyytyy ainoastaan muistelemaan rakastavaa vainajaa, niin oppikaa nyt jo ajattelemaan hänen tulevia vanhuuden päiviään ja miettikää, miten kaikin tavoin olette pitävät huolta yksikseen jätetystä. — Niin yleviä ajatuksia ei koskaan mikään runoilija ole kauniimmilla sanoilla lausunut.

Ovidius.

Kuoli vuonna 17 j.Kr.

Publius *Ovidius* Naso oli syntynyt Súlmosssa Pohjois-Italiassa ja polveutui arvokkaasta ritarisuvusta. Hän tuli aikaisin Romaan ja kasvatettiin lakimieheksi, mutta osoitti pian halua ja taipumusta runoilemiseen. Hän sanoo itse:

"Tuo pyhä taide jo hurmasi mieleni lasna, ja toimiin mun yleviin runotar vei sitä tietämättäin. Kirjotus järjestyi sujuvaan runomuotoon itse; jos mihin ryhdyin vaan, taas runon siitä mä sain."

Isä vastusti suuresti tätä hänen haluaan "hyödyttömään ammattiin", mutta veljensä kuoltua sai Ovidius, jolla nyt oli odotettavissa suurenmoinen, perittävä omaisuus, vapaasti seurata taipumuksiaan. Tehtyään matkan Kreikkaan ja Vähään Aasiaan pääsi hän muutamiin alhaisempiin virkatoimiin ja yhtyi siihen, kirjailijapiiriin, joka siihen aikaan toimiskeli Romassa.

Ollen rikas, suosittu ja onnellinen avio-elämässään — hän oli *kolmannen* kerran naimisissa; kaksi edellistä avioliittoa oli hajonnut eron kautta saattoi Ovidius, jolla oli ystävinä aikansa etevimmät miehet ja joka sitä paitsi oli hovin suosiossa, odottaa onnellista tulevaisuutta, mutta silloin äkkiä, kuni salaman isku kirkkaalta taivaalta, keisarin maanpakoajamistuomio lähetti hänet pois iloisesta, nautintorikkaasta Romasta kolkkaan Tomiin Mustan meren rannalla. Oikeata syytä tähän armottomaan kohteluun ei tunneta, kuitenkin sanottiin että muka hänen "rakastamisen taito" nimisen runoelmansa rietas sisällys oli syynä hänen karkoittamiseensa. Maanpakopaikassa, missä kuitenkin raa'at muukalaiset osoittivat hänelle suurta hyvántahtoisuutta, viihtyi Ovidius kuin kasvihuonekukka, muutettuna lämpöisestä, lihavasta mullasta tuuliselle, kylmälle vuoren harjanteelle, ja kuoli 7 vuotta sen jälkeen.

Hänen ensimmäiset runoelmansa olivat "Lemmen elegiat", "Sankarirunoelmat", "Rakastamisen taito"

ja "Lemmen lääkitys". *Sankarirunoelmat* sisältävät runopukuisia kirjeitä, joita oletetaan taruaikojen sankarittarien kirjoittamiksi poissa oleville puolisoilleen ja rakastajilleen. Niinpä kirjoittaa Penelope maailmaa harhailevalle Ulysseelle (Odysseylle); Phyllis suree rakastettunsa Demopho'onin pitkällistä poissa oloa; hylätty Ariadne lausuu moitteita Theseylle; Medea koettaa vieroittaa Isonia hänen uudesta liitostaan Glaucen kanssa, ja Dido syyttää Aeneasta uskottomuudesta. Luonteet ovat himmeästi kuvatut, ja kirjeiden sisällys on kauttaaltaan yksitoikkoinen, vaikka runoilija ihmeteltävällä taidolla vaihtaa lausetapoja ja kirjoittaa kieltä, jonka notkeutta, komeutta ja viehkeää sointuisuutta ei saateta tarpeeksi ylistää. Näytteeksi olkoon tässä muutamia riviä Penelopen kirjeestä Ulysseelle:

"Kauan vuottanut oon sua. Nyt kynähän minä tartun. Kirjett' äl' lähetä — itse sä vastaus oo.
Pilstoin' onpi jo Troija, jot' impyät kammovat Kreikan; kallis-ostosa olj Priamon loppu ja sen.
Oi, jos kunnoton Paris kuohuaviin merenselkiin kaukana Spartan mailt' ois uponnut syvihin!
Kolkko ja kylmä ei ois mun vuoteen' ollunna öinen; yksin istuva ei päiviä pitkästyis."

Korinnaa, jota runoilija ylistää *Lemmen elegioissaan*, arvellaan, nähtävästi heikoilla perusteilla, keisari Auguston tyttäreksi Juliaksi. Sisällys on, niinkuin ainakin hänen runoelmissaan, sukkela ja leikillistä, mutta kevytmielistä. Siivoin on runoelma, jonka hän on kirjoittanut lemmittynsä papukajasta. — Myöskin runoelmassa *Rakastamisen taito* on hyvin paljon riettauksia. Lukukelpoisimpia ovat muutamit yksityiskuvaukset, esim. kertomus Ariadnen jättämisestä Naxoon ja taru Daedalosta ja Ikarosta, jotka vahasiivillä koettivat paeta läpi ilmojen. Tuon tuostakin tavataan hänen kirjoituksissaan hauskoja tietoja Romalaisten tavoista ja elämästä, esim. monenlaisista arpanoppa-peleistä, joihin naisetkin ottivat osaa.

Lemmen lääkitys ei ole sen parempi siveellisessä suhteessa, mutta se sisältää muutamia siivoja itse aineesta poikkeavia kohtia sekä ylistelevän mielistelypuheen Auguston tyttärenpojasta, Kajosta.

Ennen kuin Ovidius lähti Romasta, oli hän kirjoittanut parhaimmaksi arvostellut teoksensa "Metamorfosit" (Muutokset) ja *Fasti* (Juhlakalenteri). *Metamorfoseissa* kertoo hän runollisella vapaudella muutamia vanhoja taruja miesten ja naisten muuttumisesta eläimiksi, kasveiksi tai muiksi elottomiksi esineiksi. Alkaen kaoksesta ja maailman luomisesta liittää hän kekseliäästi toisen historian toiseen, siksi kuin on ehtinyt aikaan, jolloin Julius Caesar otetaan tähtien joukkoon. Kertomuksissa on viljalta vilkkaita kuvauksia ja aineesta poikkeavia, hyvin huvittavia vapaita runollisia kohtia. Kuinka elävästi hän kuvaakaan esim. miten Dafne pakenee häntä takaa ajavaa lemmentalusta Phoiboa:

"Tuulokset paljasti ruumiin, vastaset leyhkät nostivat ilmahan höylyvät vaatteet, niskan löyhyämään kiharat sai hempeä tuuli. Vaan sulon kartuttaa pako tuhlata mielistelyitä, kauemmin jumal' ei voi. Lempeä hehkuen itse, lemmelt' ylyä saaden kiihtymystään tulistuttaa.

Niin kuni Gallian koira, nähdessään jänön kentän, saalistaan jalan pyytää, vaan jänis taas pelastustaan, koira kuin hampain kiinn' olis käynyt, saalihin toivoo yllättäväns' joka hetki, ja jälkiä vainuten juoksee; vaan jänönen ei tiedä se, onko jo joutunut kiinni, hampain purtu ja tuntevinaan kidan aukean onpi."

Enimmin ihailtuja kohtia on riita Aijaan ja Ulyseen välillä kaatuneen Akilleyn aseista. Taitavasti ja hienosti kuvaa hän myös, miten Pygmalionin marmoripatsas taiteilijan lemmeikkäistä silmäyksistä tulee eläväksi ja muuttuu lihaksi ja vereksi. Viimeinen kirja sisältää esityksen Pytagoraan viisusopista, jossa eläinten tappaminen, tehtäköön se sitte uhria tai elatusta varten, kielletään muotojen ikuisen vaihtelun ja sielun vaelluksen tähden. Metamorfoseja, jotka ovat käännetty melkein kaikkien sivistyneiden kansojen kielille, on latinaa taitava maailma aina meidän päiviimme asti pitänyt hyvin suuressa arvossa, ja näyttää siltä, kuin Ovidius olisi oikeassa ennustaisaansa, että tämä hänen teoksensa on kuoleva vasta kun maailma kuolee.

Hänen toisen teoksensa, nimeltä *Fasti*, tuli luultavasti synnystään kiittää Auguston yrityksiä uudelleen henkiin herättää sisällisten sotien aikana unhotuksiin vaipunutta muinaisromalaista jumalanpalvelusta. Teos on jonkinlainen valaiseva lisäys romalaiseen almanakkaan ja ilmoittaa, missä ja minkä tähden vuoden eri aikoina uskonnollisia juhlia oli vietettävä. Itsestään kuiva aine muuttuu runoilijan vilkkaan käsittelyn kautta hyvinkin miellyttäväksi.

Runoelma alkaa puheenvaihtelulla tekijän ja Janon, Januariota vallitsevan jumalan, välillä. Januarius (Tammikuu) oli Julius Caesarin muuttaman aikaluvun mukaan tullut vuoden ensimmäiseksi kuukaudeksi. Jumala selittää muutamien vertauskuvien ja merkkien tarkoituksen ja osoittaa, minkä tähden hänen temppelinsä on pidettävä suljettuna rauhan aikana ja avoinna sodan aikana. Mainittuaan lyhyesti muutamia tämän kuun juhlia, poikkeaa hän aineesta ja puhuu uhreista, jotka, mitä eläinuhreihin tulee, olivat syntyneet siten, että jumalia on koetettu lepyttää kun eläimet ovat syöneet jumalten suojeluksen alla olevat laihot tai pyhät yrtit. Helmikuun juhla tarkoitti sarvikarjan ja pienen karjan puhdistamista. Maaliskuulla (Mars) oli nimensä Romulon ja Remon isän mukaan. Nimi Aprilis

(Huhtikuu) merkitsee, sanoo hän, kevään eli alun aikaa. Majus-kuun (Toukokuun) alkuperää hän ei saata selittää, vaan mainitsee ainoastaan, että siinä kuussa piti nuoria opetettaman vanhoja kunnioittamaan. Junius (Kesäkuu) oli omistettu Junonille, avioliiton ja perhesiteiden suojelijattarelle. Siihen loppuu esitys; muu kaikki on hävinnyt. Me tulemme nyt aikaan, jolloin Ovidius karkoitettiin Romasta kolkkoon Tomiin. Valitusrunoissa kertoo hän matkastaan sinne ja tuosta kamalasta seudusta, jossa ilmanala oli niin kylmä, että lumikaan ei sulanut kahteen vuoteen ja jossa asukkaiden täytyi nauttia viiniään jäätyneenä, paloittain. Sekä Tonavan virta että meri jäätyivät ja läheiset raakalaiskansat kuljeskelivat läpi maan surmaten kaikki asukkaat myrkytetyillä nuolillaan. Varsin oudoksuttavana seikkana mainitsee hän, että kalat pysyivät hengissä, vaikka olivat jääpeiton alla.

Niiden kahdeksan vuoden kuluessa, jotka hän vietti Tomissa, ennen kuin siellä päivänsä päätti, kirjoitti hän runoelmansa "Valitusvirret", "Kirjeitä Pontosta" ja "Ibis". *Valitusvirret* (Tristia), joissa on lähes kuusi tuhatta säettä, ovat kirjoitetut enimmäkseen Romassa oleville ystäville, runoilijan rukoillessa heidän apuaan saadakseen lievitetyn sen ankaran tuomion, joka oli hänen maanpakoon karkoittanut. Ne ovat itsessään ikäviä, mutta niissä on joitakuuta voimakkaita piirteitä, joilla hän kertoo kansoista ja valtakunnista. Toisessa kirjassa kääntyy hän suorastaan keisarin puoleen ja rukoilee monella syyllä häneltä armoa. Eräässä kirjassa vertaa hän nykyistä yksinäistä elämäänsä niiden hauskaan elämään, jotka saavat nauttia kevään monia huveja poutaisessa kotimaassa.

Puolisolleen kirjoittamassaan elegiassa kertoo runoilija tarkalleen huonosta terveyden tilastaan ja tuskailee ajatellessaan, että hänen runoelmiaan ei enää lueta ja että hänen maineensa on unhoon joutunut. Hän valittaa myös kirjallisten apulähteitten puutetta sekä kansan raakuutta ja sivistymättömyyttä, jonka luona hänen täytyi oleskella.

Ovidion runoelmat *Kirjeitä Pontosta* ovat täynnä valituksia maanpaon kurjuudesta; kuitenkin myöntää hän niiden kohtelevan häntä ystävällisesti, joiden parissa hän on pakoitettu elämään ja joiden kielellä, jota oli oppinut, hän kirjoitti kirjankin, vaikka se valitettavasti on hävinnyt. Auguston kuoleman jälkeen kääntyi Ovidius seuraajansa Tiberion puoleen kovin nöyrällä mairittelulla päästäkseen pois maanpaosta. Mutta turhaan; Tiberius oli taipumaton. Myöskin Kotylle, Romalle veroa maksavalle Trakialaiselle kuninkaalle, joka oli olevinaan oppinut ja runoilija, lähetti hän hyvin mielitelevän kirjeen, jossa useissa kohdin mainitaan tuo tunnettu lause, että hyvä kasvatus sieventää tavat ja estää ihmisiä raakuuteen vaipumasta.

Runoelma *Ibis* on pitkä, ikävä solvausrunoelma muudanta Ovidion vihamiestä vastaan, joka ennen oli ollut hänen uskottu ystävänsä. Esitys on kreikkalaisten mallien mukainen jäljennös, ja se, mitä runoilija toivottaa vihämiehelleen, ei ole mitään varsin tavallista: hän pudota rojahtakoon alas portailta; mehiläinen surmatkoon hänet pistämällä häntä silmään; hevoset nielköt hänet elävänä ja hypätköön hän mereen.

Ovidion muista kaunokirjallisista teoksista löytyy ainoastaan katkelmia jäljellä runoelmasta "kaunistustaito" ja toisesta runoelmasta "kalastus". Murhenäytelmä "Medea" on kokonaan hävinnyt.

Martialis.

Kuoli noin 101 j.Kr.

Martialis oli syntynyt Bilbiliissä Hispaniassa. Opiskeltuaan oikeustiedettä kotimaassaan tuli hän 22 vuotiaana Romaan, jossa oleskeli puolen neljättä vuosikymmentä ja eli, kuten itse sanoo, "päiväkseen", siitä, mitä mairittelevilla tilapäisillä runoelmilla saattoi houkutella ylhäisiltä suosijoiltaan, joiden joukkoon luki itse keisaritkin. Kun ei siitä tullut sen parempaa, täytyi hänen vuonna 78 palata kotiin omalle maallensa, jossa hän, kovasti ikävöityään pääkaupungin loistavaa elämää, pian kuoli.

Martialiin kirjallisia tuotteita on 14 kirjaa lyhyitä ivarunoelmia, joissa hän kurittaa aikansa tapoja ja epätapoja, mutta valitettavasti ei niitä parantaakseen, vaan lukijoita huvittaakseen. Hän on usein sukkela ja naurattava, mutta samalla hyvin "sikamainen". Siveellinen vakavuus puuttuu häneltä tykkönään. Ainoastaan muutamissa harvoissa kohdissa on esitys kankeata ja ajatus epäselvä; yleensä kirjoittaa hän kevyesti, selvästi ja terävästi. Muodon viehkeydessä vetää hän vertoja Roman lahjakkaimmille runoilijoille.

Itse ei Martialis näytä pitäneen tapakuvauksiaan hylättävinä, ja omasta puolestaan luulee hän olevansa siveydeltään moitteeton. Runoelmassaan Domitianolle lausuu hän nimittäin:

"Leikkiä voi, viatonta jos onpi se, kritiikki sietää.
Vallaton lauluni on, puhdas tok' on elämään".

Kuitenkin käy selville hänen Juliolle antamastaan neuvosta, joka koskee "todellista elämänviisautta", ettei hän ollut mikään elämän nautintojen halveksija:

"Ei sovi viisahan virkahtaa joka päiv': 'elän vielä';
Myöh' elo huomina lie, vaan tänäinen paras on".

Näytteenä vielä hänen kärjekkäästä runoilustaan olkoon seuraava:

Lääkäri Diaulosta.

"Muinen tohtor, nyt haudankaivaja oot sä, Diaulus. *Haudankaivajan* työt ennen *tohtori* tek'."

Vararikon tekijälle Linolle.

"On paremp' Linoll' *antaa* puolet, kuin *lainata* kaikki;
Sillä jos eellisen teet, *puoli* on tappios vain."

Veloxille.

Velox, voitot ain, että pitkiks teen epigrammit.
Itse sä teet lyhemmät — et tee ainoakaan.

Aivan toista runoilutapaa käyttää muuten aina ivallinen runoilija kuvauksessaan kotiseudusta:

"Sä, jota kunnioittaa Keltiberein tulee, sä jok' oot Hispaniain kunnia, nähdä, Licinianus, *Bilbiliin* saat sä, aseistaan kuulun, vedestään; lumihuippu-ukon Kaunon ja Vadaveron, tuon pyhän, monihuippuisen, myös kaunoisen Botrodon ihmelehdikon, Pomonan mielipaikan tuon; saat vienoss' uida Kongedus-virrasaa ja lammess' luonnottarien. Niin virkistynnä ruumistasi voimistat salossa, mi raudan koventaa. Ja riistaa ampuelet metsän Vobiskan sä miltei suuruspyödältäs. Ja varjoisessa kullakkaassa Tagossa sä kesän helteen jäähdytät. Dircennan vesi janos sammuttaa ja lunta kylmemp' Nemea."

Juvenalis.

Kuoli noin vuoden 127 vaiheilla j.Kr.

Juvenalis, kotoisin Akviniunista, eli jonkun aikaa Romassa jokseenkin huomaamattomana ja opiskeli puhetaitoa. Vähitellen rupesi hän satiireja kirjoittamaan. Muudan tällainen — se ivasi näyttelyä Parista, joka jonkun aikaa oli ollut keisari Domitianon suosikkina, vaikka tämä hänet sittemmin, kun hän oli häväissyt keisarin puolison, surmasi keskellä katua — ärsytti niin Domitianoa, että hän lähetti Juvenaliin pois tribuniksi — muutamat sanovat Egyptiin, toiset Skotlantiin (Britanniaan). Vasta keisarin kuoltua, vuonna 96, sai hän palata, mutta hänen myöhemmistä vaiheistaan ei tiedetä mitään.

Juvenaliin teoksia on 16 satiiria, joissa hän miehuullisella rohkeudella ja järkähtämättömällä totuudenrakkaudella paljastaa sen syvän siveettömyyden, johon Roma oli vajonnut. Kuten Horatiuksen antaa hän ivallisten hyökkäysten, pilkallisten huomautusten ja jännittävien kuvausten pääkaupungin rauhattomasta elämästä vaihdella, mutta ei puhu koskaan itsestään mitään.

Aikansa "toimeliaisuutta", joka, kuten näyttää, ei paljon ollut huonompi sitä, mistä me kerskaamme, ruoskii Juvenalis armahtamatta seuraavassa runoelmassa:

"Pois kotikaupungist'! Artorius, Kalulus jääkööt sinne ja muut, mit mustan muuttaa taitavat valkeeks, paisuvat vuot, satamat, talot huutelevat urakalle, perkaavat lokaviemärit, ruumiit hautahan vievät, huutokaupoin hennovat orjaks sieluja myydä. Ennen ne herrat torvea soitti ja kaukana täältä pienten kaupunkein oli seurojen näyttelijöitä, maalais-ammattureita ja utteroivat viran töissä. Nyt nuo leikkejä laittavi, peukalon kääntehen mukaan surmaavat kenen, vaikkapa mieliks kansan ja sitten vuokrall' ottavat Roman hyyskät — miksikä ei niin, kosk' ovat nuo kadunmittelijöitä, joit' Onnetar viskaa kunnian huipuillen, kun sill' on leikkisä mieli".

[Kun katsojat gladiaattorileikeissä käänsivät peukalonsa alaspäin, antoivat he sillä merkin, että voitettu oli tapettava.]

Ja mitä keinoja käytettiin, silloin kuten nytkin, niukan elatuksen saamiseksi! Näin lausuu siitä runoilija:

"Romaankos minä kelpaan? En valehdella mä saata; kehoja kirjaa en mä voi kiittää, enkä voi ostaa. Astroloogi mä en ole, enk' isiä hengiltä panna tahdo mä, enkäpä saata. En vatsaan sammakon viel' oo katsonut. Rouvall' lempijän lahjoja vieköhöt toiset. Sen sanon, *mun* avullain ei varkaisin mene kenkään".

Ja miten hän pilkkaakaan Roman asukkaita "kreikkalaisine tapoineen", jotka olivat niin halukkaita itämaalaiseen loistoon, itämaalaiseen velttouteen ja itämaalaisiin esiluuloihin!

"Nyt hovivaatteet verhoon sun talonpoikas, Kvirinus;
kaulallaan sulotuoksuksella he taikauskaunehet kantaa".

Romassa oikein vilisi Kehitteleviä Kreikkalaisia onnenonkijoita, jotka kaikkea koettivat.

"Miks, sano, luulet
miestä sä tuossa? — Hän kaikkea on, ajatella mit' taidat:
maalari, puhuja, oppinut, puoskari, matemaatikko,
auguri, taikojen taitaja, nuorantanssija, lääkäri' —
kaikkia taitavi Kreikan mies, joka nääntyvi nälkään".

Koko valtio on komedian näyttelijä! Ainoastaan rikkaalla on jotakin arvoa; ei kukaan kysy luonnetta, onko se hyvä vai huono:

"Kaikkea säilyss' onpi kultana pohjalla kirstun,
luottamus vaan jos sen ohess' löytyy".

Ja jolla ei rahoja ole, se turvaa velan tekoon:

"Uljaammin, kuin voimat sallivat, tääll' isotellaan; toisen kukkarostai enemmän kuin tarve ois viedään. Kaikkien on vika tää. Komeillaanhan me surkeudessa".

Muuten muistuttaa Roman pääkaupungin elämä uusinta aikaa. Helposti hajoovia rakennuksia rakennetaan hirveän korkealle ilmaan ahtaalle tonttialalle, ja hyyryt ovat peloittavan korkeita. Melua, meteliä ja tungosta on kaduilla:

"Koipiain tunkeva joukko se kulkiessaan likistääpi, missä sain kyynäräspäätä ja rautaist'
tankoa missä, yks mua kallohon hirrellä lyö, jopa kulholla toinen. Sääriltäin rapa juoksevi,
jalvoja kauheat sorkat sotkevat — voi! — soturkengän naula jo varpahan tärvää".

Ja vihdoin, käsi kädessä rikkauden, ylellisyyden ja nautintohimon kanssa kulkee alaston, nälkäinen köyhyys, jota ei kukaan sääli:

"Kurjuuden on kukkura kaiken ettei kenkään auttaa ruoll', asunnoll' edes raukkaa
tarvitsevaista voi, mieroa kiertelevää, perin köyhää".

Tuntuu siltä kuin kuvaus olisi kirjoitettu eilen tahi tänään, eikä likimmiten 2,000 vuotta sitten!

Plinius nuorempi.

Kuoli vuonna 100 j.Kr.

Plinius, joka on saanut liikanimen nuorempi eroitukseksi hänen Vesuvion purkaukseen vuonna 79 kuolleesta sedästään, Plinius vanhemmasta, oli syntynyt Komumissa (nykyisessä Komossa) Pohjois-Italiassa noin 62 j.Kr. Hän, kuten muutkin ylhäiset miehet maaseuduilta, oli kuitenkin saanut kasvatuksensa Romassa, ja jo 19 vuotisena esiintyi hän menestyksellä asianajajana. Koska hän oli hilpeä luonteeltaan ja lahjakas, seurasi häntä onni ja menestys; hän pääsi sekä preetoriksi että konsuliksi ja kuoli kunnioitettuna Roman mainioimpana puhujana lähinnä Ciceroa.

Jälkimaailmalle ovat tärkeimmät ne kirjeet, jotka hän eri aikoina on kirjoittanut. Eräessä aivan ensimmäisiä on luettelo kaikista hänen setänsä, mainion luonnontutkijan, kirjoituksista. Kesällä vuonna 79 näki hän äitineen ja vastamainittune setäneen omin silmin Vesuvion ensimmäisen suuren purkauksen. Ensimmäinen näky, sanoo hän, vuoren yläpuolella eriskummallisen näköinen ja värinen, muodoltaan vaihteleva, suuri pilvi, sitten rupesi sakeasti satamaan tuhkaa ja kuumia kiviä. Setä, joka oli laivaston päällikkö, antoi korjata laivoihin muutamia seudun pelastuneista asukkaista ja läksi sitte iltapäivä-makuulle. Mutta pian oli tuhka satanut hänen huoneensa melkein umpeen ja kaikki rakennukset järähtelivät yhä uudistuvista maanjäristyksistä. Asukkaat pyrkivät pakoon ja koettivat tyynyillä suojella päätään maahan putoovilta kiviltä. Päästyään meren rannikolle, hajaantuivat he

nopeasti juoksevien laavavirtojen lähetessä, ja myöhemmin löydettiin Plinius vanhempi kuolleena. Plinius nuorempi ja hänen äitinsä jäivät asuntoonsa Misenumiin seuraavaan aamuun asti. He näkivät silloin meren taantuvan ja rannan laajenevan; heidän takanaan oli musta, kauhistava pilvi, ja ympärillä leimahtelivat salammat. Maahan vaipuvien tuhkapilvien läpi, jotka pimensivät ilman, pakenivat he silloin rantaan päin kirkuvan ja huutavan kansanjoukon ympäröimänä, joista monet luulivat maailman viimeisen pitkän yön nyt tulleen. Vihdoin haihtui pimittävä savusumu, ilma selkeni jälleen ja he palasivat Misenumiin. Näyttää siltä, kuin hän muualta olisi koonnut täydellisempiä tietoja tämän kauhean tapauksen kaikista yksityisyyksistä, jossa Herkulanum hautautui laavan ja Pompeiji tuhan alle; mutta nämä muistiinpanot ovat valitettavasti hävinneet, ja muut hänen aikuisistaan eivät myöskään ole jättäneet jälkeensä mitään kuvausta tästä kamalasta luonnontapahtumasta.

Vuonna 93 oli Plinius preetorina. Hän kirjoittaa silloin filosofien maanpakoon-ajosta ja muista Domitianon ja hänen ilmiantajainsa mielivaltaisista teoista. Häntä itseään polttivat, sanoo hän, ne ukonnuolet, jotka iskivät maahan hänen ympärilleen ja kaatoivat niin monta hänen ystävästään. Hän kertoo muun muassa liikuttavan kertomuksen Arriasta, joka valtiollisten levottomuuksien aikana ensin sairaalta mieheltään salasi poikansa kuoleman ja sitten, kun mies vietiin vankina meritse Illyriasta Romaan, seurasi häntä avoimessa kalastajavenheessä ja viimein opetti hänet pelkäämättä kuolemaan, työntäessään omalla kädellään tikarin rintaansa, sanoen sen ei tuottavan vähääkään kipua. Plinius kertoo useista vapauden marttyyreistä ja kuinka hellästi Arrian tyttärentytär Fannia valvoi miehensä sukulaisen, erään Vesta-neitsyen, sairassuoralla. Nervan lopetettua ilmiantajajärjestelmän alkoi Trajanus hallituksensa rankaisemalla useita saaliinhimoisia maakuntien virkamiehiä, jotka olivat harjoittaneet kiskomista ja ottaneet lahjoja tuomitukseen viattomia. Plinius otti itse asianajajana osaa tähän oikeudenkäyntiin. Hän puhuu eräässä kohdassa niistä lievistä rangaistuksista, joita senaatti määräsi näille lainrikkokille, ja huomauttaa sen ohessa, että yleisiä mielipiteitä ei punnita, vaan luetaan, ja että julkisissa kokouksissa ei mikään ole niin kohtuutonta kuin kohtuus.

Kuitenkin esiintyi hän usein siviilioikeustoissa, ja kertoo muutamassa kirjeessään, kuinka sopimattomasti nuoret lakimiehet käyttäytyivät; he eivät huolineet mistään sopivaisuuden rajoista, vieläpä olivat niinkin julkeita, että palkkasivat itselleen kuulihoitajia, jotka taputtivat käsiään heidän puheelleen. Hän kertoo myös kuvailevasti ilmiantajasta nimeltä Regulus, joka oli koonnut itselleen melkoisen omaisuuden ilkeässä toimessaan. Puhuessaan jutuista, joita oli käsitelty ja joista oli tuomio annettu pikemmin kuin muinoin tavallista oli, kysyy hän: "Olemmeko me esi-isiamme viisaammat tai onko meidän käsittelymme oikeampi ja ymmärtävämpi itse lakia, joka anteliaasti myöntää niin monta tuntia ja päivää aikaa, vieläpä lykkäystäkin? Tuomarien ensimmäisenä velvollisuutena toimessaan on kärsivällisyys; sillä parempihan on kuunnella sitä, mikä on liikanaista, kuin jättää sivuun jotakin, mikä on tärkeää". Regulosta mainitsee hän vielä, kuinka tämä hankki itselleen lahjoituksen ollen ennustavinaan kuolevan naisen paranemista. Toisella kertaa pyysi ja rukoili hän lääkärejä pidentämään erään miehen elämää, jotta tämä ehtisi kirjoittaa testamentin hänen edukseen, ja moitti heitä pahanpäiväisesti, kun he estelivät kehoittaen häntä sallimaan että sairas pian pelastuisi tuskistaan kuoleman kautta. Vielä kertoo hän, kuinka Regulus poikansa kuoltua kiireesti surmautti hänen kuolinpaareillaan kaikki hänen mielihyvönsä, koiransa ja lintunsa, tilasi suunnattoman määrän pojan kuvapatsaita ja valokuvia ja kutsui lukuisan kuuntelijajoukon kuuntelemaan, kun hänen elämäkertansa luettiin, joka sitten julkaistiin julkisesti myytäväksi. Luonteesta sellaisesta kuin tämä huomauttaa hän, että kuten häveliäisyys heikentää hyveen toimintavoimaa, niin julkeus lujentaa paheen.

Enemmän kuin kahden sadan vuoden kuluessa oli koko siistiintyneen maailman rikkaus vähitellen kokoontunut Romaan ja siellä synnyttänyt yleisen halun ylellisyyteen ja loistoon sekä samalla taiteen ja vanhan kirjallisuuden harrastusta, jotta ei kukaan enää pannut suurta arvoa kaunopuheliaisuuteen ja valtiotaitoon. Kirjailijoista, joiden kanssa Plinius seurusteli, mainitsee hän Silius Italikon, joka kirjoitti runoelman Punilaisesta sodasta ja näännytti itsensä nälkään päästäkseen parantumattoman taudin tuskista; vieläkin Taciton, jonka kanssa hän keskinäistä tarkastusta varten vaihtoi teoksia, ja Martialiin, jonka teoksien pääomitusuuksia ovat voimakas kauneuden aisti, suuri katkeruus ja suuri vilpitiön suoruus. Eräässä kirjeessään kehuu Plinius kääntämistä hyväksi harjoitukseksi sille, joka haluaa saada varmuutta kirjoitustavassa ja kauneuden tuntemisessa, ja osoittaa, mitä apua saattaa olla historiasta ja runoudesta sekä puheeseen että kirjoitukseen. Mutta hän muistuttaa myös, että kirjailijoiden valinnassa on oltava hyvin tarkkoja, ja että pitää lukea paljon, mutta ei monia kirjoja. Kirjallisuudesta, sanoo hän lopuksi, saan minä iloni ja lohdutukseni — ei löydy ainoatakaan iloa, jota ei se voisi lisätä, ainoatakaan surua, jota se ei voisi vähentää — se opettaa minua käsittämään suruni paremmin ja niitä kärsivällisemmin kantamaan. Tosiaankin, näistä toimista on paljon huvia, mutta niissä viihtyy parhaiten, kun sydän on keveä.

Horatius on ilmoittanut meille Romassa löytyneen kirjakauppiaita ja kirjankustantajia, mutta Pliniolta saamme tietää kirjailijoilla myös olleen tapana julkisesti lukea mitä olivat kirjoittaneet, ennen kuin uskalsivat ruveta ulosanto-kustannuksiin. Talvis-aikaan saivat kirjallisuuden suosijat melkein joka päivä kutsumuksia tällaisiin luentoihin, ja kuulijoina oli usein palkattuja suosionhuutajia. Hän kertoo myös,

kuinka itse hankki itselleen sellaisen yleisön ja kuinka jo edeltä päin vakuuttautui siitä, että se osoittaisi hänelle suosiota ja hyväksymistä.

Usein mainitsee hän Komon luonnon kauneutta, jossa oli syntynyt ja jossa monella rikkaalla Romalaisella oli kesäasuntonsa järven rannalla. Hän antaa tarkan kuvauksen pronssipatsaasta, jonka oli ostanut lahjoittaakseen sikäläiselle Jupiterin temppelille, ja hän lahjoitti myös sen paikkakunnan asukkaille kirjakokoelman, luovuttaakseen heidän mielensä miekkailutaisteluista ja muista raoista huvituksista jalostuttavampiin asioihin. Kirjeessä Tacitolle tarjoutuu hän myöskin antamaan suurenlaisen rahasumman koulun perustamista varten, vakuutettuna siitä, ettei saattaisi mitään parempaa tehdä maanmiestensä hyväksi, kuin hankkia heidän lapsilleen kasvatuksen kotiseudulla, jota he sen kautta oppisivat rakastamaan entistä enemmän.

Hänen ensimmäisestä avioliitostaan ei tiedetä juuri mitään, mutta hänen kirjeistään huomaa monessa kohdin, että hän toisissa naimisissaan oli onnellinen. Kirjeessä puolisonsa naissukulaisille kiittää hän puolisoaan järkeväksi, säästeliääksi ja uskolliseksi, aivan samoin kuin tyytyväiset aviomiehet nykyäänkin tekevät, ja kolmesta hänen kirjeistään selviää, kuinka suuresti hän puolisoaan rakasti ja kuinka hellää huolta hän hänestä piti. Toisessa kirjeessä puhuu hän ystävällisesti vapautetuista orjistaan ja pyytää ystävänsä ottamaan luokseen erään niistä, joka on sairaana ja tarvitsee ilmanalan vaihdosta. Yksi hänen tuttaviaan oli Verginius Rufus, joka kahdesti kieltäytyi, kun hänen legioninsa Germaniassa tahtoivat huutaa hänet keisariksi, ja jonka kuolemasta ja juhlallisesta hautaamisesta Plinius kertoo. Useat hänen kirjeistään ovat kirjoitetut Vokonius Romanolle, taitavalle puhujalle ja hänen läheiselle ystävälleen. Liikuttavin hänen kirjeistään on se, jossa hän ilmoittaa neljäntoista vuotiaan tytön kuoleman. Tyttö oli erään hänen ystävänsä tytär. Hänellä oli, sanoo Plinius, eukon vakavuus ja nuoren tytön viehkeys, ja olisi ansainnut kauemmin elää, vaikkapa olla kuolematon. Kuinka hellästi hän käärikään kätensä isänsä kaulaan; kuinka ystävällisesti hän tervehtikään ystäviään; kuinka suuresti hän rakastikaan kasvattajatartansa ja palvelijattariaan; kuinka hyvin hän lukikaan ja kuinka suurella mielenmaltilla hän kärsikään viimeistä kipuaan, mielenlujuudellaan rohkaisten omaisiaan vielä silloinkin, kuin jo oli menettänyt ruumiinvoimansa! Tyttö oli kihloissa, lisää Plinius, jalon nuorukaisen kanssa, jonka sydän vuosi verta, kun hän kuuli käskettävän, että sitä, mitä muuten pantiin kalleisin kiviin ja vaatteisiin, nyt käytettäisiin suitsutuksien, voiteiden ja hyvän-hajuisten yrttien ostamiseen.

Plinius oleskeli paljon maalla ja vertasi mielellään Roman väsyttävää elämää suloiseen lepoon, jota väliaikoina nautti kotonaan Laurentumissa, jossa rauhassa sai antautua luku- ja kirjoitustöihin. Hän arveli, samoin kuin hänen ystävänsä Atilius, paremmaksi olla ilman mitään tehtävää, kuin olla mitään tekemättä.

Plinion rakkaus luontoon osoittuu siinä ihastuksessa, jolla hän puhuu maatilukslstaan. Hän kertoo, kuinka huoneet olivat mukavasti ja hyvin järjestetyt ja kalustetut, ja kuinka niistä tultiin suorastaan rikasvaraisiin puutarhoihin, joiden kautta päästiin meren rannalle, mistä saatiin erinomaisen hyviä kampeloita ja rappoja. Tilus, joka hänellä oli Toskanassa, oli vähän matkaa meren rannalta metsäharjaisten vuorten muodostaman amfiteatterin keskellä. Vuorten liepeillä oli viinitarhoja; metsät olivat riistasta rikkaat ja laaksojen lihavassa mullassa kasvoi kylläntä viljaa. Peltomaa on niin kovaa, että se on kynnettävä yhdeksän kertaa. Virtoja, joista vesi ei milloinkaan kuivu, juoksee peltojen läpi. Kuvaus itse asuntorakennuksesta lähistöineen, viheriöine pihanurmineen, jota kaunistavat kuvapatsaat ja puksipuut — oudonmuotoisiksi leikatut puut — sopii hyvin kuvaukseksi englantilaisesta maakartanosta, sellaisena kuin sen nykyään näkee. Plinius kertoo myös rakentaneensa temppelin hänelle kuuluvalla maa-alalla ja puhuu juhla-ateriasta, jonka hän aikoi antaa sen vihkiäisissä; aivan niinkuin vielä tänään on tavallista.

Pliniota saa myöskin seurata Bityniaan ja Pontoon Vähässä Aasiassa, jossa hän oli maaherrana vuonna 103. Sieltä kirjoittaa hän ystävälleen, joka pian oli tarttuva Akaijan hallitusohjiin, suuresti kunnioittavansa sivistyksen ja kirjallisuuden kreikkalaisia syntyseutuja ja kehoittaa ystävänsä pitämään kunniaa senaikuisten asukkaiden muistoja ja taruja, muistaen, mitä kukin näistä valtioista kerran oli ollut, ja hallita niitä, ikäänkuin olisivat vielä vapaita, rakkaudella ja lempeydellä. Itse näyttää hän hallitusmiehenä jättäneen vähäpätöisimmätkin pikkuseikat keisarin ratkaistaviksi, ja tämä — Trajanus — kieltää perustamasta palokuntaa, koska siitä saattaisi kehittyä valtiollinen puolue, ja antaa Pliniolle aika löylytyksen siitä, ettei tämä huomannut petosta rahojen hoidossa, joka oli tehty vesilaitosta rakennettaissa. Toisella kertaa nurkuu Trajanus sitä, että on rakennettu kylpylaitos vanhalle temppelin perustalle, jota, huomauttaa keisari, vielä on pidettävä pyhänä. Kaukaan aikaan kristinuskon synnyn jälkeen eivät Romalaiset, jotka kuitenkin yleensä olivat suvaitsevaisia vieraita uskontoja kohtaan, tienneet eroittaa uutta uskontoa ja juutalaisuutta toisistaan, ja Titus luuli Jerusalemin kukistuessa kristittyjenkin sortuvan ja häviävän. Heidän oppinsa oli kuitenkin levinnyt kaikkiin Roman maakuntiin, ja Plinius pyytää Trajanolta toimiohjeita, kuinka heitä kohdeltaisiin. Hän sanoo heidän ennen aamun koittoa pitävän salaisia kokouksia, joissa rukoilevat Kristusta; he sitoutuvat valalla viettämään vilpitöntä ja siveellistä elämää ja syövät yhdessä viattoman aterian. Hän lisää, että tämä taikausko on levinnyt sekä maalla että kaupungeissa, ja siihen kuuluu kaiken säätyisiä ja ikäisiä

ihmisiä. Vastauksessaan kieltää keisari häntä omasta puolestaan heihin ryhtymästä; mutta jos he tuotuina keisarin eteen tunnustavat olevansa kristittyjä, saavat he rangaistuksen. Salaisten ilmiantojen johdosta ei hän saa ruveta vainoomisiin, sillä se on vaarallista ja sopimatonta.

Kaksi vuotta oleskeltuaan Vähässä Aasiassa palasi Plinius Romaan, ja hänen otaksutaan vielä kahta vuotta myöhemmin, kun kirjeet julkaistiin, olleen elossa.

Kirjoituksista päättäen, jotka Plinius on jättänyt jälkeensä, näyttää hän olleen siivo, kaunopuhelias ja hyvin sivistynyt mies, joka, kuten sivistyneet yleensä, suurella mieltymyksellä seurasi yleisiä asioita, vaikka hänen heikko terveytensä ja mieltymyksensä hiljaiseen kirjalliseen toimintaan vaikuttivat sen, että hän parhaiten viihtyi maalla ja ystävänsä parissa. Hän mainitsee itsellään olleen tapana nousta makuultaan aikaisin ja pimeässä huoneessa lukea ulkomuistista, mitä oli kirjoittanut. Aina hän toimiskeli, milloin luki, milloin harjoitteli ruumistaan terveyden ylläpitämiseksi, milloin kävi vieraisa naapurien luona. Halveksien puhuu hän siitä tavasta, joka oli juurtunut rikkaisin, että kestitsivät alhaisia vieraita huonommalla ruoalla ja viinillä, kuin muita. Suostuessaan johonkin kutsumukseen pani hän ehdoiksi, ettei ateria saisi kestää liian kauan tai olla liian kallis, ja ettei hyvää puheenvaihtelua puuttuisi. Itse kerskaa hän siitä, että, vaikka monet tarjosivat muhkeampia ja kalliimpia juhla-aterioita, ei kukaan kuitenkaan osannut koota niin hauskaa pöytäseuraa, jossa kaikki mielestään olivat niin kotiutuneita, kuin hänen luonansa.

Plinion kirjoituksista on vaikeaa tulla mihinkään varmaan päätökseen hänen filosofillisista ja uskonnollisista vakuutuksistaan; hän näyttää kuitenkin uskoneen ylenluonnollisia ilmestyksiä ja kertoo muutamia eriskummallisia tapahtumia, jotka itse oli saanut kuulla. Se ihastus, jota hän osoittaa keisarinvallalle, tuli kaiketi hänen vakuutuksestaan että tasavalta oli ijäksi päiviksi hävinnyt. Mitä äänestykseen tulee, huomauttaa Plinius etteivät ihmiset välitä niin paljoa kunniastaan siinä, mikä on salaista, kuin siinä mikä on tunnettuna; monet pelkäävät yleistä tuomiota, mutta harvat omantuntonsa ääntä.

Tacitus.

Kuoli vuoden 120 vaiheilla j.Kr.

Tacitus, joka syntyi vuonna 54 j.Kr., sai kasvatuksensa Romassa, jossa etevät opettajat tekivät hänestä puhujan ja asianajajan. Meille on hän enemmän tunnettu historioitsijana, joka on kertonut Roman vaiheet Auguston kuolemasta Nervan valtaistuimelle astumiseen; mutta hänen oma aikansa kunnioitti häntä etupäässä puhujana, vaikkei yhtäkään hänen puheistaan ole säilynyt jälkimaailmalle. Julkisessa elämässä nousi hän useihin virkoihin peräkkäin ja valittiin vuonna 97 konsuliksi.

Kirjassa, jolla on nimenä *Agrikola*, on hän koettanut säilyttää appensa, konsuli Agrikolan, muistoa. Hänestä kertoo Tacitus, että hän oli saanut kasvatuksensa Marseillessa ja tehnyt ensimmäisen sotapalveluksensa Britanniassa aikana, jolloin koko saari oli noussut ilmikapinaan. Palattuaan Romaan valittiin Agrikola kvestoriksi ja lähetettiin Aasiaan. Sitte annettiin hänelle toimeksi useiden temppelien laskujen tarkastaminen ja tilien tekeminen. Kun Vespasianus tuli keisarikandidaatiksi, lähetti hän Agrikolan Britanniaan taivuttamaan siellä olevia legioneja puolelleen; sitten sai hän päällikön viran Akvitaniassa ja koroitettiin patrioksi. Vuonna 97 tuli hän konsuliksi ja Britannian korkeimmaksi hallitusmieheksi. Hänellä oli siellä paljon tointa ja maassa syntyneiden joukkojen avulla valloitti hän Mona-saaren, joka yhdistettiin Romalaiseen alueeseen. Agrikola marssi sitten vielä kauemmaksi pohjoiseen päin ja löysi myös Irlannin, joka kuitenkin jätettiin rauhaan. Sen sijaan varusti hän laivaston lopettaakseen sodan Kaledonialaisia vastaan, joita siihen aikaan Skotlannissa asui. Tacitus antaa heidän johtajansa Galgakon pitää kopean puheen; mutta kuitenkin joutuivat Kaledonialaiset alle kynsin taistelussa ja monet heimot nöyryivät. Agrikola sai sitte aikaan, että temppeleitä ja asuntohuoneita ruvettiin rakentamaan Britanniaan, hankki päälliköiden pojille tilaisuutta saada kasvatusta ja herätti Brittiläisissä mieltymystä romalaiseen pukuun ja romalaisiin elämäntapoihin. Sotajoukkoaan ja palvelijoitaan piti hän kovassa, kurissa; orjat ja vapautetut eivät saaneet ottaa osaa yleisten asiain käyttöön, ja virkaylennystä annettiin ainoastaan sitä ansaitsevaisille. Hän huojensi maassa syntyneiltä vilja- ja rahaverot jakamalla tasaisemmin niiden kuormaa. Kahdeksan vuotta maakuntaa hallittuaan kutsuttiin hän takaisin, ja siihen päättyi uransa julkisuudessa, kun hän viisaasti kieltäytyi toisesta hänelle tarjotusta luottamustoimesta. Agrikola arvasi, näet, hyvin, kuinka suuresti Domitianus kadoksui sitä suosiota, jonka hän Britannian hallitsijana oli saavuttanut, ja sentähden varoi hän antamasta uutta kiihdykettä keisarin vihaiselle mielelle. Tämän johdosta lausuu Tacitus huonojen hallitsijain aikana voitavan saavuttaa kunniaa kuuliaisuudella ja nöyryydellä. Agrikola kuoli 56 vuoden vanhana; testamentissaan oli hän, aina viimeisiin asti mairitellakseen keisaria, tehnyt tämän puolisonsa ja tyttärensä kanssa perintöosakkaaksi. Agrikolan ansioiden joukossa mainitsee Tacitus myöskin sen,

että hän oli ensimmäinen, joka purjehti Britannian ympäri. Muuten saamme tietää, että Agrikolan seuraajan aikana saaren tuotteet vietiin Galliaan ja että Brittiläiset nuorukaiset pistettiin legioneihin ja levitettiin ympäri koko valtakuntaa. Britannian ilmanalasta huomauttaa Tacitus, että kovasta pakkasesta siellä ei tiedetä mitään, vaan että taivasta synkistävät pilvet ja alinomaa sataa.

Tätä lähin järjestyksessä Taciton teoksista on *Germania*, jossa hän välillisesti kurittaa maanmiestensä heikkouksia, usein arvostellen vieraita kansoja muiden tiedonantojen mukaan. Todellakin näyttävät Romalaiset hyvin vähän tietäneen Pohjois-Euroopan asukkaista, ei ainakaan enempää, kuin mitä olivat kuulleet karkureilta, vakoojilta tai kierteleviltä kauppiailta. Germaneista sanoo Tacitus: "Minä pidän heitä alkuasukkaina, joihin ei ole muuta verta sekaantunut maahan muuttamisen tai keskuusliikkeen kautta". Hän kertoo heidän olevan sinisilmäisiä, punatukkaisia, kookkaita, nälkää ja vilua vastaan karaistuja, mutta kykenemättömiä kuumuutta ja janoa kärsimään. Hän kertoo, että Germanialaisten tyttöjen kastanjanruskeasta tukasta maksettiin tavattoman paljon Romassa; sikäläiset naiset, joilla ei ollut varoja ostaa teutonilaista (se on saksalaista) tekotukkaa, värjäisivät oman tukkansa keltaiseksi. Germanialaisten aviolakia kuvaa hän hyvin ankaraksi: eroitettu vaimo ja leski ei saanut mennä uusiin naimisiin, jos oli kuinkakin kaunis ja rikas. Naiset, joiden usein täytyi kestää sodan vaivoja, hoitivat yksin taloutta, viljelivät maata, elivät piimästä, hedelmistä ja riistasta ja panivat ohraaviiniä. Perheet olivat suuret ja lapset tulivat kestäviksi, kun kasvoivat alastomina ja likaisina. Naiset eivät saaneet ottaa osaa äänestykseen, mutta heidän mielipidettään ja neuvoaan kysyttiin usein yleisiä asioita punnittaissa. Germanialaisilla ei ollut mitään kaupunkeja; heidän asuntonsa olivat hajallaan ja niitä ympäröi avoin kenttä. Puita käytettiin ainoastaan rakennuksiin; vilja koottiin maanalaisiin kuoppiin, joissa he itsekkin etsivät turvaa talvipakkaselta. Heidän ylin jumalansa oli Merkurius, mutta he uhrasivat myös Herkuleelle ja Marsille; muutamat palvelivat myös Ibistä (haikaraa). Caesar väittää heillä ei olleen mitään varsinaista pappissäätystä, ja Tacitus kertoo kaikkien kansanluokkien luottaneen parhaiten ennustukseen, joka tehtiin valkoisten hevosten hirnunnan ja korskunnan mukaan. "Germanit", sanoo hän vielä, "uskovat, ettei jumalia saateta sulkea seinien sisään, ei myöskään voida heitä, heidän olentonsa äärettömyyden takia, kuvata ihmismuotoisina". Kuitenkin oli Germaneilla pyhiä alttareja syvissä metsissä, missä he lähestyivät näkymättömiä voimia, joita palvelivat. Muutamilla heimoilla oli kuninkaita, jotka johtivat heitä taistelussa, ja heillä oli kaksi neuvottelevaa kokousta: päälliköiden, jotka päättivät vähäpätöisistä asioista, ja kansan, joka harkitsi tärkeämpiä kysymyksiä. Osanottajat istuivat täysissä aseissa turveläjillä. Germanien elinkeinona oli karjanhoito ja myöskin maanviljelys, ja heidän hevosensa olivat pieniä, mutta kestäviä. Heidän suurimmat virheensä olivat heikumallisuus, juoppous ja pelivimma. Kaikkiin heidän tärkeihin neuvotteluihinsa oli yhdistetty juhlia, ja heidän peliraivonsa oli niin suuri, että he, kun olivat kaiken muun menettäneet, panivat itsensä voitoksi, ja jos tappasivat, vapaaehtoisesti heittäytyivät voittajan orjaksi. Romassa olivat Germanit keisarin henkikaartina ja palvelivat myös ratsumiehinä ja legionisotureina. Yleensä ei Tacitus näytä hankkineen heistä kaikkia tietoja, mitä olisi voinut saada, ja hänen teoksensa Germaniasta ei ole juuri muuta kuin jokseenkin löyhä koekyhäys.

Taciton teoksesta *Roman Aikakirjat* on ainoastaan 11 kirjaa pelastunut jälkimaailmalle. Kuusi ensimmäistä kirjaa puhuu keisari Tiberiosta, jota, tekijän sanojen mukaan, Romassa karsain katsottiin, mutta maakunnissa pidettiin viisaana ja hyvää tekeväisenä hallitsijana. Tacitus sanoo hänen hallinneen täydellä itsevaltiudella, kuten hänen edeltäjänsäkin oli tehnyt; mutta Augustus osasi peittää kahleet ruusuilla, jota vastoin Tiberius ei niitä koskaan peitellet. Kuitenkin alensi hän niiden tilusten vuokramaksua, joista itse sai tulot. Lampaani, sanoi hän, ovat kerittävät, mutta ei nyljettävät. Tacitus syyttää häntä teeskentelemisestä, kun hän ruvetessaan keisariksi, sen sijaan kuin hänen olisi pitänyt vaatia senaatilta sen äänet, koetti saavuttaa ne mairittelulla. Vielä sanoo hän Tiberion aivan syyttä epäilleen kasvattipoikaansa Germanikoa osallisuudesta Germanien legionein tekemään kapinaan. Hän viittaa myöskin siihen, että Tiberius, muuttaessaan Germanikon itäisiin maakuntiin, salaa oli antanut suostumuksensa hänen surmaamiseksi, jonka hän luki hallituksensa onnellisimpien tapahtumien joukkoon. Seuraavat luvut osoittavat yksityiskohdissa, kuinka suuresti keisariin oli ruvennut vaikuttamaan keisarillisten kaartin päällikkö Sejanus. Nämät kaartit sijoitettiin pääkaupunkiin, missä heistä vähitellen kasvoi sotilasvalta, joka tärkeinä hetkinä teki mielivaltaisia päätöksiä keisarikunnan asioista. Niin vähitellen taipui sen miehen tahto, joka ei saattanut korkeammalle kohota, sen miehen tahdon alle, joka yhä vain kapusi kunnianhimon portaita ylöspäin. Julkisten "ilmiantajain" syytöksistä joutuivat monet patricit Tiberion julman epäluuloisuuden uhriksi. Germanikus surmattiin, eikä yksikään, jolla oli arvoa, rikkautta ja mainetta, ollut turvattu vankeuteen joutumasta tai kuolemasta, koska syytökset tehtiin mitä löyhimmillä perusteilla. Vihdoin keisari pakeni, hyvin tietäen mikä mieliala Romassa häntä kohtaan vallitsi ja peläten salaliittoja, Kaprisaareen, josta hän lähetti mitä itsevaltaisimpia ja julmimpia käskyjä. Näille arveluilleen ei Tacitus kuitenkaan ole antanut vahvikkeeksi mitään varmoja todisteita, ja hän myöntää ammentaneensa tietonsa lähteistä, joiden luotettavuutta hyvin suurella syyllä saatetaan epäillä.

Ruven kertomaan keisari Klaudiosta sanoo hän tätä plebejiläiseksi onnen suosilaaksi, joka ansaitsemattomalla onnenpotkauksella viskattiin Roman valtakunnan herraksi, ja puhuu

teeskentelemättömällä katkeruudella siitä, miten vapautettuja orjia koroitettiin valtakunnan korkeimpiin kunniasijoihin. Kun Klaudius salli Aeduaalisten päälliköiden saada sijaa senaatissa, vuodatti hän kuitenkin uutta verta tähän ränstyneeseen yhteystöön, ja monta tärkeää ja pysyvää yleistä työtä toimitettiin hänen hallitessaan. Klaudius kuoli puolisonsa Agrippinan myrkyttämänä, ja häntä seurasi hänen poikansa Nero. Muutamia vuosia kului rauhallisesti äidin hoitaessa hallitusasioita, ja nuori keisari hoiti lukujaan ja huvejaan. Mutta tuskin oli Nero saanut vallan omiin käsiinsä, niin hän jo puheillaan ja rikoksillaan teki alamaistensa kärsivällisyydestä lopun ja sai heidät itseään vihaamaan. Stoyalaiset filosofit, joiden puoleen yleinen mielipide silloin valtion asioissa kallistui, olivat nurjamielisiä keisarille, ja huhuja liikkui tekeillä olevasta salaliitosta. Muudan soturi sanoi Nerolle vasten silmiä, että hän oli murhaaja ja murhapolttaja. Kuvattuaan rikoksia ja kurjuutta rupee Tacitus kertomaan yksityisistä sisällisistä oloista ja ulkonaisista sotapuuhista, ja tekee sen erinomaisen taitavasti. Puhuessaan sodasta Parthialaisia vastaan kuvaa hän, kuinka vaikeaa kenraalien oli pitkällisen rauhan veltostuttavan vaikutuksen jälkeen panna sotakuria legioneissa uudelleen kuntoon ja kuinka Romalaiset pöyhkeilivät Armenian kuninkaan Tiridateen asettaessa otsakoristeensa Neron kuvapatsaan juureen.

Teoksessaan *Ajantietoja* eli *Historioita*, joista ainoastaan 5 kirjaa on säilynyt, jatkaa Tacitus Roman historiaa keisarien Galban, Othon, Vitellion ja Vespasianon hallitessa. Neljä keisaria oli kuollut kalpaan, kertoo hän, neljä sisällistä sotaa oli käyty, Kampanian kaupunkeja oli maa niellyt. Romassa olivat tulipalot riehuneet, ja itse Kapitolion olivat porvarit sytyttäneet, kun Hispanialaiset legionit purppuraan pukivat Galban. Hän oli silloin niin hyvässä maineessa, että, jollei hän koskaan olisi keisariksi tullut, ei kukaan olisi epäillyt hänen kelvollisuuttaan siihen virkaan. Mutta valtaistuimella osoittautui hän kehnoksi ja päättämättömäksi ja totteli orjallisesti vapautettujaan ja suosikkejään. Pretorianilaiskaarti niskoitteli, kansa valitti, ettei hän suonut sille juhla-aterioita ja näytelmiä, ja hänen omat soturinsa osoittivat tyytymättömyyttä, kun ei hän heille jaellut rahalahjoja. Galba oli kuitenkin liian vanha välittääkseen paljon vallasta, ja valitsemalla Pison hallitsijakumppaniksi teki hän tyhjäksi Othon toiveet, tuon Neron juhdan, joka oli juonitellut häntä vastaan, ja jolta Germanialaiset legionit olivat kieltäneet valan, huutaen Neron seuraajaksi Vitellion. Kuitenkin näytti kohtalo määränneen niin, että häntä väijysi vihollinen hänen kotonaan, ja kaikki järjestettiin edeltä päin niin, että Othoa forumilla tervehdittiin keisariksi. Pretorianilaiskaartin päälliköitä ei saattanut mikään pelottaa, ja vaikka kansa vaati salaliittolaisten surmaamista, täytyi sekä sen että senaatin väistyä sotilaiden väkivallan edestä, Galban jättivät hänen henkivartijansa ja hän ojensi vapaaehtoisesti kaulansa murhaajille.

Otho käsitti kuitenkin pian, että hänen oli aseilla taistelemisen äsken saavutetun kunniasijan puolesta, sillä Galliasta tuli sanomia kapinasta, ja Vitellius lähestyi Rheini-armeijan etupäässä, jo nyt osoittaen rakastavansa irstasta elämää ja sallien sotamiestensä hillitsemättä ryöstää ja harjoittaa ilkitöitä. Rohkeasti marssi Otho vihollistaan vastaan, mutta ei hänen sotavoimansa ollut likimailleenkaan riittävä. Muutamien kahakkojen jälkeen taisteltiin ratkaiseva tappelu Veronan ja Kremonan välillä. Otho ei enää tahtonut koettaa onnea, joka oli osoittautunut niin epäsuotuisaksi; hän kiitti tyyneesti ystäviään ja seuralaisiaan, ja varustettuaan heidät lähtemään, siten rakentaakseen rauhan keisarin kanssa, poltti hän ensin kaikki kirjeensä ja paperinsa ja työnsi sitten tikarin rintaansa. Hän oli silloin hallinnut kolme kuukautta. Tacitus antaa elävän kuvauksen tappelukentästä ja lisää, että Vitellius osoitti raakaa iloa sitä katsellessaan; viiniä jaettiin viljalta hänen läheisimmilleen ja satureille, jotka hävittivät ja polttivat kaikki kaupungit ja kylät Romaan mennessään, ikäänkuin esimauksi siitä kurjasta elämästä, jota siellä toivoivat saavansa viettä.

Mutta Syrian ja Egyptin legionit, jotka eivät niin yhtäkkiä voineet taipua vannomaan uudelle keisarille uskollisuuden valaa, vaativat myös vaalioikeutta ja nimittivät keisariksi päällikkönsä Vespasianon. Uudelleen hävittivät Italiaa lukuisat soturijoukot, jotka taitavien päälliköiden johtamina marssivat Romaan. Sillä aikaa kuin Vitellius, ajattelemta mitään muuta kuin äärettömän hekumoimishalunsa tyydyttämistä, jätti kaikki oman onnensa nojaan, lyötiin hänen joukkonsa ja hän itse oli pakoitettu etsimään turvapaikkaa Kampaniassa. Uuden keisarin vaali piti lopullisesti ratkaistaman Apollon temppeleissä. Mutta sillä välin syttyi tulinen tappelu sotamiesten ja Roman asukkaiden välillä; palavia kekäleitä viskattiin ympäri kaupunkia, joka pian syttyi, ja Kapitolium paloi poroksi. Ensi aluksi olivat Vitellion puoluelaiset voitolla, ja vastustajien johtajat hakattiin maahan. Muutamien päivien kuluttua saapui uusia legioneja, ja hurjan taistelun raivotessa sotilaiden välillä käytti roistoväki vuorostaan tilaisuutta rosvotukseen, ryöstääkseen ja heittäytyäkseen kaikenlaisiin paheisiin. Vihdoin vangittiin Vitellius, kun hän yksinään hiiviskeli palatsissaan, ja lyötiin kuoliaaksi; silloin säälimättömästi häntä ilkkui sama roistoväki, joka ennen oli häntä mitä halveksittavimmalla imartelemisella mairitellut. Hänen viimeiset sanansa, jotka lausui tribunille, kun tämä häntä pilkkasi, olivat seuraavat: "Olinhan minä kuitenkin sinun keisarisi." Välikertomuksessa puhuu Tacitus uudesta onnettomasta yrityksestä, jonka Germanit tekivät heittääkseen niskoiltaan romalaisen ikeen. Niin suuri oli keisarikunnan sisällinen voima, hallitsijain irstailemisista ja kehnosta sotakurista huolimatta. Tekijä antaa kuvan tämän kapinan lahjakkaasta johtajasta, Klaudius Civilistä, erästä Batavialaisesta, joka kauan oli palvellut keisarillisissa legioneissa, ja esittää ne puheet, joilla Klaudius koetti yllyttää eri heimoja, ja samaten myös mitä Romalaiset päälliköt häntä vastaan lausuvat.

Edempänä saamme tietää, ettei Vespasianus hätäillyt Romaan matkustaissaan, jossa hänen voitokkaat soturinsa yhä ahdistivat Vitellion puoluelaisia. Viipyessään jonkun aikaa Alexandriassa esiintyi Vespasianus keisarillisena ihmelääkärinä, paransi henkilön, jonka käsi oli kipeä, ja teki muutaman sokean näkeväksi. Hän kävi myös Serapiin temppelissä, jossa ilmoitti näkevänsä Egyptiläisen miehen makaavan usean päivämatkan päässä sieltä. Tacitus sovittaa tähän väliin kertomuksen niistä juhlamenoista, joita noudatettiin uuden Kapitoliumin perustuksia laskettaissa, ja jatkaa sitten historiaansa, selittäen, että Vespasianolle, kun hän vihdoinkin tuli Romaan, oli vaikea tehtävä suoritettavana. Merkittävimmät piirteet hänen hallituksessaan olivat hänen yksinkertainen elintapansa, senaatin kunniaa pitäminen, uusien siirtokuntien perustaminen ja kirjallisen elämän henkiin herättäminen.

Vielä suuremmasta arvosta on meille, mitä Tacitus kirjoittaa Juutalaisista ja varustuksista Jerusalemin piiritystä varten. Muutamat sanovat, lausuu hän, Juutalaisten polveutuvan Kretalaisista, Libyaan asettuneista pakolaisista, toiset taas luulevat heidän olevan Egyptistä tullutta liikaväkeä, ja monet vielä pitävät heitä Etiopialaisina tai Assyrialaisina. Tacitus esittää sitten lyhyesti, kuinka Juutalaiset vaelsivat Moseksen johdolla. Kuusi päivää vaellettuaan, jolloin parvi kesyttömiä aseja opasti janoovia lähteille, tulivat he seitsemäntenä maahan, jonne perustivat kaupungin ja rakensivat temppelin. Pysyttääkseen itselleen valtaa kansan yli määräsi Moses "tapoja, jotka sotivat kaikkea vastaan, mihin ihminen on tottunut", niin että heillä "on saastaista se, joka meillä (Romalaisilla) on pyhää, ja luvallista se, mitä me halveksimme". Temppelinä pyhittivät he aasille, joka oli pelastanut heidät hukumasta, ja oinas teurastettiin, ikäänkuin uhaksi Egyptiläisen Jupiter Ammonin kiusaksi. Myös härkiäkin uhrattiin. Sikaa kammosivat he, sentähden että heitä oli vaivannut sama ihotauti, kuin näissä eläimissä tavataan. Nälänhädän muistoa pidettiin eleillä paastolla, ja happamaton leipä oli Juutalaisilla muistona ajasta, jolloin he elivät varastetuista maahedelmistä. Seitsemäs päivä määrättiin lepopäiväksi, koska heidän vaivaloinen vaelluksensa sinä päivänä loppui; ja kun Juutalaiset siten olivat mieltyneet työttömyyteen, pyhitettiin myös joka seitsemäs vuosi laiskuudelle. Juutalaisten omituisuuksina mainitsee Tacitus: että he aina pysyivät yhdessä, olivat hyvin laupiaita keskenään, mutta vihasivat kaikkia muukalaisia. Juutalaiset uskovat ainoastaan *yhteen* Jumalaan, sanoo hän, ja häneenkin ainoastaan henkenä. He pitävät jumalattomana jumalankuvien tekemisen katoovasta aineesta ja ihmismuotoon. Heidän korkein olentonsa on yht'aikaa ikuinen? muuttumaton ja katoomaton. Sentähden he eivät suvaitse mitään kuvia kaupungeissaan, ei edes tempeleissäänkään. He eivät yhdellekään kuninkaalle, ei yhdellekään hallitsijalle suo sitä kunniaa. Sen vuoksi, että heidän pappinsa puhaltavat huilua, lyövät vaskirumpuja ja kantavat murattiseppeleitä, ovat jotkut luulleet heidän palvelevan Bakkoa; mutta siinä he arvaavat päin männikköä, väittää Tacitus, sillä Bakkon palvelus on juhlallinen ja iloinen, mutta Juutalaisten jumalanpalvelus on kauhean synkkä ja kolkko.

Herodeksen ja Agrippan hallitessa, jatkaa Tacitus, oli Judealla kuningaskunnan nimi. Sitte yhdistettiin se Syrian provinssiaan, jolloin paljon Juutalaisia vietiin Eufraatin rannikoille, ja vihdoinkin hävitti Titus Jerusalemin. Kansa, joka sinne jäi, eli siinä luulossa, sanoo hän, että Judean hallitsijat valloittaisivat koko maailman, ja kuolivat siitä syystä mieluummin kuin lähtivät maastaan. Varustukset olivat sentähden rakennetut tavattoman vahvoiksi: torneja oli rakennettu aina 60 jalan korkuisia; temppeli ja sitä ympäröivät muurit näyttivät lujalta linnoitukselta, ja piiritettyjen lukumäärä nousi 600,000 sieluun. Koska kaupungin asema teki rynnäkön mahdottomaksi, lähestyivät Romalaiset sitä vallituksilla ja maanalaisilla saartokaivannoilla. Kertomus kaupungin lopullisesta valloituksesta on kuitenkin hävinnyt.

Taciton ensimmäisten kirjoitusten joukkoon luetaan muuten puheenvaihtelu *Puhujista*, keskustelun muotoon tehty kyhäelmä, käsittelevä sitä taistelua, jota Neron aikana mitä suurimmalla katkeruudella käytiin niiden välillä, jotka tahtoivat parantaa Roman puhetaitoa ja kieltä, ja niiden, jotka todella turmelivat ja pilasivat molemmat.

Näytteeksi Taciton kirjoitustavasta olkoon lopuksi luku hänen "Aikakirjoistaan".

"Kun Brutus ja Cassius olivat lyödyt ja tasavalta aseeton; kun Pompejus oli joutunut tappiolle Sicilian luona, kun Lepidolta oli riisuttu aseet, Antonius murhattu, ja juutalaisellakaan puolueella ei ollut jälellä muuta johtajaa kuin Caesar (Augustus) — luopui tämä triumviri-nimestä, esiintyi konsulina ja tyytyi tribunin valtaan, joka tarkoitti kansan turvaamista. Mutta saavutettuaan sotamiesten suosion lahjoilla, kansan ruokavaroilla ja taivutettuaan kaikkien mielet puoleensa rauhan suloisuudella, kohosi hän vähitellen yhä korkeammalle, anastaen itselleen senaatin ja virkamiesten vallan, ja sai sen ilman mitään vastarintaa, sillä rohkeimmat ylimykset olivat kaatuneet sodissa tai joutuneet proskriptionin uhreiksi; muut kohotettiin varallisuuteen ja kunniavirkoihin, aina sen mukaan, missä määrin olivat orjuuteen alttiita ja vallankumouksesta rikastuneina, pitivät silloista turvallista tilaa entistä metelistä aikaa parempana. Maakunnatkin hyväksyivät tämän asiain järjestyksen, sillä mahtavien puolueitaistelujen ja virkamiesten ahneuden tähden olivat he ruvenneet epäilemään senaatti- ja kansanhallitusta ja jääneet lain turvaa vaille, koska väkivallalla, juonilla ja rahoilla lait saatiin tehottomiksi."

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, “Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation.”
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain “Defects,” such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus,

or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the "Right of Replacement or Refund" described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS', WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and

donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.